Obiectivul urmărit de autor – de a oferi cititorului o viziune asupra relațiilor internaționale, ajutându-l să răspundă la întrebarea: „Încotro merge lumea? Încotro ne îndreptăm noi?" – este un merit al acestei lucrări. O bună documentare insistă asupra elementelor noi de pe scena lumii şi asupra celor previzibile. Este înfăţişată evoluţia metodelor care, prin mijloacele existente astăzi şi perfectibile mâine, pot ajuta la prevenirea şi rezolvarea conflictelor, la purtarea negocierilor fructuoase şi la noi unelte (concepte, metode şi abordări) pentru practicarea cu folos a diplomaţiei. Funcţiunea centrală a diplomaţiei, negocierea, este intensă în secolul globalităţii şi integrărilor regionale.

În partea întâi sunt confruntate zeci de teorii pentru a lămuri rădăcina **conflictelor** ce se nasc din cauze multiple. În partea a doua, consacrată **negocierilor**, autorul arată că folosirea cuvântului *joc* nu este o metaforă, ci se bazează pe modelele matematice care definesc *jocul* ca o competiţie dominată de reguli. Cea de a treia parte, despre **diplomaţie**, îl ia pe diplomat drept martor al istoriei omenirii, pe care o parcurgem în lumina unei profesiuni, constantă în vocaţia sa, dar care îşi îmbogăţeşte continuu raţionamentul şi metodele.

ISBN 978-973-115-053-6

SERIA RELAŢII INTERNAŢIONALE

Jocuri pe scena lumii

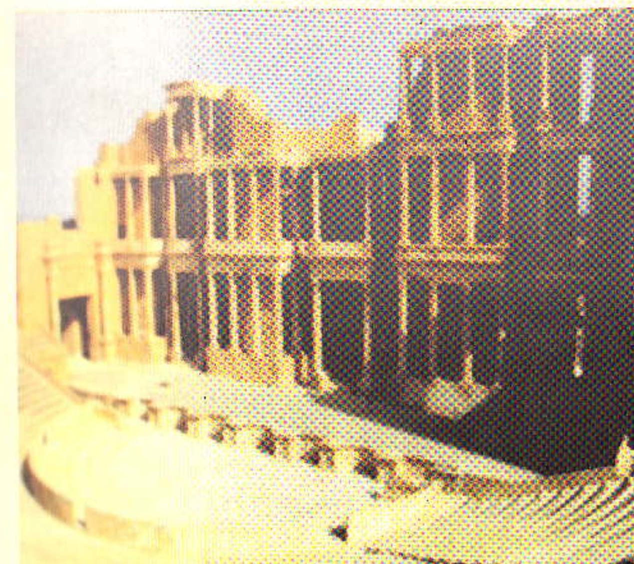
M. Maliţa

Mircea Maliţa

Jocuri pe scena lumii

Conflicte, negocieri, diplomaţie

SERIA RELAŢII INTERNAŢIONALE

Jocuri pe scena lumii

Conflicte, negocieri, diplomație

Pentru bibliotecarii și

cititorii

Bibliotecii Metropolitane

București

Cu prietenie

Mai 2007 Malița

Mircea Malița

Jocuri pe scena lumii

Conflicte, negocieri, diplomație

Editura C.H. Beck
București 2007

Editura C.H. Beck este acreditată CNCSIS – Consiliul Național al Cercetării Științifice din Învățământul Superior

Mircea Malița
Jocuri pe scena lumii
Conflicte, negocieri, diplomație

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
MALIȚA, MIRCEA
Jocuri pe scena lumii: conflicte, negocieri, diplomație / Mircea Malița. - București : Editura C.H. Beck, 2007
Bibliogr.
ISBN (13) 978-973-115-053-6

341.61
341.7

Editura C.H. Beck Str. Serg. Nuțu Ion nr. 2, sector 5, București
Tel.: (021) 410.08.47; (021) 410.08.09; (021) 410.08.73; (021) 410.08.46
Fax: (021) 410.08.48
E-mail: comenzi@beck.ro

Redactor: Valeriu Vațel
Tehnoredactor: Larisa Barbu
Coperta: Veronica Dinu
Ilustrație copertă: Teatru, ruine romane, Sabratha, Libia

Tipărit la **S.C. TIPARG S.A.**

„All the world's a stage,
And all the men and women merely players"

William Shakespeare
As You Like It, 2/7

Cuvânt înainte

Folosirea cuvântului *joc* pentru a descrie activitățile atât de legate de viața omenirii cum sunt conflictele, negocierile și diplomația nu este o simplă metaforă. Gânditori ca Huizinga sau Callois ne-au obișnuit să vedem în jocuri concepte filosofice capabile să ofere o viziune coerentă a istoriei. Nici scena lumii nu este doar o metaforă teatrală shakespeareiană sau una poetică eminesciană, atunci când contemplăm zilnic la televizor imagini din teatre de război sau din săli de negocieri diplomatice, mișcându-se pe întreaga hartă a planetei devenită o imensă scenă rotativă. Mai mult decât o metaforă, jocul e în modelele matematice orice competiție dominată de reguli, susceptibilă de tratament rațional. Cititorul va avea prilejul să facă cunoștință cu aplicarea teoriei jocurilor și a modelelor matematice în relațiile internaționale (partea întâi) și să constate că ele nu pretind mai multe cunoștințe decât cele obținute în liceu.

Legătura indisolubilă între conflicte, negocieri și diplomație creează probleme pentru prezentarea lor teoretică și practică. Atâtea trăsături le sunt comune încât repetiția este inevitabilă. Negocierile și medierea apar în stările conflictelor ca remedii posibile, dar sunt și parte din capitolul independent al negocierilor care susține activitățile de cooperare sau istoria profesiunii diplomatice. Cum să nu evoci aceleași evenimente și figuri ilustrative în fiecare din cele trei părți ale cărții? Cum să nu faci referință și la teoriile relațiilor internaționale care încearcă să explice conflictele, dar care oferă și ideile necesare pentru conceptualizarea negocierii sau practica diplomației? Nu m-am ferit de repetiții, cu riscul de a deranja linearitatea expunerii. M-am gândit că cele trei părți ar putea fi alese și citite separat și că în procesul înțelegerii un dram de redundanță poate fi folositor.

Cui se adresează cartea? Inițial o vedeam în mâna unui elev, student sau doctorand, cercetător sau a unui diplomat în funcție sau în expectație. Dar pe măsură ce ea prindea formă, cititorul se desprindea din largul public de spectatori ai scenei lumii care doreau

să vadă, dincolo de mişcările actorilor, ce piesă joacă ei şi să treacă pragul de la imagine la sens.

Nu numai că subiectele celor trei părţi ale cărţii se întrepătrund, se intersectează sau chiar se suprapun, dar ele invită să scoatem la iveală idei ce joacă rolul unui fir roşu ce le străbate pe toate. Aici repetiţia se face cu o şi mai mare insistenţă.

Primul fir este dat de o metodă, rezultată din analiza negocierilor şi diplomaţiei inovative, constând în teoria sau mai degrabă abordarea „interesului comun". Cititorul o va întâlni drept concluzie a mijloacelor de a stinge sau preveni conflicte, la ducerea cu succes a unei negocieri şi la misiunea silenţioasă şi perseverentă a diplomatului. Nu neg faptul că pot fi propuse şi alte abordări, dar ader fără reţinere şi cu convingere, pe baza experienţei personale, la eficienţa proiectului comun, ilustrat şi în procesul de naştere şi unificare a Europei unite.

Al doilea fir este furnizat de modul în care cuplul opuşilor inseparabili civilizaţie/cultură acţionează în trei domenii. Unii consideră conflictele, negocierile sau diplomaţia activităţi bazate pe ştiinţă raţională şi tehnici universale. Au dreptate. Alţii văd în ele arte, intuiţii şi talente speciale. Au şi ei dreptate. Explicaţia acestei dualităţi stă în faptul că toate beneficiază de rezultatele civilizaţiei unice şi concomitent de oferta culturilor diverse. Dimensiunea culturală apare cu toate resorturile ei în explicarea conflictelor, mai ales a celor predominant identitare (partea întâi); este prezentă în stilurile diferite ale negocierilor (partea a doua), care sunt şi stilurile diplomaţiei a cărei primă vocaţie este negocierea (partea a treia).

Ultimul fir, în vederea autorului, este vocaţia de pace a profesiunii diplomatice, formată într-o istorie îndelungată devastată de războaie neîncetate (partea a treia), în căile paşnice practicate de negociatori (partea a doua) şi evitarea pragului violent şi sângeros al conflictelor (partea întâi).

O privire asupra istoriei, văzută din perspectiva omniprezentului diplomat, mi-a părut necesară, într-o perioadă în care omenirea nu îşi dă seama că în timp ce se ataşează cu ardoare noului în cunoaştere şi în realizările tehnice, pe alt plan repetă erori şi perpetuează dezastre, în ciuda unei experienţe care, înţeleasă mai bine, ar putea să o sfătuiască altfel.

Autorul

PARTEA I

CONFLICTE

Capitolul 1
Introducere. Soluții inovative

Subiectul ne îndeamnă să parafrazăm pe Anatole France: „Momentele de armonie și pace sunt ca nestematele semănate rar pe urzeala aspră și sumbră a conflictelor.” Le întâlnim peste tot: în alegerea individului între două interese ce se bat cap în cap, în tensiunea din familii, în jocul competițiilor, în lupta pentru putere, în performanța care cere sacrificiu. Cu toată această năvalnică prezență, există o limită care desparte conflictul benign și relativ pașnic de conflictul sângeros, de clasa conflictului care ucide și devastează.

Când vorbim azi de conflicte ce trebuie oprite, controlate și rezolvate sau de conflicte amenințătoare ce trebuie prevenite și evitate, la această categorie ne referim. Aceasta e maladia care incendiază așezări umane, care produce coloanele nesfârșite de oameni ce se refugiază în necunoscut, pe drumuri presărate de cadavre. Statisticile lumii sunt alarmante: între 1989 și 1999 au existat 110 conflicte armate în 73 de locuri pe mapamond, 48 dintre ele ridicându-se la rangul de război. Între aceiași ani, numărul de țări cu peste o jumătate de milion de refugiați a crescut de la 13 la 25. Și deși secolul n-a început cu un război de ansamblu, cunoaște un ansamblu de războaie. Natura lor dă de gândit. Nu se poartă între state, cu mici excepții, ci în interiorul statelor. Nu au protagoniști definiți și nici metode militare convenționale. Sunt forme ale anarhiei și disoluției. Au însă o notă comună. Sunt purtate în numele apărării sau afirmării identității. Și cum aceasta e făurită în creuzetul culturilor, se mai numesc și războaie culturale, spre oroarea umaniștilor care acordă culturii o conotație nobilă și generoasă. Nu civilizațiile se ciocnesc, cum spune Huntington în titlul cărții sale. Oricât examinăm harta civilizației, nu întâlnim decât o singură civilizație cu aceleași caracteristici în Japonia, Europa sau SUA. Găsim desigur nivele diferite de atingere a parametrilor acestei civilizații. Dar nici acestea nu se bat între ele, așa cum pretinde Toffler. Culturile în clasa cărora se înscriu religiile și ideologiile, ca sisteme

de credințe, sunt cele ce se ciocnesc pe toată gama componentelor lor: istoric, credințe, valori, obiceiuri și tradiții. Numai prin natura lor afectivă, culturile sunt în stare să ridice credințele la acel punct de fierbere pasională, exprimată în fanatism și intoleranță.

Această uriașă modificare a naturii predominante a conflictelor lumii care a uimit pe analiștii situațiilor clasice a fost însoțită de a doua surpriză. Metodele pașnice cunoscute nu mai furnizau soluția închiderii conflictelor și nu mai puteau sprijini capacitatea de a le preveni. Clar enumerate în Carta ONU, ele au fost încercate toate, pe rând: arbitrajul, ca și reconcilierea; medierea, ca și negocierea, și uneori au dat rezultate în lumea postbelică. Dar nu s-a luat notă de împrejurările noi care obligă la perfecționarea acestor metode. Să luăm cazul **negocierilor**, cea mai veche unealtă a diplomației. Sute de lucrări le-au fost consacrate în ultimele decenii. Teorii ajutate de formalismul matematic au analizat în special conflictele de tipul: manageri – salariați sau problemele de distribuție a unui bun unic între state (teritoriu sau resurse) și au oferit rețete fără număr în privința concesiilor, evitării amenințării sau înșelăciunii, a tonului, psihologiei, stilului și alte observații, repetând sau adaptând ce s-a spus de la cartea lui De Caillères (1716) încoace. În zadar aceste metode sunt aplicate în conflictul identitar. Aici nu există loc pentru concesii reciproce și nici pentru apropierea în pașii lor mărunți și iscusiți către soluție. Problema nu este distributivă. În lumina acestor metode clasice, nu există soluție la conflictele identitare. O idee salutară a apărut la practicieni și teoreticieni deopotrivă: dacă nu sunt distributive, negocierile ar putea fi **inovative**. Un termen care a deschis un orizont nou și o speranță. La început teoria s-a mărginit să caute formule inovative de interese convergente.

Dar lumea dispunea de un caz practic și eficient de însemnătate istorică: reconcilierea franco-germană. Ale cui sunt Alsacia și Lorena? A fost o temă care a născut trei războaie pe parcursul a optzeci de ani care au încununat o istorie de peste patru secole și jumătate ale acestui litigiu. Ideea că al doilea război mondial a rezolvat problema a îndepărtat pe observatori de esența reconcilierii care s-a produs prin altceva decât prin Tratatul de pace. Reconcilierea are ca bază inovația lui Monet și Schuman de a oferi un cadru nou de interese comune, care să facă vechea problemă a distribuției unui teritoriu irelevantă. Atât francezii, cât și germanii au devenit parteneri nu atât printr-un act diplomatic, cât printr-un proiect comun, proiectul european care le-a absorbit energia, canalizând-o spre aspirații și scopuri integratoare. Oare este acest caz unic sau îl întâlnim în mecanismul altor reconcilieri istorice?

Vreme de patruzeci de ani, conflictul apartheidului din Africa de Sud a căpătat dimensiuni internaționale, dar a rezistat la orice intervenție de soluționare. La un forum de la București, consacrat crizelor și conflictelor, într-o discuție cu un diplomat al acestei țări care acum are privirile îndreptate spre conflictul devastator din învecinatul Congo, acesta mi-a confirmat că negocierile care au dus la reconcilierea internă în Africa de Sud ar putea fi rezumate în *canalizarea energiilor spre un scop unic.* Părțile s-au îndepărtat de orice formulă separatistă, de orice element divizionar și au recunoscut un singur obiectiv al unei țări unice îndreptat spre bunăstare generală. În Orientul Mijlociu, după Oslo, părțile au fost aproape de o formulă de rezolvare a unui conflict devenit cronic. Dar forțele integratoare în regiunea care și-ar fi putut asuma ambiția de civilizație a Singaporului (are acesta mai multă vocație economică, mai multă populație alfabetizată, mai multă tradiție a comerțului decât tărâmul Mediteranei orientale?) n-au putut învinge inerția fragmentară și tradiționalistă a culturilor.

Situat la egală distanță de două butoaie cu pulbere, Balcani și Caucaz, un Centru de la Marea Neagră de prevenire a conflictelor a convertit neajunsul și riscul geografic în avantaj de studiu obiectiv și observator imparțial. Cercetarea comparativă a celor două focare active de conflict a ajuns la o viziune denumită simplu „filosofia proiectului comun". Modelul european s-a dovedit a fi un ghid bun de examinare a situației. Conflictele identitare ale celor două regiuni izbucnesc pe un teren lipsit de proiecte comune. Țările care au existat ca formule federale s-au prăbușit din cauza unui federalism construit pe fragile criterii ideologice. Nici o inovație nu a dus la proiecte integratoare care, pentru a fi valabile, trebuie să se situeze în sfera civilizației și nu a valorilor culturale. În Balcani se întâlnesc culturi de o diversitate aproape unică: limbi, religii, tradiții, obiceiuri, clipe de măreție istorică în trecut, tot atâția factori ce ar putea asigura resurse bogate ambiției comune de a se înscrie în civilizația contemporană. Explorează cineva lista unor proiecte posibile, le evaluează, le citează? În orice caz, din negocierile diplomatice ele lipsesc în mod izbitor. Ele nu fac parte din recuzita clasică și din uneltele diplomației vechi obsedată de distribuție, separare și

interese specifice. Altă prejudecată este aceea a dialogului ridicat la rang ultim de realizare. Cuvântul cheie este însă altul: *interacţiunea*. Câtă interacţiune realizează un proiect, dincolo de diferenţele culturale ale populaţiilor în cauză, atâta eficienţă poate cuprinde rezultatul unei negocieri inovative.

Omul bunului simţ aderă la această viziune, căci înţelepciunea lui ştie de când lumea formula: „Uită ce dezbină, reţine ce uneşte." Iar logicianului lucrul acesta i se pare natural, pentru că alături de „diferenţa specifică" el ştie că există „genul proxim". Şi totuşi, câtă greutate de a regăsi aceste precepte elementare într-o lume în care filosofii în vogă exaltă diferenţa şi produc eroziunea universalului!

Pot fi oprite, evitate şi prevenite conflictele care riscă să strice profilul promiţător al unui secol? Răspunsul e afirmativ din partea şcolilor de reflecţie şi acţiune ce înfloresc în regimul civil sau academic. UNESCO afirmă în Constituţia sa că o dată ce conflictele se nasc în mintea oamenilor, tot acolo pot fi oprite. Cu singura completare că oamenii învaţă nu din predici, ci lucrând împreună, interacţionând în proiectele de civilizaţie. Cine se lasă antrenat în ele dobândeşte şi pacea, iar cine nu le are este expus conflictelor şi distrugerii.

Capitolul 2
Conflicte violente

Gama largă a conflictelor. Există un sens larg al conflictului, după care el străbate întreaga viaţa socială. Utilizarea termenului fără iminenţa catastrofei îl face sinonim cu opoziţia sau lupta ideilor, de pildă cu cearta şi controversa, cu antagonismul sau cu coliziunea, cu contenciosul sau cu simplul dezacord. În cele mai multe cazuri caracterizează activitatea politică: „Politica este conflict", scria Bertrand de Jouvenel. Nu putem vorbi de interese economice, fără să luăm în seamă conflictele ce le acompaniază. În această înţelegere largă, conflictul nu numai că este inseparabil de activităţile umane, dar este şi benefic, jucând un rol important în naşterea ideilor din conflictul între o teză şi contestarea ei. Mai mult decât o recunoaştere a rolului conflictelor în politică şi economie, Georg Simmel (*Sociologie*, 1908) considera conflictele ca sursă de organizare socială prezentă în toate formele sociale, de la familie la industrie şi biserică. Conflictul era astfel înzestrat cu o funcţie pozitivă mai degrabă decât a fi privit ca o cauză a disfuncţiilor sociale.

Ducând mai departe aceste idei, L. Coser (*Studiul conflictului social*, 1967) merge până la considerarea conflictului ca un factor de coeziune a unui grup, o alternativă la ostilitate şi o supapă de siguranţă. Până şi violenţa (manifestări ale tineretului sau mişcarea chartistă din Anglia) nu e lipsită de merite ca semnal de alarmă şi catalizator pentru decizii salutare. Este adevărat că viziunea sociologică se opreşte în pragul conflictelor violente, care iau proporţii mari, organizate strategic şi producând vărsări considerabile de sânge. Este conflict violent cel care este abordat în relaţiile internaţionale. Într-o metaforă revelatoare, conflictul poate fi combustibil, dar şi explozibil. Să ne gândim la schema unui reactor dintr-o uzină termonucleară destinată producerii de electricitate. Lăsate singure, barele de uraniu pot atinge masa critică a exploziei. Separate de elementele moderatoare ale cărbunelui sau apei grele, reacţia este încetinită, produce căldura care transformă uzina într-o simplă

uzină electrică unde vaporii apei fierbinţi mişcă un dinam. Studiul nostru consacrat diplomaţiei şi negocierilor, păcii şi războiului nu se referă la acest sens larg, ci la unul bine delimitat. Este vorba de conflictul violent, armat, sistemic, cu pierderi de vieţi omeneşti. Mai mult decât atât, pragul de la care începem să discutăm şi să studiem conflictele este de o mie de victime.

Conflictul poate îmbrăca forma externă a războiului mondial. Cele două războaie mondiale şi toate conflictele violente ale secolului XX au luat peste 150 de milioane de vieţi. O mare proporţie a jertfelor a provenit din rândul populaţiei civile. Elementele de violenţă, mobilizarea de armate, planificarea şi conducerea prin strategii şi tactici ce reflectă gândire sistemică sunt complet ilustrate. Ele au fost duse de alianţe ample, la nivelul întregii lumi şi au lăsat urme adânci în toate societăţile.

Există şi o clasă de conflicte cu dimensiuni mai restrânse, ilustrată de războaiele bilaterale între state sau de războaiele regionale. Vorbim, de exemplu, despre cele trei războaie balcanice ce au urmat prăbuşirii Imperiului Otoman.

Dar există şi conflicte care nu sunt războaie din punct de vedere al dreptului internaţional, în sensul că starea de război nu este declarată formal de entităţi statale. Astfel, deceniile anilor `50 şi `60 ai secolului trecut au fost caracterizate de conflicte legate de eliberarea de sub colonialism, între puterile coloniale şi mişcările de independenţă. Franţa nu era în stare de război cu Algeria când reprima armata naţională de eliberare, bazată în special pe gherilă, nici Portugalia cu Angola, Anglia cu Rhodesia sau Olanda cu Indonezia. Rezultatul acestor conflicte a fost crearea a zeci de state noi, urmate de altele care au obţinut independenţa în conflicte reduse sau chiar pe căi paşnice. La începutul anului 1962, ONU număra 104 state, iar în prezent cuprinde aproape 200. Prin condamnarea formală a colonialismului, procesul de decolonizare a lăsat în urma lui o legitimare a războiului de eliberare, invocată de recursul la forţă al unor mişcări contemporane. Este cazul să afirmăm că în studiul conflictelor cercetătorul nu este impresionat de motivaţia abundent invocată de fiecare parte a unui conflict, inclusiv de agresor. Pentru el, problema esenţială constă în felul în care un conflict s-a stins în trecut şi prin ce mijloace, cum arată recuzita de metode paşnice de care dispune pentru a cerceta soluţiile la conflictele în curs, cum poate preveni altele noi. Spre deosebire de istoric, el întreprinde o cercetare normativă. Iar poziţia de la care porneşte este enunţul că toate conflictele pot fi evitate sau rezolvate eficient pe căi paşnice superioare recurgerii la forţă, care este aproape întotdeauna evitabilă. Studiul conflictelor este o întreprindere a păcii şi le priveşte ca fiind accidente tragice şi primitive, prin care societatea plăteşte costul imaturităţii şi iraţionalităţii sale, ca şi înapoierea instituţiilor din sistemul internaţional. Studiul conflictelor este abordat şi de militari, în scopul perfecţionării sistemului militar şi pregătirii pentru un eventual conflict. Deşi axat pe dimensiunea defensivă, cu toată analiza pe care o poate adânci, acest tip de studiu este cel mult adiacent explorării căilor paşnice, fie ele politice sau diplomatice.

După războaiele mondiale, mărimea tributului de vieţi atinge dimensiuni terifiante în conflicte interne, având la rădăcină tensiunea între etnii sau ideologii opuse. Cel puţin trei dintre ele se situează fiecare la nivelul unui milion de victime: evenimentele din Indonezia la căderea preşedintelui Sukarno, curăţirea oraşelor de către gruparea Pol-Pot în Cambodgia şi uciderea populaţiei tutsi de către hutu în Africa, din jumătatea a doua a secolului trecut.

Amploarea lor şi faptul că au urmărit exterminarea unei populaţii întregi fără apărare le situează în categoria **genocidurilor**, forme mai vaste şi mai crude decât **pogromurile**. Prima jumătate a secolului trecut înregistrează două genociduri: al armenilor din Turcia (1915) şi holocaustul evreilor din timpul celui de-al doilea război mondial (1942-1945), un delir al criminalităţii cu cinci milioane de victime. Observăm că ceea ce a fost numit „secolul asasin" a fost productiv nu numai în războaie mondiale.

Cei care s-au ocupat de definiţia conflictelor au scos în evidenţă caracterizarea lor, dar şi natura temelor care le generează. După Bailey, e vorba de un „mod conflictual" care se opune la „modul cooperativ", primul consistând din „uzul strategic al puterii în context social". În cazul situaţiilor conflictuale, „agenţii încearcă să mărească dezavantajul, potenţial sau actual, al celuilalt agent, mergând dincolo de punctul de retragere".

Buttersworth vedea încă din 1978 în conflict „o dispută interstatală de securitate" care în general implică „scopuri şi cereri specifice de putere politică cu impact direct asupra comportamentului raţional". Aşa cum s-a remarcat (Choucri), definiţia include şi dispute politice a căror violenţă nu se ridică la disputele caracterizate convenţional drept războaie.

Choucri notează că definițiile conflictelor abundă, dar toate conțin elemente comune ca: ostilitatea, insecuritatea, antagonismele, competiția și voința de a exercita violență și de a pricinui pagube și avarii.

Urmând definiția conflictului ca „dispută interstatală", Choucri a analizat 307 conflicte explicite între 1945 și 1980. Din acestea, în 191 s-a făcut uz sistematic de forță armată. Din acest număr, 101 au reprezentat ostilități în regiunile în curs de dezvoltare, 75 între țările dezvoltate și cele în curs de dezvoltare și 15 între țări dezvoltate.

Enumerând factorii de criză, Choucri semnalează „existența unui sistem de credințe sancționat oficial care accentuează segmentarea populației și legitimează barierele ridicate în calea integrării sau asimilării". Diferențele etnice nu sunt după ea neapărat o sursă de conflict, dar etnicitatea poate ascuți greutatea conflictului.

Cel care a studiat un nou tip de conflicte, introducând numele lor în literatură – **protracted conflicts** (prelungite, cronice, perene sau chiar intratabile), a fost Eduard Azar. Prin ele, acesta înțelegea „interacțiuni ostile ce se extind pe lungi perioade de timp și fluctuează în frecvență și intensitate. Angajează forțe puternice, relativ echilibrate, dar nu se disting prin scopuri clare". Conflictele sociale prelungite își au rădăcina în etnicitate și/sau naționalism. Sunt de natură fundamental ideologică. Ideologia este manifestată în obiectivele conflictului, exprimate în cereri de secesiune, eliberare națională, dreptul de autodeterminare, autonomie sau drepturi egale. „Acest tip de conflicte este generat de structuri socioeconomice extrem de inegale, caracteristice națiunilor lumii a treia, unde canalele de mediere și arbitrare sunt absente sau blocate de grupul dominant."

Având ca model conflictele din Orientul Mijlociu, Azar observă că un conflict prelungit „poate fi localizat esențial în structura politică, chiar atunci când cauzele sunt economice sau ideologice. Conflictul etnic este concomitent cu predominanța unor relații de putere în distribuirea resurselor economice și a recompenselor sociale în societate".

Într-o primă fază postbelică, în lupta pentru independență, „populația a uitat sau suprimat rivalitățile etnice pentru a prezenta un front comun împotriva colonizatorilor. Ideologia mișcărilor de independență a fost extrem de naționalistă și a subliniat nu doar unitatea poporului, dar și egalitatea politică și economică".

În societățile cu diversitate etnică crescută, inegalitățile au coincis cu un acces diferențiat al grupurilor etnice la resursele economice. Conflictele rezultate au fost urmate de regimuri autoritare, observă Azar, având în vedere conflictele din Africa, predominant tribale.

Foarte pertinentă este observația sa privind tendințele actuale. „Structurile ideologice care au reflectat în primii ani ideologia elitelor modernizatoare dominante s-au prăbușit în cursul procesului. O nouă ideologie centrată pe valorile tradiționale neglijate (reînvierea islamică, forțe proprii, autenticitatea culturală) este prevalentă azi în lumea a treia în efortul de a reorienta societatea."

Față de cele patru școli explicative ale conflictelor pe care le ia în considerare: școala puterii sau realistă, teoria marxistă bazată pe rădăcini economice, abordarea structurală, agresiunea bazată pe factorii demografici, economici și dinamica creșterii societății, Azar dă o acurată descriere a celei de-a cincea: a motivației și atitudinilor psihologice. Pentru aceasta „cauzele conflictelor sunt localizate în sfera ideologică. Imagini, sisteme de credințe și false reprezentări sunt considerate a fi mediul prin care câmpul acțiunii și conflictului este apropiat". Citând pe Boulding, Holsti și Jervis, el descrie conflictul, în viziunea acestei școli, drept „un rezultat al unor factori subiectivi care în mod sistematic distorsionează informația primită și imaginile altora, inclusiv percepția dușmanilor și acțiunilor lor. Acești factori subiectivi împing factorii de decizie într-o lume autocreată și pot instiga câteva mecanisme psihologice ce conduc la agresiune și conflict".

Pentru De Kadi, conflictele de valori există, dar nu trebuie uitate interesele economice. De fapt sunt două feluri de conflicte, ambele născute din existența unor interese mutual exclusive sau incomparabile. Prima categorie este aceea a *distribuției resurselor rare*, pe care o putem numi distribuțională, ce cuprinde conflictele industriale sau cele dintre regimurile unei țări. A doua categorie privește *conflictele de valori*. În acest caz se caută control comportamental prin referire la standarde asupra cărora există dezacord. „Grupurile au valori ce diferă între ele și fiecare încearcă să se asigure că valorile sale sunt dominante în situația dată. Conflictele religioase, social structurate sunt de acest fel. Conflictele rasiale sunt în parte conflicte de valori, multe conflicte politice sunt de această natură."

Ceea ce a adus sfârşitul secolului XX şi a confirmat începutul secolului XXI în materie de conflicte poate fi rezumat în următoarele tendinţe:

a) Mutarea accentului de la conflictele interstatale la cele ce se petrec în interiorul statelor. Din circa treizeci de conflicte anuale identificate ca atare pe plan global, doar unu sau două sunt interstatale;

b) Mutarea accentului de la motivaţiile clasice (economie, resurse, teritorii) la caracterul identitar bazat pe sisteme de valori şi credinţe (culturi care cuprind ideologiile şi religiile);

c) Trecerea de la armatele mari la formaţiunile mici (gherilă şi terorism individual);

d) Posibilitatea accesului acestora din urmă la armele cele mai letale sau sofisticate (arme chimice, biologice şi nucleare sau război electronic şi propagandistic).

Aceste tendinţe determină o drastică revizuire a teoriei conflictelor, a analizei lor şi, paralel cu noua lor desfăşurare pe teren, metodelor de a le stinge sau preveni.

Soluţii paşnice şi uzul forţei. O analiză întreprinsă de sociologul Talcott Parsons asupra locului forţei în procesul social este pertinentă pentru studiul conflictelor, deşi referinţa explicită la conflicte nu apare în textul lui Parsons. El porneşte de la conceptele de bază: interacţiune socială şi control social. Forţa, termen pe care îl preferă celui de violenţă, este un aspect al interacţiunii sociale, o *cale* prin care o unitate (individ sau colectivitate) a sistemului social internaţional interacţionează cu alta. Forţa este utilizarea controlului unei situaţii pe o cale fizică, de către o parte, pentru ca cealaltă parte să nu facă ceva nedorit, să fie pedepsită pentru că totuşi a făcut, să descurajeze repetarea în viitor sau să demonstreze simbolic capacitatea de a controla situaţia. Intenţia celui ce recurge la această cale este astfel una de descurajare (împiedicare, restrângere, prevenire), de pedepsire şi de demonstraţie. Aceasta din urmă poate avea loc chiar în absenţa unui context specific prezent în descurajare şi pedepsire. Cu această abordare, conflictul se înscrie în larga ţesătură de interacţiune socială şi anume în problema controlului. Esenţa lui e înscrisă în sintagma „fă cum îţi spun eu", atât de larg răspândită încât poate fi un refren în viaţa familiei, şcolii sau locurilor de muncă. Un alt domeniu unde această abordare serveşte ca explicaţie

este înţelegerea sistemului jurisdicţional intern al statelor, bazat pe „fă cum spune legea", întărit de sancţiuni coercitive, ce preced cele trei intenţii de descurajare, pedepsire şi demonstraţie.

	Sancţiunea pozitivă	Sancţiunea negativă
Canale situaţionale	Stimularea (inducerea)	Constrângerea
Canale intenţionale	Persuasiunea	Activarea obligaţiilor

Figura nr. 1 Controlul social, după Parsons

Ceea ce este semnificativ pentru analiza conflictelor internaţionale este observaţia lui Parsons că din patru metode de a urmări controlul comportamentului altcuiva trei sunt paşnice. Cele patru metode, uşor transferabile la situaţiile internaţionale, sunt în primul rând cele ce urmăresc să schimbe *situaţia* în discuţie. Oferirea de avantaje pentru adaptarea unei poziţii convenabile ofertantului se numeşte *stimulare*. Pe acelaşi panel de modificare a situaţiei stă *sancţiunea negativă*, constând din ameninţarea sau uzul **forţei**. În altă categorie, *sancţiunile pozitive*, care urmăresc modificarea intenţiilor şi nu a situaţiei, prin încercarea de a convinge partea opusă că este în interesul ei să adopte o poziţie convenabilă primei părţi, stau sub titlul **persuasiunii**. Şi tot pe un canal intenţional stă argumentarea *corectitudinii* soluţiei urmărite, pentru simplul fapt că în caz contrar îşi atrage dezaprobarea sau consecinţele negative din partea celor care susţin anumite standarde asumate de preopinent. Un exemplu al „corectitudinii" sau al „activării obligaţiilor" este referirea la Carta ONU.

Nu este greu de văzut că cele patru cazuri identificate în conflictul social se întâlnesc şi în căile deschise pentru stingerea conflictului internaţional, unde metoda constrângerii reprezintă situaţia limită, de eşec a căilor reprezentate de negocieri. De fapt stimularea, persuasiunea şi asumarea obligaţiilor sunt mereu prezente succesiv, separat sau simultan în negocierile dintre părţi. Dar şi în cazul ei planează explicit sau implicit posibilitatea utilizării forţei şi ameninţarea recurgerii la ea, directă sau voalată.

Prima idee care se degajă din această analiză este încurajatoare. **Există mai multe căi paşnice faţă de cea redusă la uzul forţei.**

Înseamnă că pe planul social, unde indivizii şi colectivităţile îşi exercită fără încetare competiţia pentru control, căile paşnice sunt cel puţin de trei ori mai numeroase decât recursul la soluţia fizică şi distrugătoare a violenţei.

A doua constatare este că toate mijlocele paşnice sunt indispensabil legate de negocieri, faţă de care nu sunt decât preambuluri (ancheta, bunele oficii), forme de asistare (medierea), forme de susţinere oficioasă.

A treia idee se referă la investiţia societăţilor în cele trei căi paşnice sau în cea a forţei. Există o disproporţie evidentă între efortul social (educaţie, pregătire, mentalităţi, cultura păcii) şi pregătirea organizată a căii de forţă (bugete militare, perfecţionarea tehnologiilor, pregătire militară). În sistemul internaţional, recurgerea la forţă şi mai ales proporţiile şi consecinţele implicaţiilor ei este mai frecventă şi mai gravă decât pe planul societăţilor civile, în familie sau în comunitate. De aici efortul special pe care îl pretinde cultivarea căilor paşnice, numite şi raţionale, politice sau diplomatice.

În al patrulea rând, este greşit a crede că metodele paşnice au rămas în stadiul clasic şi convenţional, în timp ce mijloacele tehnice şi de organizare a forţei au atins nivele nebănuite de eficienţă. Omenirea a acumulat şi a digerat experienţe instructive, a beneficiat de avansul ştiinţelor sociale şi al înţelegerii omului şi manifestă în multe privinţe o maturizare a poziţiei faţă de calea forţei, flagelul şi maladia ei istorică.

A cincea idee poate să devină călăuzitoare pentru metodologia noastră. Din studiul conflictului social sau al celui internaţional rezultă că nu distincţiile dintre căile paşnice sunt esenţiale, ci falia care le desparte de calea forţei. Teoriile s-au preocupat de caracteristicile metodelor paşnice, neglijând pragul esenţial al recurgerii la forţă. Pentru cercetător, interesul este concentrat pe ceea ce întâmplă în condiţiile în care slăbesc şi eşuează eforturile paşnice, oricare ar fi ele, în timp ce spirala forţei creşte. Adoptarea de către cercetători a unei noi numiri pentru studiul conflictelor sub eticheta „transformării conflictelor" reprezintă această concentrare asupra posibilităţilor nu de a desfiinţa un conflict, ci de a-i transforma traseul, readucându-l în făgaşul nonviolent.

Ajungem şi la ultima idee inspirată din acest studiu. Ceea ce Parsons numeşte „activarea obligaţiilor" capătă o deosebită semni-

ficaţie în rezolvarea conflictului internaţional. Statele sunt în primul rând membre ale aceleiaşi organizaţii care prevede obligaţii precise, deşi lipsite de mijloace de implementare, pentru rezolvarea litigiilor. Sistemul internaţional şi resursele sale sunt deci prezente şi pot fi apelate. În plus, există celelalte instituţii şi opinia publică, precum şi statele vecine ale regiunii sau marile puteri pe care părţile încearcă să le atragă în favoarea lor.

În realitate, prin această modalitate se deschide calea unui concept mult dezbătut în literatura teoretică şi anume cel al **autorităţii**. În urma campaniilor sale, liberalismul a dezvoltat o atitudine de rezervă faţă de ideea autorităţii, apropiată de el explicit sau indirect de regimul de oprimare a libertăţii, de dictatură, tiranie şi totalitarism. În ciuda faptului că din Antichitate până aproape de zilele noastre autoritatea era garantul coeziunii sociale şi al instituţiilor şi a îndelungatei aspiraţii de a dota cu autoritate instituţiile firave ale sistemului internaţional, treptat, spre sfârşitul secolului XX, s-a vorbit despre autoritate din ce în ce mai puţin, în afara discursului conservator. Acesta deplângea mai ales declinul altor două autorităţi înrudite şi anume a religiei şi a tradiţiei.

Confirmând declinul autorităţii, filosoful politic Hanna Arendt combate toate confuziile teoretice, demonstrând că autoritatea nu este inseparabilă de dictatură sau totalitarism, cu care este departe de a se confunda, dar este distinctă şi de persuasiune şi de forţă. Aşa au conceput-o vechii greci, când Platon a făcut elogiul legilor, aşa au aplicat-o şi romanii în instituţiile lor, ca aceea a Senatului. Autoritatea este pur şi simplu ceea ce stă deasupra părţilor unui sistem, ierarhic mai sus, capabilă să influenţeze orice acţiune sau tranzacţie socială dedesubtul ei. Iarăşi, contemporaneitatea noastră nu se simte confortabil cu noţiunea *ierarhie* şi cu verticalitatea sistemelor devenite nepopulare într-o lume democratică. Dar după Arendt, autoritatea cere o poziţie specială, nu neapărat ierarhică, ci una transcendentă, dincolo de contingenţe şi mai presus de ele.

Într-adevăr, de ce lumea ştiinţifică are autorităţi necontestate, un cerc de laureaţi ai Premiului Nobel, un corp de savanţi necontestaţi, de autori răspândiţi şi citaţi? Autoritatea lor este necesară rezolvării numeroaselor litigii, contestări şi confruntări ce au loc pe plan ştiinţific. Este greu să găsim vreun domeniu social în care o autoritate să nu fie implicată, fie şi sub forma elitelor artistice sau profesionale. În materie de relaţii internaţionale, ea există sub forma Naţiu-

nilor Unite, organizație chemată să exercite suprema autoritate în problemele vitale, începând cu pacea și soluționarea litigiilor. Putem atribui o bună parte din conflictele sângeroase ale jumătății a doua de secol eroziunii la care a fost supusă autoritatea ONU, atât din cauza Războiului rece, cât și a altor factori printre care atitudinea necooperantă a marilor puteri în sistemul internațional și a rezervei și neîncrederii statelor membre.

Vom ilustra nevoia de autoritate manifestată în căile pașnice. De ce negocierea conflictului între două părți, care este expresia egalității lor în drepturi și obligații, este completată atât de des de intervenția mediatorului – terț? Justificarea constă în nevoia unei competențe sporite care să ghideze părțile și să faciliteze procesul în vederea unui acord. Dar la o examinare mai atentă nu se poate atribui vreunei părți incompetența și lipsa capacității de discernământ, care ar putea fi compensată, la rigoare, prin angajarea de consilieri și experți. Ceea ce au nevoie părțile chiar și într-o negociere bilaterală este autoritatea, care să funcționeze ca martor și paravan. Oricâte contribuții la găsirea soluției ar putea avea, terții cu autoritate sunt valoroși pentru că părțile au de parcurs calea grea a trecerii de la poziții rigide la poziții suple, de la pretenții extreme la pretenții rezonabile, de la fermitate la compromis, sub ochii propriei audiențe, a partenerilor și suporterilor. Invocarea unei autorități e benefică în acest sens. O parte din concesiile făcute pot fi puse pe seama ei. Dacă medierea e făcută în numele unui organism internațional, cu atât mai bine. Dar și personalități cu autoritate morală pot servi aceluiași scop. Este o mare lecție în această concluzie pentru negociatori. Ei sunt supuși unor cerințe de competență, cunoștințe, tact, abilitate și calități de comunicare. De cele mai multe ori, autoritatea lor personală, morală și profesională este o cheie a succesului, întrucât **autoritatea este sursa sigură a încrederii**.

În tranziția de la sistemul internațional, cu un principiu al autorității în declin, la sistemul global al celei de-a treia modernități a civilizației, reactivarea autorității încorporată în instituții adecvate este o cerință inalienabilă a menținerii păcii.

Capitolul 3
Teoriile relațiilor internaționale

Studiul relațiilor internaționale s-a născut și s-a dezvoltat în jurul unei întrebări esențiale: cum se nasc războaiele, întrebare urmată de grija opririi sau prevenirii lor. Există și domenii rezervate exclusiv problemelor războiului (polemologia) sau păcii (irenologia), dar ele sunt departe de adâncimea cu care studiul relațiilor internaționale a abordat direct sau indirect conflictele. Diferitele teorii ale relațiilor internaționale au fost construite tot pentru a explica și a încerca stăpânirea situației conflictuale. De fapt, conceptul de bază pe care sunt construite este legat explicit sau implicit de concepția despre natura umană sau despre societate, oglindită în axiomele din care decurg enunțurile teoriei.

Această poziție specială a conflictelor violente sau războaielor în teoria relațiilor internaționale este la rândul său dedusă din rolul atribuit războiului în viața societății. Hedley Bull, unul din cei mai cunoscuți teoreticieni englezi, spune:

> *„Războiul pare a fi determinantul formei pe care sistemul o ia la orice moment dat. Războiul și amenințarea cu războiul ajută să se decidă dacă anumite state supraviețuiesc sau sunt eliminate, dacă ele urcă sau coboară, dacă frontierele rămân la fel sau sunt schimbate, dacă popoarele sunt conduse de un guvern sau altul [...] dacă există o balanță a puterii [...] sau dacă un stat devine preponderent. Războiul și amenințarea cu războiul [...] sunt atât de fundamentale încât chiar termenii în care descriem sistemul – mari puteri și mici puteri, alianțe și sfere de influență, balanța puterii și hegemonia – sunt greu inteligibili dacă nu-i punem în legătură cu războiul și amenințarea războiului."*

Această concluzie ce oglindește punctul de vedere al școlii realiste este însușită de alți autori, cum ar fi Holsti, care spune „comportamentul esențial ce trebuie descris și explicat în teoria internațională este cel care se referă la pace și război".

Înainte de a face o scurtă analiză a şcolilor teoretice de relaţii internaţionale din secolul XX în lumina conexiunilor lor interdisciplinare, trebuie să reamintesc că deşi aceste şcoli aparţin modernităţii, ele se bazează pe gândirea antică sau clasică. Următoarele două exemple sunt elocvente în această privinţă.

Şcoala realistă a puterii îl consideră pe Tucidide ca pe un precursor. În *Războiul din Peloponez* el a descris obârşia războiului în felul următor:

> *„Atenienii şi-au făcut tot mai puternic Imperiul lor [...] până când s-a ajuns în final la momentul în care puterea ateniană a atins o culme vizibilă tuturor, iar atenienii au început să năvălească asupra aliaţilor Spartei. În acest punct, Sparta a considerat că situaţia nu mai este tolerabilă şi a hotărât, pornind actualul război, să-şi folosească toate energiile pentru a ataca şi, dacă e posibil, pentru a distruge puterea Atenei."*

Pentru a arăta cauzele perene ale războaielor şi explicaţia lor, un alt autor (Michael Howard) foloseşte textul lui Tucidide, schimbând doar actorii vechi cu cei din cel de al Doilea Război Mondial.

> *„Finalmente s-a ajuns la momentul când puterea germană a atins o culme lesne de văzut de către toţi, iar germanii au început să năvălească asupra aliaţilor Marii Britanii. În acest moment, Marea Britanie a simţit că situaţia nu mai era tolerabilă şi a hotărât, pornind actualul război, să-şi folosească toate energiile pentru a ataca şi, dacă era posibil, pentru a distruge puterea Germaniei."*

Şcoala liberală, numită şi utopică de către realişti, nu îmbrăţişează ideea că războiul este un fenomen endemic, inevitabil într-o stare de anarhie, ci sprijină posibilitatea păcii prin evitarea cauzelor care determină boala sau accidentul războiului. Punctul său de plecare este lucrarea lui Kant *Spre Pacea Perpetuă*. Durabilitatea şi actualitatea ideilor lui sunt demonstrate de o colecţie de studii publicate în 1991 (James Bohman and Martha Lutz-Buchman Eds), cu titlul *Eseuri despre idealul cosmopolit al lui Kant*.

Pentru şcoala **realistă** (Carr, Morgenthau) războiul izvorât din starea de anarhie permanentă este o realitate endemică. Actorii sunt statele, iar conceptul de bază care ghidează politicile internaţionale este interesul diferit în termeni de putere. Termenii cheie la care realiştii recurg sunt: sistemul de state, balanţa puterii, strategia, stabilitatea, descurajarea, interesul naţional. Incidenţa războiului nu poate fi eliminată, dar prin jocul balanţei puterii şi al menţinerii echilibrului între puterile importante, propensiunea spre violenţă poate fi controlată şi redusă. Concluzia este că războiul nu este evitabil, iar năzuinţa spre o lume a păcii este o utopie, sistemul internaţional fiind o lume a recurenţei şi repetiţiei, veşnic caracterizat de conflicte, suspiciune, insecuritate şi primejdii pentru statele care o compun. Secolul XX a fost prin războaiele sale o permanentă sursă de argumente pentru realişti şi un teren preferat pentru justificarea tezelor lor.

O formă nouă a realismului, numită **şcoala neorealistă** sau „realismul structural" (Waltz), menţine ipotezele de bază ale realiştilor, anume că statele sunt incapabile să adopte atitudini altruiste şi să treacă pragul intereselor egoiste de interacţiune strategică. Ceea ce distinge neorealismul de curentul din care provine este faptul că statele, considerate anterior atomi constitutivi şi subiecţi comportamentali, sunt la rândul lor constrânse de caracteristicile şi interacţiunile sistemului internaţional, cu legi sistemice, dincolo de voinţa lor, care creează o scenă şi un joc, un cadru şi norme, din care ele nu pot ieşi. Acest sistem care condiţionează conduita statelor este adevăratul subiect de studiu, care se interpune între actori şi rezultatul interacţiunii lor.

Angajată într-o aspră dispută cu realiştii, **şcoala liberală** întreţine convingerea că războiul este evitabil şi că un regim permanent al păcii poate fi urmărit şi realizat. O cale sigură este răspândirea democraţiei în statele lumii şi proiectarea principiilor ei pe plan internaţional, unde sunt încorporate în instituţii internaţionale ca Societatea Naţiunilor şi ONU. O a doua cale este instaurarea comerţului liber, care conduce la o interdependenţă economică a statelor. Războiul nu este endemic, el este pur şi simplu o maladie curabilă, un accident evitabil. Democraţia şi comerţul reprezintă tratamentul. Pacea, ca şi în viziunea lui Kant, este starea normală a lucrurilor. Cauza războaielor (Schumpeter, Doyle) rezidă în interesele de putere ale guvernelor nedemocratice şi cercurilor militariste, în instinctele agresive ale elitelor nereprezentative.

Cele două şcoli vechi şi influente, realismul şi liberalismul, aveau în comun acceptarea raţionalităţii. Realismul a făcut, în materie de metode, uz de aportul ştiinţelor, întrucât geneza şi controlul puterii şi

mai ales strategia apelau la instrumente raționale. În ceea ce privește liberalismul, el era construit pe interesul rațional al individului și al statelor. De aceea ambele curente au fost tratate uneori în literatură ca raționaliste și pozitiviste. Puntea aceasta a fost exploatată de **școala raționalistă**, o „via media" între cele două școli, împrumutând unele elemente realiste, dar și ipoteza liberală că politica internă contează și că statele sunt participante la o societate internațională în continuă dezvoltare și care, prin legi și instituții, le controlează competiția și conflictele (Hedley Bull). Dacă realismul își găsește precursori în Tucidide, Hobbes și Machiavelli, iar liberalismul în Rousseau și Kant, raționalismul se inspiră din Grotius și Vattel. Astfel confirmă rolul acordat elementului juridic, după ce frontul scenei fusese ocupat de factorul politic și de cel economic. În timp ce realismul arunca asupra conflictelor o lumină pesimistă și resemnată, iar liberalismul una optimistă și activă, raționalismul manifestă față de posibilitatea păcii o atitudine de încredere prudentă.

Școala comportamentalistă (behavioristă) a pornit ca o împrospătare a metodologiei, profund marcată de înflorirea comportamentalismului în psihologie și apoi în științele sociale. Accentul se mutase de la principii teoretice sau factori interni greu de definit la fapte observabile și măsurabile într-un vast câmp de experiență istorică. Nefiind mulțumiți de simpla mutație metodologică, teoreticieni ai acestei noi școli au susținut că sunt și deținătorii unei noi paradigme conceptuale, constând după Lijphart în apelul la teoria sistemică. Pentru el, Hobbes, Locke și Rousseau reprezintă o paradigmă clasică, dar Grotius, cu concepția sa despre o societate mondială, este purtătorul unei paradigme total diferite, falia între tradiționaliști și inovatori. Iar noii inovatori sunt autori ca Deutsch, care, asemenea lui Grotius, afirmă posibilitatea păcii într-o comunitate pluralistă, în care sistemul nu mai este condamnat la o stare de război permanentă. Holsti crede că „revoluția comportamentalistă nu a schimbat meniul teoretic, metaforic sau normativ al politicii internaționale și al teoriei", dar a „rearanjat fundamental metodele utilizate pentru a obține cunoaștere".

Școala marxistă a situat în istorie locul generator de conflicte pe linia care desparte pe bogați de săraci, iar în epoca modernă pe proprietarii mijloacelor de producție, burghezia, de cei exploatați de ea, proletarii. Pe plan internațional conflictele s-au produs prin expansiunea continuă a statelor puternice, iar în epoca modernă prin expansiunea statelor capitaliste în căutarea de resurse și piețe (teoria imperialismului). Istoria se rotește astfel în jurul competiției și conflictului. Pacea va fi adusă de încetarea luptei de clasă, prin desființarea exploatatorilor, încetarea dominației și triumful moștenitorilor ideilor de libertate, egalitate și fraternitate ale iluminismului. Prioritatea nevoilor materiale ale existenței explică motorul progresului, dar lămurește și o anumită ierarhie a ideilor, cele din domeniul cultural sau teoretic, reflectând realitățile mai profunde ale relațiilor sociale. Teoriile sociale sau ale vieții internaționale pot masca relațiile de putere și inegalitate și pot fi folosite la reproducerea societăților nejuste și inegale.

Școala dependenței este una din cele mai influente școli, devenind în anii '70 fundamentul cererilor țărilor în curs de dezvoltare, în căutarea unei „noi ordini economice internaționale". Această școală preia de la Marx numeroase concepte ca procesele dialectice, influența determinantă a structurilor economice, contradicțiile sociale și preocupări față de exploatare, dominare și dependență, inegalitate, diviziunea muncii. Dar pentru aceste preocupări a apelat la concepte noi ca centru și periferie, violență implicită. Tema sa centrală este dezvăluirea cauzelor inegalității în sistemul mondial. Interesul față de problematica războiului este manifest. Inegalitatea și structura asimetrică a sistemului mondial sunt presupuse surse de bază ale conflictelor. Ne întâlnim iar cu teoria sistemelor, prezente în toate școlile noi, de la aceea a puterii la cea liberală. Sistemul mondial este sursa tuturor neajunsurilor și nimic nu poate fi îndreptat, pe planul societăților naționale de pildă, până nu este refăcut sistemul general. Dar acesta fiind capitalist, scrierile școlii **dependencia** sunt critice la adresa capitalismului contemporan. Întrucât conflictele reflectă carențele sistemului general, încercările de a le preveni și rezolva sunt limitate și provizorii, singura soluție viabilă fiind modificarea sistemului ca un tot.

Unii autori afirmă că după confruntarea mai veche realism – idealism și cea între tradiționaliști și comportamentaliști, a treia mare dezbatere este între **realiști** și **globaliști**. Este interesant de constatat că acești autori consideră noul curent neo-liberalist, al **interdependenței**, insuficient și chiar minor.

Şcoala **interdependenţei**, ca şi aceea a **multilateralismului**, privesc toate reţelele şi instituţiile noi, ca şi pe noii actori ca simptome certe de reducere a tensiunii mondiale şi deci a posibilităţii crescânde de a bara drumul conflictelor şi al recurgerii la forţă. **Globaliştii**, îmbrăţişând aceleaşi obiective şi poate acelaşi optimism, văd rezolvarea finală a perturbaţiilor vieţii internaţionale doar în globalitatea creatoare de instituţii şi reglementări noi, cu o structură integrată (diferită de cea fragmentată a realiştilor sau cea interdependentă a liberalilor). Spre deosebire de sistemiştii de la şcoala dependenţei, globaliştii au puţine îndreptări de adus capitalismului şi, în nici un caz, nu acesta este ţinta atacurilor lor.

Spre sfârşitul secolului XX a apărut în studiul relaţiilor internaţionale **şcoala critică**, fiind parte a unui curent mai larg de critică socială, cu o dimensiune epistemologică şi normativă. Ea s-a adresat unor probleme neglijate de celelalte şcoli şi anume relaţiilor între cunoştinţe şi valori, cu preocuparea de a identifica interesele subiacente care ghidează cercetarea tradiţională. În speţă, ea se ocupa nu atât de actorii şi structurile relaţiilor internaţionale, cât de descoperirea complicităţii lor cu diferitele forme de excludere şi dominaţie. Scopul mărturisit era acela al orientării studiilor relaţiilor internaţionale spre politici emancipatoare. O reprezentantă a acestei direcţii este Şcoala de la Frankfurt (Jürgen Habermas). Faţă de alte curente de idei, ea aduce în lumină elementul social.

Numeroase concepte esenţiale pentru şcolile clasice sunt puse sub semnul îndoielii: statul suveran devine forma cea mai avansată de exclusiune socială, o barieră la justiţia universală; structurile politice sunt construcţii sociale: abordarea raţională este înlocuită cu interpretarea; după monopolizarea factorilor de putere ai societăţii, statul, ce şi-a separat populaţia de a altora, devine agent privilegiat al relaţiilor internaţionale, cu preţul ignorării societăţii civile. Relaţiile internaţionale sunt bazate pe relaţii sociale – este premisa criticii care denunţă proiectul totalitar al statelor şi crearea unei ordini sociale hegemonice.

Alte curente au dus imediat după aceea critica până la poziţii extreme.

Constructivismul are un stil mai puţin filosofic, coborând analiza la nivelul empiric. În locul raţiunii, el subliniază puterea euristică a perspectivelor neraţionale. Interesele sunt bazate pe identităţi şi nu invers, structurile materiale sunt mai puţin importante faţă de sistemele de idei, credinţe şi valori, cele care dau sens celor dintâi.

Postmodernismul prin strategia lui de deconstrucţie problematizează toate pretenţiile de totalizare epistemologică şi politică. Programul său de respingere radicală a oricăror fundamente pentru şcoli şi teorii a scos din circulaţie concepte preţioase ale epistemologiei altor şcoli: adevăr, realitate, universalitate; până şi cetăţenia, popoarele, naţiunile, clasele, istoria sunt suspecte şi evitate. Postura sa fragmentaristă şi accentul pe alteritate creează dificultăţi acestui curent de a oferi soluţii pentru situaţiile conflictuale şi o lume paşnică, iar multe din afirmaţiile lui provocatoare (preţuirea logicii nomadismului care transgresează odioasele frontiere) au mai mult o rezonanţă literară.

Pe măsură ce filosofia câştigă teren în relaţiile internaţionale, şansa cercetătorului de a găsi sprijin şi ghidare în teorii atunci când se află în faţa unui conflict ce trebuie stins, transformat sau evitat se micşorează. Cu toate acestea, el trebuie să fie avertizat de ideile aflate în circulaţie şi poate chiar deduce pentru activitatea sa sugestii utile.

În cartea sa *Urile moderne. Politicile simbolice ale războiului etnic*, Kaufman analizează conflictele din Karabagh, Georgia, Moldova şi din fosta Iugoslavie. Parcurge astfel alte analize care au împins pe primul plan diferiţi factori explicativi. Pe rând se încearcă demonstrarea insuficienţei lor. Tema istorică a vechilor uri este combătută prin argumentul că acestea sunt moderne şi recente, oricât de mult ar invoca în retorica lor istorii vechi. Factorul „conducătorilor manipulatori", deşi joacă un rol, este insuficient în înţelegerea războiului etnic. Factorii economici şi rivalitatea economică sunt de asemenea scoase prin contraexemple din poziţia de explicaţie primordială. Criteriul securităţii, preţios pentru realişti, este demis cu recunoaşterea că „spirala insecurităţii" este de reţinut doar pentru explicarea escaladării unui conflict, după ce el a izbucnit.

Critica acestei **şcoli simbolice** se îndreaptă spre abordările „alegerii raţionale" şi ale şcolii psihologice. Primele, comune curentelor realiste şi liberale, sunt caracterizate prin „instrumentalismul" lor. Prin el se explică ciocnirile între grupuri etnice, văzute ca expresia unor rivalităţi de interese şi selectate de teorie ca instrumente. „Conform abordării instrumentaliste, grupurile etnice sunt simple coaliţii formate într-o încercare raţională de a purta competiţia

pentru bunuri rare în contextul schimbărilor sociale aduse de modernizare." O variantă raționalistă „tare" consideră că războiul etnic se explică ca funcție de urmărire a raționalității, nu a unor beneficii materiale, ci a securității personale (Hardin). O altă variantă „slabă" a raționalismului, criticată și ea, se bazează pe acesta ca să explice urmărirea calculată a unor obiective, chiar când acestea sunt definite de valorile unei ideologii naționaliste sau extremiste.

Deși școala psihologică este privită ca fiind mai apropiată de preocuparea de a desluși ce ține grupurile etnice laolaltă și cum se nasc atitudinile de ostilitate, Kaufman o privește ca suferind de atribuirea unui rol ancestral, cultural sau genetic, în formarea unor identități care de fapt sunt noi și nu primordiale. Dar reține importanța acordată identității. Interesante sunt pentru el și alte explorări ale școlii psihologice, chiar dacă nu formează o teorie coerentă a naturii emoționale a legăturilor de grup și a motivațiilor emoționale în conflicte: prejudecăți, anxietate, teamă de extincție și altele. Arătând meritele constructivismului care degajă setul de idei prin care este construită identitatea, al cărui miez este o combinație de mit și simbol, care cuprinde memorie și valori, autorul propune o **sinteză simbolistă**. De simbol și de statutul său depind, după el, existența statutul și securitatea grupului și pentru simbol oamenii sunt gata să se lupte și să moară. Aceasta explică și audiența liderilor care manipulează simbolurile. Alegerii raționale îi este opusă alegerea simbolului, care capătă sens din miturile încărcate emoțional (Edelman). Teoria simbolică e construită pe ipoteza „că oamenii aleg prin aderarea la simbolul cu potențialul emoțional mai mare". Este evidentă despărțirea totală de criteriul alegerii raționale. Politica este văzută ca preocupată nu de interese raționale, ci de trezirea emoțiilor prin manipularea de simboluri, iar etnicitatea oferă un câmp emotiv deosebit de propice pentru politica simbolică.

Această analiză este instructivă pentru înțelegerea tabloului pe care teoreticienii îl oferă în materie de explicare și înțelegere a conflictelor celor care în studii sau practică caută soluții practice pentru închiderea lor. Ce remarcă analiștii? Ce prevalează în tablou? Este foarte decisă atitudinea respingerii și denunțării teoriilor unifactoriale, ca reducționism, fundamentalism, totalitarism. Dar dacă pretenția lor de a defini cauza ultimă sau principiul general este inacceptabilă, aportul acestor teorii nu mai este negat în cazul constructivismului pragmatic, prin faptul că semnalează factori ce

joacă, *inter allia*, un rol mai mult sau mai puțin important, după epoci și circumstanțe. Introducerea factorilor culturali (credințe, valori, limbă, obiceiuri, tradiție, legături comunitare) este de asemenea bine venită și justificată. În haina aceasta se prezintă marea majoritate a conflictelor de la începutul secolului XXI, ce apar sub eticheta: conflicte culturale sau identitare. Miturile și simbolurile, interesul național le caracterizează pe toate. Cine urmărește conflictele care confruntă pe indieni cu statul din Peru sau Mexic, măcelurile tribale din Africa, războiul comunităților din Balcani și al populațiilor de o diversitate enormă din Caucaz, războiul civil pe cale de a începe în jurul unei moschei dărâmate în India, intifada, extremismul local și terorismul cu acțiune globală este sub impresia directă a simbolului agresiv în spatele căruia stă mitul ce a evacuat rațiunea. Dar autorul teoriei face aceeași greșeală pe care o impută celorlalte școli: ridică simbolul la rang superior, explicativ, când el nu este decât ultima expresie, cea mai aparentă și vizibilă, a unui proces care rămâne opac.

Suntem îndemnați de această lectură să reținem din teoria simbolică, precum și din toate celelalte care luminează fiecare câte un element ce nu trebuie pierdut din vedere, chiar dacă i se acordă proporții nemeritate, ceea ce este evident, util și necesar: considerarea factorilor identitari. Constructivismul este în special eclectic, iar simbolismul dorește să realizeze o sinteză. Dar se comite un păcat esențial. Simbolul este luat nu ca un semn pentru starea de lucruri dorită în obiective, ci ca element de constituire a realității. Nu e un defect specific teoriei de relații internaționale, ci unul provenit dintr-o imensă derivă a filosofiei contemporane care ignoră semnificatul și o dată cu el realitatea, afirmând primatul semnificantului și ficțiunii, nemaivorbind de extremismul postmodernității. Aceleași curente (școala critică, urmată de continuatorii ei) întreprind o operă de demistificare a filosofiilor clasice, de deconstrucție și demolare a conceptelor lor. Chestiunea fundamentală este însă construirea unei soluții reale, creatoare a unei noi stări de fapt, care o înlocuiește pe cea conflictuală, inacceptabilă și violentă. Or, dacă există un domeniu ireconciliabil, acela este al identității netranzacționabile și nedivizibile. Același lucru în domeniul culturilor, al ideologiilor, ca subsisteme ale celor dintâi. Cum poate fi temperat, controlat sau anulat un simbol, cum poate fi oprită înfruntarea a două sau mai multe simboluri? Aici, teoria bazată pe ele ne lasă fără ajutor.

Numai reîntoarcerea la realitatea ignorată care stă la baza ideilor identitare ajunse la paroxismul fanatic poate indica o reaşezare a problemei prin regrupări de interese fundamentale, cu caracter universal, ceea ce presupune renunţarea la obsesia localismului şi diferenţei. Este de reţinut că această excursie ne obligă la o frecventare mai asiduă a considerentelor epistemologice şi la o atentă relaţie între fapte şi valori.

Aceeaşi cerinţă a validării oricărei teorii prin validarea de către fapte apare şi în considerarea unui curent relativ nou, cu un mare ecou şi efect în politicile contemporaneităţii. Este vorba de **neoconservatorismul** american, care a ocupat scena la răscrucea secolului vechi cu cel actual. Ca alcătuire, el ilustrează stilul postmodernist care practică colajul ideilor din celelalte şcoli. Cu realismul are în comun preeminenţa puterii, cu liberalismul se înrudeşte prin promovarea ideilor liberale, în speţă a democraţiei, este raţional, dar nu neglijează aportul credinţelor religioase, preia masiv din wilsonianism, dar e sceptic faţă de instituţiile internaţionale, are rădăcini de stânga la primii paşi ai deceniului patru din secolul trecut, dar a ajuns acum la extrema dreaptă. Teoretic se exprimă prin reuşite ca *interesul public* şi *interesul naţional*, dar influenţa o exercită prin ocuparea de poziţii în executivul SUA, un exemplu fiind postul de subsecretar la Pentagon al lui Paul Wolfowitz, unul din purtătorii săi de cuvânt. Neoconservatorismul a fundamentat cele mai semnificative schimbări ale strategiei şi politicii americane în primul deceniu al secolului nostru. Ele constau în îmbrăţişarea unilateralismului faţă de vechea adeziune la multilateralismul instituţiilor, aliaţilor sau partenerilor externi, intervenţionismul în cazurile de acută sfidare a interesului american, invocarea dreptului de utilizare a forţei, preventiv sau preemptiv, împotriva unui inamic considerat primejdios şi asumarea fără rezerve a unui rol hegemonic sau chiar imperial de către SUA. Ca o consecinţă, intervenţiile din Afganistan şi Irak au fost legitimate prin acuzaţia de susţinere de către acestea a terorismului internaţional sau a dotării lor prezumptive cu arme de distrugere în masă.

Francis Fukuyama, care iniţial a împărtăşit ideile neoconservatoare, s-a desprins de curent, ca urmare a faptului că ele au dat naştere la judecăţi distorsionate în evaluarea nivelului de ameninţare externă, la transformarea ideii de moralitate prin supraestimarea rolului puterii, la supoziţii nefondate privind securitatea post-conflict şi schimbare de regim, la scepticismul faţă de dreptul şi instituţiile internaţionale. Fukuyama citează zicala: „Când singura ta unealtă este ciocanul, toate problemele arată ca nişte cuie."

Nu doar neoconservatorismul a reaprins dezbaterea în jurul teoriilor relaţiilor internaţionale, ci mai ales schimbările suferite de aceste relaţii. În tranziţia de la un sistem internaţional bazat pe state ca unici actori la un sistem global în care apar entităţi nestatale şi neguvernamentale, concepte vechi ca securitate, suveranitate, răspunderi, obligaţii şi sancţiuni, prevederile dreptului internaţional şi activitatea organismelor mondiale sau regionale sunt supuse reexaminării, prilej de reînnoire şi modernizare a instrumentelor de care dispun şi a metodelor la care pot apela decidenţii, teoreticienii sau diplomaţii.

Capitolul 4
Rădăcini

Sociologul si istoricul, reprezentantul științelor politice și economice concură în constatarea că în toate activitățile umane conflictul e prezent ca o stare de tensiune subiacentă competiției și luptei pentru supraviețuire și că litigiile sunt inseparabile de aceste activități, în care limbajul, instituțiile, reglementarea sunt instrumente lacunare și imprecise. Există însă o întrebare care nu se mai bucură de un răspuns unanim. Este conflictul în starea lui extremă de conflict violent, sângeros, devastator o fatalitate ineluctabilă sau doar o maladie ce poate fi tratată și eventual eradicată? De ce există războaie și conflicte ce-și iau obolul lor de vieți umane și care este cauza lor?

Căutarea unui răspuns este stăruitoare și revine în fiecare generație și mai ales după fiecare conflict nimicitor. Câte cauze plauzibile au fost identificate, atâtea teorii există, cu tot atâția termeni cheie și cu tot atâtea soluții recomandate. Trecerea lor în revistă, oricât de succintă, literatura consacrată originilor războaielor fiind vastă, ne arată de ce încercarea explicativă a marilor teorii a eșuat și ne aflăm la punctul de pornire de pe timpul lui Tucidide. Fiecare teorie are dreptate, dar reprezintă o încercare parțială de apropiere de adevăr. Se demonstrează ușor că majoritatea cauzelor sunt prezente, dar nu funcționează decât atunci când apar și altele, adică sunt necesare, dar nu și suficiente. Pentru fiecare există un caz contrar, din care cauza ridicată la rang absolut lipsește, dovadă că avem de-a face cu condiții care nu numai că nu sunt suficiente, dar uneori sunt nenecesare. Despre ce cauzalitate am putea vorbi atunci când suntem sfidați de complexitatea fenomenului violenței?

Începem cu **natura ființei umane**. Este un punct de răscruce care desparte pe fataliști, care cred că războiul e înscris în caracteristicile speciei umane și deci ne străduim degeaba să-l eradicăm, de cei care contestă fundamentul lui biologic. Toți comentatorii și adepții evoluționismului darwinist s-au ocupat de locul pe care îl

ocupă agresiunea înnăscută în comportamentul uman. Darwin s-a pronunțat rar și prudent în cazul speciei umane. Dar undeva a spus: „Omul, ca orice alt animal, a avansat fără îndoială la condiția sa superioară de azi printr-o luptă pentru existență ce urmează rapidei sale multiplicări; și dacă e să avanseze și mai sus, ar fi să ne temem că el va trebui să se supună unei lupte aspre." Lorenz, în cea mai celebră lucrare intitulată *Despre agresiune*, afirmă că „cea mai distructivă intensitate a pornirii de agresiune care este încă un rău ereditar al omenirii este consecința unui proces de selecție care a lucrat pentru strămoșii noștri timp de circa patruzeci de mii de ani, adică în cursul erei de piatră". Un puternic curent a replicat că elementul esențial la om este adaptarea culturală, dobândită și creată în experiență. Dar sociologia lui Wilson, chiar dacă acceptă că agresiunea ar putea fi și învățată, consideră suficient ca „schema agresivă să fie trezită în condiții de stres, ca stresul care e produs de lipsa hranei sau de densitatea crescută a populației". Este foarte greu de negat că omul, a cărui apariție este legată de activitățile de vânător ale unui mamifer trezit la regnul carnivor și care uneori mănâncă vecinii de grupă sau ai propriului grup, nu are capacitatea de a fi agresiv, pe care și-o manifestă cu prisosință. Dar nu se poate demonstra că există un instinct special al agresiunii, sau o genă determinantă care dau o fatalitate acestei trăsături.

Factorul **demografic** a fost indicat chiar de Darwin și dezvoltat de sociologi. Locul său în originea conflictelor a stârnit mari dezbateri și a produs demonstrații interesante, ca acelea recente ale lui Nazli Choucri. Istoria se poate citi în termenii mișcărilor migratorii, cele mai multe având sensul de la răsărit spre apus. Asia s-a dovedit a fi marele izvor de *producere* a omenirii, după ce Africa a fost sursa de export a primilor hominizi. O activitate specială o ocupă legătura între conflicte și migrațiile către țările dezvoltate ale populațiilor din regiunile în curs de dezvoltare, precum și perspectiva declinului demografic al Occidentului dezvoltat. Acest factor se impune a fi reținut în procesul genezei conflictelor prezente și viitoare.

Tot aproape de condițiile naturale și de viață biologică ne ținem când examinăm teoriile cauzale care au identificat lupta pentru **resursele vitale**, **hrană** sau **apă**, la originea conflictelor. De fapt, declanșarea factorului demografic se produce când resursele vitale nu satisfac cerințele unei populații crescânde, cazul clasic fiind insuficiența pășunilor pentru triburile Asiei Centrale. Există un model

matematic de teoria jocurilor extrem de simplu și convingător privind competiția speciilor într-un areal cu resurse limitate. Deși foametea, în forme extreme, este localizată azi în câteva arii (Etiopia, Africa subsahariană, Coreea de Nord), chiar în forma ei benignă, manifestă într-un număr mare de țări, este corelată cu migrațiile conflictuale. Competiția pentru sursele de apă devine mai ascuțită pe măsura epuizării resurselor, ceea ce va naște tensiuni în toate zonele aride ale planetei. Anul 2003, anul internațional al apei, a fost dedicat acestei geografii a setei, generatoare de conflicte.

Chiar dacă nevoia de teritoriu ar putea fi citată la om ca o trăsătură originară, ca o nevoie biologică fundamentală de a-si asigura un mediu propice de echilibru și de selecție, ea a căpătat forme noi o dată cu revoluția agrară a omenirii, cea de acum 5-10 mii de ani. Ea este prezentă în istoria primelor imperii și în războaiele lor de expansiune. A avea putere însemna să ai teritorii vaste, fertile și cu populații numeroase. Există și al treilea fel de a invoca lupta pentru teritorii drept subiect al conflictelor: dincolo de aspectul biologic și al asigurării existenței: teritoriul, fie el oricât de arid sau neprietenos, este o componentă a identității grupului uman, în special în epoca tribală sau în zilele noastre, în reînvierea aspirației la identitate.

Revoluția industrială, care nu are decât puțin peste două secole vechime, aduce în primul plan al intereselor statelor alte resurse naturale și anume cele **energetice**. Industria modernă este consumatoare de cantități uriașe de energie care depinde, după o perioadă importantă de dominație a cărbunelui, mai ales de zăcămintele de hidrocarburi. Dominația colonialistă și războaiele pe care le-a produs au fost atribuite interesului pentru materiile naturale prețioase (aur, argint, diamante), pentru minerale și apoi pentru cele energetice. Chestiunea accesului sau controlului surselor de petrol este cel mai cunoscut și citat caz. Geopolitica ca doctrină a controlului unor teritorii străine a început să înflorească la începutul acestui secol, susținând necesitatea războiului pentru resursele vitale, ca de exemplu în cazul Angliei, care nu accepta nici o amenințare la căile sale de legătură cu India sau Orientul Mijlociu. Germania era principalul rival la începutul războiului mondial, iar apoi miezul obiectivelor sale a fost rezumat în lozinca celui de al treilea Reich: „lupta pentru spațiul vital".

Observăm cum, treptat, lupta pentru supraviețuire devine o justificare a conflictului violent pentru state, societăți sau entități care nu văd altă cale în a-și asigura interesele considerate vitale, în special resursele naturale, indispensabile funcționării la parametrii înalți a civilizației industriale pe care au construit-o.

Ajungem astfel la **teoria economică** a originii războaielor care au redus chiar și factorii strategici politici sau de putere la interesele economice. Marxismul a localizat aceste interese la clasa burgheză sau exploatatoare care lupta pentru menținerea supremației sale. Neglijarea altor factori care intră în componența conflictelor identitare (limbă, statut, credință, valori etc.) este și mai izbitoare azi, când acest tip de conflict proliferează. Dar există și alți factori care devaluează importanța resurselor. Japonia, ca putere industrială în prima jumătate a secolului XX, a urmărit cucerirea de teritorii asiatice ca o bază a scopurilor sale de țară lipsită de resurse. După înfrângerea în războiul al doilea mondial, în patru decenii a reușit să fie o mare putere economică, în absența totală a acestor resurse, pentru că profilul succesului consta de această dată în tehnologiile avansate care consumau mai puțină materie primă și mai multă inteligență și pricepere. Dar nici astăzi micile energii informaționale nu înlocuiesc pe cele mari, mecanice sau electrice. Petrolul continuă să fie aurul negru al economiei mondiale, evaluat ca și aurul galben sau monedele în buletinele zilnice care exprimă starea planetei. În privința subiectului pe care îl urmărim, răspunsul marxismului la întrebarea: *vor mai fi războaie?* este: *da, atâta timp cât va exista împărțirea în clase antagoniste*. Deci, ca toate răspunsurile anterioare legate de natură, biologie și resurse, fatalitatea continuă, indiferent de ce ar întreprinde diplomații, politicienii nonviolenți și oamenii păcii de pretutindeni.

După alte două școli înrudite, cea a disparității bogăției și a teoriei dependenței, răspunsul se menține același: războiul este determinat de cauze adânci care nu țin de intenții sau bunăvoința factorilor de decizie. Lumea, sfâșiată de o prăpastie ce desparte o parte ce beneficiază de avantajele civilizației de alta aflată pe trepte joase de consum, salubritate, speranță de viață, alfabetizare, este susceptibilă de conflicte. O teorie modernă a conflictului care îl leagă pe acesta de gradul de interacțiune între părți confirmă că agravarea acestei falii duce la interacțiune pașnică zero și la interacțiune violentă, singura disponibilă.

Sociologia contribuie semnificativ la studiul mecanismelor care pot genera războiul. La entitățile clasice jucând rolul actorilor prin-

cipali, statele, şi mişcările şi grupurile (etnice, religioase, minoritare sau altele), sociologia adaugă noi capitole. Este vorba de rolul elitelor, al grupurilor de putere şi influenţă şi al clicilor în procesele de decizie. Istoria confirmă că acestea, recurgând la manipularea opiniei publice, înclină în cele mai multe cazuri balanţa în favoarea războiului.

Am notat la enumerarea şcolilor marea popularitate a teoriei dependenţei în lumea a treia şi a cercurilor intelectuale din occident, tocmai din cauza structurii concentrice a sistemului mondial compus din centrul dezvoltat şi periferia mizeră.

Reconsiderând factorii ce pot intra în ecuaţia conflictului, influenţând cursul său violent dar şi inhibându-l, primii sunt factorii daţi, exteriori şi obiectivi. Astfel sunt populaţia şi starea ei (exces, declin), teritoriul, hrana, energia, bogăţia (şi sărăcia) ca factor economic, urmată de alţi factori etici sau sociali: gradul în care sunt respectate drepturile şi libertăţile omului, structura politică (concentrarea puterii în despotism versus democraţie), alte structuri interne (complexul politico-militar), elitele şi liderii, structura sistemului internaţional. Indiferent de dispoziţiile sau voinţa societăţii, aceşti factori reprezintă forţe importante care în ultimă instanţă decid direcţia pe care spirala unui conflict o poate lua: spre soluţie paşnică sau spre deznodământ violent.

O altă serie de opt factori privesc mai mult individul, starea minţii şi a psihologiei sale. Singurul factor, tot fatalist, cu care începem este pecetea biologică a unor tendinţe înnăscute (ipoteza instinctului agresiv), urmată de factorii psihologici (ca în teoriile lui Freud), gradul de raţionalitate şi natura caracterului (ce poate manifesta ură, mândrie, lăcomie – relevante pentru conflicte) şi mai apoi valorile culturale şi în particular religia, ideologia sau doctrine speciale ca geopolitica. Cu ele se deschide un alt capitol al teoriilor despre rădăcinile conflictelor şi o nouă perspectivă a rezolvării lor paşnice. Ea este ilustrată de enunţul din Carta UNESCO: *războiul se naşte în mintea oamenilor şi acolo trebuie căutat remediul lui.*

Există în primul rând în zilele noastre un puternic **curent cultural**, care a înlocuit termenul de referinţă al **interesului** prin acela al **valorii**. Valoarea stă la baza culturilor şi diferenţa între valori, ca scări de ierarhie a unor priorităţi, activităţi, îndeletniciri, stiluri, gusturi fixate istoric în cutume şi tradiţii, legende şi precepte orale, explică şi marea varietate a culturilor. Acest curent constată că în unele locuri precăderea e acordată culturii războinice şi în altele

culturii paşnice. Iliada a fost considerată de un splendid eseu ca ilustrarea prin excelenţă a culturii războinice. Eroii sunt persoane înarmate şi exersate ce ucid alţi semeni. Gloria lor stă în performanţa omuciderii. Iar viziunea se perpetuează prin cea mai mare epopee a lumii antice, cu ecouri în arta şi literatura Europei şi cu trimiteri până în zilele noastre. Istoria ce se învaţă şi azi e în principal istoria confruntărilor violente. ONU şi UNESCO au întreprins o campanie de dezvoltare a culturii păcii. Un congres s-a ţinut la Madrid în anul 2000. Să presupunem că ideea culturii păcii, încă difuză, s-ar maturiza şi am putea asista la câteva ore de educaţie zilnică. Dar zece minute dintr-un film western sau *de acţiune* în cursul serii, în care lupta sângeroasă şi mortală e legitimată şi glorificată, ar ajunge să şteargă orice efect de iradiere cu principiile păcii.

În alt sens, şcoala **valorilor** susţine că oamenii şi societăţile se ciocnesc pentru valori pe care le consideră ireconciliabile aşa cum şcoala puterii consideră că în ciocnirea de interese oamenii sunt în stare să-şi dea viaţa sau s-o ia pe a altora. La televiziune, în timpul războiului din Bosnia, un tânăr (intelectual, student!) a exclamat: „Sunt gata să mor pentru identitatea mea culturală." Cu puţin după, au apărut scene de masacrare reciprocă între studenţi. În acest caz, discrepanţele economice, lipsa de hrană sau presiunea populaţiei şi soarta resurselor naturale nu sunt chei explicative relevante.

Conflictele identitare pot fi numite şi **conflicte culturale**. Ele nu sunt, cum spune Huntington, războaie de civilizaţie, ci ciocniri de culturi. Ele merită o atenţie specială pentru că orice sistem de credinţe şi valori, care definesc cultura, fie religios, ideologic, lingvistic, orice sistem tradiţional, evocator de istorie, apărător de specific se află în prezent în plină erupţie, anunţând noua familie de conflicte care întâmpină omenirea la început de mileniu. Singurul lucru de care se pot lega unele speranţe este faptul că spre deosebire de interesele vitale ce determină conflictele dincolo de voinţa oamenilor, conflictele culturale sunt subiective şi deci, prin definiţie, susceptibile de a fi influenţate şi transformate.

Cultura şi componentele ei nu sunt singurele elemente ce ies din sfera intereselor vitale, vizibile, măsurabile. Astfel, o teorie atribuie naşterea conflictelor din **excesul de raţionalitate** (Bruce Bueno de Mesquita). Conflictele necesită pregătiri, calcule, organizare, care sunt realizate, dincolo de orice emoţie sau pasiune, de minţi a căror raţionalitate este îndelung încercată. Dacă cineva se gândeşte la McNamarra, un om dispunând de asemenea resurse, stând în fruntea

unei mașinării de război ca Pentagonul, plin de informaticieni și de teoreticieni ai jocurilor, ar putea găsi că ideea este justificată. Dacă lucrurile dau greș, se datorează prea marii încrederi în posibilitățile rațiunii și neglijării unor factori aparent minori. O altă școală spune că oamenii se înfruntă în lupte din cauza **lipsei de raționalitate**. Sf. Augustin menționa printre factorii de geneză a războaielor: păcatul originar (deci natura umană), frica omenească de moarte, slaba voință (factori psihologici) și **inabilitatea de a gândi logic**. Tema incapacității de a gândi este titlul unei cărți consacrate de Barbara Tuchman prostiei ca sursă a conflictelor (*Marșul Nebuniei*). Nimeni nu e cruțat, de la Papii Renașterii până la războiul din Vietnam. Este o teză ce merită atenție; conflictele au toate, în diferite momente și sub diferite forme, erori de calcul sau judecăți greșite.

Enumerarea factorilor ce intervin în delicata balanță a căii pașnice și a căii violente în rezolvarea conflictelor demonstrează cu prisos complexitatea problemei. Această complexitate, ca și zadarnica încercare a unei teorii de a reduce la unul sau câțiva factori întregul proces de dezvoltare a unui conflict, se datorează nu numai numărului ridicat de factori ce intervin în situațiile conflictuale internaționale, ci mai ales faptului că între ei se găsesc relații de influențare reciprocă, reprezentate în Figura 2.

Pentru a ilustra influența reciprocă vom lua un caz în care sunt implicați primii factori citați. Să presupunem că pe aria restrânsă a unui trib este activat factorul *creștere demografică*. Ca urmare a surplusului de populație, în lanț se activează și factorul *hrană,* devenită insuficientă. Resursele reprezentate de avuția precară a tribului sunt prea reduse (sau inexistente) pentru a salva situația. Se activează factorul *teritoriu*, care, fiind insuficient, devine subiectul pretențiilor asupra unui teritoriu ce aparține unui alt trib vecin. Egalitatea intră și ea în cauză, prin disparitatea bogăției celor două triburi. Dar în unele cazuri (hutu și tutsi), relațiile tradiționale de dominație în cadrul aceluiași stat sporesc rolul acestui factor de conflict. Structura statului (instituții, legislație, administrație, politică internă) este și ea activată, dar răspunde negativ, neoferind elementele de soluție. Concomitent se aprind și alte beculețe: rolul liderilor, mentalitatea și gradul lor de raționalitate. Ceea ce se activează automat este factorul cultural, care furnizează suporturi diferite pentru identitățile actorilor. Diferența culturală este factor de exacerbare a conflictului, devenind suportul moral al adversității celor în cauză și furnizând lista tuturor confruntărilor lor în trecut și a inamiciției ireconciliabile. Este posibil ca alte elemente ale culturii să

nu intre în joc (limba și religia pot fi aceleași), dar tradițiile, obiceiurile și trecutul sunt suficiente pentru a săpa mai adânc falia diferențelor de identitate și a mări dușmănia. Să presupunem că dosarul acestui conflict cade pe mâna unui geopolitician dintr-o țară terță. Alt bec se aprinde și dimensiunile conflictului se multiplică. Țara, oricât de îndepărtată, este interesată fie de situația strategică, fie de resursele minerale ale regiunii în cauză. Intervine ținând conflictul viu prin trimiterea de arme și apoi poate să-și facă apariția ca pacificator și ocupant. Nu furnizează această întrepătrundere de factori, acest joc al ielelor, care se termină în vărsare de sânge, mai multă explicație decât trimiterea lor la gene violente ce pot atât de ușor fi atribuite unor populații ce stau pe primele trepte ale civilizației?

Conflictul ar putea începe în zona culturală. Altercație la o serbare sau reuniune, unde o parte se consideră insultată sau umilită de adversar. Scânteia începe în mințile oamenilor, în timp ce în cazul anterior ajungea mai târziu acolo, sub formă de incendiu. Acum primii factori activați sunt culturali și psihologici, raționalitatea nu ajută, totul e emoție pură și pasiune dezlănțuită. Bilanțul victimelor poate fi însă același.

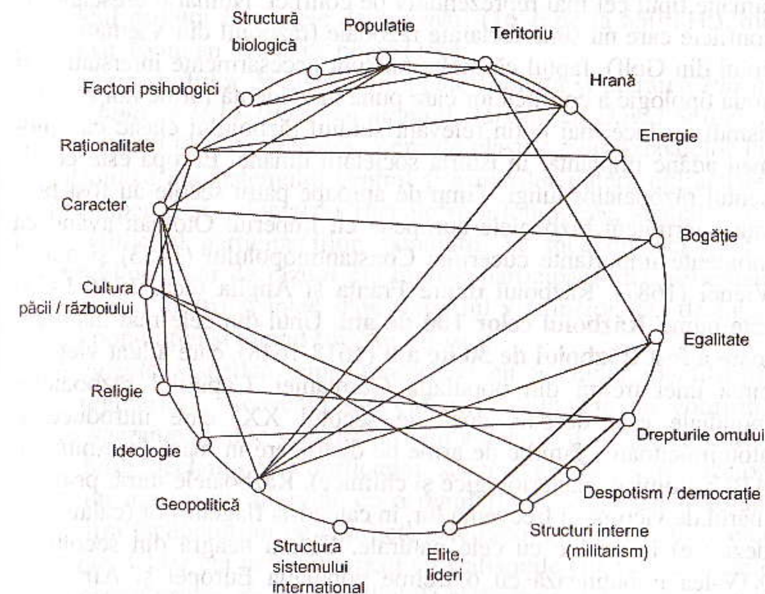

Figura nr. 2 Analiza factorială în originea conflictelor

Capitolul 5
Războiul

Istoria atestă o indisolubilă relație între statele și războaiele pe care le-au purtat. Conflictul interstatal poartă și numele de război, întrucât sub această etichetă a fost formal recunoscut în viața internațională ca o stare specială supusă unor reguli. De la Grotius, care a scris primul tratat de **drept al păcii și războiului** (1625), dreptul internațional nu a încetat să reglementeze conduita statelor în caz de război, elaborând convenții ca cele de protecție a populației civile, eliminarea unor tipuri de arme sau tratamentul prizonierilor. Există norme în general respectate privind modul în care se declară războaiele și încetează relațiile diplomatice și din alte domenii sau în felul în care se declară armistițiul și se încheie starea de război. Războiul rămâne tipul cel mai reprezentativ de conflict. Numărul crescând de conflicte care nu sunt declarate războaie (războiul din Vietnam, războiul din Golf), faptul că multe nu sunt necesarmente interstatale și noua tipologie a conflictelor care pune în evidență forme noi ca terorismul nu face mai puțin relevant studiul războiului clasic ca fenomen adânc implantat în istoria societății umane. Europa este continentul războaielor lungi. Timp de aproape patru secole au fost purtate intermitent războaiele europene cu Imperiul Otoman având ca momente importante cucerirea Constantinopolului (1453) și atacul Vienei (1687). Războiul dintre Franța și Anglia (cca. 1346-1453) este numit **Războiul celor 100 de ani**. Unul din cele mai distrugătoare a fost **Războiul de 30 de ani** (1618-1648), care a luat viețile a circa unei treimi din populația Germaniei. Capitolul războaielor mondiale este deschis doar de secolul XX, care introduce și atotnimicitoarea familie de arme de distrugere în masă (așa-numitul ABC: atomice, bacteriologice și chimice). Războaiele intră, prin numărul de victime și frecvența lor, în categoria flagelurilor (calamități, dezastre) la un loc cu cele naturale. Ciuma neagră din secolul al XIV-lea împuținează cu o treime populația Europei și Africii de Nord. Lupta împotriva molimelor a fost dusă de omenire cu mult mai

multă stăruință și cu mult mai multe rezultate decât cea îndreptată împotriva calamității create de om. Cu toate acestea, studiul războaielor a fost o preocupare continuă, în speranța găsirii unor remedii.

O abordare a studiului războaielor a fost întreprinsă în domeniul cantitativ. Cartea lui Quincy Wright, *Un studiu al războiului* (1946, revizuită în 1965) este o operă clasică. Autorul se ocupă de 278 de **războaie ale civilizației moderne** între 1480 și 1940. Pentru fiecare război sunt oferite datele de deschidere și închidere, numele tratatului de pace, țările care au participat și data intrării lor, împărțirea între inițiatori și părți defensive, numărul participanților față de totalul țărilor din sistem, numărul bătăliilor importante și o clasificare în privința caracterului (balanța puterii, civil, defensiv sau imperialist). Din secolul al XVII-lea datele sunt completate cu numărul combatanților și al victimelor raportate la totalul populației țărilor respective.

Alte abordări statistice pentru endemia războiului pentru omenire: din cei peste 5500 de ani scurși de la 3600 î.H., doar 292 de ani au fost lipsiți de războaie (cam 5%); iar în acest timp 14531 de războaie au măcinat viețile a 3,6 milioane de oameni. S-a mai făcut un calcul privitor la cursele de înarmări (1656 de la 650 î.H.), din care doar 16 nu au dus la războaie (1%).

În seria studiilor de acest gen, poate fi citată și lucrarea *Purtarea războiului 1816-1965. Un manual statistic de David Singer și Melvin Small* (1972). Aceasta cuprinde clasificarea războaielor intra-sistemice ale sistemului central și a marilor puteri, extra-sistemice (imperial și colonial). Criteriile sunt temporale, spațiale, statutul politic al participanților, populații. Se face distincție între magnitudine (luni de război ale tuturor participanților), severitate (combatanți morți) și intensitate (raportul victimelor față de timp, totalul populației și totalul forțelor armate).

Analizele statistice sunt întreprinse cu speranța identificării unor regularități, frecvențe sau cicluri. Rezultatele nu confirmă aceste speranțe. Nimic semnificativ nu apare când examinezi intervalul între declanșarea conflictelor succesive. Dar, surprinzător, apare un maxim ce intervine cu o regularitate de douăzeci de ani dacă cifra începuturilor de conflicte este raportată la numărul celor existente. Chiar cei nefamiliarizați cu statisticile cunosc perioadele care despart primul război mondial de al doilea și acesta de primele crize ale Războiului rece ca fiind de circa două decenii. Iarăși face

parte din folclor afirmația că războaiele încep primăvara și toamna, mai degrabă decât vara și iarna. Studiul mai arată că Europa, în ciuda aparențelor, nu este mai războinică decât alte arii ale globului și că în ultimii 150 de ani sunt mai puține conflicte în Europa occidentală decât în alte regiuni. Este interesant de aflat că războaiele din ultimii 150 de ani studiați cuprind 50 de conflicte interstatale și 43 imperiale și coloniale, cu un total de 29 de milioane de victime (fără civili). Este de asemenea un element de notat constatarea că între învingători și învinși nu apare un avantaj constant pentru primii ca proporție de morți. În schimb, inițiatorii câștigă în 70% din războaiele interstatale și au mai puține pierderi în 80% din cazuri.

Mai multe regularități în purtarea războaielor și concepte dominante întâlnim în modul de purtare și declanșare a războaielor interstatale.

Alianțele sunt primul concept care se impune. Statele nu luptă singure în conflictele semnificative. Ele se asigură de aliați, ceea ce înlocuiește conflictul bilateral cu unul de grupări sau îl extinde la dimensiunile unei regiuni. Prima alianță mare a mileniului II a fost aceea a creștinătății împotriva ocupanților locurilor sfinte. Au existat cruciade între 1096 și 1270, urmate de alianțele europene împotriva otomanilor de după 1453. Ideea de alianță implica o comunitate de idei a celor ce se aliază, de asemănare sau înrudire. Această caracteristică a alianței s-a menținut până la definirea ideologică a celor două alianțe în Războiul rece și mai curând în alianța NATO care subliniază valorile comune.

Prima dezmințire a criteriului similarității sau comunității de valori o produce Franța prin stabilirea unor înțelegeri cu Poarta Otomană, peste capul puterilor creștine din Europa. În 1536, **capitulațiile** cuprindeau acorduri de comerț și acceptau exercitarea unei jurisdicții proprii prin consulii francezi asupra cetățenilor francezi în Turcia, care renunța astfel la aplicarea sistemul ei juridic. În 1566, Sultanul Selim le reînnoiește pentru Franța și abia în 1583 Anglia obține un tratat similar. A doua ieșire din rânduri a Franței este alianța stabilită de ea cu Suedia, putere protestantă ce lupta împotriva puterilor catolice în Războiul de 30 de ani. Aceste două cazuri istorice definesc alianța drept o comunitate de interese, spre deosebire de comunitatea și înrudirea de credință.

O alianță importantă a fost convenită între puterile care au luptat împotriva lui Napoleon: **Sfânta Alianță** (1815). Războaiele napoleoniene au durat peste un deceniu și au acoperit întregul continent, din Spania până în Rusia. În cursul lor, Franța a înfruntat șase coaliții succesive ale statelor europene. Ultima, victorioasă, a stabilit și un organism permanent din care au făcut parte Imperiul Habsburgic, Imperiul Rus, Anglia, Italia, Germania. Alianța s-a manifestat mai ales în reprimarea mișcărilor liberale și naționaliste, fiind de fapt distrusă de revoluțiile din 1848.

Teoretic, alianțele au fost concepute ca forme de luptă împotriva uneia sau mai multor puteri cu pretenții de expansiune și dominație, cu un scop definit și de prevenire a războaielor. Dar o dată constituite, forța lor a fost percepută ca o amenințare, producând fără întârziere alianțe opuse. La începutul secolului XX se aflau în stare de competiție în materie de înarmări, în Europa: alianța Puterilor Centrale (Germania, Austria) și Antanta, formată de Franța, Anglia și Rusia, antagonism care a dus la primul război mondial, antrenând 33 de state, cu o populație de peste un miliard de locuitori. La începutul celui de-al doilea război mondial, puterile Axei (Germania, Italia și Japonia) au început ocuparea unor țări ce se bucurau de protecție din partea Angliei și Franței, care până la urmă au format cu SUA Alianța Nord-Atlantică. Dimensiunea lui a întrecut pe cea a primului război mondial: a cuprins 72 de state având 80% din populația globului.

În timpul Războiului rece, Organizația Tratatului Nord-Atlantic (NATO), formată în 1949 inițial din 12 țări, concepută ca un mijloc de stăvilire a expansiunii sovietice, a fost urmată de Organizația Tratatului de la Varșovia (1955), care a cuprins inițial alături de URSS încă șapte țări. Ultima s-a dizolvat în 1990, iar cealaltă a fost menținută cu orientări și funcționări noi și mărită până la 25 de membri.

Strâns legat de conceptul de alianță și nelipsit din gândirea politică ce a călăuzit fie declanșarea conflictelor, fie încercarea de a le preveni este principiul **balanței puterii**. Ideea lui de bază este asigurarea unui echilibru între națiuni, astfel ca nici una să nu poată să domine pe celelalte. Este identificabilă în relațiile dintre cetățile grecești și mai târziu dintre cetățile italiene. După Vattel (1758), relațiile între puterile europene sunt bazate pe acest principiu, conform căruia când un membru al acestei comunități încalcă un acord ceilalți sunt chemați să intervină. Balanța puterii a funcționat în formarea unor coaliții împotriva Franței lui Louis al XIV-lea și a

lui Napoleon. Țara care a pus principiul în centrul politicii ei externe a fost fără îndoială Anglia. Când citești corespondența reginei Victoria cu miniștrii săi Palmerston, Disraeli sau Gladstone întâlnești referințe curente la ideea de a păstra distanțele față de părțile în conflict, pentru a putea interveni atunci când echilibrul este pe cale de a fi rupt. Războiul Crimeei (1853-1856), de pildă, e construit ca o coaliție europeană ce ține în frâu Rusia, susceptibilă să devină un beneficiar unilateral al declinului Imperiului Otoman. Notând că „motivul constant sau principiul care străbate prin întreaga politică externă otomană este balanța puterii", Nicolson ține să combată ideea simplificatoare că această politică a constat în organizarea continuă de coaliții împotriva oricărui aspirant la rangul de putere supremă și că de fapt sensul principal este „opunerea față de orice putere singură sau a unui grup care ar căuta să-și folosească forța pentru a lipsi alte țări europene de libertatea și independența lor".

Spre deosebire de Anglia, SUA a repudiat oficial balanța puterii. Iată verdictul președintelui Wilson în 1918: „Ei, soldații aliați, au luptat să scape de ordinea veche și să stabilească una nouă, iar centrul și caracteristica vechii ordini a fost acel lucru instabil pe care ne-am obișnuit să-l numim *balanța puterii*, un lucru în care balanța a fost determinată de sabia aruncată într-o parte sau alta a ei; o balanță care a fost determinată de echilibrul instabil al intereselor competitive..."

Această poziție se înscrie de altfel în repulsia părinților fondatori ai SUA față de jocurile de putere caracteristice Europei și care considerau neînțelept „să ne implicăm noi înșine, prin legături artificiale, în vicisitudinile ordinare ale politicilor ei (europene), cu combinațiile ordinare și coliziunile de prietenie sau inamiciție. Situația noastră detașată și distanța ne invită și ne îndreptățesc să urmăm un curs diferit". Kissinger, în *Diplomacy*, e categoric: „În nici un moment al istoriei sale America n-a participat la un sistem de balanță a puterii." Deși cele două intervenții ale SUA de partea aliaților în cele două războaie mondiale au toate simptomele unor acțiuni ce au schimbat balanța de forță a celor două tabere după doi ani de expectativă neutră, motivația constă în tradiția misionară enunțată de președintele J.Q. Adams în 1821: „Oriunde stindardul libertății și independenței a fost sau va fi desfășurat, acolo va fi inima Americii, binecuvântarea și rugăciunile ei." Adams se oprise la aceste forme de solidaritate, excluzând posibilitatea ca America „să meargă peste hotare în căutarea unor monștri pe care să-i distrugă". Această tradiție a căpătat însă treptat și o dimensiune activă, mergând până la dreptul unilateral de intervenție în situațiile în care principiile libertății și drepturile omului sunt încălcate.

Sistemul pentru care SUA a arătat în două împrejurări istorice simpatie și pentru instituționalizarea căruia a militat a fost sistemul de **securitate colectivă**. Acest sistem constă în garantarea securității nu de către fiecare stat în parte, nici de o coaliție sau de intervenția unei puteri care se pune la dispoziția luptei împotriva agresorului, ci de totalitatea țărilor legate printr-un pact colectiv. Prima încercare, imperfectă, a fost Liga Națiunilor, după primul război mondial. Ea a fost slăbită de la început prin neaderarea SUA, ca urmare a luptei republicanilor împotriva lui Wilson, care concepuse acest organism. După mai puțin de două decenii de existență, lovitura i-a fost dată prin politica agresivă a unor state membre ca Germania, Italia și Japonia, iar cel de-al doilea război mondial o înmormântează definitiv. La sfârșitul acestui război însă, Roosevelt și aliații reușesc să creeze o nouă organizație internațională clădită pe principiul securității colective, menite să „izbăvească generațiile viitoare de flagelul războiului, care, în cursul unei vieți de om, a provocat de două ori omenirii suferințe nespuse". (Carta ONU, 26 iunie, 1945).

Sistemul securității colective descris în capitolul VII al Cartei este în linii mari următorul:

1. Consiliul de Securitate recomandă sau hotărăște măsuri în cazul violării păcii, al unui act de agresiune sau al unei amenințări împotriva păcii.
2. Consiliul se adresează părților interesate pentru adoptarea de măsuri provizorii.
3. Poate decide măsuri pe care le cere tuturor membrilor, de tipul sancțiunilor economice, carantinei sau boicotului.
4. Poate (dacă cele anterioare sunt inadecvate) întreprinde acțiuni militare cu forțe aeriene, maritime și terestre (dar și demonstrații sau blocade).
5. Toți membrii ONU se obligă să pună la dispoziția Consiliului de Securitate forțe armate, asistență și înlesniri pe baza unor acorduri.
6. Țările membre vor menține contingente naționale de forțe aeriene în acest scop.

7. Se înființează un comitet de stat major al Consiliului de Securitate care stabilește planul militar (compus din șefii statelor majore ale membrilor permanenți ai Consiliului de Securitate sau reprezentanților), cu intrarea eventuală a reprezentanților unor țări membre.

8. Dispozițiile de mai sus nu aduc atingere dreptului inerent de autoapărare individuală sau colectivă, până la măsurile luate de Consiliul de Securitate.

Sistemul securității colective a durat mai puțin decât cel al Ligii Națiunilor Unite. Acordând rolul de eminență Consiliului de Securitate care funcționează pe baza unanimității marilor puteri, sistemul a fost paralizat o dată cu izbucnirea Războiului rece, constând din confruntarea ostilă a două tabere și a două alianțe conduse de SUA și respectiv URSS. În 1950, izbucnea războiul din Coreea, iar într-un accident procedural (absența URSS de la ședința Consiliului de Securitate și votul Adunării Generale), ONU își împrumuta numele uneia din părți, la conflictul încheiat în 1953.

Pentru următoarele patru decenii, sistemul internațional funcționează sub așa-numita **balanță a terorii**. Sistemul alianțelor este simplificat până la bipolaritate, iar echilibrul balanței de putere nu mai este invocat.

Războiul rece, numit și războiul ideologic al celor două tabere, care a dat profilul bipolar al lumii politice timp de decenii, nu poate fi desprins de cel mai important proces din domeniul armamentului: armele nucleare și cursa lor frenetică. La ele se adaugă vectorii, adică rachetele, care declanșează o cursă paralelă, spectaculară, având ca temă spațiul extraterestru. De ce al treilea război mondial nu a avut loc? În retrospectiva anilor, analiza e mai detașată, dar pentru mai mult de o generație amenințarea lui a fost o realitate palpabilă. Una din rațiuni a fost **balanța terorii**. Fiecare parte a ezitat să recurgă la arme atomice din cauza fricii de represalii. Războiul nuclear era echivalat cu un cataclism devastator pentru întregul glob, iar inițierea lui însemna sinucidere. De aici acordul nescris, dar aplicat cu sfințenie, al superputerilor de a nu recurge la arme nucleare în nicio împrejurare. În termenii militari problema se punea în termenii loviturii preventive. Putea prima lovitură să fie de asemenea natură încât să anuleze posibilitatea de ripostă a celeilalte părți? Balanța terorii apărea din nou: calculele arătau că nici una din părți nu dispunea de „capacitatea deplină a primei lovituri", adică după efectuarea ei rămânea o capacitate reziduală a celuilalt de a produce daune inacceptabile pentru atacator. Niciodată în istoria conflictelor nu a fost investit un efort teoretic în limbaj matematic (teoria jocurilor) mai mare ca în cazul strategiilor nucleare. Remarcabila carte a lui Schelling, *Strategia conflictului*, este expresia preocupărilor teoretice a balanței nucleare. Scenariul care i-a neliniștit pe europeni a fost o rafinare a balanței terorii și a șantajului nuclear. Ea constă nu în aplicarea primei lovituri și a ripostei asupra ariei inamicului, ci pe un teritoriu în dispută (Europa, de pildă, unde NATO se temea de o ofensivă convențională a URSS), unde prima lovitură și riposta ar fi fost urmate de încetarea ostilităților și de o pauză de reflecție, făcute în umbra balanței teorii aplicată la propriile arii, balanță care ar fi continuat ca înainte de „episodul nuclear".

Deși s-a făcut o apropiere între cele două balanțe, a puterii și a celei nucleare, pentru simplul fapt că ambele se refereau la două părți în stare, fie ea precară și provizorie, de echilibru, diferențele între ele sunt considerabile. Echilibrul clasic se referea la două părți cu un potențial egal de a învinge pe cealaltă și a-i schimba statutul teritorial. Ea era importantă pentru terți care se întrebau cine va strica echilibrul și va deveni câștigător în caz de conflict și dacă acesta are ambiții hegemonice mai mari și mai amenințătoare pentru terți decât obiectivele celeilalte părți? Puterea nucleară nu poate în sine modifica realități teritoriale. Ea poate fi utilizată în stare de balanță în combinație cu puterea politică numai ca amenințare, sancțiune, șantaj ce pot fi transformate în constrângere. Ea a introdus termeni noi. Astfel percepția subiectivă a unei situații a devenit aproape tot atât de importantă ca și compararea obiectivă a capacităților. Alături de percepție, s-au alăturat alți termeni cheie ca **intenție** și **credibilitate**, alături de **descurajare** (*deterrent*), ca amenințare a unei sancțiuni devastatoare. Demonstrația capacității nucleare a ajuns de asemenea la un nivel deosebit de importanță. Numărul de explozii experimentale și puterea lor, numărul de sateliți lansați, cine e primul om în spațiu sau primul om pe lună făceau parte din acest joc complex. Faptul că factorul subiectiv poate fi destabilizator (ideea superiorității proprii sau a slăbiciunii celuilalt), dificultatea de a distinge între amenințare reală și cacialma (*bluff*) au dus la preocupări noi legate de **războiul prin accident, calcul greșit sau eroare**. Pentru cei ce folcloric cred că matematica este o știință a cantității și nu a structurilor, va fi o surpriză să afle

că balanța clasică se exprimă mai ales cantitativ, în timp ce considerentele balanței nucleare au limbaj logic sau de cercetări operaționale. Dacă în primul caz era suficient să numeri regimente, tunuri și rezerve de hrană, în al doilea întrebarea era dacă forțele unei părți sunt invulnerabile la o contralovitură și dacă vreuna din ele, în lumina tehnologiilor avansate de care dispun și a factorilor structurali ai sistemului lor militar, poate aplica daune inacceptabile. Exemplul cel mai elocvent al efectului balanței asupra comportamentului principalilor actori ai vieții internaționale și a menținerii războiului în stadiul „rece" (război potențial, dar neactivat) îl reprezintă măsura aparent paradoxală a acordului celor două mari puteri nucleare de a renunța la sistemele defensive, la armele antirachetă. Acest gest se citește astfel: mă las expus la lovitura ta nucleară ca să-ți dovedesc că balanța funcționează ca descurajare. Dacă construiesc un sistem de apărare pierd credibilitatea că nu vreau să recurg la lovitura prin surprindere și pot fi suspectat de intenții agresive.

Ipoteza de bază a funcționării balanței nucleare a fost raționalitatea părților. Ambele s-au străduit să demonstreze că înțeleg mizele și regulile jocului, sensul real al mișcărilor, codul limbajului public și al mesajelor și fiecare a cultivat aceste trăsături la oponent. Cea mai mică abatere putea duce la cataclismul universal prin eroare sau calcul greșit. În momentul în care deținătorii armei atomice nu mai posedă certificat de raționalitate (regimuri bazate pe mitologii sau conducători dezechilibrați, sisteme sociale instabile și lipsa de control asupra propriilor depozite de arme), jocul balanței pierde din rafinamentul său. Astăzi, SUA, fiind în posesia unor tehnologii noi, renunță la acordul antibalistic și reintroduc scutul nuclear pentru a se apăra în noile condiții și față de noile amenințări.

În perioadele care preced izbucnirea conflictelor și în funcționarea balanțelor, termenul de **criză** este atribuit momentelor critice în care cursul pașnic este pe punctul de a fi oprit, încercările de soluționare eșuează, echilibrul se rupe și conflictul este în pragul exploziei. Perioadă de criză, care în ciuda argumentelor copleșitoare în favoarea conflictului violent mai menține o urmă de speranță, este atât de importantă încât face obiectul distinct al unor studii și încercări de teoretizare, oglindite și în disciplina **gestiunii crizelor** (*crisis management*). Pentru a înțelege mecanismul complicat și greutatea de a rezolva o criză (cuvânt ce derivă din grecescul „a

decide") vom da două exemple, primul din prima jumătate a secolului XX (producerea războiului convențional) și al doilea din a doua jumătate a sa (evitarea războiului nuclear). Trei autori – Ole Hosti, Richard Brody și Robert North – au publicat un studiu în care aplică aceeași schemă pentru analiza crizei legată de începerea primului război mondial (1914) și a crizei cubaneze (1962). Ambele erau provocate de evenimente sfidătoare la adresa unei mari puteri într-o țară mică (asasinarea principelui Franz Ferdinand de Habsburg în Serbia; instalarea rachetelor sovietice în Cuba) și antrenau alianțele lor cu numeroase alte țări. Crizele se petrec într-un timp relativ scurt (o lună în primul caz, circa două săptămâni în al doilea). Metoda utilizată este arătată de o schemă în care variabilele sunt stimulii și reacțiile, concepte foarte prețuite de către școala comportamentalistă (behavioristă). Analiza notează că în 1914 conducătorii Dublei Alianțe (Germania și Austro-Ungaria) aveau o politică mai înclinată spre violență decât membrii Antantei (Anglia, Franța, Rusia), oglindită și în timpul crizei. În relația între S și r (acțiunea unei părți și percepția ei) a existat o asimetrie; Dubla Alianță supraestima nivelul violenței acțiunilor Antantei (r>S), în timp ce Antanta subestima violența Dublei Alianțe (S>r).

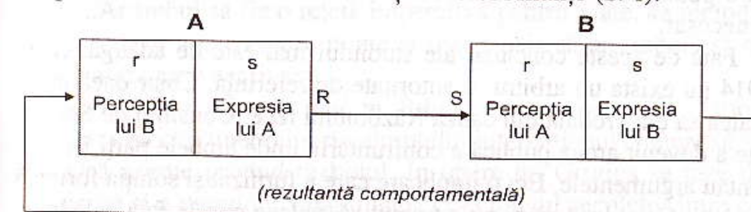

Figura nr. 3 Schemă de analiză a crizelor

În criza cubaneză se distinge un mare efort al părților în a percepe cu acuratețe acțiunile adversarului și a reacționa adecvat: dacă nivelul de violență diminua în acțiunile adversarului percepția corectă mărea acțiunile de răspuns cu efect pozitiv și diminua pe cele negative, ceea ce nu s-a produs în criza declanșatoare a primului război mondial. Spre deosebire de liderii germani, Hrușciov a conceput clar nivelul confruntării, scoțând din ecuație pe cubanezi, care au continuat să aibă propriile reacții nearmonizate cu dialogul principal între SUA și URSS. Astfel, acordul retragerii rachetelor a fost făcut înainte de consultarea cubanezilor. Alte diferențe pot fi și

ele relevante pentru o criză scăpată de sub control și alta gestionată cu succes. Astfel este menționat rolul informației corecte în criza cubaneză. Deși în ambele situații amenințările au existat, în criza cubaneză s-a făcut o distincție între amenințări și acțiuni, ambele părți abținându-se de la acțiuni violente.

Flexibilitatea dezvăluie un alt contrast între cele două situații. Un mare număr de planuri cu grade diferite de violență, diferite de versiunea uzului violenței nelimitate, au existat în 1962, spre deosebire de rigiditatea manifestată în planurile de mobilizare din 1914. Când Împăratul Rusiei a cerut o modificare a planului, generalii au obiectat spunând că acest lucru este imposibil, iar Kaiserul s-a lovit de opoziția lui Moltke într-o încercare asemănătoare. Incidentele au intrat în folclor sub enunțul absurd că „războiul mondial a început din cauza respectului pentru orarul căilor ferate". Sensibilitatea pentru poziția adversarului a fost și ea prezentă în 1962, manifestată în grija de a-i oferi portițe de ieșire. „Astfel, scriu autorii, spre deosebire de situația din 1914, în care cel puțin un ultimatum a fost redactat ca să nu poată fi executat, nu a existat nici o cerere pe care premierul sovietic să nu o înțeleagă, nici una pe care să nu o poată duce la capăt, nici una calculată să-l umilească în mod nenecesar."

Față de aceste concluzii ale studiului mai este de adăugat că în 1914 nu exista un arbitru, o autoritate de referință. Chiar dacă autoritatea sa era erodată din cauza Războiului rece, Consiliul de Securitate a devenit arena publică a confruntării, unde ambele părți își prezentau argumentele. Era o implicare care a furnizat și soluția formală a crizei. Cele două părți nu a trebuit să cedeze una în fața celeilalte, ci ca prim gest al destinderii situației a trebuit să accepte simplu scrisoarea prin care Secretarul General U Thant le invita să oprească măsurile de escaladare și să revină la contacte și negocieri.

Evident, anularea de către URSS a inițiativei de a plasa rachete în Cuba și retragerea lor a dat câștig de cauză lui Kennedy, admirat pentru fermitatea sa. Dar în rezultatul final există și o satisfacție dată sovieticilor. El este furnizat de cerințele balanței, ale cărei reguli au constituit marele test de raționalitate a părților. Argumentul sovietic care nu vedea în instalarea rachetelor în apropierea granițelor SUA decât un gest de simetrie față de rachetele americane din vecinătatea ei imediată în Turcia a fost tacit recunoscut și simetria cerută de balanță a fost restaurată. Rachetele au fost retrase fără

multă publicitate. Dar mai ales, timp de patru decenii, SUA nu a întreprins acțiuni militare împotriva Cubei, conform unui angajament luat în cadrul soluției.

Există și alte încercări de teoretizare a începerii conflictelor, care pun mai puțin preț pe percepție. Duroselle, de pildă, împarte conflictele în conflicte neteritoriale (cu motivații economice, ideologice sau de putere) și conflicte teritoriale (cu aceleași motivații plus motivația națională, etnică, voința populară sau drepturi istorice). Declanșarea se face pe următoarele căi:

1. Prin decizie (cea mai apropiată de un proces rațional);
2. Prin ocazie (URSS față de Polonia în 1939);
3. Prin repercusiune (SUA luptă cu Spania pentru independența Cubei și câștigă Filipinele);
4. Maturizarea (evoluția lentă).

În cartea sa intitulată *Tout empire finira,* Duroselle se referă doar la conflictele ce intervin în relațiile între state. În afară de izbucnirea conflictelor, el tratează și strategia și tactica conflictului (așteptare, negociere, recursul la terți, riposta) și soluția sa (condiții pentru soluția definitivă, neîncrederea și târguiala). În privința negocierii finale, autorul se face ecoul metodelor vechii școli franceze: „Ar trebui să fie o rețetă imperativă pentru State, ca niciodată să nu cedeze nimic contra nimic și mai precis că nu trebuie să dea ceva contra unui sentiment."

Jus in bello și *jus ad bellum.* Prin Grotius, problemele războiului sunt obiectul unei ramuri a dreptului internațional chemat să stabilească norme privind războiul. În opera lui Grotius se face distincția ce și-a menținut valabilitatea de-a lungul secolelor între cele două capitole: 1. norme privind conduita părților în cursul războiului și limitarea exceselor, cruzimilor și efectelor asupra necombatanților, care fac obiectul dreptului în razboi (*jus in bello*) și 2. norme privind declararea și pornirea războiului și limitarea condițiilor în care este admis, justificat sau legitim (*jus ad bellum*). Și unul și altul se adresau statelor mai ales după cristalizarea la Westfalia (1648), la sfârșitul Războiului de 30 de ani, a sistemului internațional construit din state.

Cele două abordări au avut o evoluție paralelă, îmbogățind încercările de a limita fie devastările războaielor, fie de a le preveni. Ele erau relansate cu predilecție la încheierea marilor conflicte, când experiența oamenilor era încă proaspătă.

În ce privește *jus in bello*, eforturile de a diminua suferințele războaielor au fost încununate de mai mult succes. Deși multe tipuri de arme noi au fost vizate, nu au fost interzise nici armele ce ucideau la distanță (arbaleta, puștile sau tunurile), așa cum s-a încercat la momentul apariției lor; până la urmă au fost scoase din arsenale anumite tipuri extrem de letale. După experiența tristă a primului război mondial, gazele nu au fost folosite în cel de-al doilea. Tratamentul prizonierilor și soarta populațiilor au fost ameliorate prin acțiunile Crucii Roșii și a Semilunii Roșii.

Momentul de cotitură în jurisdicția internațională a fost Procesul de la Nürnberg, după înfrângerea Germaniei fasciste în cel de-al doilea război mondial. Tribunalul de la Nürnberg a judecat criminalii de război din cele două perspective: a) „crime împotriva păcii" (*ad bellum:* constau în planificarea, pregătirea, inițierea și purtarea unui război de agresiune sau a unui război care încalcă tratatele internaționale; și b) crimele împotriva umanității, definite ca „crimă, exterminare și alte acte inumane comise împotriva populației civile". Această a doua categorie (*in bello*) a fost dezvoltată cel mai mult, categoria fiind lărgită cu „persecuțiile pe motive politice, rasiale sau religioase", pentru a cuprinde și actele nelimitate la o perioadă de război și care pot fi îndreptate împotriva propriei populații a unei țări.

Această preocupare și-a croit drum în dreptul internațional. În prezent, funcționează la Haga Tribunalul împotriva crimelor contra umanității care a judecat pe fostul președinte al Iugoslaviei, Miloșevici, și a inculpat recent pe fostul președinte al Liberiei, Taylor. Tribunalul din Rwanda judecă pe autorii genocidului. Proporțiile acestor imense dezastre umane numărând peste un milion de victime fiecare, ca în Indonezia, Cambodgia, Rwanda, având ca prototip al exterminării în masă uciderea celor cinci milioane de evrei în timpul celui de-al doilea război mondial, sunt uriașe poveri ale conștiinței umanității. Progresul realizat prin încadrarea legislativă și acoperirea instituțională a crimelor împotriva populației civile nu este însă confirmat de suferințele îndurate de oamenii nevinovați ce au pierit în recentele războaie din Balcani, Afganistan, Irak, Liban și Palestina sau de victimele atacurilor teroriste de peste tot în lume.

Impasul este și mai grav atunci când abordăm **dreptul la război**. De secole există ferestre pentru acceptarea recurgerii la forță și

a întreprinderii războiului. Cele clasice sunt **războiul just**, definit de Sf. Augustin pentru a permite creștinilor să poarte sabie, împotriva interdicției inițiale a credinței lor și **războiul de autoapărare.** La sfârșitul celor două războaie mondiale, instituțiile create pentru o pace durabilă, Liga Națiunilor și ONU, au făcut pași ineficienți pentru interzicerea războiului, sub forme vagi și ineficiente, cum ar fi eliminarea recursului la forță. Războaiele juste ca cele de eliberare de sub jugul colonial sau cele legitimate de nevoia apărării au continuat.

La începutul secolului XXI se produce cel mai semnificativ recul al încercărilor de a scoate războiul din viața omenirii prin interzicerea totală. Dimpotrivă, noul secol se proclamă „războinic". Legitimarea lui se face prin doctrine noi. Astfel este scos din vechea recuzită „războiul preventiv", în fața unei amenințări viitoare, lovitura „preemptivă" împotriva unei amenințări iminente, „intervenția umanitară" în cazurile unei primejdii mari a supraviețuirii unor populații, pentru instaurarea democrației, intervenții pentru împiedicarea proliferării armelor de distrugere în masă și/sau împotriva unor regimuri dictatoriale, sau a unor țări falite sau neguvernabile, sau a celor presupuse că sprijină sau încurajează terorismul. Ceea ce este îngrijorător este unilateralismul proclamat de unele puteri ce invocă imperativul asigurării securității lor, paralel cu nesocotirea rolului instituțiilor sau dreptului internațional încorporat în tratate și convenții. Erori imense sunt comise prin deciziile lăsate la bunul plac al țărilor care abuzează de puterea lor militară și capacitatea lor de a interveni pe plan global. S-ar putea spune că omenirea a pășit strâmb în acest secol, pus de la început sub semnul lui Marte, în care doctrine noi creează cel mai larg teren de legitimare a războiului și a recurgerii la forță și în care încrederea în metodele pașnice și negocieri a atins pragul minimal.

Capitolul 6
Conflicte identitare

În orice conflict, omul care luptă este animat de un crez, de adeziunea la o cauză, cu o încărcătură emoțională atât de puternică încât să poată fi adusă la incandescență și transformată în ură față de inamic și în dorința de a-l distruge. În interviul luat în fața camerei TV, tânărul combatant în conflictul bosniac declara: „Sunt gata să mor pentru identitatea mea culturală." Ar fi putut la fel de bine să adauge „sunt gata să omor" pentru aceeași rațiune. Declarația, rămasă înecată în noianul de știri al ostilităților, merită o analiză mai atentă.

Căutarea febrilă a identității culturale, aceea a grupului etnic sau religios, cu limba și tradițiile sale specifice a constituit preambulul unei crize. Identitatea veche de cetățean al unei republici federative și-a pierdut complet sensul. Aceea era o identitate făurită pentru promovarea unor interese comune ținând de resortul civilizației, care se adresează tuturor grupurilor indiferent de ceea ce ar putea să le despartă pe planul cultural al credințelor specifice. Proiectul unificator în cazul Iugoslaviei și al altor țări era construirea unei societăți prospere și egalitare. Mai promitea și demnitatea atașată cetățeniei iugoslave prin jucarea unui rol remarcabil pe scena internațională. Personalitatea iugoslavă era legată de mândria inițiatorilor mișcării de nealiniere, de construire a noii ordini capabile să conducă lumea a treia spre dezvoltare și de independență proprie în raport cu marile puteri și cu blocurile. Vulnerabilitatea acestei construcții era generată de caracterul ei ideologic, adică cultural. Încercările de a construi civilizație pe cultură dau greș. Ceea ce construiește cultura, cultura destramă în veșnica mișcare ondulatorie a credințelor.

O dată ce a dispărut temeiul identității comune, care ținea în control acțiunea centrifugă a factorilor de identitate comunitară, aceștia au ieșit la suprafață cu tot cortegiul de aspirații la autonomie și independență, cu lozincile separării promovate de natura identității de grup, cu pretenții istorice, în sensul citirii propriu al istoriei,

al apărării de amenințarea celuilalt, membru al grupului rival, devenit dușman ireductibil. Pe cât de puternic este liantul în interiorul comunității regăsite, pe atât de nesocotite și întrerupte sunt legăturile și interacțiunea posibilă cu grupul purtător de alte valori și altă cultură. Aici își găsește expresia extremă propensiunea izolării, a segregației și la limită a *curățării etnice*, vecină cu genocidul.

Considerând cultura ca loc al valorilor proprii, al credințelor, tradițiilor și moștenirii specifice, care despart pe oameni, conferind fiecăruia o identitate, conflictele de tipul celui descris pot fi considerate conflicte culturale. Uzul comun care acordă culturii un nivel înălțător, nobil și umanist se împacă greu cu această descoperire a originii culturale a conflictelor.

Pentru noua categorie a conflictelor care se manifestă în proliferarea războaielor civile, gherilelor, revoltelor, terorismului, violenței interne crescânde, trăsătura culturală apare definitorie dintr-o simplă definiție a culturii, desprinsă din cele peste 120 de definiții din studiile de specialitate. Cultura acoperă vastul câmp de activitate umană dominat de limbă, valori, credințe, istorie, tradiții, obiceiuri, care dau trăsăturile specifice ale unei colectivități și oferă indivizilor elementele unei identități proprii. Cultura intervine întotdeauna la plural, în contrast cu civilizația, care este singulară, ca laborator al cunoștințelor universale, transferabile, aplicabile peste tot. Această încercare de a preciza termenii nu este superfluă în discutarea conflictelor. Abordarea propusă ne permite să numim specia dominantă de conflicte, fie identitare, fie culturale, cu același înțeles. În același timp explică înrudirea conflictelor religioase cu cele lingvistice, cu cele etnice și cu cele ideologice, întrucât religia, limba, etnia, ideologia aparțin sferei culturale, ca subsisteme de valori și credințe. Cu această abordare avem o cheie de citire a teoriilor actuale ale conflictelor care invocă civilizația și culturile lor, cum ar fi Huntington și Toffler.

Motivele nu sunt identice cu crezurile și lozincile părților în conflict. Motivele aparțin de obicei sferei politice și economice și nu sunt emoționale. Ele stau în spatele crezurilor și sunt manipulate de politicieni, care de obicei nu mor ca luptătorii de rând. Rațiunile politice și economice conduc la conceptul de putere exercitată de membrii unui grup, club, partid sau clică, solidare în exercitarea acestei puteri, ca în cazul tutsilor minoritari care au format nucleul puterii – armata – timp de secole în Rwanda. În acest caz, conflic-

tul devenise acut, luând forma unei lupte de eliberare de sub opresiunea grupului dominant.

Interesele altor puteri exterioare şi intervenţia lor de a susţine una din părţi sunt de natură a alimenta şi amplifica conflictul intern. Toate resentimentele tribale din Africa poartă amintirea colonialismului care a favorizat un trib în dauna celorlalte.

Dacă facem un pas mai departe, depăşind sfera încă subiectivă a motivelor de putere, apropiindu-ne de cauze, vom ajunge la constatarea că invariabil conflictul cultural izbucneşte în urma incapacităţii – uneia sau a unui şir de guvernări – de a construi o societate care să ofere membrilor săi, indiferent de apartenenţa la un grup sau altul, a unui minim de trai care să asigure un nivel de viaţă decent. Este vorba de inabilitatea de a canaliza energiile societăţii într-un proiect de civilizaţie sau de întârzierea reformelor de modernizare, care ar fi permis diferitelor comunităţi să coexiste paşnic sub semnul unui interes comun. Harta socială a omenirii, cu zdrobitoarea ei majoritate prinsă între cursa creşterii populaţiei şi a asigurării mijloacelor de trai, răvăşită de mizerie şi lipsuri, bântuită de maladii, subnutriţie, lipsită de adăposturi, trăind în aglomerări neigienice, când nu ia drumul refugiului sub spaima exterminării, ne prezintă fundalul cel mai propice apariţiei de conflicte. Situaţia disperată este pusă în seama altora, care trebuie nimiciţi. Un ţap ispăşitor se iveşte sau este prezentat, cauză a tuturor relelor şi care este de obicei orice corp străin, ce se bucură de condiţii ceva mai bune de trai, oricât de mică ar fi diferenţa.

Trebuie să recunoaştem că acelaşi mecanism al „furiei neputinţei" poate funcţiona şi în sânul unei societăţi prospere, unde dezrădăcinaţii, neadaptaţii, neprivilegiaţii, ceea ce s-a numit uneori „lumpen" sunt materia primă a unor mişcări reunite sub lozinca diferitelor subculturi anarhice vizând dezechilibrarea, uneori violentă, a societăţii.

În această lumină, teoriile care explică cauzele conflictelor prin politica de putere (şcoala realistă), rădăcini economice (în principal marxiste sau postmarxiste), abordare structurală, agresiune bazată pe tendinţe biologice sau demografice, curentul factorilor sociali şi accentul nou pe motivaţia culturală şi atitudini legate de nevoia afirmării identităţii nu sunt atât de contradictorii cum par la prima vedere. Cultura identitară, fragmentaristă şi conflictuală, ocupă scena istorică când dispare proiectul civilizator ce procură liantul funcţional al societăţii, proiect legat de economie, politică şi structuri instituţionale.

În *Ciocnirea civilizaţiilor* a lui Samuel Huntington, autorul practică sistematic confuzia între civilizaţie şi cultură, care, ca sisteme de credinţe de orice fel (inclusiv ideologiile sau religiile) sau de valori, sunt de o varietate uriaşă, numărând circa zece mii de culturi diverse, răspândite pe tot globul. Această eroare bazată pe o semantică ambiguă a condus la înscrierea pe ordinea de zi a Adunării Generale a unui punct bine intenţionat de altfel „Dialog al civilizaţiilor", ceea ce deschide poarta unei sciziuni între presupusele civilizaţii cum ar fi cea vestică sau cea islamică. O asemenea abordare slăbeşte apelul pe care civilizaţia unică l-ar putea avea în apărarea salvgardării ei.

Revenind la autorii care se referă la rădăcinile conflictelor, constatăm că ciocnirile pe care le consideră Huntington posibile şi probabile în secolul XXI derivă din schema sa conceptuală. Trezirea civilizaţiilor şi intrarea lor simultană în competiţie în contextul mondializării economiei şi globalizării informatizării vor genera, în opinia acestuia, conflicte. Omiţând unele civilizaţii care dispun de mijloace mai puţin redutabile, rămâne pe planul întâi al riscurilor confruntarea între Occident şi Islam, Occident şi Confucianişti (China şi/sau Japonia). Dintre acestea, cea mai neliniştitoare este renaşterea conflictului secular între Islam şi Occident, cu atât mai mult cu cât Huntington atribuie legăturilor islamo-confucioniste o cotă dezamorsatoare. Nu acelaşi lucru se poate afirma despre Occident şi Asia şi, ca rezultat al acestui triunghi de forţe, Occidentul se vede izolat. La începutul secolului XXI, Occidentul îşi vede supremaţia contestată şi pretenţia sa la universalitate negată.

Există falii între civilizaţii şi acolo trebuie căutate rădăcinile conflictelor, după părerea lui Huntington, care confundă civilizaţia cu cultura. Civilizaţiile sunt formaţiuni mari, conflictele vor fi de proporţii vaste. Accentul la Huntington cade pe macro-conflicte. El admite totuşi conflicte şi între state aparţinând de civilizaţii diferite şi conflicte ale grupurilor contigui de-a lungul liniilor de fractură între civilizaţii.

Paradigma pe care o susţine îl împinge la supraestimarea conflictelor mari şi neglijarea celor locale, din interiorul civilizaţiilor, unde factorul cultural poate fi motorul real al ciocnirilor. Este suficient să reluăm cazul bosniac. Părţile în conflict împărtăşesc una şi

aceeaşi civilizaţie, dar au steaguri culturale diferite, sub care încearcă să se adune grupări aspirând la identităţi culturale distincte. În ciuda solidarităţii şi sprijinului manifestate de ţările musulmane pentru confraţii bosniaci, sau a Rusiei pentru sârbii ortodocşi, nu poate fi vorba de o ciocnire a civilizaţiilor creştine şi islamice, ca blocuri opuse, ci de afinităţi care intră în jocul confruntării culturale locale.

Numeroase critici şi luări de poziţie au arătat că paradigma lui Huntington nu este unică (Alker). Actualele conflicte sunt într-adevăr de cultură, aşa cum spune însuşi Huntington când se referă la „istorie, limbă, cultură, tradiţii şi, ceea ce este mai important, religii", dar nu sunt indicii că centrele de civilizaţie legate de o interdependenţă crescândă se vor ciocni violent. O „rivalitate matură", cum a fost caracterizată tensiunea comercială între Japonia şi SUA, este un conflict în sens larg, dar nu o ciocnire. Se observă că cei ce se angajează în construirea civilizaţiei globale sunt puţin înclinaţi spre conflicte. Următoarea remarcă a lui William H. McNeill mi se pare pertinentă: „Este desigur un fapt izbitor că ţările implicate în «Afirmarea Asiatică» şi în «Renaşterea Islamică», a căror creştere şi putere Huntington le subliniază convingător, nu încearcă să se retragă din societatea globală. Mai degrabă invers. Succesul recent al exportului Chinei pe pieţele mondiale este central pentru întregul fenomen al creşterii asiatice, în timp ce credinţa musulmană a fost dintotdeauna prietenoasă faţă de comerţ şi obişnuită cu „infidelii". Nici una de fapt nu este pregătită să plătească costurile retragerii din schimburile globale ce cresc rapid, schimburi care susţin societatea umană în toate părţile lumii."

Autorul celui de-al „treilea val", A. Toffler, aplică teoria sa asupra valurilor schimbării în societate la conflicte, fără de care schimbările nu se produc. Cultura şi civilizaţia se confundă şi la Toffler, ca şi la alţi sociologi americani, cu o singură observaţie: civilizaţia nu este definită prin componentele ei subiective, bazate pe credinţe, ci pe sistemul de a produce bogăţia şi puterea societăţii. Astfel nu sunt decât trei civilizaţii mari, simbolizate de sapă, linia de asamblare şi computer. Conflictele, în opinia sa, au loc la graniţa acestor civilizaţii. Toffler se delimitează de Huntington.

„Noi de asemenea credem că civilizaţiile se vor ciocni în viitor. Dar nu pe liniile pe care le sugerează el (Huntington). O coliziune potenţial chiar mai mare ne stă în faţă, un conflict major, în interiorul căruia ciocnirea civilizaţiilor prevăzută de el poate fi subsumată."

„...definiţia tradiţională a civilizaţiei pe care se bazează Huntington este inadecvată şi multe din conflictele pe care el le prevede, dacă vor avea loc, se vor petrece în interiorul unui cadru mai larg – o lume divizată din ce în ce mai mult în trei supercivilizaţii distincte şi potenţial conflictuale. Vom continua să folosim cuvântul civilizaţie pentru a ne referi la agrarianismul Primului Val sau la industrialismul celui de-al Doilea Val sau la societatea Valului al Treilea care emerge..."

Cum apare această schemă conceptuală în lumina definiţiilor culturii şi civilizaţiei propuse mai sus? Faptul că Toffler vede în civilizaţii sisteme de producţie şi organizare îl apropie de felul în care credem că termenul de civilizaţie trebuie folosit. Universalitatea civilizaţiei este presupusă de autor. Ceea ce el numeşte „civilizaţii" constituie, după noi, treptele evolutive clare şi de necontestat ale acestei civilizaţii unice, ca şi straturile ei actuale ce coexistă, paşnic sau tensional.

În unele pasaje, factorii culturali apar: „Astfel, în timp ce poeţii şi intelectualii regiunilor economic înapoiate scriu imnuri naţionale, poeţii şi intelectualii statelor celui de-al Treilea Val cântă virtuţile unei lumi fără frontiere. Coliziunile ce rezultă, reflectând nevoile total diferite a două civilizaţii radical diferite, pot provoca câteva din cele mai rele băi de sânge în anii ce vin."

Una din cele mai interesante consideraţii ale lui Toffler se referă la „războaiele de nişă". Ele sunt o reflecţie a apariţiei nişei pe plan economic: „...economia lumii a treia sfidează vechiul sistem industrial prin ruperea pieţelor în bucăţi mai mici, mai diferenţiate. Apar pieţe nişă, urmate de produse de nişă, finanţare de nişă şi jucători de nişă în bursa de valori..." Această de-masificare a economiilor avansate este urmată în paralel de de-masificarea ameninţărilor în lume, în timp ce o singură ameninţare gigantică de război între superputeri este înlocuită de o multitudine de „ameninţări de nişă".

Discutând aceste „ameninţări distribuite", pe care noi le legăm de fragmentarea culturilor, Toffler are observaţii pertinente: „Astăzi vedem o tulburătoare diversitate de războaie separatiste, etnice şi de violenţă religioasă, lovituri de stat, conflicte de frontieră, răscoale civile şi atacuri teroriste, aruncând valuri de emigranţi loviţi

de sărăcie şi război (şi hoarda de traficanţi de droguri de asemenea) peste graniţele naţionale. În economia globală din ce în ce mai conectată, multe din aceste conflicte aparent mici declanşează efecte secundare puternice în ţările învecinate şi chiar distante. Astfel, un scenariu de «multe războaie mici» obligă pe planificatorii militari în multe armate să privească din nou la ceea ce ei numesc «operaţiuni speciale» sau «forţe speciale» – nişa războinicilor de mâine."

Este un nou tip de soldat pe care îl semnalează Toffler, cu un timp de formaţie de până la zece ani, destinat să acţioneze cu unitatea lui de elită în „arii ostile, apărate, îndepărtate şi cultural senzitive".

Teoriile înfloresc după evenimente, cu un caz în faţă, în dorinţa de a obţine explicaţii, cu valoare de generalizare şi prognoză. Cine citeşte pe Huntington şi pe Toffler poate vedea impresia pe care le-a creat-o conflictul din Golf şi reprimarea încercării Irakului de a-şi exercita o hegemonie regională. A fost acesta un caz de ciocnire între civilizaţii? În definiţia dată de Huntington, nu. Irakul reprezenta un sistem totalitar bazat pe o doctrină secularistă şi naţionalistă, socialismul arab, sprijinit de forţa armată. În definiţia lui Toffler, am fi în situaţia unei forme de a perpetua o civilizaţie rudimentară, de tipul doi, în faţa avansului şi dominaţiei civilizaţiei evoluate de tipul trei. Conceptul de civilizaţie este evident folosit diferit de cei doi, dar la ambii fără distincţia între civilizaţie şi cultură. Dacă facem însă acest pas, întâlnim un caz de conflict cultural, întrucât în cauză este o doctrină ideologică, în speţă laică, în căutarea fundamentării unei identităţi arabe diferită de cea islamică şi a justificării nevoii ei de expansiune, pe seama unor vecini aparţinând aceleiaşi civilizaţii (sau trepte de civilizaţii), dar ţinând de formele culturale diferite. Este continuarea în sud a conflictului irano-irakian.

Întrucât Islamul este atât de prezent în analizele politice, este potrivit a fixa unele repere. La această oră, în Iran, puterea aparţine unor cercuri fundamentaliste care urmăresc aşezarea instituţiilor de stat pe religie, constituind adevărate teocraţii. Încercări asemănătoare s-au produs în Algeria, unde au eşuat şi în Sudan, unde au avut un câştig parţial. Un caz special este Libia, aflată la egală distanţă între Islam şi modelul revoluţiei militare laice. Conducătorii Arabiei Saudite dirijează treburile publice în numele unui crez religios sunit, ca şi cele mai multe din ţările arabe ale Golfului, dar militantismul

acestora mult mai moderat nu a constituit un factor de îngrijorare internaţională. Ofensive de mai mică amploare desfăşoară islamiştii din Egipt, dar aici, ca şi în Turcia, Iordania şi peste tot în ţările musulmane: Pakistan, Bangladesh, Indonezia, ei nu pot înlătura state cu structuri dominant laice. Ideea care nelinişteşte cel mai mult Occidentul este creşterea acestui val, transformarea lui în mişcare de proporţii largi şi constituirea unui front comun, a unei coaliţii capabile să poarte un război general cu puterile occidentului.

În virtutea unui moment istoric, când islamismul, într-o fulgerătoare expansiune, a ajuns din Marea Roşie în Nordul Mediteranei, cucerind toată Africa de Nord şi când regiunea ce o administra era un centru remarcabil al civilizaţiei, astăzi fundamentaliştii consideră că Islamul este o civilizaţie. Este o afirmaţie falsă, reluată din neglijenţă, aşa cum am văzut la Naţiunile Unite, care au adoptat la cererea Islamului un proiect de „dialog între civilizaţii". Dar Islamul nu este decât o cultură particulară, cu zeci de variante şi şcoli. Ei văd însă în această „civilizaţie" pe care pot ridica propriul corp de credinţe o forţă mondială capabilă să confrunte celelalte civilizaţii constituite. Este de presupus însă că această unitate nu se va realiza şi că, în ciuda unor succese temporare într-o ţară sau alta, deziluziile pe planul economic, tehnologic şi ştiinţific pot duce la conflicte între şcoli şi facţiuni, la fărâmiţare şi eşec. Experienţa istorică a ţărilor europene creştine este relevantă. Mai multe conflicte au fost duse în sânul creştinătăţii decât pentru combaterea altor credinţe. Ceea ce însă trebuie luat în considerare în viitoarea evoluţie sunt valorile universaliste şi tolerante ale Islamului umbrite temporar de actualul curent fundamentalist care pune accentul pe militantism şi exclusivism.

Deşi scenariile secolului XXI nu exclud un război mondial, probabilitatea acestuia este considerată redusă. Majoritatea autorilor indică primejdia crescândă ce persistă în ceea ce numim „războaie culturale". Conflictele identitare sau culturale se disting nu numai prin rezistenţa lor la soluţii paşnice, dar şi prin lungimea lor neobişnuită. Aproape toate se întind pe intervale de decenii. Când se anunţă sau se obţine totuşi o soluţie, aceasta ia forma unei *reconcilieri istorice*, care prin amploarea ei depăşeşte performanţele oricăreia dintre căile paşnice, întrucât angajează toate mijloacele oferite de ele.

Cazurile examinate (contenciosul franco-german, situaţia din Africa de Sud şi conflictul palestiniano-israelian) au lungimi de cel

puţin cinci decenii. Primul se distinge prin esenţa sa teritorială; două societăţi (africanii şi coloniştii) dispută controlul asupra unui teritoriu. Este însă de remarcat că teritoriul este strâns legat, ca şi cultura, de definirea identităţii, care de cele mai multe ori nu poate fi concepută fără cadrul geografic în care ea s-a constituit istoriceşte. Asocierea teritoriului cu identitatea populaţiei este evidentă şi în ciocnirea arabilor şi a evreilor. Posibilitatea soluţionării acestor dosare grele este instructivă pentru metodele paşnice la care se poate recurge în cazul lor.

Contenciosul **franco-german** este unul din cele mai lungi procese conflictuale care numai într-un interval de optzeci de ani (1870-1950) a cuprins trei războaie, restul fiind dominat de tensiuni şi probleme litigioase. Din 1950 şi până astăzi, deci timp de aproape o jumătate de secol, un proces al reconcilierii s-a desfăşurat fără răsturnări sau accidente, oferind lumii un exemplu remarcabil de soluţionare şi prevenire a conflictelor, încorporat în tratatul semnat de Adenauer şi De Gaulle în 1963. Capacitatea de rezistenţă a acestui acord este dovedită de patru decenii de aplicare continuă şi de inspirare a unor noi măsuri de unitate ca cele adoptate în 2003. Dincolo de valoarea sa pentru parteneri şi pentru europeni, reconcilierea are o valoare teoretică şi practică pentru rezolvarea tuturor conflictelor.

Litigiul ce s-a stins a avut rădăcini adânci. Războaiele au fost purtate pentru Alsacia şi Lorena, două regiuni frontaliere timp de secole. Iar între 1870 şi 1945 au existat trei războaie, la sfârşitul fiecăruia apartenenţa regiunilor trecând la alt stăpân. În 1871 (Bismark la Versailles), regiunile sunt încorporate în Germania. În 1918 (pacea de la Versailles), ele revin Franţei. În 1940 sunt ocupate de cel de al treilea Reich, iar în 1945 se întorc la Franţa. În 2003, parlamentele francez şi german (reunite la Versailles) privesc la problemă ca la un caz îngropat demult şi definitiv în trecut. Cu toate acestea, ca să dispară din preocupările celor două ţări şi din agenda lor de lucru, un ciclu infernal de tensiuni şi războaie trebuia întrerupt. Şi aceasta s-a făcut printr-un mecanism destul de simplu.

Pentru încheierea disputei nu s-au mai dus negocieri, nu s-a făcut apel la nici o instanţă şi nu s-a recurs în mod expres la metodele unei căi paşnice. Dosarul a fost închis şi problema celor două regiuni a fost ştearsă din agenda diplomatică şi politică. Precaritatea actelor care să dea solemnitate şi autoritate juridică rezolvării

acestui conflict este flagrantă. Nu a existat un tratat de pace cu Germania după sfârşitul celui de-al doilea război mondial. Au existat tratate şi acorduri privind recunoaşterea unei jumătăţi vestice a Germaniei sub formă de stat independent şi încorporarea ei în familia europeană.

Esenţa acestei soluţii este găsirea inovativă şi creatoare a unui proiect în măsură să facă, prin amploarea unor interese comune, irelevante motivele disputelor anterioare. Acest proiect este integrarea europeană. Prin intrarea ţărilor într-o entitate comună, apartenenţa la o ţară sau alta a unor teritorii îşi pierde dramatismul şi semnificaţia. Această formulă integrativă nu a urmărit la origine în mod explicit scopuri politice. Ea a avut simplul enunţ al unei comunităţi a oţelului şi cărbunelui. Este greu de găsit un exemplu mai elocvent de temă de civilizaţie, oţelul şi cărbunele stând la baza industriei occidentale şi a puterii economice a acelei epoci. Acest proiect a furnizat un cadru imediat de interacţiune. Francezi şi germani erau membri ai unei echipe europene, ce cuprindea şi alţi parteneri. Interacţiunea are exact acest înţeles: lucrul împreună pentru un scop comun. Este infinit superioară dialogului, pe care-l presupune în oarecare măsură şi pe care îl influenţează în mod hotărâtor. Într-o lume a informaţiei şi comunicării şi într-o gândire dominată de teoriile lingvistice şi de rolul dialogului este greu de sesizat conceptul cheie al interacţiunii şi poziţia sa hotărâtoare în asigurarea relaţiilor paşnice.

Cei ce au conceput această soluţie au avut o perfectă înţelegere a obiectivelor urmărite. Robert Schuman şi Jean Monnet au descris astfel obiectivele planului din 9 mai 1950: „A dezintoxica relaţiile între Franţa şi Germania, a elimina opoziţia lor seculară, a lega Germania de Vest de Franţa, printr-o solidaritate de interese, a o amara ferm lumii occidentale." A fost desigur necesară viziunea şi autoritatea unor oameni politici ca De Gaulle şi Adenauer, care de asemenea ştiau ceea ce perfectează. De Gaulle îi scria lui Maurice Couve de Murville, în 1960: „Trebuie să batem fierul organizaţiei Europei, căci acest fier e cald."

Mai târziu, în anii '60, textele politice răstoarnă ordinea: Europa este bazată pe înţelegerea dintre Franţa şi Germania, formulă care este evocată şi astăzi. La origine însă, Europa a servit ca proiect comun de stingere a unei stări litigioase şi de creare a unei situaţii imune la conflict. Deşi înţelegerea între Franţa şi Germania s-a

bazat pe Europa, ceea ce a urmat a constat în lărgirea continuă a tematicii proiectului european: de la cărbune şi petrol la atom şi economie, la piaţă comună, la uniune economică, la monedă unică şi la agendă politică şi apărare comună. Fiecare pas a fost consolidat de o construcţie instituţională şi legislativă, fără precedent şi fără termen de comparaţie în integrările regionale contemporane.

Sunt de reţinut câteva mari lecţii ale acestei experienţe istorice: agenda reconcilierii nu conţine vechile litigii, iar negocierile ce se poartă nu se referă la ele decât indirect sau tacit. Atenţia este îndreptată eminamente spre viitor şi spre definirea „solidarităţii de interese" şi a unui nou cadru de apartenenţă la care pot „amara cu fermitate" părţile, în calitate de parteneri. Agenda nu atinge probleme culturale, de identitate şi de valori specifice, lăsând acestora câmp deschis de afirmare în cadrul proiectului comun.

Africa de Sud a stat pe agenda ONU de la începuturile ei. Comunitatea internaţională a dezbătut cinci decenii în şir un conflict aparent irezolvabil. Cum să intervii într-o situaţie care conform Cartei ţine de jurisdicţia internă a unui stat membru? Cum să reconciliezi drepturile unei majorităţi asuprite cu o minoritate deţinând toate cheile puterii? În Rwanda, momentul în care majoritatea hutu s-a bucurat de drepturile democratice a adus şi măcelul minorităţii îndepărtate de la putere. Limbajul soluţiilor distributive, fără o soluţie integrativă, nu oferea orizont cazului sud-african. În această logică, segregarea inadmisibilă prin politica apartheidului şi a împărţirii necivilizate a populaţiei în mai multe categorii juridice invita la soluţiile diviziunii şi separării. Rezolvarea finală este fără îndoială fructul unei evoluţii, în care presiunea internaţională şi schimbarea situaţiei politice şi economice a lumii au jucat un rol important, în paralel cu evoluţia atitudinilor pe plan intern.

Cele două personalităţi care au găsit soluţia ce i-a răsplătit cu Premiul Nobel au fost Nelson Mandela şi F.W. de Klerk. Este mai uşor de înţeles evoluţia celui din urmă, care a înţeles că viitorul Africii de Sud, o ţară bogată în resurse, cu o putere economică considerabilă, va fi ameninţat în lumea aspră a competiţiei internaţionale, o dată ce ţara va fi redusă la dimensiunile unui stat populat doar de foştii colonişti europeni. Dar faptul că un om încarcerat timp de decenii ca Mandela, format în spiritul revoluţionar al doctrinelor de stânga, înţelege şi aplică o soluţie integrativă este ieşit din comun. De aceea vom ilustra concepţia sa prin câteva citate.

În ele recunoaştem toate elementele proiectului comun de civilizaţie, orientat spre viitor, format din interese împărtăşite ce transcend distanţa culturală, etnică, de valori şi concepţii.

„...Africa de Sud aparţine tuturor celor care trăiesc în ea, negrii şi albi... albii au fost de asemenea africani şi în orice viitor aranjament, majoritatea are nevoie de minoritate."

„A face pace cu un inamic cere unuia să lucreze cu inamicul şi acest inamic devine partenerul lui."

Această splendidă definiţie a interacţiunii este completată cu recunoaşterea şi nu cu incriminarea partenerului: „Albii sunt confraţi africani, dorim să se simtă în siguranţă şi să ştie că apreciem contribuţia pe care au adus-o la dezvoltarea acestei ţări." Nu istorie, ci viitor: „Trebuie să uităm trecutul şi să ne concentrăm la construirea unui viitor mai bun pentru toţi." Proiectul comun este dat de viitorul Africii de Sud populată de „oameni provenind din diferite grupuri sociale care au o loialitate comună, o dragoste comună pentru ţara lor comună".

Nu este numai închiderea unui conflict local, ci este şi crearea unei baze de civilizaţie pentru dezvoltarea continentului african. Mari şanse există ca prima zonă de cooperare economică eficientă a continentului, deşi alte asociaţii economice africane nu lipsesc, să fie, în urma reconcilierii Africii de Sud, întreaga regiune a Africii subecuatoriale.

Conflictul arabo-israelian. De la războiul între Israel şi Statele Arabe din 1947-1948 a trecut o jumătate de secol. Cele câteva războaie din această perioadă (1967 şi 1973) au făcut parte dintr-o stare de război continuă, caracterizată de ciocniri violente, victime omeneşti şi pagube materiale imense.

Cu trecerea timpului, două idei au devenit active în mintea oamenilor politici: în primul rând, conflictul nu se poate termina ca joc de sumă nulă. El nu poate fi câştigat în termenii justiţiei distributive aplicată la un teritoriu: cui aparţine pe temeiuri istorice, legale, de fapt etc. În al doilea rând, din partea apropiatei Asii vin ştiri de înflorire economică a ţărilor, ce prin răgazul obţinut de la absenţa conflictelor externe sau interne s-au putut concentra asupra intrării lor în globalitatea civilizaţiei. În contrast cu pacea lor productivă, între 1948 şi 1992 conflictele armate ale Orientului Mijlociu au produs trei milioane de victime umane, 14 milioane de per-

soane deplasate şi un cost de 1,5 trilioane de dolari. Ce are Singaporul ca să devină prototip de dezvoltare? Şi ce lipseşte astăzi unei regiuni unde au înflorit comerţul, comunicarea, alfabetul şi navigaţia să se înscrie între micii dragoni ai lumii?

În încheierea acordului de la Oslo, două figuri politice, Rabin şi Arafat, răsplătiţi cu Premiul Nobel, au jucat, alături de mediatorii norvegieni, un rol special. Este vorba de începutul unei reconcilieri istorice, ce cunoaşte momente de avânt şi de impas. Deşi problematica ei este înveşmântată în vocabularul abordării vechi (recunoaştere de drepturi, concesii reciproce, raport de forţă, alianţele fiecărei părţi, obţinerea simpatiei internaţionale, părţi adverse netransformate în parteneri), analiza textelor (şi a subtextelor) relevă înţelegerea de către cercuri mai largi decât ale protagoniştilor iniţiatori a imperioasei nevoi de a intra în circuitul internaţional, prin ceea ce determină astăzi statura tuturor actorilor reali şi anume puterea lor economică, financiară şi comercială.

Ideea de a pune pe harta lumii o zonă economică prosperă este cea mai preţioasă sursă de rezolvare a acestui conflict. Putem să creditam această zonă cu puterea imaginaţiei ce nu i-a lipsit niciodată, putere necesară înţelegerii perspectivelor ce i se deschid prin decisiva reorientare a resurselor ei de la conflict la asumarea unui rol propriu în jocul competiţiei globale.

Şansa ducerii la capăt a procesului de reconciliere stă în concentrarea efortului pe proiectul comun îndreptat spre viitor, proiect de civilizaţie (şi nu de culturi), care să asigure interacţiunea populaţiilor ca participante într-o echipă integrată. Realizarea proiectului aduce cu sine stingerea litigiului istoric, făcând vechile antagonisme desuete şi irelevante. Există în această soluţie o reformulare a unui vechi dicton, care ar suna astfel: *Inter negotios, silent armae.*

Un analist (Saad Eddin Ibrahim) formulează pentru viitorul Orientului Mijlociu patru paradigme. Două pornesc de la confruntarea Israelului cu vecinii care urmăresc să-l învingă prin supremaţie numerică şi de forţă: paradigma arabă şi cea islamică. Celelalte două, paradigmele Orientului Mijlociu şi al Mării Mediterane, sunt integratoare, promiţând un loc de partener pentru Israel. Autorul preferă proiectul mediteranean, considerând crearea Orientului Mijlociu ca fiind de inspiraţie occidentală. Este de văzut dacă acesta din urmă are şanse mai mari şi mai apropiate de realizare decât programul vast mediteranean, chemat să stingă multe alte conflicte şi adversităţi.

Capitolul 7
Conflictele secolului XXI

Moştenirea unui secol

Secolul XX intră în istorie ca cel mai sângeros şi ucigaş (*murderous*) secol, prin recordul absolut al celor două războaie mondiale care au făcut peste 150 milioane de victime. Mulţi autori consideră aceste două conflagraţii legate, într-un război de treizeci de ani, extins de la un război intern european la dimensiuni universale. Urmate de Războiul rece întins pe patru decenii, ele vorbesc practic despre condiţia conflictuală dominantă a acestui secol. Prin natura lor, conflictele secolului XX au fost confruntări între marile puteri şi alianţele lor, angrenând armate uriaşe, dotate cu tehnologii avansate şi consumând fonduri uriaşe şi resurse preţioase.

„A fost cel mai ucigaş secol despre care avem dovezi, atât prin mărimea, frecvenţa şi lungimea ostilităţilor care l-au umplut, încetând abia pentru un moment în anii 20', dar şi prin scara fără paralel a catastrofelor umane pe care le-a produs, de la cea mai mare foamete în istorie la genocidul sistematic." (E. Hobsbawn, *The Age of Extremes*).

Dar nu numai lungimea sa evocă Războiul de treizeci de ani al secolului al XVII-lea, ci şi caracterul lor înrudit. Acelaşi autor spune: „Al XX-lea secol scurt a fost o eră de războaie religioase, deşi cele mai militante şi însetate de sânge din religiile sale au fost ideologiile seculare din recolta secolului al XIX-lea, ca socialismul sau naţionalismul, ale căror zeităţi echivalente au fost sau abstracţiunile sau politicienii veneraţi ca divinităţi."

În bilanţul megaconflictelor intră la un loc de frunte apariţia armelor ABC de distrugere în masă: atomice, bacteriologice şi chimice, rolul fundamental al tehnologiilor militare, confruntările de ideologii şi reactualizarea geopoliticii ca doctrină strategică de control al unor teritorii, resurse şi baze de sprijin. Şi totuşi, al treilea război mondial, care fusese obsesia unei generaţii postbelice, nu a avut loc, tensiunile

fiind absorbite de un prelungit război rece. În bilanț figurează alte forme mai puțin masive ale conflictelor: războaiele de independență pe scară locală și forme de purtare a luptelor prin partizani și gherilă.

Conflictele deschise sau cel puțin nestinse ce persistă până în 2006 sunt: 1. Sahara occidentală – opunând Marocul, Algeria și Frontul Polisario; 2. Sudan-Darfour; 3. Cote d'Ivoire; 4. Orientul Mijlociu – opunând Israelul mișcărilor Hezbollah (Liban), Hamas (Palestina) și Hesbollah (Liban); 5. Irak; 6. Afganistan; 7. Sri Lanka și Tamilii; 8. India-Pakistan pentru Kashmir; 9. Azerbaidjan-Armenia pentru Karabah; 10. Cipru; 11. Kosovo; 12. Cecenia; 13. Coreea de Nord aspirantă la armele nucleare; 14. Iran – aceeași aspirație; 15. Georgia și regimurile separatiste; 16. China-Taiwan. Ele reprezintă focare pentru noi conflicte ce pot escalada la scară regională sau globală.

Lecțiile unui deceniu

Sfârșitul Războiului rece a îndepărtat și mai mult perspectiva unei noi conflagrații mondiale și a aprins speranța intrării într-o eră pașnică. Dar locul unui război de ansamblu l-a luat un ansamblu de războaie. Ultimul deceniu al secolului trecut a permis într-un răstimp scurt să scoată la iveală un nou tablou al conflictelor de pe mapamond. Noi tendințe au putut fi identificate de către analiști și le parcurgem într-o nouă lectură a perioadei după sfârșitul Războiului rece:

1. În primul rând, noile conflicte nu s-au mai purtat între state, ci au fost intra-statale. Din circa treizeci de conflicte anuale, numai unul sau două au fost duse între state în modul convențional al armatelor regulate sau al stării de război.

2. Conflictele sfârșitului de secol nu au fost puse sub semnul temelor clasice, ci au avut un alt strigăt de luptă. Cu un singur termen, ele au urmărit afirmarea identității și în consecință au fost numite războaie identitare. Cum identitatea este un fruct al culturii, li s-a aplicat și eticheta de războaie culturale. Toate componentele culturii au jucat un rol în nevoia de afirmare a acestei identități: limba, etnia, naționalitatea, religia, istoria proprie, obiceiurile și aria teritorială de extindere.

3. Modelele *manu militari* de rezolvare prin forță a acestor conflicte s-au dovedit învechite și ineficace, ca și tipul de armate ultra-tehnicizate. Gherila a făcut irelevant terenul, iar anonimitatea și grupările mici au împiedicat identificarea și localizarea dușmanului.

Ele erau elaborate pentru alt gen de conflicte. În consecință, din Sri Lanka și până în Irlanda de Nord, din Caucaz și până în Balcani, din Africa Centrală și până în Orientul Mijlociu, conflictele identitare recurgând la o largă panoplie de mijloace militare s-au radicalizat și au recurs la forme noi de practicare a violenței.

4. Încercările diplomației clasice au eșuat și ele. Metodele de rezolvare pașnică a conflictelor enumerate în Carta Națiunilor Unite, elaborate pentru uzul unui sistem internațional alcătuit din state, s-au dovedit neputincioase în fața noului fenomen. Cea mai puțin formalizată dintre aceste metode, negocierea, opusă formalismului juridic al arbitrajului instituționalizat de Curtea de la Haga, a manifestat nevoia de a se adapta realității, prin trecerea de la vechea școală distributivă la cea de inovare. Dar acest semnal al cercetătorilor nu a ajuns să fie asimilat la nivelul diplomatic. Neînțelegerea fenomenului a fost prezentă în Balcani, unde mediatorii formați în școala distributivă nu au făcut decât să adâncească prin formulele lor tendințele de separare și segregare.

5. Națiunile Unite, care pentru războaiele locale elaboraseră doctrina și aplicaseră metoda forțelor de menținere a păcii, nu au mers în general mai departe de separarea părților pe o linie de armistițiu, ineficientă în conflictele interne sau de realizare a păcii în condițiile unui acord între părți, greu de definit în ciocnirea culturilor, și s-au oprit în fața greutăților de construire a păcii. Mai mulți factori au contribuit la eficiența redusă a ONU în fața conflictelor acestei perioade: lipsa de fonduri, caracterul limitat al mandatului care nu răspundea situației de pe teren și orientarea marilor puteri spre soluții și intervenții proprii purtate în afara sau doar cu notificarea Consiliului de Securitate. Cităm din nou pe Hobsbawn:

„...anii '80 au demonstrat prin războiul anglo-argentinian din 1983 și războiul Iran-Irak din 1980-1988 că războaiele care n-au nimic de a face cu confruntarea superputerilor globale sunt o permanentă posibilitate. Anii de după 1989 au văzut noi operații militare în mai multe părți ale Europei, Asiei și Africii decât putea cineva să-și amintească, deși nu toate au fost clasificate oficial drept războaie... Întrucât adesea nu era clar cine luptă cu cine și de ce, în situațiile din ce în ce mai frecvente ale prăbușirii și dezintegrării naționale, aceste activități nu se potriveau bine sub titlurile clasice ale războiului internațional sau civil. În afară de aceasta, așa cum Balcanii au demonstrat-o la începutul anilor

'90, nu exista o linie clară între luptele intra-regionale și un război de tipul vechi, mai ușor de recunoscut, în care acestea s-ar putea transforma. Pe scurt, primejdia globală de război nu a dispărut. S-a schimbat doar."

6. În panorama conflictelor ultimului deceniu figurează războiul declanșat de Irak prin atacarea Kuweitului. Prin formatul său se încadrează în modelul clasic al conflictelor inter-statale în care agresiunea poate fi identificată. Răspunsul a fost acela al rezoluțiilor Consiliului de Securitate, dar acțiunea de reprimare a aparținut unei alianțe militare în jurul SUA, care și-a asumat răspunderea și comanda operațiunilor. Prin motivația sa aparține trecutului: este produsul unei dictaturi militare, ce are ca suport ideologic un naționalism arab secularist. Acesta angajase anterior un conflict inter-statal cu Iranul, dominat de o ideologie rivală, islamică. Considerații geo-politice au condus SUA la resituarea celor doi oponenți și a regiunilor lor în locurile ce le ocupau înainte de cele două conflicte.

7. Războaiele din Balcani prezintă mai multe elemente noi. Primele conflicte armate de pe harta Europei sunt atribuite descompunerii naturale a unei federații construite pe solidaritate ideologică, în care diferențele etnice și religioase ale republicilor componente au fost estompate și controlate prin exercitarea unei puteri centrale și integratoare. Izbucnirea în forță a acestor diferențe plasează însă războaiele din Balcani în categoria identitară, refractară oricărei formule integrative sau de cooperare pașnică. În esența lor și în ciuda litigiului teritorial care a reținut atenția generală, ele au avut „focul interior" al factorilor ținând de sfera culturii: limbă, religie, etnie, istorie proprie, obiceiuri, credințe și valori specifice.

Intervențiile comunității internaționale pentru a stinge aceste conflicte s-au făcut sub semnul carenței sistemului internațional de a răspunde articulat și coordonat în caz de criză. Factorii de intervenție au fost ONU, SUA, NATO și Europa, fie prin inițiative diplomatice, fie prin acțiuni militare într-o mare dezordine și chiar rivalitate, fără idei călăuzitoare și suport juridic adecvat. Accentul diplomatic și militar a fost pus pe separare, neoferind regiunii motivația și scopul solidarității. Singurul plan târziu și nedotat suficient care ar putea constitui o excepție este Pactul de Stabilitate Balcanică lansat de UE.

8. În anii '90 s-a produs multiplicarea actelor de terorism internațional. Nu s-a sesizat faptul că el constituie un proces în continuă expansiune, diversificare și agresivitate. Terorismul a devenit arma de predilecție a unor organizații sau grupuri care invocau legitimitatea moștenită din războaiele de eliberare și independență din anii '60 ai decolonizării și formării noilor state de pe harta lumii. El este forma extremă a sindromului identitar, cu rădăcini în structura tribală a unor societăți, luând ca pretext temele culturale ale religiei, limbii, etniei și tradiției. „Demasificarea" armelor de distrugere în masă a permis acestor grupuri să vizeze accesul la aceste arme. Un grup religios din Japonia a utilizat în 1995 gazul sarin pentru asasinatul colectiv, ceea ce l-a făcut pe Toffler să anunțe pentru secolul XXI răspândirea terorismului cu arme bacteriologice.

Școala cea mai mare pentru terorism a fost menținerea și acceptarea conflictelor adânci considerate locale, netratate, lăsate să fermenteze în suc propriu. Luptătorii din lupta antisovietică din Afganistan formează astăzi nucleul și elita terorismului internațional. Organizațiile teroriste din Orientul Mijlociu își au exercițiul și existența cvasilegală din conflictul vechi de o jumătate de veac dintre israeliți și palestinieni. Asemenea conflicte sunt considerate de analiști *protracted wars*. Cecitatea strategilor ce lucrau în logica situațiilor clasice îi îndruma să analizeze o situație conflictuală în termenii inamicului vizibil. În dorința de a contribui la înfrângerea acestuia, ei au înarmat și instruit un nou inamic invizibil de mâine, cu mult mai redutabil și intratabil. Este cazul SUA, care a sprijinit Al Queda în Afganistan și UTK în Balcani sau a forțelor arabe care au dat fonduri organismelor militante anti-israeliene. Terorismul nu ar avea întinderea și abilitățile de azi fără sprijinul tacit, dar efectiv, din deceniul anterior.

9. Concluzia punctelor anterioare dezvăluie o situație de criză globală, total deosebită de crizele economice sau politice. Este vorba de o totală inadecvare între provocarea unui nou tip de conflicte și răspunsurile pe care instituțiile, mijloacele și ideile de care sistemul internațional dispune pentru a le putea stinge sau preveni.

11 septembrie

Un raport al Clubului de la Roma afirma acum două decenii că societățile învață, la fel ca indivizii, prin șoc sau prin anticipare. Costurile învățării prin șoc sunt mult mai mari decât cele care ar fi necesare formării unei atitudini anticipative în sferele politicii, economiei, tehnologiilor și educației. La 11 septembrie, atacurile

teroriste din New York şi Washington au fost un şoc nu numai pentru societatea americană, dar şi pentru restul lumii.

Ele au constituit un element de răscruce, o întoarcere a paginii istoriei, un adevărat sfârşit al secolului XX şi un început posibil al celui următor, nu atât prin elementul de surpriză care nu este în favoarea celor surprinşi şi nepregătiţi, nici prin noutatea fundamentală a unor lucruri inexistente până atunci. Noutatea stă în dimensiunea provocării, abilitatea execuţiei şi dezvăluirea explicită a strategiilor ce se maturizau şi dezvoltau subteran, elaborate de o mişcare cu resurse umane şi de distrugere subapreciate. Este un moment al lucidităţii, pe lângă mânie, indignare şi traumă.

Pentru analişti, ceea ce este nou este desprinderea unui tip de conflict din masa ambiguă de conflicte neclasice a ultimului deceniu şi ridicarea lui la rang de ameninţare a securităţii întregii lumi. Ce mutaţie produce el în conceptele şi metodele utilizate până acum?

Ca ţintă şi victimă a unor atacuri devastatoare pentru populaţie şi bunuri, SUA s-a declarat în stare de război, cu tot ceea ce presupune această stare ca mobilizări de resurse şi măsuri speciale de apărare şi control. Ea a fost numită şi stare de alertă. Războiul este forma cea mai avansată a conflictului armat. A invocat apărarea legitimă înscrisă în Cartă, ceea ce a fost considerat un argument legitim pentru acţiunile sale. Dar inamicul declarat nu este un stat, ca în practica războaielor clasice, cu un duşman bine precizat, ci unul indicat cu un nume generic – „terorism". Aproape simultan, ca inamic în acest conflict, au fost incluşi sprijinitorii teroriştilor, fie state, instituţii financiare, grupări sau organizaţii. Este primul război al globalităţii în care actorii pot fi, alături de state, organismele neguvernamentale sau chiar persoanele. Acest război este dus în numele civilizaţiei şi al salvgardării ei. Nu este civilizaţia americană sau vestică, nici aceea a grupului G8, ci este civilizaţia unică a omenirii la singular, care se întinde peste toate continentele cu grade diferite de dezvoltare. Ştiinţa universală, tehnologia, economia, comerţul şi drepturile universale ale omului, problemele globale dezbătute de câteva decenii de ONU în conferinţe mondiale, toate pledează pentru o civilizaţie unică. Sub acest stindard s-a creat o coaliţie de state care au condamnat actele teroriste de la 11 septembrie. Din acest unghi, acţiunea este justificată şi legitimă pentru analist. Din păcate, ideea solidarizării civilizaţiei mondiale în faţa primejdiei a fost din ce în ce mai puţin evocată, pe măsură ce frontul unit ce se anunţa în spiritul multilateralist al sistemului internaţional a fost

înlocuit de doctrina unilateralismului şi de nesocotirea instituţiilor universale.

Războiul împotriva terorismului s-a declanşat pe mai multe planuri, dintre care, conform obiectivului său de a cuprinde şi bazele de sprijin ale terorismului, una din cele mai importante şi vizibile este războiul dus împotriva regimului talibanilor din Afganistan. Pentru analist, legitimitatea acţiunii întreprinse de un număr de ţări din coaliţia nou constituită este în ordinea logică a desfăşurării evenimentelor declanşate de 11 septembrie.

Pe drept cuvânt, acest pas a fost considerat începutul unei confruntări care va lua mult timp, cerut de reţeaua largă a terorismului, de extensia lui internaţională, de primejdia accesului la arme de distrugere masivă şi de virulenţa lui fără precedent, de caracterul său subversiv, sarcină care pare uriaşă, iar pentru sceptici chiar imposibilă. Analistul va fi reconfortat de afirmaţia unui mare istoric care în 1960 reflecta asupra mijloacelor de apărare a omenirii, concepută ca o familie unică, în faţa pericolelor majore, ca de exemplu războiul mondial nuclear. Arnold Toynbee scria atunci:

> *„O instituţie poate fi luată, prin uz şi obicei, drept o trăsătură permanentă în peisajul social şi cultural, dar întotdeauna, mai devreme sau mai târziu, vreo mişcare subterană face să erupă vulcanul ce doarme. Când aceasta se întâmplă, omenirea se vede constrânsă, târziu şi repede, să încerce ceea ce până atunci a declarat cu încăpăţânare că nu e posibil. Ne simţim obligaţi să smulgem din rădăcini răul aşa-zis congenital şi să-l abolim. Când se ajunge la o alegere între a-l desfiinţa noi sau să ne desfiinţeze el pe noi, ne dăm seama că nu putem să ne mai permitem să adoptăm poziţia că (acest rău) este incurabil. Trebuie să încercăm să-l vindecăm, fără a ne lăsa paralizaţi de convingerea anterioară că o vindecare nu e posibilă."*

Deşi în cazul Afganistanului atitudinea şi acţiunile comunităţii internaţionale şi-au menţinut caracterul multilateral, efectele războiului câştigat nu au fost pe măsura aşteptărilor pe planul unor progrese sociale şi în direcţia eradicării totale şi eficiente a mişcării talibane.

Se rescrie agenda secolului XXI?

Sunt unii pentru care nu e nimic nou sub soare şi deci agenda noului secol va avea teme vechi şi cunoscute. Masa de date, lucră-

rile, propunerile strânse în sute de centre de reflecție și studiu, de analiză și cercetări prospective (*foresight*), miile de dezbateri și de lucrări ale organismelor lasă prea puțin loc pentru subiecte neobservate, nestudiate și pentru teme noi. Dar dacă ne gândim la situarea temelor existente într-o nouă ierarhie de priorități și mai de seamă la soluțiile fezabile și dezirabile care să aducă politicile și strategiile la nivelul realităților strigătoare, atunci agenda va fi nouă. Pentru subiectul nostru constând în studiul conflictelor, interesul este îndreptat spre locul și resursele ce vor fi alocate pentru stingerea și prevenirea lor. Dar o enumerare simplă a altor schimbări dezirabile în agenda mondială ne arată că toate, fără excepție, au implicații privind relațiile internaționale și deci conflictele ce pot bruia funcționarea sistemului global:

1. Punerea relațiilor între marile puteri sub semnul unei cooperări crescute.
2. Estomparea logicii geopolitice a controlului de zone de influență sau puncte strategice.
3. Reforma ONU ca instituție centrală a unui sistem global ce înlocuiește vechiul sistem internațional.
4. Corectarea procesului de globalizare în sensul multipolarității.
5. La fel, în domeniul respectării varietății culturilor.
6. La fel, în înlăturarea efectului de agravare a disparității economice.
7. Creșterea rolului diplomației, al negocierilor și al metodelor pașnice de rezolvare a litigiilor și orientarea lor de la procedurile instituționale rigide la altele flexibile și inovatoare.
8. Securitatea, rolul puterii militare și tehnologia militară rămân esențiale, cu schimbări considerabile de orientare. Perfectarea și aplicarea sistemului securității colective.
9. Reluarea problemelor globale în sens de acțiune pozitivă (dezvoltare în loc de combaterea sărăciei, de exemplu).
10. Crearea unei legături clare între procesul de integrare regională cu sistemul global (Europa, de exemplu).
11. Prioritatea proceselor integratoare față de procesele fragmentare sau izolaționiste.
12. Acțiuni pentru micșorarea fracturilor sau faliilor care despart omenirea, începând cu cele economice și terminând cu cele culturale.

13. Un rol crescând al concilierii, devenit concept cheie în domeniul politic, ca și în cel religios.
14. Stingerea focarelor conflictuale considerate cronice, atacul concentrat asupra punctelor fierbinți și abordarea problemelor litigioase perene.
15. Abordări pe termen lung și previziune, în locul expedientelor și soluțiilor inspirate de moment.
16. Crearea unor relații mondiale multilaterale bazate pe transparență și reguli.
17. Asanarea finanțelor internaționale și acțiuni de mare anvergură împotriva traficului ilicit, banilor murdari și a operațiunilor mafiote.

Deși într-un interval extrem de scurt, pot fi citate semne de mișcare în sensul noii agende, ca un corolar logic al experiențelor parcurse, încurajatoare sunt doar evenimentele care dovedesc luciditate politică și tăria unor foruri de decizie de a întreprinde pași în direcția unei noi viziuni, care schimbă conceptele și metodele desuete, irelevante și ineficace într-un efort de durată, într-o concentrare pe chestiuni vitale de interes major. Dezamăgitoare sunt erorile de judecată și recurgerea obstinată la metode desuete și ineficace.

Ceea ce ne îngăduie o schiță posibilă și o agendă a secolului XXI este efortul de a aborda într-o manieră adecvată realitatea conflictelor noi. Această tendință evidențiază rolul cercetărilor întreprinse de institute de studii, centre de reflecție, universități și organisme academice sau civile, rol care mărește responsabilitatea celor care li se dedică. Instituția globalității fiind rețeaua și nu structura piramidală, activitatea de cercetare în acest domeniu presupune o cooperare intensă, favorizată de tehnicile rapide de informare și comunicare. Pentru o regiune ca aceea a sud-estului european, vizitată de conflicte deschise sau potențiale, legătura între centrele de cercetare și reflecție are sensul unei datorii mai acute, aceea de creare a unei zone de relații pașnice ca o contribuție la pacea lumii.

Profilul conflictelor din secolul XXI

Pentru a fi pe un teren mai sigur, noua agendă ce așteaptă elaborarea de către factorii de decizie va trebui să separe preocupările de rutină de soluțiile inovatoare, pentru a deschide câmpul de obser-

vaţie pentru cercetătorii angajaţi în studiul orientat spre soluţionarea reală a noilor conflicte.

Trăsăturile proceselor actuale, îngrijorările ce le provoacă şi riscurile care le însoţesc sunt subiecte arzătoare de analiză sau interpretare.

Folosirea tehnologiei militare moderne, în special a armelor de distrugere în masă, continua lor proliferare, ameninţarea extinderii de la nivelul forţelor armate naţionale la acela al acţiunii individuale sau de grup constituie prima sursă de primejdie. Ea include armele ABC, care până acum au fost monopol de stat, însă şi războiul prin mijloacele de comunicare sau electronice care au devenit posibile prin diseminarea tehnologiilor de comunicare. Câmpul de bătălie şi inamicul nu mai sunt clar identificabili; au devenit difuzi şi ubicui. În acest nou decor, angajamentul militar este înlocuit de acţiune punctuală şi contra-acţiune.

Motivaţia acţiunilor individuale sau de grup pretinde cercetări de profunzime. Invocarea unor comandamente mai înalte, considerate sacre (cu peceţi religioase), poate aduce la incandescenţă fanatică credinţe de altfel legitime, mergând chiar până la sacrificiul voluntar al propriei vieţi. Mobilizarea patriotismului pentru războiul clasic sau al devoţiunii ideologice laice nu a avut niciodată o încărcătură emoţională comparabilă.

Alături de factorii economici, politici, juridici sau istorici, identitatea devine un argument central printre mulţimea de considerente explicite sau implicite ce urmăresc justificarea legitimităţii recurgerii la metode violente. S-a spus că motivaţia economică (confruntarea dintre bogaţi şi săraci) este o sursă majoră de tensiune. Şi totuşi, în cazul terorismului vedem o participare activă a indivizilor cu educaţie înaltă şi cu o situaţie financiară bună. Elementul identitar îi include atât pe cei cu o slabă educaţie, cât şi pe cei foarte instruiţi, care pot reclama frustrare, neputinţa de a obţine stima sau recunoaşterea – acestea fiind considerate nevoi psihologice fundamentale. În acest caz, recurgerea la violenţă vine din partea categoriilor ce sunt date la o parte de mersul implacabil al dezvoltării tehnice şi intelectuale. Pe lângă adâncirea inegalităţilor, aceasta provoacă şi o stare psihologică de frustrare şi revoltă la indivizi şi grupurile de oameni, ce par că sunt incapabili sau prost echipaţi pentru a participa la acţiuni constructive sau să se bucure de beneficii tangibile rezultate din acestea.

În confruntările actuale este invocată aşa-zisa legitimitate a conflictelor. Cercurile extremiste invocă în acţiunea lor valori fundamentale sau drepturi inalienabile (independenţă, lupta împotriva dominaţiei străine sau împotriva unei puteri abuzive sau injuste, inegalitatea socială, suprimarea culturilor proprii etc.). Acordurile internaţionale nu răspund acestor situaţii, întrucât la origine au fost formulate pentru altfel de relaţii internaţionale, dar ele mai conţin şi ambiguităţi care permit interpretări diferite. Clarificări şi ajustări în dreptul internaţional sunt necesare. Cândva prerogative exclusive ale statelor suverane, confruntările se extind acum în mediile de masă şi în societatea civilă.

Strategiile noilor conflicte, care sunt strâns legate şi de tacticile şi armele folosite, rareori urmăresc înfrângerea unui inamic şi forţarea lui să capituleze sau să caute un acord de pace. Scopul autorilor lor este de a demoraliza societatea pe care o consideră inamică, de a sparge solidaritatea socială şi naţională, de a paraliza mecanismele ce îi asigură funcţionarea (transporturi, comunicaţii, informaţii, sănătate etc.) şi de a destabiliza şi desfiinţa instituţiile ei fundamentale. În acest scop, aceştia se folosesc de atacuri ucigaşe, plănuind explozii, incendii, răspândire a bolilor, răpiri şi alte acte de sabotaj sau activităţi criminale.

Există numeroase exemple în care cercetători de la sute de centre – din Statele Unite, Europa, China, Japonia sau Rusia – pentru prevenirea conflictelor au ajuns la concluzii asemănătoare. În cazul Balcanilor, cercetători din zona lărgită a Europei de sud-est au fost de asemenea prezenţi în acest proces.

Schiţa soluţiilor de rezolvare şi prevenire

Fiecare conflict are parametrii săi distinctivi care necesită soluţii specifice, potrivite respectivelor condiţii de timp şi loc şi implică „tăierea unui nod gordian" de considerente bine înrădăcinate, tehnici ştiinţifice şi arta diplomaţiei. În acest sens, putem spune că există o experienţă acumulată de studii aprofundate. Am citat eforturile întreprinse timp de vreo zece ani de cercetătorii din zona Mării Negre şi Europa de sud-est. În ambele cazuri avem de-a face, în esenţă, cu tensiuni ce ţin de categoria conflictelor identitare.

Rezultatele tratate şi în capitolul precedent pot fi rezumate după cum urmează:

1. Conflictele identitare nu pot fi rezolvate prin mijloace clasice şi rezistă soluţiilor adecvate cazurilor în care obiectul disputei este material şi distribuibil. Ele pot dura timp îndelungat şi au un potenţial de contaminare a zonelor mai întinse, în special sub formă de terorism punctual şi difuz.

2. Negocierile consacrate rezolvării acestor conflicte nu sunt de tip distributiv, separatist sau izolaţionist, sau de tipul enclavelor paşnice. Pacea poate fi realizată sau consolidată doar prin interacţiunea sporită a indivizilor sau grupurilor aparţinând diferitelor culturi. Ea este definită prin urmărirea unor ţeluri comune care transcend diferenţele culturale. Forma cea mai apropiată de a o înţelege este: pacea drept totalitate a regimurilor internaţionale de cooperare, concept introdus recent în literatura ştiinţifică (1983).

3. Soluţia paşnică urmăreşte proiecte comune construite pe interese împărtăşite din domeniul civilizaţiei şi care oferă roluri, în timp ce cultura asigură un statut individual sau colectiv. De aceea, ea apare ca un rezultat al „filosofiei proiectului comun".

4. Această soluţie înseamnă propunerea unei formule integratoare, care trebuie să micşoreze ascuţişul confruntării şi să ofere o substituţie a ei, printr-un scop nou. Acest scop trebuie să satisfacă necesităţile vitale de bunăstare, emancipare şi standarde de viaţă mai ridicate. Este falsă ideea că populaţia şi opinia publică ignoră aceste obiective şi că nu pot scăpa din plasa simbolurilor şi sloganurilor manipulatoare. Obiectivul supravieţuirii în spiritul demnităţii umane care presupune amenitatea civilizaţiei şi exercitarea libertăţilor şi răspunderilor fundamentale poate fi mai electrizant decât orice chemare la luptă şi moarte.

5. De îndată ce sunt formulate şi activate, proiectele au nevoie de consolidare instituţională şi legislativă pentru a dobândi un cadru stabil care să asigure funcţionalitatea lor eficientă.

Pentru regiunea europeană lărgită, experienţa Uniunii Europene (ale cărei origini şi principii călăuzitoare au inspirat „filosofia proiectului comun") este un considerabil punct de sprijin, mai ales pentru că majoritatea ţărilor din regiune sunt angajate în procesul de aderare la UE sau aspiră să fie incluse în ea.

Aceste idei repetă schiţa abordării inovatoare a rezolvării şi prevenirii conflictelor, ce trebuie dezvoltată şi practicată împreună, în condiţiile unor regimuri ce vor să nu piardă cursa civilizaţiei contemporane şi a beneficiilor ei.

Capitolul 8
Căile de rezolvare a conflictelor

„...în orice diferend a cărui prelungire ar putea pune în primejdie menţinerea păcii şi securităţii internaţionale, părţile vor trebui să caute să-l rezolve, înainte de toate, prin tratative, anchetă, mediere, conciliere, arbitraj, pe cale judiciară, recurgerea la organizaţii sau acorduri regionale sau prin orice mijloace paşnice, la alegerea lor."

Art. 33.1 din Carta Naţiunilor Unite

În momentul în care s-a semnat Carta Naţiunilor Unite la San Francisco, în ziua de 26 iunie 1945, documentul încorpora învăţămintele istoriei, experienţa Ligii Naţiunilor şi lecţia aspră a celui de-al doilea război mondial. Primul scop al organizaţiei a fost „izbăvirea generaţiilor viitoare de flagelul războiului", dar şi crearea unei stări de drept prin „menţinerea justiţiei şi respectarea obligaţiilor" asumate sau codificate de dreptul internaţional. Mijloacele paşnice de rezolvare a conflictelor urmăresc primul scop cu resursele unei comunităţi bazate pe **drept**, la care se recurge cu prioritate „înainte de toate". Cum dreptul internaţional are mijloace slabe de aplicare, constrângere sau executare, Carta deschide posibilitatea intervenţiei colective armate în măsură să oprească eventuala agresiune, sau ameninţarea păcii şi securităţii mondiale. Ea este concepută impecabil; un adevărat model pentru sistemul de securitate colectivă pus sub lozinca: „Unul pentru toţi, toţi pentru unul." Consiliul de Securitate desemnează pe agresor, infractor sau delincvent şi sună trâmbiţa **represiunii armate** împotriva lui. Statele membre sunt chemate să răspundă, trimiţând trupe, ce devin o forţă internaţională condusă de generali ONU, cu stat major ONU şi strategie ONU.

Dar acest sistem n-a funcţionat niciodată, aşa cum am văzut în cadrul conflictelor interstatale, în litera Cartei. El a fost blocat de

marile puteri, întrucât Carta le îngăduia să se opună prin *veto* la orice decizie ONU.

Aceasta nu înseamnă că ONU n-a jucat în tot timpul Războiului rece nici un rol în materie de pace şi război. În numeroase cazuri, prin faptele sale de menţinere a păcii a organizat trupe (căştile albastre) într-adevăr internaţionale aflate sub comanda sa, dar necombatante, de separare a părţilor în conflict şi de supraveghere a liniilor de armistiţiu. A fost de asemenea prezentă în operaţiuni de mediere şi de prevenire a conflictelor şi mai ales a servit drept tribună comună fie pentru descărcarea energiilor şi a pasiunilor în scop de dezamorsare a conflictelor, fie pentru asigurarea de contacte neoficiale, bune oficii şi pregătirea negocierilor între părţi.

Carta ONU, un document scris pentru state, în primul rând pentru membrii ONU, este deschis în anumite condiţii altor state. Este perfecta ilustrare a sistemului internaţional bazat aproape exclusiv pe stat. În puţine locuri – ca în preambul: „Noi, popoarele Naţiunilor Unite" – se fac deschideri în direcţia unui sistem care să cuprindă şi alţi actori (drepturile omului, problemele globale, bunăstarea şi progresul social). La articolul 33 întâlnim o astfel de respiraţie mai largă: articolul se adresează „părţilor şi nu statelor", deşi articole ulterioare, cum ar fi articolul 35, revin la vocabularul de bază (state, membri ONU). Reţinem însă respectarea unui adevăr elementar: căile de rezolvare paşnică sunt valabile pentru un sistem mult mai larg decât acela al statelor.

Urmărind succesiunea indicată de Cartă, începem cu **negocierile**, care ocupă primul loc în enumerare. Ele reprezintă, atât ca extindere şi accesibilitate, cât şi ca potenţial de soluţie, cea mai însemnată cale de rezolvare şi prevenire a conflictelor. Două tendinţe sunt de semnalat în privinţa evoluţiei lor. Caracterul lor neformalizat a intrigat întotdeauna pe jurişti, care prin vocaţie exploatează căile formalizate aflate la celălalt capăt al spectrului soluţiilor (arbitraj, cale judiciară, instituţii şi acorduri regionale). Astfel, la Curtea de la Haga a fost discutată posibilitatea codificării regulilor negocierilor, o iniţiativă care le-ar lipsi de calitatea lor esenţială de flexibilitate. O altă abordare a exaltat caracterul liber al negocierilor, reducându-le la dialog (privit drept un panaceu universal), ceea ce din nou slăbeşte negocierea, care este dialog sau comunicare orientate spre un scop bine definit. Este vorba de găsirea şi construirea unei soluţii la o problemă la fel de clar precizată: stingerea

unui conflict, înainte sau după intrarea sa în etapa violentă. Ca metode, negocierile continuă să se bazeze pe raţionalitatea şi resursele mintale ale negociatorilor. Ele au dobândit modele auxiliare matematice sau logice, s-au îmbogăţit metodic prin analize sociale, economice şi politice, au luptat împotriva creşterii complexităţii şi incertitudinii caracteristice evoluţiei situaţiei internaţionale. Teoria lor a reuşit să identifice situaţiile grele şi netratabile (litigiile de distribuţie sau problemele identitare) şi să le ocolească recurgând la soluţii inovative de canalizare a intereselor părţilor pe făgaşe de interese comune.

Negocierile rămân vulnerabile la influenţele de context şi conjunctură. O sursă de viciere este constrângerea de timp şi a termenului scurt. Negocierile de la încheierea unui conflict stau sub semnul inegalităţii între învingător şi învins, ambii interesaţi de urmările imediate, ca în cazul sfârşitului primului război mondial şi al păcii de la Versailles. Aproape toate negocierile de la sfârşitul perioadei colonialiste (anii '60) au avut o preocupare imediată: încetarea luptelor de independenţă pentru colonialişti, iar pentru fostele colonii obţinerea grabnică a simbolurilor autonomiei, a instituţiilor şi legilor proprii. Aproape în nici un caz orizontul de termen lung şi problemele consolidării independenţei câştigate nu au fost luate în considerare.

Trecerea în revistă a metodelor paşnice prevăzute în Cartă este utilă nu numai pentru înţelegerea lor, ci şi pentru examinarea evoluţiei parcurse în cursul secolului trecut.

Ancheta constituie o acţiune preliminară a rezolvării unui conflict, constând din încercarea de a stabili în mod obiectiv faptele (independent de afirmaţiile părţilor în cauză) şi de a oferi un tablou veridic al situaţiei conflictuale. Ea apare sub diferite denumiri: observare, investigaţie, stabilirea faptelor (*fact-finding*) şi mai nou: control, monitorizare, supraveghere, prevenire, avertizare (*early warning*). Convenţia din 1899 introduce ancheta în căile paşnice şi cea din 1907 detaliază profilul său. Astfel i se atribuie un caracter facultativ, cu concluzii ce nu sunt obligatorii, cu un câmp de aplicaţie redus la diferenţe minore, constituită temporar şi pe o bază de neutralitate. Într-adevăr, ea a funcţionat mai ales în litigii normale şi comerciale. Extensiunea ei se produce în momentul în care statele încep să semneze tratate de conciliere unde ancheta este menţionată expres şi mai ales când Societatea Naţiunilor Unite consideră

Consiliul şi Adunarea organe de anchetă şi conciliere. În convenţia de la Strasbourg (1997) privind reglementarea paşnică a diferendelor, ancheta este legată de conciliere, iar CSCE, în anii '90, a discutat crearea de organisme speciale pentru anchetă, conciliere şi mediere, care continuă în forme dezvoltate şi astăzi sub patronajul organizaţiei născute din CSCE: OSCE.

Faptul că, prin definiţia sa, ancheta este introducerea la o intervenţie mai articulată şi mai energică pentru oprirea unui conflict este arătat şi de cazul Comisiei neoficiale anglo-americane de anchetă privind situaţia din Palestina în 1945. Pe baza raportului din 1946, ea devine oficială şi propune un plan de constituire a unei structuri federale a Palestinei, sub tutelă britanică. Nefiind acceptat de evrei şi de arabi, Adunarea Generală creează în aprilie 1947 o nouă Comisie de anchetă care în câteva luni (august 1947) prezintă un raport cu propunerea împărţirii Palestinei într-un stat arab şi un stat evreu, legate printr-o uniune economică, care, cu unele modificări, este adoptat de Adunarea Generală în noiembrie 1947. Vedem astfel că prin intermediul unei Comisii de anchetă se adoptă o soluţie istorică de creare a unor state noi.

Este de remarcat că ancheta a jucat un rol esenţial în rezolvarea conflictelor, introducând o fază, de degajare, dezamorsare sau depolitizare, o fază de moratoriu, care opreşte continuarea sau izbucnirea violenţei. În direcţia aceasta preventivă, ancheta a devenit o instituţie aproape generalizată a sistemului internaţional. Agenţii ca AIEA exercită un sistem permanent de control privind producerea şi utilizarea materiilor fisionabile, iar celelalte instituţii specializate publică rapoarte globale în toate domeniile activităţilor esenţiale. Numeroase organisme regionale au creat sisteme de alertă preventivă, ca de exemplu în sud-estul Europei (SEE). Societatea globală, care ridică transparenţa la noi nivele, face din anchetă o practică curentă, efectuată pe planul neoficial de ONG-uri şi mai ales de mass-media.

Bunele oficii, deşi necesarmente în Cartă, sunt considerate parte din recuzita metodelor paşnice şi au, ca şi ancheta, un rol introductiv mai ales la începerea negocierilor sau în intervenţia medierii; ele ajută negocierile într-un mod mai discret şi mai oficios decât ancheta. Se rezumă la asigurarea de linii de comunicare, la stabilirea de contacte, la explorare şi informare sau găzduire. Astfel, în 1956, Franţa angajează negocieri la Melun (Franţa) cu algerienii care se prezentau ca guvern provizoriu al Republicii Algeria

(GPRA), guvern pe care francezii nu-l recunoşteau. Problema consta, după eşuarea acestor negocieri, în modul în care ele ar putea fi reluate astfel încât poziţiile formale ale celor două părţi să fie menţinute cu mici modificări acceptate. A fost acceptată oferta de bune oficii ale Elveţiei, care a constat în sediu şi facilităţi de funcţionare a unor negocieri prealabile, la sfârşitul anului 1960. Într-o nouă fază, negocierile se poartă la Evian (Franţa) şi Lugrin (Elveţia, în apropierea frontierei franceze). Când reuniunile se ţineau în Franţa, partea elveţiană asigura transportul la Conferinţă al delegaţilor algerieni, care locuiau în Elveţia.

În cele mai multe cazuri, iniţiativa oferirii bunelor oficii revine unor ţări terţe. Deşi în literatură ele sunt asociate medierii, ambele fiind intervenţii ale terţilor, observăm că obiectivul atât al bunelor oficii, cât şi al medierii este începerea negocierilor. Nu se presupune că partea ce oferă bune oficii participă la ele, deşi poate asista, aşa cum prevede Pactul de la Bogota (Tratatul inter-american referitor la reglementarea paşnică a diferendelor), din 1948. Dar părţile pot fi satisfăcute de prestaţia terţului în bunele sale oficii şi interesate în a-i mări atribuţiile. Astfel, în diferendul dintre Chile şi Peru, din 1926, SUA oferă bunele sale oficii şi după aceea acţionează ca mediator. În 1965, URSS oferă bune oficii Indiei şi Pakistanului pentru începerea de negocieri, la care prim-ministrul său e invitat apoi ca mediator.

Medierea reprezintă asistarea şi îndrumarea unei negocieri de către un terţ, la fel cum bunele oficii reprezintă pregătirea ei. Aşa cum etimologia latină indică, mediatorul se află la egală distanţă de cele două părţi. El este implicat în procesul negocierilor şi promovează cu stăruinţă ajungerea la un acord. Convenţiile de la Haga din 1899 şi 1907 omologhează procedura şi apoi Carta ONU şi documentele organismelor regionale o includ pe un loc important. ONU şi Secretarul General îşi asumă frecvent această sarcină. În 1962, izbucneşte conflictul între Indonezia şi Olanda cu privire la Irianul Occidental (Noua Guinee Occidentală). Părţile răspund pozitiv la un apel al Secretarului General U Thant de a se „abţine de la orice acţiune precipitată", iar SUA propun părţilor organizarea de discuţii preliminare secrete. După ce părţile acceptă, SUA sugerează acceptarea ambasadorului american Bunker ca mediator. După un impas de câteva luni, acesta publică propunerile sale care sunt acceptate şi negocierile sunt reluate la locuinţa particulară a

ambasadorului (lângă Middleburg, Virginia) şi apoi la ONU, cu participarea lui U Thant. Acordul este semnat în august 1962. Intervenţia de mediere a organizaţiei a fost frecventă până în prezent. Celelalte forme clasice sunt medierea unui stat terţ sau a unui şef de stat, medierea colectivă (uneori impusă de tratate, ca în cazul Congresului de la Viena, 1815), medierea organismelor regionale – în care a excelat Organizaţia Statelor Americane şi, în fine, medierea personală care oferă mai multe garanţii de obiectivitate şi neutralitate decât statele sau conducătorii lor.

Toate cerinţele şi regulile practice ale negocierilor se adresează şi mediatorului. În plus acesta este supus unor norme specifice constând în păstrarea încrederii celor două părţi, capacitatea de a exprima punctul de vedere al fiecăruia în limbajul şi înţelesul celeilalte, de a construi formula finală a soluţiei cu grija echităţii şi compromisului acceptabil.

Medierea se bucură de o atenţie specială în prezent. Părţile aflate în negocieri au nevoia sprijinului exterior, într-o lume a interdependenţei şi conexiunilor multiple. O formă evoluată a acestui sprijin este prezenţa permanentă a unui terţ, care în afara rolului în negocieri serveşte ca argument pentru modificarea poziţiilor iniţial rigide şi intransigente în faţa opiniei publice. Ca şi în cazul negocierilor, rolul crescut al medierii în rezolvarea paşnică a litigiilor cere detalii şi comentarii speciale.

Concilierea internaţională aparţine tot familiei de intervenţii ale terţilor, dar sub o formă care o înrudeşte cu mijloacele jurisdicţionale ale arbitrajului şi tribunalului internaţional. Ca geneză, ea este o extensie a anchetei, atât ancheta, cât şi concilierea fiind prima formă de instituţionalizare a formelor paşnice elaborate la Haga (1899,1907). Concilierea astfel concepută, constă în activitatea unei comisii (de cinci sau mai mulţi membri), reprezentanţi ai unor state, desemnaţi să rezolve un litigiu care a rezistat încercărilor de soluţionare prin negocieri directe. Exemplul cel mai citat este stingerea lungului conflict „Gran Chaco" izbucnit între Bolivia şi Paraguay, pentru o regiune de care depindea accesul fluvial la ocean. El a durat mai bine de un secol şi a fost punctat de războaie, bune oficii (Argentina), interesele trusturilor petroliere (se găsise petrol în Chaco) şi în final intervenţia Conferinţei panamericane de conciliere alcătuită din cinci state americane. Un acord provizoriu nu este respectat şi războiul se desfăşoară din nou între 1932 şi 1935, stingându-se abia în 1938 prin arbitrajul altor cinci state americane. Deşi mecanismele ONU o includ, concilierea pierde din importanţa ce i-a acordat-o prima jumătate de secol. Caracterul ei ambiguu, între mediere şi arbitraj, a făcut ca noua perioadă să dea preferinţă medierii, care nu are caracterul ierarhic şi mai distant al concilierii. Medierea este o intervenţie în negocieri a unui terţ fără autoritate politică proprie, implicat în dezbateri şi căutând o soluţie neobligatorie. Diferenţa faţă de conciliere este aceea că terţul pe care îl reprezintă concilierea este un organ colectiv, care deliberează în absenţa părţilor, tot pentru a propune o soluţie neobligatorie.

Conceptul de conciliere mai este utilizat şi pentru a desemna procesul de închidere a unei perioade lungi de tensiuni, neîncredere şi crize, ca în cazul concilierii postbelice franco-germane.

Arbitrajul este una din cele mai vechi forme de aplanare a unui litigiu. Şi ea este din familia terţilor ce intervin, cu aceeaşi cerinţă de obiectivitate, echidistanţă şi neutralitate ca şi medierea, dar sub forma unei autorităţi exterioare, care elaborează o soluţie obligatorie. Entuziasmul pentru arbitraj a fost atât de mare la Conferinţa de la Haga, încât s-a creat Curtea Permanentă de Arbitraj de la Haga. În concepţia de atunci, arbitrajul se ocupă de reglementarea litigiilor dintre state prin judecători aleşi de acestea şi pe baza dreptului internaţional. Secole de-a rândul, Papa de la Roma a fost arbitrul suprem al unor litigii între regii şi prinţii creştini. Esenţa metodei constă în alegerea unui judecător (sau mai mulţi) ad-hoc. India şi Pakistanul, după o intervenţie de conciliere a premierului britanic, decid să supună diferendul în privinţa frontierei lor din regiunea Kutch-Sind unui tribunal format din trei persoane (jurişti din Iugoslavia, Iran şi Suedia) numite de U Thant. Lucrările începute în 1966 au durat doi ani şi sentinţa a fost acceptată de ambele părţi.

Arbitrajul are toate atributele unei metode jurisdicţionale. Ce îl diferenţiază atunci de Curtea Internaţională de Justiţie, unde statele – ca membre ale ONU – sunt chemate să-si rezolve litigiile pe care nu le pot aplana singure? Preferinţa pentru arbitraj este justificată de caracterul tehnic al unor litigii şi apoi de faptul că în arbitraj părţile îşi aleg singure judecătorii. Până şi procedura pe care o vor respecta arbitrii (sau arbitrul) este supusă acceptării prealabile a părţilor. Numeroase tratate între state prevăd clauze compromisorii, care prevăd că în caz de diferend, de interpretare sau aplicare, părţile vor recurge la arbitraj. În alte tratate bilaterale se stipulează

clauza arbitrajului obligatoriu în orice tip de litigiu. Între cele două războaie mondiale au fost adoptate şi tratate pentru reglementarea paşnică a diferendelor sau de arbitraj şi conciliere care prevedeau şi ele recurgerea la arbitraj, iar în caz de conflicte de ordin juridic folosirea Curţii Permanente de Justiţie Internaţională. Ca şi în cazul medierii sau al anchetei, şi al negocierilor în general, se presupune că un moratoriu funcţionează şi ostilităţile sunt suspendate în timpul activităţii lor. Cu toate acesta, arbitrajul cunoaşte aceeaşi scădere de interes ca şi concilierea.

Curtea Internaţională de Justiţie de la Haga este astăzi expresia cea mai elocventă a funcţionării jurisdicţiei internaţionale în materie de litigii interstatale. Ea este şi încorporarea unui deziderat care a avut mai multe forme în secolul trecut, începând cu Curtea Permanentă de Arbitraj de la Haga (1899) şi continuând cu Curtea Permanentă de Justiţie (1920). Curtea Internaţională de Justiţie este organul judiciar principal al ONU. Judecătorii, în număr de 15, sunt aleşi de Adunarea Generală a ONU pe o perioadă de nouă ani. Deşi articolul 94 al Cartei prevede că „fiecare membru al Naţiunilor Unite se obligă să se conformeze hotărârii Curţii Internaţionale de Justiţie în orice cauză în care este parte", marele obstacol în calea eficienţei Curţii a fost nerespectarea şi încercarea de ocolire a jurisdicţiei obligatorii. În declaraţia pe care statele trebuie să o semneze în acest sens sunt introduse atâtea rezerve încât puţini se simt legaţi de un angajament ferm. În 1970, din 126 de state membre doar 44 recunoscuseră jurisdicţia obligatorie. La această situaţie se adaugă incapacitatea Curţii de a implementa deciziile sau de a acorda sancţiuni, funcţie care revine Consiliului de Securitate. O altă sursă de neîncredere a provenit de la ritmul lent de lucru al Curţii şi de la prestaţia sa insuficientă. Timp de 35 de ani, între 1946 şi 1981, curtea s-a pronunţat în 58 de hotărâri şi a dat 17 avize consultative. Iată un caz normal în care Curtea este sesizată: în 1967, Germania, Danemarca şi Germania (RF) au cerut Curţii să stabilească principiile şi normele pentru delimitarea platoului continental în Marea Nordului, întrucât Germania nu era mulţumită cu ce îi revenea prin aplicarea de către celelalte două state a prevederilor Convenţiei din 1958 privind platoul continental, convenţie pe care Germania nu o semnase.

Cele două categorii în care se împart căile paşnice examinate sunt: prima, care acoperă negocierile, ancheta, medierea, concilierea şi bunele oficii şi a doua, care se referă la arbitrajul, calea judiciară, recurgerea la organisme şi acorduri. Prima categorie conţine căile puţin formalizate, cu norme cutumiare şi reguli ad-hoc, nestructurate rigid. Are ca nucleu negocierea pe care o pregătesc, asistă sau o preced. Este sensibilă la context şi circumstanţe, creează soluţii adaptate la caz, recurge la resursele de experienţă, la intuiţie şi raţionament inovativ al unor profesionişti. Ţine seama de opiniile şi poziţiile celor în cauză, de interacţiunea lor şi face tot posibilul ca soluţia să fie fructul strădiunţei acesteia. A doua, începând cu arbitrajul, ascultă şi decide, indiferent dacă părţile negociază sau nu. Începând cu calea judiciară, are reguli şi proceduri precise, înscrise în acorduri internaţionale. Organismele internaţionale intră uşor şi ele în rolul de instanţe, deşi pot apela la metodele primei categorii. Oricum categoria a doua îşi dezvăluie însemnătatea doar în situaţia în care mijloacele primei categorii par epuizate. Faptul că negocierea şi medierea sunt căile paşnice cel mai des folosite la început de secol îndeamnă la examinarea mai aprofundată a resurselor pe care ele le oferă soluţionării şi prevenirii conflictelor.

Capitolul 9
Negocierea şi medierea în rezolvarea şi prevenirea conflictelor

Regulile şi tehnicile care ghidează negocierea şi negocierea asistată de terţi, care este medierea, au fost elaborate teoretic şi aplicate practic, indiferent de domeniul care le-a solicitat. Există şcoli teoretice care se ocupă de negocieri. Atunci când vorbim de conflicte, negocierea, chemată să le evite sau să le rezolve, scoate în evidenţă elemente care, chiar dacă sunt prezente şi în alte situaţii, capătă în cazul conflictelor o semnificaţie specială. Un astfel de element este relaţia între negociator şi **autoritatea politică.** Decidentul este cel care face legătura unei negocieri cu politica externă a statului şi hotărăşte dacă ea are sau nu loc, redactează mandatul negociatorului şi obiectivele operaţiei sale în lumina altor obiective mai generale, fixează parametrii unei soluţii dorite sau acceptabile, precum şi fazele negocierii, hotărăşte dacă ea se întrerupe sau continuă, dacă se reia şi în ce condiţii sau cadru. Iată de ce a fost auzită nu o dată exclamaţia unui negociator la sfârşitul unei negocieri: „Mi-a fost mai greu să negociez cu partea mea decât cu partea adversă." Nicăieri rolul şi atributele negociatorului ca un tehnician supus deciziilor politice nu apare mai pregnant ca în cazul conflictelor, în care miza este uriaşă, angajând soarta întregii societăţi. Situaţiile conflictuale diferă esenţial de cele cu miză normală (negocierea unui acord de plăţi a unor arierate financiare sau a unui text de rezoluţie într-o organizaţie internaţională). Pe măsura magnitudinii consecinţelor unei negocieri (termen pe care îl folosim în conjuncţie cu medierea) în cazuri ce privesc pacea sau războiul, negociatorul are două răspunderi covârşitoare. Ele sunt:

1. Prezentarea poziţiei sale în termeni lipsiţi de ambiguităţi şi cu atât mai mult de provocări, interpretări nedorite şi atitudini care ar agrava situaţia.

2. Prezentarea poziţiei adverse către propria sa parte, în termenii cei mai obiectivi cu putinţă şi cu furnizarea sistematică a elemen-

telor unei soluţii. Negociatorul care în dialogul cu autoritatea decidentă insistă asupra intransigenţei sale în negocieri pentru a-şi evidenţia merite sau care spune ceea ce crede că place şefilor săi este tot atât de periculos ca şi adversarul.

Un negociator – care, prin definiţie, este obligat de două ori să spună lucruri dezagreabile, o dată faţă de oponent şi o dată faţă de decidentul propriu – trebuie să caute limbajul prin care menţine interesul acestora de a lua în considerare afirmaţiile sale.

Nivelul unei stări conflictuale este primul criteriu de a examina sarcinile negociatorului. Acest nivel este reprezentat de indicele probabilităţii izbucnirii sau reluării conflictului şi este format dintr-o perioadă mai lungă de agravare continuă (posibilă, dar evitabilă) pe care o putem numi **pre-criză** şi un interval mai scurt al **crizei** propriu-zise, constând într-o rapidă (şi greu evitabilă) deteriorare finală.

În perioada pre-crizei, diplomaţia negocierilor are posibilitatea de a-şi mobiliza întregul potenţial şi toate resursele. Esenţa intervenţiei sale rezultă din analizele originii conflictelor şi naturii crizelor. În ambele identificăm pe teren o **spirală care coalizează factorii disruptivi şi elimină factorii integratori**. Spirala disruptivă este vizibilă în enunţurile disjunctive (sau-sau): interesele unei părţi incompatibile cu interesele celeilalte, acuzaţii asupra intenţiilor şi atitudinilor ostile ale unei părţi faţă de cealaltă, învinovăţiri referitoare la încălcarea acordurilor generale sau bilaterale. Există o prejudecată în privinţa felului de a combate pe oponent prin demonstrarea netemeiniciei pretenţiilor sale, a dezvăluirii atitudinii arogante şi a scopurilor de hegemonie sau profit pe care acesta le întreţine. Acest mod de abordare însă blochează negocierea şi agravează tonul discuţiilor, în timp ce spirala conflictului se dezvoltă în exterior conform logicii proprii: înarmări, bugete militare sporite, pregătirea opiniei publice şi chiar acte provocatoare sau demonstraţii de forţă. Adevărata misiune a abordării diplomatice prin negocieri este crearea unei **spirale de destindere constructivă prin sublinierea factorilor integratori**.

O altă modalitate de a o enunţa este şi „transformarea adversarilor în parteneri". Importanţa schimbării de sens a spiralei conflictuale, care în locul cursului ascendent ar trebui orientată spre destindere, apare în denumirea mai nouă a rezolvării, prevenirii de conflicte sau managementului de criză, sub titlul: **transformarea conflictelor**.

Sarcina esențială în situația de pre-criză a unui negociator care urmărește triumful unei soluții pașnice constă în:

a) introducerea factorilor integrativi, multiplicarea lor până la momentul predominanței față de elementele disruptive;

b) devalorizarea treptată a factorilor disruptivi până la momentul în care ei nu sunt în măsură să susțină o spirală ascendentă a factorilor de forță;

c) favorizarea deschiderii pe alt teren și cu alte teme a unor negocieri care să dezbată soluții construite pe factori integrativi, în cazul în care cadrul propriei negocieri este refractar, inospitalier sau insuficient pentru asemenea abordări;

d) lărgirea cercului de actori în procesul negocierilor prin introducerea unor factori constitutivi, prin propunerea unui moderator sau cointeresarea unui organism internațional;

e) facilitarea atragerii în soluție a tuturor factorilor extramurali ce pot sprijini punctele a) sau c): comunitatea științifică, cercuri de experți, societatea civilă activă, organisme internaționale, mass-media sau lobby.

Ultimul punct este caracteristic diplomației inovatoare, care caută să deschidă părții noi pentru scoaterea din impas sau depășirea inflexibilității negocierilor. Să luăm ca exemplu cazul când, în această fază precisă, apare inițiativa unui vecin comun sau a unei țări din regiune de a dezvolta un proiect de interes comun din domeniul apei (regularizării de fluvii), energiei (baraje pentru hidrocentrale), ecologiei, exploatării unor resurse etc. Prin avantajele promise participanților se poate produce o pierdere de relevanță a litigiului susceptibil de criză. În epoca pe care o parcurgem și care acordă mai multă importanță societății civile, reuniuni bilaterale sau regionale în domeniul științei, culturii, educației sau sănătății pot contribui la același rezultat. Intervenția indirectă prin asemenea inițiative a organismelor regionale, care invită țările în litigiu, în calitate de parteneri, la un proiect comun, poate avea de asemenea un impact pozitiv.

O situație prelungită de pre-criză a existat în tot timpul Războiului rece, cu întreruperi punctuale ca în criza Berlinului și cea cubaneză. Dar nu s-a datorat controlul acestei crize unor negocieri capabile să elaboreze acorduri non-formale în colaborare judicioasă asupra regulilor rafinate și complicate de menținere a balanței terorii? În ciuda politicii de *containment* aplicată Uniunii Sovietice și a restrângerilor contactelor economice lovite de interdicții privind materiile și tehnologiile strategice, între cele două puteri nu a existat un zid sau bariere de nepătruns, ci o interfață poroasă prin care se stabileau contacte neoficiale și legături stabile. Un cadru îl furniza Conferința de dezarmare de la Geneva. Experții ambelor țări erau prezenți, iar ședințele rare lăsau timp unor contacte și discuții, care treceau dincolo de tema propriu-zisă a dezarmării. Acest organism inițiat în 1960 avea un statut ambiguu (fără să fie organism al ONU, își desfășura lucrările la sediul acesteia, cu secretariatul asigurat de ONU și în prezența unui reprezentant al Secretariatului General). De altfel, chiar pe agenda acestuia apăruseră subiecte ca problema primei lovituri, dezvoltarea încrederii și apărarea antirachetă. În afara acestui laborator funcționau numeroase organisme științifice și neguvernamentale, unde specialiști de nivel înalt și consilieri importanți ai factorilor de decizie puteau avea discuții semnificative. Cea mai activă și legată direct de problematica armelor nucleare era Conferința Pugwash, o inițiativă privată privind oprirea războiului nuclear și scoaterea ambelor nucleare din arsenalul statelor. A existat oare un interes comun suficient de mare încât să se transforme în proiect comun? Răspunsul este afirmativ: în primul rând era evitarea unui cataclism nuclear inițiat prin eroare, calcul greșit sau accident și în al doilea rând interesul menținerii monopolului nuclear (așa-numita problemă a celei de-a N-a puteri), care a condus la Tratatul de neproliferare. Atunci când experiențele cu armele nucleare au devenit prea costisitoare și neimportante pentru perfecționări semnificative, când valoarea lor demonstrativă și de intimidare a scăzut și când protestele opiniei publice au devenit mai mult decât energice, a fost semnat și Tratatul de încetare a experiențelor în două medii și apoi în trei (sol, aer, apă).

Lecțiile ce pot fi deduse pentru negocieri din studiul lor în cazul conflictelor sunt următoarele:

1. Negocierile nu se reduc la o activitate a unei reuniuni formale și structurate, desfășurate într-un interval bine delimitat de timp, ci se întind pe perioade lungi.

2. Ele îmbracă în această perioadă numeroase forme care includ contactele neoficiale, discuțiile personale, legăturile factorilor implicați în temă (experți, savanți, analiști, consilieri). Este un substrat viu al diplomației oficiale, deschis continuu spre folosire și lucrând neîntrerupt.

3. Negocierea este astfel mai mult decât un mecanism în stabilirea de acorduri sau o cale pașnică de rezolvare a litigiilor; mai mult

decât un eveniment diplomatic, reuniune sau conferință; ea este un proces care, mânuit cu inteligență de factorii de decizie politică, poate deveni o componentă esențială a unei stări de pace.

Cu toate acestea, orice formă ar îmbrăca negocierea trebuie evitată eroarea de a pune sub semnul ei forme demonstrative sau abuzive ca:

a) folosirea negocierii ca un paravan al unui curs inexorabil spre uzul forței;

b) vicierea ei prin amenințarea cu forța;

c) alterarea negocierii în forme de înșelăciune.

Toate aceste devieri sunt plătite prin nerealizarea sau precaritatea acordurilor.

Medierea, văzută ca o formă de asistare și ghidare a unei negocieri, nu are varietatea de forme, lungimea de proces și gama de caractere (de la oficial la personal) a negocierii. Ea este intervenția unui terț într-o situație de obicei bilaterală aflată în impas. O singură excepție fac Națiunile Unite, care pot fi privite ca o sursă permanentă, instituționalizată de mediere.

Mediatorul are dreptul să participe la o negociere, să intervină în discuții și să contribuie la găsirea unei soluții. Prin definiție, el este imparțial și are o autoritate morală recunoscută de ambele părți ale unui conflict potențial sau deschis. Neutralitatea sa și distanțarea egală de pozițiile ce se confruntă sunt condiții *sine qua non* ale rolului său. Ce aduce mediatorul în plus într-o negociere legată de închiderea sau prevenirea unui conflict?

1. Uneori el este chiar o condiție a ținerii ei. Părțile nu încep negocierea fără să se asigure de prezența sa.

2. Mediatorul ajută părțile să depășească starea de intransigență și să se angajeze în cea de compromisuri și atitudini pașnice. Acest prag este foarte dificil de atins și menținut, după ce părțile își câștigă uneori susținerea de către opinia publică tocmai prin postura lor de apărători neclintiți ai unui interes general. „Salvarea feței" este una din preocupările cele mai vii în caz de conflicte, de care țin seama și negociatorii, în interesul lor de a încuraja atitudini pozitive ale adversarilor, mergând până la facilitarea condițiilor în care aceștia pot să-și justifice compromisul.

3. Cunoașterea amănunțită a dosarului conflictului într-o versiune obiectivă, bazată pe fapte, în general diferită de cea oficial afișată de părți.

4. Menținerea prin tact, limbaj, natura și modul prezentării ideilor a încrederii celor două părți, o sarcină cel puțin tot atât de dificilă ca aceea ce se impune negociatorului, preocupat doar de câștigarea încrederii oponentului.

5. Întrucât participă la elaborarea soluției, mediatorului i se cere să aibă resurse intelectuale, competență, experiență capabile să producă formule, uneori inovative.

Ne oprim la acest punct pentru a considera situarea mediatorului în raport cu găsirea elementelor moderatoare, identificarea intereselor împărtășite de părți și inițierea de proiecte comune. Nu numai că toate recomandările făcute negociatorilor în acest sens sunt valabile pentru mediator, dar ele capătă în cazul mediatorului o dimensiune nouă.

Pentru simpla sa prezență externă într-un conflict, mediatorul este un reprezentant al sistemului internațional, chiar dacă nu este mandatat expres în acest sens. Celelalte țări îi cer să le țină la curent cu evoluția negocierilor, mediatorul fiind pentru ele o sursă mai credibilă de informare. El întreține, deci, legături care îl avantajează în formularea unui proiect comun al cărui prim merit va fi atragerea altor parteneri în realizarea lui, pe plan regional și global.

Ca și negociatorul, mediatorul poate recurge din plin la cele trei mijloace pașnice de a modifica atitudinea și comportamentul unei părți, menționate de Parsons: persuasiune, stimulare și raportare la obligații generale. Ca și negociatorul, mediatorul trebuie să fie străin de calea a patra ce constă în uzul forței sau amenințarea cu forța.

În mediere, situațiile degenerative provin din:

1. Pierderea obiectivității și favorizarea uneia din părți sau chiar perceperea unei asemenea părtiniri.

2. Producerea de soluții ce servesc, în principal, interesele părții de care aparține formal sau informal mediatorul.

3. Ruperea echidistanței față de părți și favorizarea uneia în schimbul unor beneficii speciale, personale sau ale părții sale (concesii, avantaje, interese economice).

4. Introducerea sub eticheta moderării conflictului a factorilor coercitivi de putere, a amenințării cu forța sau uzului forței.

5. Impunerea, sub presiune, a unei soluții pe care părțile sunt obligate să o accepte, în condițiile de la punctul 4.

Primele trei cazuri compromit medierea, iar următoarele două anulează toate caracteristicile ei, făcând uzul etichetei medierii derizoriu.

Aceste ultime situații deschid o nouă discuție despre **terții unui conflict**. În literatura juridică și politică, intervenția terțului se face în domeniul soluției pașnice. El se găsește în aproape toate căile indicate de Carta ONU, în afară de negocierile directe: în mediere, conciliere, anchetă și, începând cu arbitrajul, în toate căile jurisdicționale sau ale organismelor internaționale. Rolul nepașnic, al folosirii forței, al terțului e mai puțin teoretizat, dar există faptic cu prisosință. Rareori părțile angajate într-un conflict rămân singure. Iată câteva cazuri:

1. Terțul acordă uneia din părți asistență tehnică, militară, financiară, expertiză, în secret sau într-un alt mod care nu angajează oficial. În timpul războaielor de independență, fostele colonii au procurat sau primit armament atât din partea SUA, cât și din partea URSS și a unor puteri necoloniale sau neutre.

2. Terțul se implică deschis, devenind parte a conflictului, ca SUA în războiul între Vietnamul de Nord și de Sud, Coreea de Nord și de Sud, fără a declara starea de beligeranță și folosind o etichetă internațională ca în conflictul coreean, unde împotriva Coreei de Nord au luptat țări din sistemul ONU.

3. Terțul intervine în conflictele interne, ca în cazul Afganistanului, care a cunoscut cel puțin trei intervenții majore. Alte intervenții, ca în războaiele africane, sunt făcute de coaliții ale unor state africane, în unele cazuri grupări diferite de state acordând sprijin facțiunilor opuse (ca de exemplu Congo/Zair).

4. Terții, de data aceasta încercând să rămână anonimi, intervin cu sprijin tehnic, financiar și prin furnizarea de voluntari în favoarea formațiunilor teroriste.

5. Implicarea terților în majoritatea acestor cazuri este făcută în afara ONU și a obligației membrilor săi de a nu recurge la forță în nici o împrejurare. Recent însă a apărut ideea unei legitimări a acțiunii terțe prin dreptul de intervenție umanitară, în acele situații în care drepturile omului sunt încălcate în forme intolerabile (genocid etc.) sau în care un conflict intern afectează grav situația internațională (state în curs de destrămare).

Nu putem exclude posibilitatea ca pe măsură ce sistemul internațional tinde spre unul global, pentru care frontierele și suveranitatea au pierdut sensul clasic, dreptul de intervenție să nu capete în anumite condiții o recunoaștere formală. Dar și atunci, intervenția terților nu poate fi unilaterală, ci reglementată de foruri adecvate ale sistemului global. Până în prezent, recurgerea la forță cu orice motiv, nesancționată de normele internaționale și de organismele ONU, rămâne în afara sistemului.

O pagină întunecată în istoria relațiilor internaționale este intervenția terțului pentru aprinderea și întreținerea unui conflict la care nu participă direct. Motivele sunt în general procurate de considerente de **geopolitică**, iar comportamentul este ghidat de lipsa de scrupule morale caracteristice școlii puterii. Conform geopoliticii, doctrină născută în cursul primului război mondial și dezvoltată în cel de-al doilea, strategiile globale ale marilor puteri în special vizează controlul unor teritorii cheie, de care depind interese economice primordiale (resurse prime) și militare (strâmtori, posturi și poziții avantajoase). În cele mai multe locuri, acest control se exercită mai ușor după ce țările vizate sau protectorii lor sunt supuse uzurii unui conflict. Școala dependenței din relațiile internaționale s-a ocupat cu studiul cazurilor în care periferia era ținută în stare de subdezvoltare prin aceste metode de provocare sau întreținere de conflicte. În alte cazuri, o mare putere poate fi interesată în deschiderea unei crize sau a unui conflict în aria de influență sau control a unei puteri rivale. Această acțiune merge până la interesul unor state de a exporta armament în orice zonă de conflict, a cărei existență deschide un debușeu profitabil. Magnitudinea comerțului cu arme, demonstrată de studiile SIPRI, arată că starea conflictuală acută și prelungită a unor arii nu poate fi explicată doar prin lipsa de efort internațional de a o curma, ci presupune acțiune specială a unor terți de a o întreține.

Națiunile Unite au fost concepute ca centrul celor mai semnificative acțiuni pentru apărarea păcii. Așa cum am văzut în studiul conflictelor internaționale, paralizia sistemului se securitate în timpul Războiului rece nu a însemnat încetarea preocupărilor în acest domeniu, dar terenul de aplicație a fost acela al cazurilor ce ieșeau din vizorul de interese majore ale marilor puteri. Aceste conflicte se înscriau în perioada de tranziție a statelor ce-și câștigaseră independența în special în deceniul anilor '60.

În februarie 1961, Consiliul de Securitate a autorizat folosirea trupelor internaționale ONU în Congo. O altă situație în care Consiliul de Securitate a autorizat implicit măsuri de impunere a păcii a fost evacuarea forțelor irakiene din Kuweit în 1990. Între aceste date ONU s-a specializat în acțiunile de menținere a păcii în diferite conflicte, constând în special în trimiterea de trupe internaționale pentru asigurarea liniilor de armistițiu, la încercarea unor osti-

lități sau de separare a părților beligerante. Ele sunt cunoscute prin acronimele lor UNMOGIP (Grup Militar de Observație între India și Pakistan), UNFICYP (Forțe de Menținere a Păcii în Cipru), UNDOF (Forța de Observație a dezangajării între Siria și Israel), UNIFIL (Forța interimară în Liban), UNIKOM (Misiunea de Observatori Irak-Kuweit), UNAVEM (Misiunea de Verificare în Angola), ONUSAZ (Misiunea de Observatori în El Salvador), MINURSO (Misiunea pentru Referendum din Sahara Occidentală), UNTAC (Autoritatea de Tranziții în Cambodgia), UNPROFOR (Forța de protecție în Iugoslavia), UNOSOM (Somalia). Au contribuit cu trupe semnificative țările nordice (fără Islanda), Austria, Canada și Irlanda. Până la începutul anilor '90, circa o jumătate de milion de oameni se exersaseră în instruirea și pregătirea acestor forțe de menținere a păcii. În 1988, ONU a primit premiul Nobel pentru Pace pe baza contribuției acestor forțe. În afara costurilor ridicate și a problemelor logistice complicate există dificultăți de structură. În funcționarea operațiunilor de menținere a păcii, mandatul trupelor este limitat la supraveghere și nu prevede posibilitatea recurgerii la forță, chiar în cazuri grave, ceea ce a dus la pierderile spectaculare suferite de observatori în Somalia și Orientul Mijlociu. Intervalele lungi, uneori de decenii, ca în Cipru, denotă o neglijare a altor dimensiuni mai importante în materie de rezolvare a conflictelor: realizarea păcii și edificarea păcii (*peace-making and peace-building*). A ține separate părțile adverse nu este decât primul pas al unui armistițiu temporar. Prelungirea lui poate constitui transformarea conflictului într-unul cronic (*protracted*), mult mai greu de vindecat decât conflictele cu răni proaspete. Or, în materie de edificare a păcii mijloacele ONU nu sunt nici pe departe asemănătoare cu trimiterile de trupe și investițiile ce se fac în ele.

Secretarul General are puteri considerabile, dar și insuficient folosite. El poate sesiza Consiliul de Securitate asupra oricărei probleme care ar amenința pacea și securitatea internațională. Numai de puține ori el și-a asumat inițiative ca în situațiile din Laos (1961), Iran-Irak (1980). Începând cu Trygve Lie și mai ales cu Hammarskjold, Secretarii Generali ai ONU s-au preocupat de întărirea instituțională a rolului ONU. Hammarskjold a luat spre sfârșitul anilor '60 măsuri de prevenire a conflictelor prin „prezențele ONU" și trimiterea de reprezentanți personali în zonele de risc. În anii '90, prevenirea conflictelor a fost anunțată de Boutros-Boutros Ghali ca o prioritate. Dar rezultatul nu a fost conform așteptărilor.

În 1991, Adunarea Generală aprecia definitivarea unui „Manual de reglementări pașnice a conflictelor între state". Este întărită activitatea misiunilor informative ale ONU. Un sistem de alarmă rapidă există în domeniul ecologic (Earthwatch), alimentației (GIEWS: Global Information and Early Warning System), iar în 1981 s-a propus unul pentru domeniul umanitar. Dar în 1992, Secretarul General desființează sistemul menit să furnizeze date pentru alerta rapidă în domeniul conflictelor politice și militare, distribuind sarcina de *early warning* și de informații direcțiilor regionale care aveau și sarcina de cercetare și analiză. Este posibil ca procesul crescând al regionalizării să stea la baza deciziei, dar nu e mai puțin adevărat că Secretarul General și ONU nu mai dispun în prezent de un sistem central de informații și date.

Fostul reprezentant al ONU în conflictul iugoslav, un ambasador japonez, arată că exercitarea formațiilor preventive ar trebui să înceapă mai timpuriu fără să se aștepte izbucnirea crizelor. Diplomația preventivă și-ar putea găsi un teren propice în „statele falimentare" sau emergente, sau cele potențial instabile. Soarta diplomației ONU depinde de consensul statelor membre și acceptul de cooperare a țărilor vizate. Bunele oficii ale Secretariatului General și reprezentanții săi permanenți sunt forme existente disponibile. Pe teren, reprezentantul ONU, în conflictele din fosta Iugoslavie, s-a văzut în fața unei situații de dublare a eforturilor și de suprapunere. El a menționat lunga listă a celor prezenți și greutatea coordonării eforturilor lor: țările cheie și Consiliul de Securitate, NATO, Uniunea Europeană, OSCE, Grupul de Contact, Grupul Zagreb al ambasadorilor, Organizația Conferinței Islamice, grupul „Prietenii Federației" stabilit după crearea Federației Musulmano-croată a Bosniei. În plus existau organismele ONU ca FYROM, UNPROFOR, UNCRO, UNPREDEP, ICFY, UNHCR, ICRC și altele. Organizațiile neguvernamentale, în special umanitare, se ridicau la câteva sute. În aceste condiții, în afara mandatului propriu, ONU ar fi trebuit să controleze o operație de coordonare uriașă, în lipsa căreia orice efort internațional, copleșit de complexitatea ieșită din comun a situației, a fost diminuat.

Capitolul 10
Concluzii. Perspective

Tabloul resurselor pentru rezolvarea paşnică a conflictelor nu este încurajator: instituţii suferind uzura timpului şi neglijarea, metode vechi practicate în situaţii noi, ignorarea potenţialului existent în sectoarele ce ies din zona guvernelor, intervenţii târzii şi costisitoare în cazuri tratabile în stadii iniţiale, urmărirea intereselor pe termen scurt, vicierea unei abordări realiste prin obsesia imaginii, percepţiei şi supradimensionarea eficienţei expresiei verbale în dialog, retorică şi persuasiune. Mai presus de toate stă adeziunea încăpăţânată a factorilor de decizie la doctrina realistă, bazată pe predominanţa puterii. Dacă adăugăm declinul adeziunii la multilateralitate, ca bază a sistemului internaţional şi global sau susţinerea dreptului de preempţiune în cadrul autoapărării, îngrijorarea faţă de impasul căilor paşnice apare a fi justificată. Mijloacele paşnice şi căile diplomatice, umbrite de abordarea militaristă şi de recurgerea la forţă şi neavând atenţie şi sprijin oficial, proliferează în iniţiative neguvernamentale. S-ar părea că pacea îşi găseşte suporteri în sectorul neguvernamental şi al mişcărilor populare.

Iniţiativele ce merită menţionate ţin de apariţia **şcolii inovative** în negocieri, vizibilă şi aplicată în cazul conflictelor. În 1966, un grup de profesori de la Londra (Grupul de la Londra, condus de diplomatul australian John Burton) a organizat un atelier de rezolvare de probleme (*problem – solving workshop*) pentru cazul unui conflict de dimensiuni mici ce izbucnise în Asia de Sud-Est, dar care angajase pe indonezieni, malaezieni, singaporezi, englezi şi australieni. Documentele produse de atelier sunt în mod surprinzător folosite şi citate în soluţia adoptată de conferinţa oficială (Bangkok, 1966, cazul Konfrontasi). A apărut ideea repetării iniţiativei şi ocazia apare în toamna acelui an în Cipru (mult înainte de intervenţia turcă din 1974), cu o experienţă recentă de conflicte locale în 1963 între cele două populaţii. Organizatorii proveneau de la departamentul de la University College London, iar sponsorul era Mişcarea Quaker-ilor. După o ezitare în alegerea participanţilor, experienţa nu a fost încununată cu succes, dar a produs un model simplu de acţiune neguvernamentală care a căpătat circulaţie: specialişti în relaţiile internaţionale, cu ajutor privat, mânaţi de un sprijin special de devoţiune pentru cauza păcii, încrezători în resursele şi vocaţia societăţii civile, sceptici faţă de rigiditatea şi formalismul oficial, pornesc la drum şi organizează seminarii cu persoane interesate în depăşirea impasului negocierilor oficiale şi restaurarea normalităţii paşnice, experţi, diplomaţi tineri şi de rang mai mic, antrenând oameni implicaţi sau capabili să influenţeze opinia publică. Această schemă a fost replicată în zeci şi apoi în sute de cazuri. Conflictele etnice fiind la ordinea zilei, au constituit principalul obiectiv al iniţiativelor. Ele s-au desfăşurat în Africa de Sud, Irlanda de Nord, Ierusalim, Turcia, fosta Uniune Sovietică, Guatemala. O întreagă literatură lansată de John Burton, Marc Howard Ross şi Jay Rothman, Christopher Mitchell a descris experienţe, a arătat evoluţia metodei şi i-a dat treptat un suport teoretic. Curentul a fost considerat o şcoală a „diplomaţiei inovative", iar atelierele care dublau calea oficială (*track 1*) s-au numit ***track 2***.

Din trunchiul principal se desprind ramuri noi. Una este **diplomaţia *multi-track***, constând în antrenarea unei mai mari varietăţi de actori sociali. Ronald F. Fischer, profesor la o universitate canadiană, preia torţa lui Burton şi introduce conceptul de **rezolvare interactivă a conflictelor** (*interactive conflict solution*). Aceeaşi metodă a reuniunilor din planul secund este studiată în numeroase cazuri: Etiopia-Somalia-Kenya, Israel-Palestina, India-Pakistan-Bangladesh, Egipt-Israel, Argentina-Marea Britanie, Liban, Tamilii-Sri Lanka, din nou Cipru, Rusia-Ţările Baltice, Tadjikistan. Pionieri sunt consideraţi John Burton, Leonard Doobave şi Herbert Kelman, ca şi colaboratorul lui Burton, Edward Azar, cel care a studiat şi a introdus termenul de *protracted conflicts*. Ei sunt priviţi ca artizani ai „edificării păcii".

La conflictele etnice, abordate de o altă ramură, reprezentată de studiile lui Ross şi Rothman, scopul iniţiativei constă în dezvoltarea „încrederii mutuale şi a înţelegerii", formarea liderilor şi activiştilor locali în acest spirit al cooperării, încurajarea dialogului şi aproprierea valorilor, prin exerciţii teoretice mărginite la fixarea obiectivelor şi evaluarea reuniunilor. În acest program concentrat pe psihologia actorilor unui conflict, rareori străbate câte o propo-

ziție ca „dezvoltarea capacității locale de a continua proiectul după terminarea lui", ca să aflăm imediat că mobilizarea acestei capacități e făcută doar pentru continuarea seminarului și perpetuarea lui.

În cazul lui Fisher, care a articulat sistemul ***Interactive Conflict Resolution*** (ICR), apelul teoriei e mai vast și mai profund. Comunicarea între părți este văzută ca un mijloc de a dezbate soluția analitică a problemei. Cei ce intervin din exterior se văd în poziție de terți cu o misiune diferită de clasica mediere: ei au ca obiectiv central îmbunătățirea „atitudinilor și a relațiilor între părți prin controlul comunicării". De fapt, acest rol se exercită de două ori într-un model adiacent.

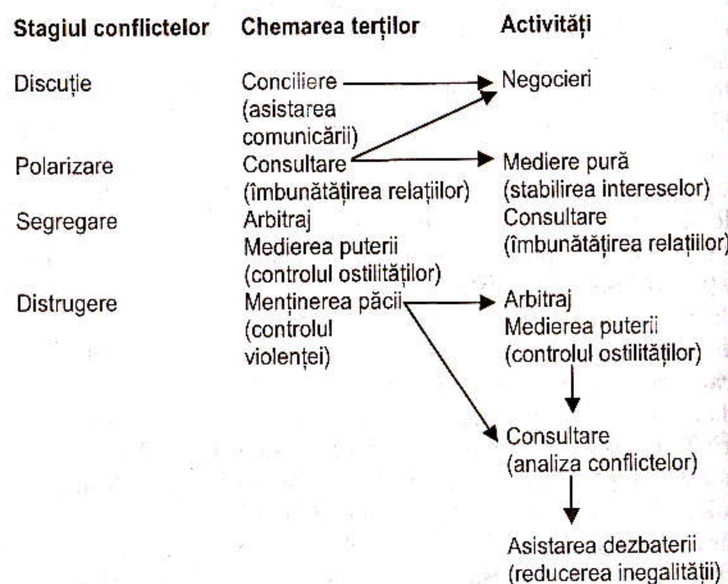

Figura nr. 4 Schița activităților ICR

Metoda ICR este complementară medierii. Întâi, ea poate juca rolul unei pre-negocieri sau pre-medieri pentru a îmbunătăți relațiile între părți, înainte de atacarea problemelor de substanță. Factorii psihologici care încarcă atmosfera sunt dezacordurile emoționale, neînțelegerile și neîncrederea reciprocă. În al doilea rând, intervenția consultanților din ICR poate fi utilă după ce controlul violenței a fost efectuat de arbitraj sau mediere de forță (o mediere înzestrată

cu pârghii de pedeapsă și răsplată) printr-un acord inițial sau parțial. Consultarea aduce aici expertiza analizei de conflict, în care terți sunt specialiști, capabili să dirijeze discuții complexe asupra subiectelor care au iscat și escaladat conflictul. Ea este de data aceasta o pregătire a unui acord valabil, ce va include modalitatea de rezolvare a diferențelor în viitor. Este important să notăm că, deși face parte din familia abordărilor bazate pe „valori" și nu pe „interes", IRC recunoaște că acordul și negocierea lui se referă la interese, ca subiect principal. Este un model articulat și realist, care, din păcate, își definește un rol care nu cuprinde momentul esențial al destinderii și dezamorsării, al îndoirii spiralei ascendente a violenței, rezervându-și o contribuție pe planul modificării atitudinilor și percepției, prin crearea unui climat favorabil soluției.

Când ajungem la mișcarea TRANSCEND, un organism de mediere și rezolvare a conflictelor inițiat și condus de profesorul norvegian Johan Galtung, întâlnim o origine și o filiație diferită. Este vorba tot de o ONG, construită tot pe rolul societății civile și academice în rezolvarea conflictelor, cu un palmares la fel de impresionant, dar ancorată într-o viziune teoretică mai amplă asupra sistemului internațional și problemelor păcii, elaborat într-o vastă operă și multiplă activitate de Johan Galtung. Acesta este considerat unul din principalii exponenți ai studiilor păcii, ani numeroși fiind închinați de el Institutului din Oslo PRIO (Peace Research Institute Oslo) și publicațiilor sale de mare circulație. Studiile sale asupra violenței, imperialismului și inegalităților îl apropie de școala dependenței, dar sunt bazate pe metode structurale proprii. TRANSCEND este o rețea de cercetători și activiști, care întreprind acțiuni, formare și cercetare în domeniile: Transformări pașnice ale conflictelor, Împuternicirea actorilor de pace, Educație de pace, Jurnalism și pace, Zone de pace, Menținerea păcii, Reconcilierea pașnică, Dezvoltare, subzistență, echitate, durabilitate, Cultura păcii și Dialogul civilizațiilor, Abordarea neviolentă a securității, Drepturile omului, Democratizare și autodeterminare, Guvernanță globală, Pace și femei, Pace și analiza dezvoltării. Există un manual, *Transformarea conflictului prin mijloace pașnice*; sunt ținute cursuri pentru ambasadori, ONG-uri, profesori și părți în conflict. Au început cursurile unei universități virtuale.

În cei 40 de ani de activitate sunt citate 40 de intervenții ale TRANSCEND în rezolvarea unor conflicte printre care: Războiul

rece; Conflictul Est-Vest după 1996; conflicte de rasă în Virginia, Statele Unite; Cuba; Conflictul Nord-Sud; Israel-Palestina; Cipru; Rhodesia-Zimbabwe; Irlanda de Nord; Kashmir; Coreea; Pax Pacifica; Războiul din Golf; Kurzii; Japonia-USA; Japonia-Rusia; Iugoslavia; hinduşi-musulmani; Sri Lanka; Somalia; Maya; China; creştinism-mahomedanism; Ecuador-Peru (în care a propus crearea unei zone bi-naţionale, adoptată în soluţie); Marile Lacuri; Albania; bascii; Gibraltar-Centa/Mellila; Columbia; conflicte inter-clasă şi inter-generaţii.

Ceea ce este de reţinut în cazul TRANSCEND este intervenţia în substanţa problemei şi elaborarea soluţiei, dincolo de contribuţiile de apropiere a părţilor şi de angajare a societăţii civile. Mai ales este de luat în considerare miezul central al metodei TRANSCEND, care înseamnă transformarea conflictului conform unei ieşiri din soluţiile convenţionale şi găsirea unei formule inovative: „Conflictul este o provocare cu probleme ce strigă «transcende-mă, mergi în afară», o forţă motrice ce mişcă fiinţele umane, societăţile, întreaga lume înainte. Dacă conflictul conduce la acţiune distructivă, aceasta ţine de decizia noastră", scrie Johan Galtung. Paşii analizei sale sunt: diagnostic, pronostic şi terapie, ultimul conţinând formula inovatoare.

Exemplele furnizate de şcoala lui Burton şi de şcoala Galtung sunt probe elocvente despre intrarea unor actori noi, neguvernamentali, în aria facilitării sau căutării soluţiilor, rezolvării sau prevenirii conflictelor. Eliberat de constrângerile oficiale, birocratice şi tradiţionale, aceşti actori injectează stimuli şi formule noi pentru uzul diplomaţiei lărgite, inovatoare.

Într-un alt mod, o noutate faţă de practicile sistemului internaţional o aduce **regionalismul**. Încă înainte de crearea ONU, OSA (Organizaţia Statelor Americane) a dezvoltat o puternică şcoală de acorduri juridice, prin care reprezentanţi de seama ai dreptului internaţional au elaborat şi structura juridică de prevenire şi rezolvare a conflictelor. După modelul ei, Organizaţia Statelor Africane a procedat la fel. Există un sistem elaborat pentru Europa lărgită (OSCE), rezultat din prevederile conferinţei de la Helsinki (CSCE, 1975).

OSCE (Organizaţia pentru Securitate şi Cooperare în Europa) provine din Conferinţa cu aceleaşi teme. Ea este o conferinţă instituţionalizată şi poartă toate trăsăturile unui areopag permanent. În cursul lungii ei pregătiri (a fost propusă în 1966 de către blocul socialist şi a avut o reuniune pregătitoare între 1972 şi 1975) şi activităţi, au existat evoluţii interesante. Astfel, la început a fost concepută pentru problemele securităţii, dar la scurt timp s-a adăugat cooperarea. Aceasta se împarte în două: economie şi alte domenii. Astfel s-a ajuns la crearea faimoaselor trei „coşuri". Ultimul a căpătat o dezvoltare în direcţia drepturilor omului, capitol care a avut efecte neaşteptate pentru regimurile din răsărit, ca stimul pentru revendicări şi mişcări sociale. Dar şi noţiunea de securitate s-a modificat. Nepropunându-şi crearea unui sistem regional de securitate colectivă cu mijloace de impunere a unei soluţii şi funcţionând pe baza consensului care împiedică luarea de decizii controversate, cooperarea a căpătat proeminenţă până la momentul în care securitatea să fie privită şi asigurată ca un rezultat al creşterii gradului de cooperare. Cooperarea fiind un factor component al păcii, OSCE funcţionează pe baza unui demers mult mai apropiat de viziunea viitorului: pacea este termenul cheie, ea generează securitate contrar asumpţiei altor organisme care consideră că prin securitate (problemă dominantă) ajungem la pace. O sintagmă frecvent folosită de OSCE este „pace şi securitate". Actele ce elucidează demersul specific al OSCE sunt **Declaraţia (numită şi decalogul)**, privind principiile ce guvernează statele membre, în domeniul politic şi **Măsurile de creştere a încrederii şi securităţii** (CSBM) în domeniul militar.

Principiile ce privesc securitatea sunt: nerecurgerea la forţă şi ameninţarea cu forţa, inviolabilitatea frontierelor, integritatea teritorială, neamestecul în treburile interne. Urmează două principii centrale: reglementarea paşnică a diferendelor şi cooperarea între state, urmate de principiile egalităţii suverane şi egalităţii în drepturi, îndeplinirea obligaţiilor şi respectarea drepturilor omului şi a libertăţilor fundamentale.

Măsurile de creştere a încrederii care au cuprins iniţial modificări timpurii ale mişcărilor de trupe majore, schimburi şi vizite militare au fost amplificate după două Conferinţe consacrate acestui subiect (Stokholm, 1984-1986 şi Viena, 1989-1992). În anul 1990, rundele de negocieri Est-Vest duc la un nou acord CSBM şi un tratat CFE asupra Forţelor Convenţionale în Europa şi în acelaşi an Adunarea de vârf de la Paris creează structurile noi ale OSCE. Mecanismele de urgenţă ale OSCE vizează comunicarea şi clarificarea reciprocă rapidă a unor situaţii alarmante şi evitarea riscului de război (activat de trei ori în timpul crizei iugoslave) sau întâlniri de

urgență ale înalților funcționari și în situații ce reclamă ajutoare umanitare. La Helsinki, în 1992, se detaliază și perfecționează hotărârile de la Paris. Cele pe care le scoatem în evidență sunt prevenirea conflictelor și gestionarea crizelor (ce cuprind ancheta, rapportorii și operațiunile CSCE de menținere a păcii) și reglementarea pașnică a diferendelor. Un forum pentru securitate prin cooperare este creat, având un **Centru de prevenire a conflictelor** ce funcționează la Viena. Un comisar pentru minoritățile naționale acționează și în semnalarea și prevenirea unor potențiale conflicte în acest domeniu. Este creată o Curte de conciliere și arbitraj și se deschide o nouă arie de preocupări sistematice pentru reducerea riscului unui conflict și pentru alerta timpurie.

Suntem astfel în prezența unui concept articulat de **securitate cooperativă**, complementară celei colective, la care ONU a aspirat nereușind să o realizeze. Punerea lui în practică confirmă rolul crescând al organismelor guvernamentale regionale în arhitectura sistemului internațional.

Care este perspectiva **Europei**? Dacă OSCE și-a asumat o sarcină de securitate cooperantă, neavând mijloacele de constrângere indispensabile unui sistem de securitate colectivă, este aceasta din urmă în afara resurselor europene? Se pare că nu. **În primul rând**, Uniunea Europeană își constituie forțe proprii. Este unul din obiectivele integrării sale într-o entitate cu o politică externă și cu capacitatea de a interveni în situații conflictuale, așa cum membrii săi, sub semnul NATO, au făcut-o în criza iugoslavă. În declarația franco-germană din ianuarie 2003, conținând propunerile celor două puteri europene pentru construcția Europei, este menționat sistemul de securitate colectivă al Europei. Dar se știe că un sistem colectiv își realizează menirea doar când devine universal. Numai când toate statele vor fi cuprinse în sistem, acesta va putea lua măsuri nepărtinitoare. Un sistem regional, prin definiție, privește pe terți sub forma altor regiuni rivale, altor țări sau zone vecine, care intră în ecuația unor posibile cazuri litigioase, alături de încălcările eventuale ale păcii din propria sa sferă. Crearea unei zone de securitate colectivă preia lozinca securității colective (unul pentru toți, toți pentru unul), unde „toți" sunt un grup restrâns, iar „unul" este unul special. Dar meritele măsurii nu pot fi negate, dacă acceptăm teza că regionalismul este o cale spre globalism, care în ultimă instanță ar putea să creeze sau să refacă un singur sistem colectiv.

În al doilea rând, Europa dispune de o autoritate specială în materie de conflicte. Nu numai că a creat o uniune între membrii căreia timp de o jumătate de secol nu a existat nici un caz de părăsire a căilor pașnice de reglementare a litigiilor, făcând războiul între aceștia de neconceput, dar a și creat una din cele mai spectaculare reconcilieri istorice, reconcilierea franco-germană. Revenim la miezul lecției ce o dă această reconciliere.

Ceea ce s-a întâmplat a fost anularea *de facto* a relevanței unei ciocniri de interese. Nu mai conta de cine aparțin teritoriile în litigiu, lucru confirmat astăzi de străbaterea cotidiană a frontierelor de către două populații, care nici nu remarcă când le trec. Dar ca interesele divergente să intre în zona de indiferență și să fie supuse uitării trebuia că existe un interes major comun, atotcuprinzător, transformat într-un proiect capabil să absoarbă toată atenția, energia și dedicația celor două părți.

Acest proiect comun la care facem dese referiri s-a numit Europa. Ea reprezintă o comunitate de interese, la început bazată pe cele mai neutre subiecte, aflate la distanța cea mai mare de culturile partenerilor (limbă, valori, credințe, tradiții, istorie, obiceiuri), subiecte și interese aparținând sferei civilizației, care cuprinde tehnologii, știință, economie, comerț, sănătate, mediu și orice cunoștință ce poate fi încorporată în rețetă transferabilă. Aceste subiecte sunt capabile să formeze un magnet puternic care să adune energiile și resursele umane la un loc, punând oamenii să lucreze împreună, indiferent ce identități culturale au.

Este de remarcat că democrația instaurată în țările membre ale proiectului și stratul important al societății civile fac posibile identitățile multiple și concomitente pe care le presupune dezvoltarea personalității omului. Nimic din ceea ce a urmat și interacțiunea pe scară mare a populațiilor nu a adus atingere identității lor. Nici un francez nu s-a simțit mai puțin francez, nici un alsacian nu s-a considerat mai puțin alsacian și nici un german mai puțin german prin apariția unei identități înfășurătoare (în sens geometric), a unor obiective unice și a unor standarde comune adoptate pentru atingerea lor.

Oricâte critici s-ar putea aduce construcției europene, iar polemicile – uneori aspre – nu lipsesc în cursul dezvoltării sale continue, ideea de bază a interesului comun, a obiectivului precumpănitor și a interacțiunii crescute indiferent de identitățile culturale

sunt elementele care pot întreține reflecția și eforturile în privința eliminării forței din recuzita vieții sociale în alte părți ale lumii, la care ne-am referit succint în încheierea capitolului *Conflictele secolului XXI*. Cu ajutorul lor putem încerca elaborarea unei scheme generale de prevenire și rezolvare a conflictelor. Se poate ajunge la aceeași schemă și din alte două direcții: prin studiul insuficiențelor demersului clasic și al încercărilor inovatoare ale ultimelor decenii sau prin analiza critică a situațiilor conflictuale din diferite zone ale lumii, cum ar fi Balcanii și Caucazul, la cele două extremități ale Mării Negre.

Metoda proiectului comun

Premise teoretice. Ideile de bază ale *demersului proiectului comun* ar putea fi condensate în următoarea schiță, pe care o luăm drept concluzie la incursiunea în teoria și practica conflictelor:

1. Este acceptată ideea că obiectivul nu este desființarea unui conflict, în general irealizabilă, ci evitarea intrării lui în starea sa violentă.

2. Prevenirea și rezolvarea conflictelor au drept esență îndepărtarea recurgerii la forță și menținerea sau aducerea conflictului în zona tratamentului pașnic.

3. În privința cauzelor se acceptă multiplicitatea factorilor cauzali, în contrast cu concentrarea soluției pe eliminarea unei singure cauze (strategică, economică, culturală etc.).

4. Este acceptabilă ideea că războiul se naște în mintea oamenilor; indiferent care ar fi motivația de fond, uzul forței ține de o atitudine și un comportament, care la rândul lor provin dintr-o stare a minții umane.

5. Enunțul că tot în mintea omului trebuie luptat împotriva războiului este însă drastic amendat de următoarele considerații:

a) eficiența de a schimba convingeri în mintea omului și de a-i influența astfel atitudinile și comportamentul prin expresia altor convingeri (predici, raționamente, persuasiune) este mult mai redusă decât calea creării unui cadru de interacțiune umană, ce favorizează formarea atitudinilor și comportamentului dorit. Acest punct este verificat de întreaga experiență a pedagogiei, în care „școala activă" a câștigat preeminența, dar este contrazis de inițiativele numeroase, altfel bine intenționate, de a predica, difuza și inculca verbal sau scris convingeri favorabile păcii și repulsia față de uzul forței;

b) iluzia de a rezolva o problemă conflictuală țintind doar planul inițial al ideilor și mentalităților, fără a ataca problemele de fond și zona clocotitoare a factorilor cauzali.

6. Neacordarea locului principal în analize și soluții a percepției față de realitate. Este una din marile mitologii contemporane, oglindită filosofic în preeminența semnificantului față de semnificat, a imaginii față de realitate, în considerarea realității ca o construcție subiectivă și în predominanța virtualului.

7. Neacceptarea rolului covârșitor absolut al dialogului în obținerea soluțiilor, pentru simplul fapt că doar un dialog orientat spre un obiectiv, cum este negocierea, poate ocupa acest loc.

8. Premisa încrederii în faptul că problemele generate de conflicte pot fi rezolvate fără uzul forței, că au soluții la care se poate ajunge pe căile diplomației, negocierilor sau alte procedee pașnice. Acceptarea metaforei războiului ca maladie tratabilă și curabilă.

9. Considerarea intereselor în primul loc al abordării soluțiilor, fără nici o contradicție cu valorile, care pentru modelul matematic, cel puțin, nu sunt decât măsuri ale importanței acordate unor obiective ce la rândul lor nu fac decât să încorporeze realizarea unor interese sau necesități.

10. Convingerea că uriașa acumulare de cunoștințe care caracterizează era noastră, numită și a cunoașterii, nu se referă doar la aria civilizației, ci și la formele și metodele noi pentru acceptarea varietății culturilor și a conlucrărilor pașnice.

Obiectivele. Pentru a putea fi urmărite fără divagații și pentru a păși pe un teren sigur:

1. Pornind de la realitatea unui conflict violent real sau potențial, obiectivul principal este eliminarea violenței și neutilizarea forței.

2. Găsirea unei soluții durabile prin angajarea tuturor căilor pașnice disponibile, începând cu și având în centrul lor negocierilor între părți.

3. Demararea și controlul unui proces oricât de îndelungat, ale cărui faze să fie măsurate prin scăderea probabilității conflictului violent și creșterea șanselor soluției pașnice și al cărui punct critic

este definit de şansele egale ale alternativelor şi de intersecţia curbelor care le descriu traiectoriile.

4. Elaborarea de scenarii pentru dezvoltarea viitoare a situaţiei post-conflictuale şi alegerea scenariului cel mai favorabil durabilităţii soluţiei ca ghid pentru acţiunile viitoare.

Concepte esenţiale. *Interesele* sunt considerate baza de motivaţie a partenerilor. Ele ţin în primul rând de nevoile vitale ale populaţiilor (resurse, hrană, economie, fonduri etc.) şi de imperativul supravieţuirii care conţine şi păstrarea identităţii, exprimată în grad de demnitate şi auto-respect, renume şi autoritate. Interesele se transformă în: *obiective* ce călăuzesc politicile entităţilor în cauză şi care pot fi diferite, contradictorii sau complet antagoniste.

Strategiile sunt căile posibile pentru atingerea obiectivelor, bazate pe resursele disponibile. Modelul matematic al realizării optimale a obiectivelor prin strategii adecvate se bazează pe utilitatea (sau valoarea) fiecărui obiectiv şi probabilitatea ca o anumită strategie să ducă la atingerea fiecărui obiectiv în parte.

Valorile nu sunt privite în sine (frumos, util, adevărat), ci ca grade de importanţă, măsuri mobile pe scara priorităţilor, suficient de stabile pentru a defini mentalitatea unei populaţii şi specificul ei.

Civilizaţia este sfera activităţilor umane rapid transferabile, sub formă de cunoştinţe şi aplicaţii, al căror enunţ este universal valabil, indiferent de culturile autorilor sau utilizatorilor.

Culturile sunt sisteme de credinţe şi valori, tradiţii şi obiceiuri, limbi şi istorii specifice, care explică vasta diversitate de culturi a lumii, care impune respect şi cunoaştere reciprocă.

Proiectul este ansamblul acţiunilor îndreptate spre atingerea unui obiectiv sau obiective.

Proiectul comun este proiectul ce urmăreşte un obiectiv sau obiective acceptate de mai mulţi parteneri, a căror participare la realizarea lui se desfăşoară, indiferent de alte interese şi obiective specifice şi transcendând orice diferenţă pe planul culturii lor.

Paşii acţiunii

1. *Analiza cazului* cuprinde descrierea actorilor principali sau implicaţi indirect, terţi interesaţi, istoria relaţiilor lor şi istoria contactelor şi discuţiilor legate de diferend, argumentele fiecăruia în

susţinerea şi combaterea oponentului, credibilitatea ameninţărilor şi gradul de atracţie a utilizării forţei, competenţa şi aptitudinile susţinerii unei stări paşnice, urmată de:

2. *Lista intereselor divergente şi comune* şi ce însemnătate au ele pentru părţi.

3. *Începerea (sau continuarea) negocierilor* indiferent de natura lor (precedate de bune oficii, asistate de mediere, completate de un mecanism conciliator) şi menţinerea contactelor în orice formă (pre- sau proto-negocieri, discuţii, conversaţii), independent de abordarea uneia din celelalte căi paşnice sau chiar dialog (arbitraj, jurisdicţie sau organisme internaţionale) sau a vastei game de contacte şi dialoguri.

4. *Studiu de context*, cu întrebarea: în ce măsură situaţia internaţională favorizează sau nu un acord şi ce fel de acord ar fi în spiritul ideilor dominante? Şi cu întrebarea: ce factori (persoane, guvern sau organisme) pot fi angrenaţi în favoarea unui acord?

5. *Lista factorilor integratori* conţine transformarea intereselor comune în *obiective* acceptabile pentru ambele părţi şi apoi incorporate în *proiecte comune* posibile susceptibile de acord.

6. Alegerea *proiectului comun* de maximă atractivitate pentru părţi, apt să ofere cel mai larg cadru pentru urmărirea altor proiecte comune în capul listei în care e situată.

7. *Aplicarea criteriului* de selecţie constând în efectul maximal asupra creşterii *interacţiunii* societăţilor şi populaţiilor părţilor din conflict.

8. Satisfacerea altui criteriu esenţial de selecţie constând în alegerea temei proiectului din *zona civilizaţiei* şi nu a culturilor, pentru evitarea oricăror confruntări sau diferenţe din planul valorilor şi credinţelor.

9. *Introducerea graduală* în procesul negocierilor a factorilor integrativi, până la punctul depăşirii suportului de care se bucură acţiunile de forţă şi demontarea bazei factorilor disruptivi, separatori şi disjuncţi.

Împingerea spre periferie a negocierilor asupra conflictelor de tip *distributiv*, de sumă nulă sau având caracteristici de impas îndelungat sau deschiderea unor negocieri noi, favorabile considerării şi adoptării unui proiect comun (ceea ce poate fi numit *track 3*).

10. *Apel* la contribuţiile colaterale ale organismelor neguvernamentale, academice şi de expertiză, a mass-media, a opiniei publice şi a societăţii civile.

11. *Încercarea* de a reduce polarizarea situației (prin menținerea zonelor de interacțiune și interdependență) și a intransigenței sau rigidității negocierilor (apărarea unui interes unilateral „cu orice preț" este echivalentul eufemistic al acceptării utilizării forței).

12. Utilizarea *factorilor emotivi*, prezenți, în special în balanța opiniei publice, de partea soluției pașnice, cu o puternică bază în sectorul pacifist, religios, ecologic și în cercurile tineretului. Este de menționat că acest lucru este posibil în orice fază a negocierilor prin discreditarea justificată a războiului în lumina distrugerilor inevitabile de bunuri și vieți omenești. Opinia ar putea fi definitiv câștigată doar după prezentarea proiectului magnet, promițător de recompense pentru aspirațiile de bază ale societății.

Fazele. În faza *precritică*, începând cu relativul echilibru de șanse ale celor două forme fundamentale (pașnic și prin forță) ale desfășurării unui conflict, predomină toate strategiile de mai sus.

În faza *soluției*, echilibrul este anulat în favoarea tendinței pașnice și aceste strategii pot fi continuate în stadiul matur.

În faza *crizei*, echilibrul este schimbat în favoarea tendinței violente ce se îndreaptă spre utilizarea forței. În acest caz de gestiune a crizei, prevederile strategiei rămân valabile drept componente ale formulei salvatoare ce poate fi impusă sub semnul urgenței numai printr-o mare mobilizare a factorilor exteriori favorabili (organisme internaționale, ca ONU, intervenția unor autorități constând în mari puteri lucrând în concern sau masive mobilizări ale opiniei publice).

În faza *postcriză*, etapa de implementare introduce elemente noi precum:

Instituționalizarea. Soluția care se termină în acest model invariabil într-un proiect ce trebuie realizat cere să fie completată și consolidată prin: a) acorduri juridice și b) instituții internaționale (cel puțin bilaterale) care să-i asigure continuitatea.

Activitatea proiectului nu trebuie să aștepte instituții perfecte, ci doar acorduri ad-hoc, provizorii și perfectibile în cursul experienței. Punctul de vedere funcționalist subliniază rolul funcțiunii, în timp ce legaliștii sau structuraliștii se interesează cu precădere de structuri instituționale, atribuții, grad de autoritate etc.

Obținerea grabnică de avantaje vizibile și palpabile pentru populațiile interesate este de cea mai mare importanță pentru fixarea

unui acord: locuri de muncă, circulația liberă, îmbunătățirea șanselor de venit, climat favorabil inițiativelor și întreprinderilor economice și altele.

Cu aceste măsuri prealabile, putem considera că sunt întrunite elementele unui proces de lungă durată de schimbare a *mentalităților*, a atitudinii și comportamentului prin: a) deprinderea de a lucra alături de oameni de culturi și identități diferite, b) mărirea capacității cognitive la scara colectivă a societății, c) învățarea graduală a toleranței față de credințe și opinii diferite, d) extinderea regulilor și practicilor democratice și în final convergența spre micul tezaur de valori și precepte comune valabile pentru întreaga omenire.

Liniile definitorii ale abordării proiectului comun se referă atât la prevenirea, cât și la soluționarea conflictelor violente, în măsură să ghideze pașii pe orice cale pașnică ce ar fi folosită, începând cu negocierile. Ea este utilă și în situațiile de reconstrucție a perioadelor post-conflictuale. Proiectul comun nu se substituie însă măsurilor de forță prevăzute de un sistem general de securitate pentru reprimarea agresiunii. Cu cât adeziunea la starea de pace și la metodele ei devine mai largă și filosofia proiectului comun se extinde în comportamentul global, sancționarea ruperii păcii este mai fermă și mai categorică prin mijloacele unui mecanism adoptat și aplicat în comun sub umbrela unei organizații și legislații universale.

Bibliografie

Capitolul 1 şi 2

1. *** *States in Armed Conflict, Reports Department of Peace and Conflict Research,* Uppsala University.
2. Arendt, Hannah, *La crise de la culture, (IV. Qu'est-ce que l'autorité?),* Paris, Gallimard, 1972.
3. Azar, E.; Farah, N., *Political Dimension of Conflict, in Multidisciplinary Perspectives on Population and Conflict,* Syracuse NY, Syracuse Univ. Press, 1984.
4. Beer, Francis A., *Peace Against War. The Ecology of International Violence*, San Francisco, Freeman and Co., 1981.
5. Cartright, David (ed.), *The Price of Peace*, NY, Carnegie Co., Rowman and Littlefield, 1997.
6. Choucri, N. (ed.), *Multidisciplinary Perspectives on Population and Conflict,* Syracuse, NY, Syracuse Univ. Press, 1984.
7. Clagett, C. Smith (ed.), *Conflict Resolution: Contributions of the Behavioral Services*, Notre Dame, Indiana, University of Notre Dame Press, 1971.
8. Duroselle, J. B., *Tout empire finira*, Paris, Publ. de la Sorbonne, 1981.
9. Parsons, Talcott, *Some Reflections on the Place of Force in Social Process*, în *Internal War. Problems and Approaches*, The Free Press, Harry Eckstein (ed.), NY, 1951.
10. Parsons, Talcott, *The Social System*, NY, The Free Press, 1951.
11. Renouvin, Pierre, *Histoire de relations internationaux,* 1-7 vol., Paris, Hachette, 1969.

Capitolul 3

12. Aron, Raymond, *Paix et guerre: théorie des relations internationaux*, Paris, 1966.
13. Barkawi, Tarak; Mark, Laffey, *Democracy, Liberalism and War: Rethinking the Democratic Peace Debate*, Boulder, Colorado, Lynne Rienner Publishers, 2001.
14. Blom, Amélie; Chartillon, Fr., *Théories et conceptes des relations internationales*, Paris, Hachette, 2001.

15. Burchill, Scott; Devetak, Richard, Linklater, Andrew, Patterson, Mathew, Reus-Smit, Christina, True, Jacqui, *Theories of International Relations,* Houndmills, Palgrave, 2001.
16. Deutsch, Karl, *Problems of World Modelling*, Cambridge, Mass., 1977.
17. Fukuyama, Francis, *After the Neocons. America at the Crossroads.* London, Profile Books, 2006.
18. Hedley, Bull, *The Anarchical Society*, London, Macmillan, 1977.
19. Hoffman, Stanley, *The State of War. Essays on the Theory and Practice of International Relations*, Praeger, NY, 1965.
20. Holsti, K.J., *The Dividing Discipline. Hegemony and Diversity in International Theory,* Boston, Unwin Hyman, 1985.
21. Kaufman, Stuart, *Modern Hatreds. The Symbolic Politics of Ethnic War,* Cornell Univ. Press, Ithaca, 2001.
22. Kohane, Robert; Nye, Joseph, *Power and Interdependencies,* Boston, Little, Brown, 1977.
23. Maghroori, Ray; Ramberg, Benett, *Globalism versus Realism. International Relations Third Debate,* Boulder, Colorado, Westview Press, 1982.
24. *Millennium*, Journal of International Relations, The Special Issue considering *Philosophical Traditions in International Relations*, London, School of Economics, Summer, 1988.
25. Rosenau, James, *The Study of Global Interdependence*, London, Printer, 1980.
26. Wallerstein, Immanuel, *The Modern World System*, NY, Academic Press, 1974.
27. Waltz, Kenneth, *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, Reading, Mass., 1979.

Capitolul 4

28. *** *Violence and Its Causes*, Paris, UNESCO, 1981.
29. Ardey, Robert, *The Territorial Imperative*, NY, Atheneum, 1966.
30. Burton, John W., *Violence Explained: The Sources of Conflict, Violence and Crime and Their Prevention,* Manchester, Manchester Univ. Press, 1997.
31. Curtin, Ph. (ed.), *Imperialism*, NY, Harper and Row, 1971.
32. Druckman, D.; Broome, B.; Korper, S., *Value Differences and Conflict Resolution,* Journal of Conflict Resolution, 32, September 1988.
33. Eibl-Eibesfeldt, I., *The Biology of Peace and War*, NY, Viking, 1979.
34. Lorenz, Konrad, *On Agression*, NY, Harcourt, 1966.
35. Melvin, Small; Singer, J.D. (eds.), *General Approaches to the Causes of War. Cap. V*, în *International War. An Anthology*, Dorsey Press Homewood, Il, 1985.

36. Montagu, M.F. Ashley, *The Nature of Agression*, NY, Oxford Univ. Press, 1976.
37. Montville, Joseph V. (ed.), *Preventing Violent Conflict: A Study.* Swedish Ministry of Foreign Affairs, 1997.
38. Pruit, Dean; Snyder, Richard, *Theory and Research on the Causes of War*, Englewood, Prentice Hall, 1969.
39. Wilson, E.O., *Sociobiology: The New Synthesis,* Cambridge, Harvard Univ., 1975.

Capitolul 5

40. Andréant, Gilles; Messmer, Pierre, *Justifier la guerre?*, Paris, Sciences Po., 2005.
41. Collard, Daniel, *Les relations internationales de 1945 a nos jours.* Paris, A. Colin, 1999.
42. Grotius, Hugo, *Despre dreptul războiului şi al păcii*, traducere de Prof. Hanga V., Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1968.
43. Henderson, Errol A., *Democracy and War: The End of an Illusion?*, Boulder, Colorado, Lynne Rienner Publishers, 2002.
44. Holst, Johan Jorgen, *Strategic Analysis and the Management of Power*; Olav Knudsen (ed.), *The Cold War and The New Europe*, NY, Macmillan, 1996.
45. Holsti, O.; Brody, R.; North, R., *The Management of International Crisis in International War,* Small M., Singer D., (eds.), Homeward, Dorsei Press, 1985.
46. Kegley Jr., Charles W.; Raymond, Gregory A., *A Multipolar Peace?*, London, Macmillan, 1994.
47. Leatherman, Janie (ed.); Demars, William; Gaffney, Patrick D.; Vayrynen, Raimo, *Breaking Cycles of Violence: Conflict Prevention in Intrastate Crises*, West Hartford, CT, Kumarian Press, 1999.
48. Lund, Michael S., *Preventing Violent Conflicts: A Strategy for Preventive Diplomacy,* Washington D.C., United States Institute of Peace, 1996.
49. Mitchell, Christopher; Banks, Michael, *Handbook of Conflict Resolution: The Analytical Problem-Solving Approach,* London, Printer, 1996.
50. Rotberg, Robert I., *Peacekeeping and Peace Enforcement in Africa: Methods of Conflict Prevention,* Washington D.C., Brookings Institution, 2000.
51. Singer, J.D., *Models, Methods and Progress in World Politics. A Peace Research Odyssey*, Boulder, Westview Press, 1990.
52. Thomas, Schelling, *The Strategy of Conflict,* Cambridge, Harvard Univ. Press, Mass., 1960.
53. Wallensteen, P.; Axell, K., *Conflict Resolution and the End of the Cold War,* Journal of Peace Research, 31 (3), 1994.

54. Walt, Stephen, *The Origin of Alliances,* Ithaca, Cornell Univ. Press, 1987.
55. Zartman, I. William, *Ripe for Resolution: Conflict and Intervention in Asia*, New York, Oxford University Press, 1985.

Capitolul 6

56. Alker, H.R., *If Not Huntington's Civilization, Then Whose?*, Review Fernard Brandel Canter, 17 (4), 1995.
57. Brown, Sheryl J.; Kimber, M. Schraub (eds.), *Resolving Third World Conflict: Challenges for a New Era,* Washington D.C., United States Institute of Peace, 1992.
58. Burton, James, *Resolving Deep-Rooted Conflict: A Handbook*, Lenham Press, 1907.
59. Fraser, T.G., *The Arab-Israeli Conflict,* London, Macmillan, 1995.
60. Ghandi, R., *Peace and Identity*, Paper 10, Institute for Conflict Resolution, George Mason Univ., Fairfax, Va, 1995.
61. Huntington, Samuel, *The Clash of Civilization and the Remaking of World Order*, NY, Simon and Schuster, 1996.
62. Malitza, Mircea, *Ten Thousands Cultures, a Single Civilization*, International Political Science Review, no 21, 1, 2000.
63. Mandela, Nelson, *Long Walk to Freedom,* Johannesburg, MacDonald Purnell, 1995.
64. Peres, S., *The New Middle East,* NY, Henry Hold, 1993.
65. Ross, Marc Howard; Rothman, Jay (eds.), *Theory and Practice on Ethnic Conflict Management, Theorizing Success and Failure,* London, Macmillan, 1999.
66. Rubin, Barnett R. (ed.), *Toward Comprehensive Peace in Southeast Europe, Conflict Prevention in the South Balkans,* New York, Twentieth Century Fund Press, 1996.
67. Sisk, Timothy D., *Power Sharing and International Mediation in Ethnic Conflicts,* Washington D.C., United States Institute of Peace, 1996.
68. Spector, B., *Creativity, heuristics for Impasse Resolutions: Reframing Intractable Negotiations,* Annals of the AAPSS, November 1995.
69. Toffler, A.; Toffler, H., *War and Anti-War. Survival at the Dawn of the 21st Century*, London, Little, Brown, 1993.
70. Varisse, M., *«La réconciliation franco-allemande», Politique étrangère (hiver)*, 1993.
71. Xhudo, Gazman, *Diplomacy and Crisis Management in the Balkans,* London, Macmillan, 1996.

Capitolul 7

72. Chautard, Sophie, *Guerres et conflits du XX siècle*, Paris, Librio, 2004.
73. Coker, Cristopher, *The Future of War*, London, Blackwell, 2004.

36. Montagu, M.F. Ashley, *The Nature of Agression*, NY, Oxford Univ. Press, 1976.
37. Montville, Joseph V. (ed.), *Preventing Violent Conflict: A Study.* Swedish Ministry of Foreign Affairs, 1997.
38. Pruit, Dean; Snyder, Richard, *Theory and Research on the Causes of War*, Englewood, Prentice Hall, 1969.
39. Wilson, E.O., *Sociobiology: The New Synthesis,* Cambridge, Harvard Univ., 1975.

Capitolul 5

40. Andréant, Gilles; Messmer, Pierre, *Justifier la guerre?*, Paris, Sciences Po., 2005.
41. Collard, Daniel, *Les relations internationales de 1945 a nos jours.* Paris, A. Colin, 1999.
42. Grotius, Hugo, *Despre dreptul războiului şi al păcii*, traducere de Prof. Hanga V., Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1968.
43. Henderson, Errol A., *Democracy and War: The End of an Illusion?*, Boulder, Colorado, Lynne Rienner Publishers, 2002.
44. Holst, Johan Jorgen, *Strategic Analysis and the Management of Power*; Olav Knudsen (ed.), *The Cold War and The New Europe*, NY, Macmillan, 1996.
45. Holsti, O.; Brody, R.; North, R., *The Management of International Crisis in International War,* Small M., Singer D., (eds.), Homeward, Dorsei Press, 1985.
46. Kegley Jr., Charles W.; Raymond, Gregory A., *A Multipolar Peace?*, London, Macmillan, 1994.
47. Leatherman, Janie (ed.); Demars, William; Gaffney, Patrick D.; Vayrynen, Raimo, *Breaking Cycles of Violence: Conflict Prevention in Intrastate Crises*, West Hartford, CT, Kumarian Press, 1999.
48. Lund, Michael S., *Preventing Violent Conflicts: A Strategy for Preventive Diplomacy,* Washington D.C., United States Institute of Peace, 1996.
49. Mitchell, Christopher; Banks, Michael, *Handbook of Conflict Resolution: The Analytical Problem-Solving Approach,* London, Printer, 1996.
50. Rotberg, Robert I., *Peacekeeping and Peace Enforcement in Africa: Methods of Conflict Prevention,* Washington D.C., Brookings Institution, 2000.
51. Singer, J.D., *Models, Methods and Progress in World Politics. A Peace Research Odyssey*, Boulder, Westview Press, 1990.
52. Thomas, Schelling, *The Strategy of Conflict,* Cambridge, Harvard Univ. Press, Mass., 1960.
53. Wallensteen, P.; Axell, K., *Conflict Resolution and the End of the Cold War,* Journal of Peace Research, 31 (3), 1994.

54. Walt, Stephen, *The Origin of Alliances,* Ithaca, Cornell Univ. Press, 1987.
55. Zartman, I. William, *Ripe for Resolution: Conflict and Intervention in Asia*, New York, Oxford University Press, 1985.

Capitolul 6

56. Alker, H.R., *If Not Huntington's Civilization, Then Whose?*, Review Fernard Brandel Canter, 17 (4), 1995.
57. Brown, Sheryl J.; Kimber, M. Schraub (eds.), *Resolving Third World Conflict: Challenges for a New Era,* Washington D.C., United States Institute of Peace, 1992.
58. Burton, James, *Resolving Deep-Rooted Conflict: A Handbook,* Lenham Press, 1907.
59. Fraser, T.G., *The Arab-Israeli Conflict,* London, Macmillan, 1995.
60. Ghandi, R., *Peace and Identity*, Paper 10, Institute for Conflict Resolution, George Mason Univ., Fairfax, Va, 1995.
61. Huntington, Samuel, *The Clash of Civilization and the Remaking of World Order*, NY, Simon and Schuster, 1996.
62. Malitza, Mircea, *Ten Thousands Cultures, a Single Civilization*, International Political Science Review, no 21, 1, 2000.
63. Mandela, Nelson, *Long Walk to Freedom,* Johannesburg, MacDonald Purnell, 1995.
64. Peres, S., *The New Middle East,* NY, Henry Hold, 1993.
65. Ross, Marc Howard; Rothman, Jay (eds.), *Theory and Practice on Ethnic Conflict Management, Theorizing Success and Failure,* London, Macmillan, 1999.
66. Rubin, Barnett R. (ed.), *Toward Comprehensive Peace in Southeast Europe, Conflict Prevention in the South Balkans,* New York, Twentieth Century Fund Press, 1996.
67. Sisk, Timothy D., *Power Sharing and International Mediation in Ethnic Conflicts,* Washington D.C., United States Institute of Peace, 1996.
68. Spector, B., *Creativity, heuristics for Impasse Resolutions: Reframing Intractable Negotiations,* Annals of the AAPSS, November 1995.
69. Toffler, A.; Toffler, H., *War and Anti-War. Survival at the Dawn of the 21st Century*, London, Little, Brown, 1993.
70. Varisse, M., *«La réconciliation franco-allemande», Politique étrangère (hiver)*, 1993.
71. Xhudo, Gazman, *Diplomacy and Crisis Management in the Balkans,* London, Macmillan, 1996.

Capitolul 7

72. Chautard, Sophie, *Guerres et conflits du XX siècle*, Paris, Librio, 2004.
73. Coker, Cristopher, *The Future of War,* London, Blackwell, 2004.

74. Crocker, Chester A.; Hampson, Fen Osler; All, Pamela (eds.), *Managing Global Chaos: Sources of and Responses to International Conflict,* Washington D.C., United States Institute of Peace, 1996.
75. Donald, C.F. Daniel; Hayes, Brad C., *Beyond Traditional Peacekeeping,* London, Macmillan, 1994.
76. Dyke, Nancy B., *Conflict Prevention: Strategies to Sustain Peace in the Post-Cold War World,* Report of the Aspen Institute Conference, July 30-August 3.
77. Enzenberger, H.N., *Aussuchen auf den Burgerkrieg*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1993.
78. Géré, François, *La nouvelle géopolitique. Guerres et paix aujourd'hui.* Paris, Larousse, 2005.
79. Géré, François, *Pourquoi les guerres? Un siècle de géopolitique,* Paris, Larousse, 2003.
80. Heisbourg, Francis, *Le basculement du monde*, Paris, Politique internationale, Automne, 2001.
81. Lesboune, Jacques et al., *Les perspectives géopolitiques après les attentats de septembre*, Paros, Futuribles, N269, nov. 2001.
82. Michael, Klare, *The New Geography of Conflict*, Foreign Affairs, May/June, 2001.
83. Peck, Daniel, *The War Machine. The Rationalizations of Slaughter in the Modern Age,* New Haven, Yale Univ. Press, 1993.
84. Ross, M., *The Culture of Conflict: Interpretations and Interests in Comparative Perspective,* New Haven, Yale University Press, 1993.
85. Segbergs, Klaus; Imbusch, Kerstin (eds.), *The Globalization of Eastern Europe,* Münsten, Lit Verlag, 2000.
86. Watts, B.D., *Clausewitzian Friction and Future War,* Washington D.C., Institute for National Strategic Studies, 1996.
87. Weinberger, C.; Schweizer, P., *Următorul război mondial,* Bucureşti, Ed. Antet, 1997.

Capitolul 8

88. Algapapa, Mutiah, *Building Confidence, Resolving Conflicts,* Kuala Lumpur, Institute of Strategic and International Studies (ISIS), 1989.
89. Bedjaoui, Mohammed, *Le règlement pacifique des différends africains,* Paris, AFDJ XVIII, 1972.
90. Caflish, Lucius, *L'avenir de l'arbitrage interétatique*, AFDI, 1979.
91. Cot, J.P., *La conciliation internationale*, Paris, Pedone, 1968.
92. Flory, M., *Négociation ou dégagement en Algérie*, Arm. français droit intern., 1961.
93. Gregory, Martyn, *Rhodesia: from Lusaka to Lancaster*, The World Today, Jan., 1980.

94. Hampson, Fen Osler; Malone, David M., *From Reaction to Conflict Prevention: Opportunities for the UN System,* Boulder, Colorado, Lynne Rienner Publishers, 2001.
95. Johnson, D.H.N., *International Arbitration Back in Forum?*, London, The Year Book of World Affairs, 1980.
96. Maliţa, M. (coord.), *Mecanisme de reglementare paşnică a diferendelor dintre state,* Ed. Politică, Bucureşti, 1982.
97. Northedge, F.S.; Donelan, M.D., *International Disputes*, London, The Political Aspects, 1921.
98. Oran, Young, *The Intermediaries, Third Parties in International Crisis,* Princeton, 1967.
99. Patchen, Martin, *Resolving Disputes Between Nations: Coercion or Conciliation?,* Durham, N.C., Duke University Press, 1998.
100. Stein, J. (ed.), *Getting to the table*, Baltimore, Johns Hopkins Univ. Press, 1980.
101. Zartman, William I.; Rasmussen, J. Lewis (eds.), *Peacemaking in International Conflict: Methods and Techniques,* Washington D.C., United States Institute of Peace, 1997.

Capitolul 9

102. Bauwens, Werner; Reychler, Luc (eds.), *The Art of Conflict Prevention,* London, Brassey's, 1994.
103. Bothe, Michael; Dorschel, Thomas, *UN Peacekeeping: A Documentary Introduction,* The Hague: Kluwer Law International, 1999.
104. Cahill, Kevin M. (ed.), *Preventive Diplomacy: Stopping Wars before They Start,* New York, Basic Books, 1996.
105. Crocker, Chester A.; Smock, David R., *African Conflict Resolution: The U.S. Role in Peacemaking,* Washington D.C., United States Institute of Peace, 1995.
106. Diamond, Louise; John, McDonald, *Multi-Track Diplomacy: A Systems Approach to Peace,* West Hartford, CT, Kumarian Press, 1996.
107. Druckmann, Daniel, *Boundary Role Conflict: Negotiations as a Dual Responsiveness*, JCR, Dec. 1977.
108. Galtung, Johan, *Peace by Peaceful Means,* Peace and Conflict Development and Civilization, Oslo, International Peace Research Institute, 1996.
109. George, Alexander L., *Forceful Persuasion: Coercive Diplomacy as an Alternative to War,* Washington D.C., United States Institute of Peace, 1991.
110. Hopmann, T., *Two Paradigms of Negotiations: Bargaining and Problem Solving in Flexible International Negotiations and Mediations,* Annals of the AAPSS, November 1990.

111. Rupesinghe, Kumar (ed.), *Conflict Transformation,* New York, St. Martin's Press, 1995.

Capitolul 10

112. *Basic Facts about the UN*, UN, NY, 1998.
113. Bolintineanu, A.; Malița, M., *Carta ONU,* București, Ed. Politică, 1970.
114. Burton, James, *Conflict: Resolution and Prevention*, St. Martin's Press, NY, 1990.
115. Chayes, Abram; Antonia, Handler Chayes (eds.), *Preventing Conflict in the Post-Communist World: Mobilizing International and Regional Organizations,* Washington D.C., The Brookings Institution, 1996.
116. *Conflict Prevention in the Black Sea Area*, Proceedings of workshop of the Black Sea University Foundation, Romanian Journal of International Affairs IV (1), 1998.
117. Fisher, Ronald J., *Interactive Conflict Resolution*, Syracuse Univ. Press, 1997.
118. Galtung, Johan; Jacobsen, Carl G., *Searching for Peace. The Road to Transcend*, Pluto Press, London, 2000.
119. Goodrich, Leland, *The United Nations*, NY, Thomas Crowell Co., 1959.
120. Kuroda, Michiko; Rupesinghe, Kumar (eds.), *Early Warning and Conflict Resolution,* New York, St. Martin's Press, 1992.
121. *Multilateralism and the UN*, UN, NY, Journal of Development Planning, no. 17, 1987.
122. Peck, Connie, *The United Nations as a Dispute Settlement System: Improving Mechanisms for the Prevention and Resolution of Conflict.* The Hague: Kluwer Law International, 1996.
123. Symonides, Janusz; Rotfeld, Daniel Adam, *Peace, Security and Conflict Prevention: Sipri-UNESCO Handbook,* New York, Oxford Univ. Press, 1998.
124. Van Walraven, K., *Early Warning and Conflict Prevention: Limitations and Possibilities*, în *Symposium on Early Warning and Conflict Prevention,* The Hague, 1998.

PARTEA A II-A

NEGOCIERI

Negocierile

•

Clasificarea negocierilor

•

Modele ale negocierilor bilaterale

•

Modele ale negocierilor multilaterale

•

Negocieri multilaterale: un studiu comparativ

•

Școala inovativă

•

Calea 2 și calea 3

•

Terții

•

Modele conceptuale

•

Culturile

•

Stiluri de negocieri. Școli diplomatice

•

Negociatorii

Capitolul 1
Negocierile

Etimologie şi uz. Originea cuvântului dezvăluie esenţa negocierilor. În limba latină *negotium* înseamnă treabă de făcut, ocupaţie, afacere, pentru ca *negotiatio* să fie afacere mare, iar *negotiator* comerciant sau bancher. Este suficient să intri într-un magazin oriental de covoare, unde eşti invitat în camera din spate la un pahar de ceai sau la o ceaşcă de cafea, pentru a înţelege caracteristicile unui proces de negociere premergător unui act de vânzare- cumpărare: măsura credibilităţii şi interesului real al părţilor, disponibilitatea spre concesii, evaluarea calităţii mărfii şi a potenţialului de plată, *bluff*-ul şi ameninţarea cu părăsirea magazinului în care vânzătorul te recheamă din uşă şi altele. Regăsim importanţa formulei finale, *de acord*, în care interesele se echilibrează într-o soluţie marfă-preţ mutual satisfăcătoare şi avantajoasă. În acestea din urmă, întrebarea *cât oferi* sau *cât dai?* este tot atât de importantă ca cea *cât obţii* sau *cât capeţi?* Negocierea este un proces oscilator în jurul unui punct ce reprezintă o echivalare de interese şi o armonie de satisfacţii, un act de mutuală gratificare.

Sublinierea înrudirii cu comerţul este utilă, întrucât negocierea trezeşte astăzi numai ultima trăsătură şi anume alternativa la conflictul violent şi mai puţin practica milenară a acomodării intereselor prin definirea unui obiectiv comun. Negocierea este mai veche decât diplomaţia. Se poate bănui că în trocul dintre o cremene de piatră şi un corn ascuţit de căprior s-a comis un act de negociere. În orice caz, faptul că statele au practicat negocierea cu precădere în stingerea disputelor şi conflictelor născute de pretenţia la un singur bun greu divizibil – suveranitate, dominaţie, teritoriu – a dat preferinţă sensului negocierilor drept mijloace de continuare a războiului la masa tratativelor. Acolo se încerca obţinerea unor interese unilaterale invocând ameninţarea recurgerii la forţă şi bizuindu-se pe raportul inegal al puterii. Toate negocierile de pace la sfârşitul războaielor sau negocierile interbelice poartă acest semn

distorsionat al inegalității dintre părți, în contrast cu negocierea comercială care presupune un minim de egalitate, precum și existența unui interes potențial comun.

Din sectorul privat comercial, negocierile au intrat în sfera statelor, fiind atribuite unei profesiuni distincte (și aceasta foarte veche) a diplomației.

Definiții. Cele mai cunoscute scrieri consacrate în trecut negocierilor se referă la negocierile diplomatice. Din funcțiunile clasice ale diplomației (reprezentarea, informarea, promovarea intereselor strategice, economice, culturale, protecția cetățenilor și negocierea), în practica diplomatică negocierea a fost activitatea ascendentă, recunoscută treptat ca esență a diplomației, iar diplomatul bun a fost din ce în ce mai mult confundat cu negociatorul abil. Negocierile ca *manifestare tipică și esență însăși a metodei diplomatice* (Maresca, 1969) nu sunt plasate pentru alți autori moderni în inima activității diplomatice, deși purtătorii de cuvânt ai școlii realiste vor sublinia în continuare *metodele tradiționale ale diplomației care au o importanță vitală pentru o națiune care își promovează cu succes și în mod pașnic interesele* (Morgenthau, 1971).

O definiție consideră negocierea drept *procesul de abordare a unei dispute sau situații internaționale prin mijloace pașnice, altele decât juridice sau arbitrale, cu scopul de a promova o anumită înțelegere, aplanare sau reglementare a situației dintre părțile interesate* (Lall, 1966).

Observăm în această definiție legătura directă a negocierilor cu disputele sau situațiile de criză, ceea ce ne îndepărtează de la negocierea ca expresie a unei situații normale, unde stă în serviciul intereselor comune neamenințate de litigii sau crize. Chiar și cei care au înțeles importanța *schimburilor* sau a intereselor comune și scopul atingerii unui acord nu scapă de tentația de a menționa conflictul. După alt autor, negocierile sunt *un proces în care propuneri explicite sunt prezentate în scopul vădit al ajungerii la un acord asupra realizării unui interes comun în condițiile prezenței unor interese conflictuale* (Ikle, 1964).

Aceste definiții sunt influențate de perioada ce a urmat Cartei Națiunilor Unite, unde negocierile figurează în articolul 23 cu următorul enunț: *Părțile la orice dispută a cărei continuare este în măsură să pună în primejdie menținerea păcii și securității internaționale sunt obligate, înainte de toate, să caute o soluție prin negocieri, anchetă, mediere, conciliere, arbitraj, angajament pe cale judiciară, să recurgă la agențiile sau acordurile regionale sau la alte mijloace pașnice la alegerea lor* (Carta ONU).

Să reținem pentru moment importanța acordată negocierilor ca prim mijloc la care pot recurge statele, recunoaștere care este imediat diminuată prin legătura exclusivă cu disputele, și nu cu orice dispute, ci cu sfera mai restrânsă a disputelor care amenință pacea. Față de aceste definiții, am propus o definiție mai cuprinzătoare: *negocierile sunt procese competitive desfășurate în cadrul unor convorbiri pașnice de către două sau mai multe părți ce acceptă să urmărească împreună realizarea în mod optim și sigur a unor obiective fixate în cadrul unei soluții explicite, agreate în comun* (Malița, 1970 și 1975). Termenii *conflicte* și *litigii* nu mai apar, pentru a nu restrânge o sferă largă în care ele figurează, desigur, într-un loc important, și pentru a lăsa spațiu fenomenelor pașnice ale competiției de inspirație economică, cu o fereastră spre aplicarea teoriei jocurilor, care propusese între timp modele raționale pentru negocieri.

Negocierile: artă, tehnică sau știință? Ca orice fenomen social supus cercetării științifice, procesul negocierii a inspirat studii și analize bazate pe metode științifice. Era important ca din masa uriașă de experiențe să fie degajate acele trăsături care au condus la reușită și care, transformate în reguli, ar putea mări eficiența negocierilor în viitor. Numeroase științe le-au abordat din punctul lor de vedere și cu metodologia proprie. Există lucrări de **istorie a negocierilor**, parte din istoria diplomației și a relațiilor internaționale; o **psihologie a negocierilor** care, spre deosebire de istorie, orientată spre circumstanțe exterioare și mediul politic, mută accentul pe actorii negocierilor; o **sociologie a negocierilor**, subcapitol nelipsit din sociologia comunicării și a dialogului, ca și **modele formale** care fac uz de instrumentul matematic și de experiența economică. Toate aceste abordări dovedesc caracterul interdisciplinar al domeniului complex al negocierilor și în măsura în care știința nu ezită să abordeze orice fenomen observabil putem spune că negocierile ca domeniu interdisciplinar intră în sfera cercetării științifice.

Pe de altă parte, rezultatele marilor negocieri scot în evidență calitățile personale ale unor oameni, care prin intuiția, talentul și

inventivitatea lor fac ca o negociere bună să semene mai mult cu un tablou reuşit decât cu un produs fabricat după reguli precise. Negocierile Congresului de la Viena din 1815, la sfârşitul războaielor napoleoniene, au ca figură centrală pe Talleyrand, care cu arta sa a reuşit să minimizeze pierderile ţării sale învinse şi chiar să-i aducă avantaje.

Ezitarea între caracterul precis şi clar al negocierilor privite din unghiul ştiinţei şi componenta inefabilă şi sfidătoare faţă de reguli ale artei nu este proprie doar negocierilor. Există numeroase domenii în care experienţa, încercările şi eşecurile, intuiţia şi imaginaţia celor în cauză au ca rezultat **tehnici** şi **procedee** care conţin deopotrivă rezultatele cercetării şi reflecţiei teoretice, precum şi vocaţie şi talent personal dezvoltate în activitatea practică. Ar fi mai precaut a se plasa negocierile în această lumină a unei tehnici ce renunţă la ambiţia rigorii unei teorii ştiinţifice, dar menţine obiectivul degajării unor norme practice care măresc eficienţa lor.

Atenţia dată negocierilor în secolul nostru este reflectată într-o vastă literatură. Deşi cu rădăcini mai vechi (Congresul de la Viena), negocierile multilaterale angajând mai mulţi parteneri fuseseră umbrite de negocierile bilaterale, dar au ajuns să ocupe principalul loc după crearea organismelor internaţionale mari (Liga Naţiunilor după sfârşitul primului război mondial, Organizaţia Naţiunilor Unite după sfârşitul celui de-al doilea). Negocierile sunt tehnica de bază a elaborării de soluţii la marile probleme globale, ajungând să se diferenţieze după natura temei abordate: negocierile **de dezarmare** sau limitare a înarmărilor, negocieri privind **dezvoltarea economică**, negocieri **de mediu şi ecologie**, negocieri **în problemele globale**: hrană, populaţie, habitat etc. Complexitatea şi realizările lor sunt ilustrate de cazul negocierilor care au angajat circa 140 de state timp de 13 ani pentru adoptarea unui regim al mărilor şi oceanelor (*Law of the Sea*). În mod paradoxal, dezvoltarea tehnologiilor de comunicare rapidă a micşorat gradul de libertate al negociatorilor, legaţi prin fir direct sau satelit de forul decizional politic care elabora în ţara de origine instrucţiuni detaliate. Un alt element de rigiditate a fost produs de Războiul rece, de împărţirea lumii în blocuri militare şi de politica *descurajării*, cu tot cortegiul de ameninţări cu uzul forţei. Faptul că războiul nuclear şi uzul armelor de distrugere masivă au fost evitate în această perioadă de joc pe marginea prăpastiei (*brinkmanship*) denotă faptul că negocierile, în ciuda constrângerilor la care au fost supuse, au reuşit să oprească cursul evenimentelor la pragul unei catastrofe ireparabile.

Dezvoltarea spectaculoasă a comerţului şi înmulţirea activităţilor economice transnaţionale au dus la proliferarea **negocierilor economice şi comerciale**, cu trăsături proprii. Rundele GATT pentru reducerea tarifelor şi liberalizarea comerţului sunt un exemplu al acestui domeniu. Sub egida OIC (care a înlocuit GATT), începe în 1999 runda mileniului. Nu spusese Richard Cobden la 1857: „Comerţul liber este diplomaţia lui Dumnezeu. Nu este altă cale sigură de a uni lumea în legăturile păcii"?

O altă sursă a împingerii negocierilor în planul actualităţii a fost înfruntarea între companii şi sindicate, în perioada grevelor numeroase de revendicări salariale care au însoţit *boom*-ul economic postbelic. Sub titlul *bargaining theories* au fost elaborate lucrări de expertiză, care urmăreau să îmbunătăţească tactica negociatorilor şi obţinerea unei soluţii acceptabile pentru ambele părţi. Spre deosebire de negocierile guvernamentale din planul internaţional, cu caracter multilateral, negocierile între firme şi salariaţi erau strict bilaterale. De aceea, s-a făcut uz de teoria jocurilor cu doi parteneri, care prin rezultatele sale matematice oferea un instrument susceptibil de aplicaţii modelare. Creată de John von Neuman într-un context economic, teoria jocurilor a introdus în vocabularul negociatorilor concepte ca *joc de sumă nulă* (în care ambii pot câştiga sau pierde), *jocuri de cooperare, jocuri cu informaţie completă sau incompletă, strategii pure şi mixte* şi altele. Teoria jocurilor cu mai mulţi parteneri s-a dezvoltat şi ea, deşi cu mai puţină concludenţă, oferind noţiuni utile în formarea alianţelor, a conexiunii jucătorilor şi a echilibrului. Principalul merit al modelelor matematice este de a ajuta raţionamentul şi de a dezvălui aspecte uneori ascunse intuiţiei sau judecăţii curente.

`Din teoria jocurilor s-a desprins o metodă mai puţin formalizată, aceea a **jocurilor de simulare**, în care negociatorii, înainte de a intra în negocierea reală, o simulau prin exerciţii preliminare, jucând alternativ rolurile actorilor reali.

Elemente noi şi de perspectivă. A doua jumătate a secolului trecut şi mai ales ultimul deceniu sunt caracterizate de o accelerare a schimbării în toate domeniile. La rădăcina schimbării stă progre-

sul științei manifestat în sporirea fără precedent a cunoștințelor, avansul tehnologiilor din care se desprind prin dinamismul lor tehnologiile informației și comunicării, reușita economică a unor regiuni ale lumii și crearea de centre de excelență, intensificarea reflecției asupra problematicii mondiale și crearea unei noi solidarități pe tema salvării resurselor naturale și ocrotirii mediului. Direct sau indirect, acești factori au influențat procesul negocierilor mărindu-i sfera de aplicații, ridicându-i importanța și înzestrându-l cu proceduri și tehnici noi.

Să începem prin mărirea numărului de actori ai vieții internaționale. Timp de secole, negocierile au fost practicate cu predilecție de diplomații statelor sau ai cetăților, dacă ne referim la Grecia antică sau Italia medievală. Nu poate fi uitat nici rolul diplomației și negocierilor purtate de Biserică în relațiile cu puterea seculară. În prezent însă asistăm la apariția unor actori noi, atât la un nivel superior, cât și la un nivel inferior, în raport cu statul-națiune clasic.

Pe un plan superior se produc, modificând competențele statelor, două procese puternice: **globalizarea și regionalizarea**. Aproape 100 de grupări regionale de state își propun azi în lume să preia o parte din atribuțiile statelor și să creeze entități transnaționale în special pentru comerț, economie, finanțe, dar și pentru circulația oamenilor și serviciilor. Cea mai avansată este Uniunea Europeană, care a elaborat un sistem juridic complicat pentru integrarea a 15 state, cu perspectiva de a reuni aproape 30 în următorul deceniu. Acest experiment istoric, consacrat prin moneda unică, este secondat de apariția asociațiilor zonale (America de Nord, zona Pacificului, ASEAN, MWECOSUR și altele) cu grade de integrare diferite, dar cu rezultatul apariției unor noi entități ale căror relații depind de negocieri continue. Mai mult decât atât: fiecare din aceste entități își asigură coerența prin transformarea negocierilor în metoda permanentă, cvasi-instituționalizată. Toate reuniunile UE sunt reuniuni de negocieri.

Peste procesul integrării regionale se află cel al **globalizării**, ilustrat de irelevanța oricărei frontiere, inclusiv a celor pe care regiunile le păstrează în raport cu exteriorul, pentru fluxurile informației, finanțelor, bunurilor și persoanelor, a tranzacțiilor și producției. Majoritatea companiilor transnaționale tind să devină globale și nu regionale. Spre deosebire de integrarea regională încorporată în instituții, globalizarea nu dispune de instituții de reglementare, arbitraj și coordonare, de gestiune sau guvernanță, manifestând numeroase abuzuri și având consecințe negative pe plan social, ca mărirea inegalității și pierderea coeziunii sociale. Nici un pas al globalizării nu se face fără negocieri aprinse într-un sistem de competitivitate ridicată, cu fricțiuni și obstacole numeroase.

În nivelul inferior aproape toate statele efectuează descentralizarea, dând regiunilor și orașelor capacitate de gestiune economică și administrativă, până la punctul în care ele intră în nume propriu, sau prin asocieri, în circuitul internațional. Cine poate nega importanța unor orașe ca Singapore sau Hong Kong, devenite state sau regiuni autonome, în viata internațională? Procesul crescând al privatizării nu face decât să mărească numărul de actori ai sistemului economic internațional, puține fiind companiile semnificative din interiorul unei țări neasociate prin capital sau acorduri cu firme din afara granițelor.

Nu numai megaprocesele istorice se răsfrâng asupra negocierilor, dându-le impulsuri și teme noi. Ele sunt stimulate și prin evoluția cercetărilor de relații internaționale care le deschid perspective noi. Astfel, apariția conceptului de **regim** a inaugurat un nou câmp de perfectare a metodelor negocierilor. În 1983, Krasner dă o definiție regimului, ca *acoperind principii, noeme, reguli și proceduri de decizie în care expectațiile actorilor converg într-o arie dată.* Tratate, organisme internaționale, derularea de proiecte intră în noua categorie a regimurilor. În 2003, Spector și Zartmann leagă regimurile inseparabil de negocierile prin care ele sunt inițiate, formate, puse în mișcare și mai ales întreținute: „Întrucât regimurile presupun funcționarea unor activități, pe lângă reguli și reglementări, ele angajează acțiunile părților de a se situa în interiorul lor, dar și pe lângă reguli. Toate acestea implică negocieri." Iată negocierile într-o nouă postură. Ele nu sunt numai o cale de a închide conflicte, ci o metodă continuă de a susține funcționarea noilor regimuri internaționale, care înfloresc în globalizare, constituind o urzeală fundamentală pentru starea de pace.

Capitolul 2
Clasificarea negocierilor

Din definiție rezultă o apartenență a negocierii la familia formelor comunicării. Dar ea este o expresie specială a comunicării, caracterizată printr-un grad crescut de explicitare și de orientare clară spre un obiectiv constând în realizarea unui acord. Există în literatura contemporană o exaltare a dialogului ca remediu la orice neajuns ce trebuie remediat. Dar dialogul nu este decât o cerință necesară, dar nu și suficientă. Există chiar un comportament tacit al părților, care joacă rolul unei negocieri, fără ca dialogul să aibă loc. Este ceea ce am putea numi *protonegocierea* constând din gesturi unilaterale menite să transmită semnalul unei bunăvoințe și al dorinței unui acord. Fără a se supune unei înțelegeri formale, de exemplu, până în 2001 pe tot parcursul negocierilor pentru dezarmare au existat măsuri unilaterale de reducere a armamentului sau de încetare a experiențelor nucleare. Forme de comunicare ce pot fi utilizate în faza de pregătire a negocierii propriu-zise sunt: *stabilirea de contacte* (de cele mai multe ori secrete sau discrete), *dialogul, conversațiile* (o formă mai avansată care încă nu presupune un subiect precis), *dezbaterile* (care au formă fixată), *schimburile de vedere* exploratorii și *convorbirile* (ca o formă și mai avansată în vederea orientării spre un scop).

Primele trei forme de prenegocieri se practică curent informal, discret și neangajând decât personal pe interlocutori, cu prilejul reuniunilor, meselor rotunde, simpozioanelor sau conferințelor științifice, dar dezbaterile, schimburile de vederi sau convorbirile pot fi oficiale și confirmate de comunicatele de presă.

În prezent, viața academică a profesorilor și cercetătorilor contribuie nu numai indirect și ocazional la facilitarea unor negocieri, ci și instituțional și continuu. Teoreticienii negocierilor s-au constituit în breaslă, anunță în buletine activitatea lor, ca de exemplu PIN (Programul Negocierii Internaționale), sau formează organisme și centre permanente cum este CASIN, de la Geneva.

Cel mai simplu criteriu de clasificare a negocierilor este după **domeniul** căruia îi aparține tema abordată. După subiect, ele intră în marile ramuri ale relațiilor internaționale, politicii, economiei, finanțelor și mai nou în problemele globale ale omenirii (hrană, sănătate, habitat, mediu, populație și altele), unde se întocmesc programe internaționale. Negocierile devin în cadrul acestor încrengături din ce în ce mai specializate. Astfel CASIN (Geneva) a organizat o dezbatere asupra negocierilor în materie de preț al petrolului, iar PIN (Viena) o alta cu privire la negocierile de mediu.

Dacă ar exista doar diviziunea după subiect, negocierile ar fi teoretic o masă fragmentară de activități, fiecare atașată domeniului său. Dar negocierile se clasifică și după criterii transversale, care formează clase cuprinzând negocieri de orice natură. Prima și cea mai controversată este aceea a *caracterului închis sau deschis al lucrărilor*. O negociere de dezarmare va fi mai degrabă închisă publicului, la fel și una din cadrul Consiliului de Securitate al ONU. Problemele globale sunt negociate însă cu o largă asistență a societății civile și sunt intens mediatizate zi cu zi.

Chiar în prima jumătate a secolului, în timpul Ligii Națiunilor, când presa și radioul au extins puterea lor de informare, iar curentele sociale cereau o mai largă participare a societății civile la politica internațională, dezbateri aprinse au avut loc în apărarea discreției sau necesitatea publicității. Profesioniștii au fost de partea feririi negocierilor de caracterul senzațional al presei, Harold Nicholson deplângând *diplomația televizată*. Într-adevăr, nu o dată dezvăluirea unui pas sau a unei concesii a zădărnicit ajungerea la o soluție de compromis. Pe de altă parte, absența publicității poate duce la acorduri neacceptabile pentru publicul larg, ca în cazul mediului înconjurător.

Negociatorii știu că factorul *opinie publică* atârnă greu în realizarea sau aplicarea unui acord, dar cred că acesta nu trebuie să acompanieze ca un spectru fiecare gest sau discuție de amănunt. Oamenii politici și negociatorii excelenți, ca Dag Hammarsjold, fostul Secretar General al ONU, erau cunoscuți pentru stilul ermetic al declarațiilor de presă la care erau obligați, devenite aproape indescifrabile. Profesioniștii înclină întotdeauna pentru o atmosferă cât mai netulburată de indiscreții și elemente senzaționale.

Altă clasificare simplă este după criteriul **numărului de participanți**, împărțindu-le în negocieri **bilaterale** și **multilaterale**.

Ambele au tradiții vechi. Deși cele bilaterale au fost predominante secole întregi, cele multilaterale au fost și ele practicate, ca de exemplu în Congresul de la Viena la 1815, unul din cele mai studiate cazuri de către istorici. În secolul trecut, activitatea numeroaselor organe internaționale a dus la înmulțirea negocierilor cu mai mulți parteneri, până la punctul de a crede că negocierile în care două părți stau singure față în față sunt pe cale de dispariție. Chiar și în acest caz, contextul extern este mult mai semnificativ, însoțind ca un cor antic comentator fiecare gest al celor în cauză.

Teoria negocierilor s-a dezvoltat cel mai mult folosind cazul bilateral, atât de frecvent după cel de-al Doilea Război Mondial, între patroni și salariați. Motivul a fost existența modelului oferit de teoria jocurilor cu doi parteneri care se preta la acest tip de negocieri. Avantajele devin nesigure o dată ce teoria jocurilor cu mai mulți parteneri nu beneficiază de aceeași claritate și precizie. În ciuda caracterului lor predominant, evident în toate negocierile organismelor regionale, negocierile multilaterale nu ocupă întreaga scenă, deși apariția companiilor multinaționale (ca cele europene) impune desfășurarea lor. Astfel, când citim știrile despre contopirea a două mari bănci sau a două mari companii în spatele lor stau negocieri bilaterale, cu publicitate redusă și târzie. În comerț, care reprezintă o relație cumpărător – vânzător, ele sunt de asemenea prezente.

O clasificare a negocierilor ce se impune este aceea după **tipul de obiective**. Ea a fost formulată de Ikle, autor care dă negocierilor următoarea definiție: proces *în care se fac propuneri explicite în mod explicit, în scopul ajungerii la un acord asupra unui schimb sau asupra realizării unui interes comun în condițiile prezenței unor interese conflictuale.*

Acordurile de prelungire dau naștere unei negocieri relativ simple și de scurtă durată. Ele sunt frecvente între state care au semnat tratate și acorduri de colaborare pe termen limitat și conțin în clauzele finale posibilitatea prelungirii. Ele sunt mai mult un prilej de bilanț al angajamentelor anterioare, o reînnoire a angajamentelor și au ca rezultat în principal menținerea *statu-quo*-ului.

Acordurile de extensiune sunt înrudite cu cele de prelungire în sensul menținerii unui acord, dar vizează aplicarea lui la un număr lărgit de prevederi. Cel mai ilustrativ caz actual este al lărgirii Uniunii Europene. El arată că în această situație sunt angajate două negocieri paralele: una multilaterală între membrii vechi ai organismului existent și altele, cu caracter aproape bilateral, între noul partener și organizația la care accede. Primele au ca obiect și revizuirea propriei structuri, găsirea de noi formule de organizare, ceea ce le înrudește cu acordurile inovative. Un alt exemplu este oferit de aderarea la convențiile internaționale, care ocupă atenția statelor dată fiind proliferarea acordurilor cu vocație universală în materie de drepturi ale omului, drept diplomatic și consular, dreptul tratatelor și sfera de codificare a dreptului internațional, evoluția organizațiilor internaționale ale statelor și dezvoltarea uriașă a celor neguvernamentale.

Acordurile de normalizare pun capăt unei stări nesatisfăcătoare. De multe ori ele sunt expresia juridică a unei normalizări de fapt a relațiilor între entitățile în cauză. Negocierile pentru încetarea ostilităților, pentru restabilirea relațiilor diplomatice, pentru încetarea unei stări de embargo sau a unei monitorizări, pentru plata unor arierate financiare intră în această categorie.

Acordurile de distribuție privesc noua împărțire de bunuri, teritorii, resurse, zone de dominație economică, politică sau militară. Sunt cele mai grele, susceptibile de degenerare și alunecare în conflicte. În ele se confruntă două părți, din care una este mai ofensivă și a doua mai defensivă. În cazul nesimetriei între cele două părți, se poate ajunge la impunerea unei soluții care este susceptibilă de contestări ulterioare. În cursul istoriei diplomației, distribuția a însemnat confruntarea care a precedat sau urmat războaiele. Ei i se datorează apariția sau dispariția de state, modificările teritoriale, schimbarea zonelor de influență sau dominație. Foarte legată de factorul de putere, ea este cu precădere de tip militar, politic și economic.

Negocierile de distribuție sunt cele mai dificile, cele mai lungi și complicate, ceea ce explică atenția acordată de teoreticieni. În cazul conflictelor identitare însă, obiectul disputei nu poate fi redistribuit, împărțit sau negociat. În alte situații distribuția privește bunuri tangibile, dar pare inechitabilă părții dezavantajate. Astfel nu-și găsește decât soluții temporare, urmate de conflicte violente, alternanță ce se poate repeta timp de secole ca în cazul conflictelor teritoriale dintre Franța și Germania. Ambele situații (valori nedistribuibile sau bunuri greu distribuibile) dau naștere la conflicte perene, prelungite.

Ieșirea din aceste situații capcană a negocierilor distributive o oferă doar negocierile din ultima diviziune.

Ambele au tradiții vechi. Deși cele bilaterale au fost predominante secole întregi, cele multilaterale au fost și ele practicate, ca de exemplu în Congresul de la Viena la 1815, unul din cele mai studiate cazuri de către istorici. În secolul trecut, activitatea numeroaselor organe internaționale a dus la înmulțirea negocierilor cu mai mulți parteneri, până la punctul de a crede că negocierile în care două părți stau singure față în față sunt pe cale de dispariție. Chiar și în acest caz, contextul extern este mult mai semnificativ, însoțind ca un cor antic comentator fiecare gest al celor în cauză.

Teoria negocierilor s-a dezvoltat cel mai mult folosind cazul bilateral, atât de frecvent după cel de-al Doilea Război Mondial, între patroni și salariați. Motivul a fost existența modelului oferit de teoria jocurilor cu doi parteneri care se preta la acest tip de negocieri. Avantajele devin nesigure o dată ce teoria jocurilor cu mai mulți parteneri nu beneficiază de aceeași claritate și precizie. În ciuda caracterului lor predominant, evident în toate negocierile organismelor regionale, negocierile multilaterale nu ocupă întreaga scenă, deși apariția companiilor multinaționale (ca cele europene) impune desfășurarea lor. Astfel, când citim știrile despre contopirea a două mari bănci sau a două mari companii în spatele lor stau negocieri bilaterale, cu publicitate redusă și târzie. În comerț, care reprezintă o relație cumpărător – vânzător, ele sunt de asemenea prezente.

O clasificare a negocierilor ce se impune este aceea după **tipul de obiective**. Ea a fost formulată de Ikle, autor care dă negocierilor următoarea definiție: proces *în care se fac propuneri explicite în mod explicit, în scopul ajungerii la un acord asupra unui schimb sau asupra realizării unui interes comun în condițiile prezenței unor interese conflictuale.*

Acordurile de prelungire dau naștere unei negocieri relativ simple și de scurtă durată. Ele sunt frecvente între state care au semnat tratate și acorduri de colaborare pe termen limitat și conțin în clauzele finale posibilitatea prelungirii. Ele sunt mai mult un prilej de bilanț al angajamentelor anterioare, o reînnoire a angajamentelor și au ca rezultat în principal menținerea *statu-quo*-ului.

Acordurile de extensiune sunt înrudite cu cele de prelungire în sensul menținerii unui acord, dar vizează aplicarea lui la un număr lărgit de prevederi. Cel mai ilustrativ caz actual este al lărgirii Uniunii Europene. El arată că în această situație sunt angajate două negocieri paralele: una multilaterală între membrii vechi ai organis-

mului existent și altele, cu caracter aproape bila
partener și organizația la care accede. Primele au
zuirea propriei structuri, găsirea de noi formule de
ce le înrudește cu acordurile inovative. Un alt exe
de aderarea la convențiile internaționale, care ocupă atenția statelor
dată fiind proliferarea acordurilor cu vocație universală în materie de drepturi ale omului, drept diplomatic și consular, dreptul tratatelor și sfera de codificare a dreptului internațional, evoluția organizațiilor internaționale ale statelor și dezvoltarea uriașă a celor neguvernamentale.

Acordurile de normalizare pun capăt unei stări nesatisfăcătoare. De multe ori ele sunt expresia juridică a unei normalizări de fapt a relațiilor între entitățile în cauză. Negocierile pentru încetarea ostilităților, pentru restabilirea relațiilor diplomatice, pentru încetarea unei stări de embargo sau a unei monitorizări, pentru plata unor arierate financiare intră în această categorie.

Acordurile de distribuție privesc noua împărțire de bunuri, teritorii, resurse, zone de dominație economică, politică sau militară. Sunt cele mai grele, susceptibile de degenerare și alunecare în conflicte. În ele se confruntă două părți, din care una este mai ofensivă și a doua mai defensivă. În cazul nesimetriei între cele două părți, se poate ajunge la impunerea unei soluții care este susceptibilă de contestări ulterioare. În cursul istoriei diplomației, distribuția a însemnat confruntarea care a precedat sau urmat războaiele. Ei i se datorează apariția sau dispariția de state, modificările teritoriale, schimbarea zonelor de influență sau dominație. Foarte legată de factorul de putere, ea este cu precădere de tip militar, politic și economic.

Negocierile de distribuție sunt cele mai dificile, cele mai lungi și complicate, ceea ce explică atenția acordată de teoreticieni. În cazul conflictelor identitare însă, obiectul disputei nu poate fi redistribuit, împărțit sau negociat. În alte situații distribuția privește bunuri tangibile, dar pare inechitabilă părții dezavantajate. Astfel nu-și găsește decât soluții temporare, urmate de conflicte violente, alternanță ce se poate repeta timp de secole ca în cazul conflictelor teritoriale dintre Franța și Germania. Ambele situații (valori nedistribuibile sau bunuri greu distribuibile) dau naștere la conflicte perene, prelungite.

Ieșirea din aceste situații capcană a negocierilor distributive o oferă doar negocierile din ultima diviziune.

Acordurile de inovație exprimă noi obligații, creează noi instituții și lansează noi activități construite pe descoperirea și exploatarea interesului comun. Aproape tot ceea ce s-a întreprins cu succes în viața internațională a ultimei jumătăți de veac s-a bazat pe negocieri de inovare: extinderea sistemului Națiunilor Unite, închiderea unor focare cronice, evoluția integrării europene și înființarea a circa o sută de organisme de cooperare regională, asistență tehnică, ajutor umanitar, soluții în problemele globale ale omenirii. Ritmul crescut al schimbărilor ce intervin în viața omenirii, cel mai viu aparținând sferei de civilizație ca tehnologie și cunoștințele ei, iar cel mai lent sferei culturilor, dar sesizabil în viața și gândirea politică, indică negocierile de inovație ca instrumentul prețios de care depinde și vindecarea traumelor vechi și capacitatea de adaptare la realitățile noi.

Categoria vastă ce lipsește din clasificarea lui Ikle, inspirată mai mult de relațiile interstatale și de rezolvarea litigiilor, este ades semnalată de studiul regimurilor. Vitală pentru funcționarea unui regim este rezolvarea problemelor ce apar zilnic în gestionarea lor, fără a apela la un nou tratat sau o conferință, în cadrul dinainte fixat pentru dinamica lor eficace și continuă. Este suficient să ne gândim la un nou *joint-venture* (proiect comun) economic, financiar sau tehnic, la unificarea marilor corporații, la megaconstrucții cum sunt barajele pe fluvii internaționale. Întreținerea lor și rezolvarea problemelor interne sau cu terții, adaptarea la programul tehnologic, la modificarea circumstanțelor exterioare presupune desfășurarea neîntreruptă a unor **negocieri manageriale de întreținere sau de menținere** a unei activități structurate tot de negocieri internaționale. Ele compensează absența aurei marilor negocieri mediatizate prin ingeniozitatea, eficiența și efectele lor benefice.

Discuția asupra clasificării negocierilor ne permite să răspundem la întrebarea: sunt ele atât de diferite una de alta ca să nu fie loc pentru o teorie generală, ci doar un câmp vast de activități lăsate în seama tratamentului ad-hoc, specific și ghidat doar de experiență? Evident că nu, întrucât, în ciuda diferențelor, ele împărtășesc trăsături comune ce pot fi supuse unei analize teoretice, unei cercetări definite ca un subiect autonom. De aici decurge și posibilitatea de a face recomandări generale pentru pregătirea și desfășurarea lor reușită, cât și pentru pregătirea negociatorilor în lumina cerințelor analizei.

Cât de mare este cererea de îndrumări în acest domeniu o arată prezența în rafturile librăriilor ce oferă recomandări pentru alegerea profesiunii, păstrarea sănătății, cultivarea hobby-urilor și o viață fericită a manualelor cu titlul: *Cum să negociezi cu succes*. Sfaturile sunt generale, pentru orice tip de negocieri, cu convingerea că numărul și exigențele lor au intrat deja în țesătura vieții sociale curente.

Capitolul 3
Modele ale negocierilor bilaterale

După cel de-al Doilea Război Mondial, numărul mare de negocieri bilaterale de distribuție purtate fie între state, fie între parteneri economici (patroni și sindicate) au stimulat teoria negocierilor și a căutării de modele. Între acestea, modelul matematic la care s-a recurs a fost furnizat de teoria jocurilor. Definite ca *competiții dominate de reguli*, jocurile au îmbrățișat în larga lor categorie și negocierile care pot fi acoperite de definiția jocurilor: competiții supuse unor reguli.

Întrucât jocurile matriciale studiate de John von Neumann din considerente legate de economie au influențat analiza negocierilor, împrumutându-le un bogat bagaj conceptual, le vom prezenta succint și pe înțelesul tuturor.

Jocul matricial abstract este reprezentat printr-un tablou (matrice) unde există linii și coloane. Liniile corespund *strategiilor* jucătorului A, iar coloanele jucătorului B. La intersecția unei linii cu o coloană se află un număr reprezentând utilități, termen economic atribuit valorilor unor bunuri. Utilitățile cu semn pozitiv sunt câștiguri pentru jucătorul A și pierderi pentru jucătorul B, iar cele negative sunt pierderi pentru A și câștiguri pentru B. De exemplu, la intersecția strategiilor S_2, $\bar{S}_2$, câștigul 5 revine lui A, în timp ce B pierde 5 (sau lui B îi revine –5). Tabloul se numește *matrice de plăți.*

Jocul definit prin faptul că ceea ce este câștig pentru un jucător este pierdere pentru celălalt și invers face ca el să fie numit *joc de sumă nulă,* ceea ce îi conferă de la început o caracteristică confruntațională.

Să considerăm matricea unui joc:

		(B)		
		$\bar{S}_1$	$\bar{S}_2$	$\bar{S}_3$
	S_1	–3	–6	12
(A)	S_2	–1	5	2
	S_3	–6	10	–8

Aceasta este matricea de plăți unde 12, la intersecție, reprezintă de exemplu câștigul jucătorului A, adică pierderea lui B și cazul în care A joacă strategia S_1 (linia 1), iar B strategia $\bar{S}_3$ (coloana 3).

Jucătorul A este atras de strategia sa S_1 care îi permite câștigul cel mai mare: 12. Dar acest obiectiv se izbește de posibilitățile lui B de a juca strategiile de care dispune: S_1 barat sau S_2 barat prin care condamnă pe A la pierderile –3 sau –6. Alegerea unei strategii de către un jucător constituie un *pas* sau o *mutare.* La rândul său, jucătorul B este doritor să-și asigure maximul de câștig 8 aflat în strategia S_3 barat, dar dacă A face mutarea S_1 sau S_2, B riscă pierderi ca 12 sau 2.

Presupunând că atât A, cât și B se comportă rațional, conduși de argumentul securității, A poate judeca astfel: dintre toate plățile negative, reprezentând pierderile maxime în cele trei opțiuni pentru el (–6, –1, –8), cea mai convenabilă este pierderea cea mai mică. Cel mai bun rezultat din cele rele este –1. La rândul său, B, analizându-și câștigurile reprezentate de maximul a ceea ce poate obține pe fiecare coloană, constată că cea mai rea dintre plățile cu câștig este tot –1 (pentru el +1).

Intersecția liniei S_2 cu coloana $\bar{S}_1$ conține deci o plată cu proprietăți speciale. Este cea mai bună din cele nefavorabile pentru A, iar pentru B cea mai puțin rea din cele bune. Jucătorul A nu poate face mai bine decât să mute S_2, iar jucătorul B nu poate face mai mult decât să aleagă $\bar{S}_1$.

Punctul de la intersecția (S_2, $\bar{S}_1$) se numește *punct șa (saddle point)* sau *punct de echilibru.* El se găsește ușor prin faptul că este cel mai mic pe linie și cel mai mare pe coloană.

Jocul are deci o soluție unică, prescrisă doar de matrice și nu de considerente externe, în afara raționalității jucătorilor. Ea este cuprinsă în teorema faimoasă de *minimax* pentru matricea de plăți generale.

(B)

		$\bar{S}_1$	$\bar{S}_2$	$\bar{S}_3$
(A)	S_1	c_{11}	c_{12}	c_{13}
	S_2	c_{21}	c_{22}	c_{23}
	S_3	c_{31}	c_{32}	c_{33}

$\max_i \min_j c_{ij} = \min_i \max_j c_{ij}$, unde i = 1, 2, 3; j = 1, 2, 3.

Am reprezentat plățile prin notația c_{ij} (la intersecția liniei i cu coloana j). Punctul șa este ($S_2\bar{S}_1$), adică $c_{21} = -1$.

Verificăm ușor în cazul tratat:

$\max_i \min_j c_{ij} = \max_i (-6, -1, -8) = -1$

$\min_i \max_j c_{ij} = \min_i (-1, 10, 12) = -1$

Cea mai elegantă teoremă a teoriei jocurilor datorată lui J. von Neumann ne asigură că toate jocurile matriciale au soluție unică și bine determinată și că la fel se întâmplă cu toate jocurile ce admit reprezentare matricială.

Ce se întâmplă în cazul în care nu există punct șa?

Matricea de plăți:

(B)

		$\bar{S}_1$	$\bar{S}_2$
(A)	S_1	0	2
	S_2	3	-1

se află în această situație. Nici o plată nu este cea mai mică pe linie și cea mai mare pe coloană. Și în acest caz, teorema de minimax funcționează, cu o schimbare. Când există punct șa, perechea de strategii bine determinate la intersecția cărora el este situat constituie **strategiile pure**, dar când nu există se recurge la **strategii mixte**, în sensul că fiecare este compusă din strategii de care jucătorul dispune cu o frecvență bine determinată. Se formează astfel o pereche de strategii mixte, care asigură tot o soluție unică a jocului. În jocul matricial considerat, A este asigurat de un câștig egal cu 1 (valoarea jocului ce nu figurează în matrice), în timp ce B poate să

se asigure prin strategia lui mixtă să nu aibă o pierdere mai mare de 1 (ceea ce este bine în condițiile în care ar putea pierde mai mult: 2 și 3).

Amestecul pentru A indicat de teorie este să joace S_1 2/3 din timp și S_2 1/3 din timp. Pentru B, recomandarea teoriei este să joace $\bar{S}_1$ și $\bar{S}_2$ cu frecvențe egale, și pentru a ascunde adversarului intenția sa ar putea recurge la tragerea la sorți. Putem verifica, calculând câștigurile medii ale jucătorilor. De câte ori B joacă $\bar{S}_1$, A câștigă în medie $\frac{2}{3}\times 0 + 3\times\frac{1}{3} = 1$, iar când B joacă $\bar{S}_2$, A câștigă $2\times\frac{2}{3} + \frac{1}{3}(-1)$. Nici un jucător nu poate ameliora acest rezultat garantat, ce nu apare cu ochiul liber ca la punctul de echilibru, pentru a-și ameliora situația. Observăm că și în acest caz rezultatul depinde de matricea inițială și este dată teorema minimax, cu strategii pure sau mixte.

Modelul a fost folosit în analiza unor negocieri, dar s-a dovedit că jocurile de sumă nulă sunt neutilizabile în cazul atât de frecvent când ambii jucători pot câștiga sau pierde împreună. Aportul modelului la conceptele intrate în limbajul negociatorilor de pretutindeni este considerabil. Chiar fără a cunoaște în amănunt teoria jocurilor, ei recurg deseori la termenii: **matricea jocului, strategiile pure și mixte ale jucătorilor, mișcările și plățile lor, punct șa sau de echilibru, soluția jocului, minimax și maximin**. Modelul reamintește negociatorilor că datele negocierii, ca și ale jocului, trebuie cunoscute bine pentru a înțelege ce rezultat ar putea fi garantat de însăși studierea situației exprimată în utilitățile (plăți sau costuri) fiecărui pas ca alegere de strategie. În special negociatorii își reamintesc de teorema minimax ce funcționează în condiții restrictive atunci când, într-un sens mai larg, urmăresc maximizarea câștigului atât de justificată în condiții prielnice (context favorabil sau preopinent mai slab) sau de minimizarea pierderilor (numită și minimizarea sau controlul daunelor), când condițiile externe sau resursele celuilalt jucător nu sunt favorabile.

Teoria jocurilor de sumă nulă și-a găsit însă o aplicație mai fructuoasă în domeniul militar, unde o confruntare (competiție dominată de reguli) se exprimă mai ales prin rezultatul învingător – învins, poziție câștigată – pierdută, distrugeri aplicate – suferite.

Sunt citate două studii care analizează bătălii din cel de-al Doilea Război Mondial. În 1943, atât forțele aeriene americane, cât și navele japoneze puteau alege două căi (nord sau sud) pentru a ajunge în jurul unei insule la locul unde armata japoneză avea nevoie de întăriri. În funcție de aceste alegeri, numărul de zile în care vasele puteau fi expuse bombardamentelor era diferit, reprezentat de o matrice*:

		(Japonezi) Nord	Sud
(Americani)	Nord	2 zile	2 zile
	Sud	1 zi	3 zile

În 1944, în timpul luptelor de după debarcare, germanii (Armata a 9-a) aveau două strategii: să atace sau să se retragă. Aliații dispuneau de trei strategii: să întărească spărtura, să mute rezervele la est, să păstreze rezervele. O matrice scrisă la început cu plățile descrise în cuvinte este transformată în matrice numerică, a cărei concluzie numerică este din nou comentată în limbaj natural. Aceste două bătălii au fost analizate cu ajutorul modelelor de joc de sumă nulă și în ambele cazuri modelul a confirmat mișcările strategice încununate de succes pentru aliați.

Aplicații apar și în domeniul politic: înfruntarea a două doctrine politice din care una singură va întruni majoritatea (utilitățile nu exprimă procente de voturi), marketing (lupta pentru cucerirea pieții), economie (strategii de târguială), biologie (lupta speciilor pentru nișe, comportamentul animalelor etc.). Deosebit de interesante sunt rezultatele din aplicarea teoriei jocurilor la păsări. S-a dovedit că până și păsările devenite simboluri ale unui singur tip de comportament, porumbeii pentru comportament pașnic și șoimii pentru agresivitate, folosesc strategii mixte ale celor două trăsături, în frecvențe desigur diferite.

În momentul în care ieșim din sfera jocurilor de sumă nulă, lucrurile se complică și deși modelul teoriei jocurilor oferă soluții,

* Matricea se citește astfel: americanii aveau de ales între două strategii: de a zbura prin Nord (2, 2) sau Sud (1, 3), iar japonezii între două strategii: de a naviga prin Nord (2, 1) sau Sud (2, 3). La intersecțiile acestor strategii se află numărul de zile în care vasele japoneze se expuneau bombardamentelor americane (de la 1 la 3).

acestea nu mai sunt unice, ci supuse interpretării. **Jocurile de sumă nenulă** sau de cooperare sunt mai apte să servească drept modele pentru negocieri. Ele sunt scrise tot sub formă matricială, dar la fiecare intersecție de strategie se află o pereche de utilități, una pentru fiecare jucător a cărui sumă este diferită de zero. Jucătorii pot câștiga sau pierde împreună.

Să considerăm o matrice a unui astfel de joc:

	(B)	
(A)	(1, 1)	(0, 1)
	(1, 0)	(1, 1)

Rezultatul optim este fără îndoială dat de (1,1), care satisface maximul de așteptări din partea fiecărui partener.

Vom ilustra mecanismul întocmirii unui model de jocuri cooperative la negocierile bilaterale printr-un caz studiat. Transilvania și Muntenia, aflate la sfârșitul secolului XVII în suzeranitate formală față de Poarta Otomană, ambele bucurându-se de un anumit grad de autonomie, caută o alianță cu Imperiul Habsburgic, aflat în ascendență după respingerea turcilor la Viena în 1683. Ambele negociază cu Viena, dar și între ele. Dacă ar fi existat un acord între Transilvania și Muntenia (pentru munteni amintirea unirii realizate de Mihai la 1600 era încă vie), intrarea în Liga Creștină condusă de Habsburgi ar fi fost realizată în mod mult mai avantajos, cel mai avantajat de aceasta formulă fiind partenerul român. Nerealizarea alianței pentru ambele entități nu deranja prea mult Transilvania; în schimb, dacă una devenea aliata Ligii, în timp ce cealaltă nu, interveneau dezavantaje mai mult sau mai puțin severe pentru ambele.

Matricea poate fi scrisă cu strategiile luate în considerare de cei doi negociatori, domnul Munteniei Șerban Cantacuzino și principele Transilvaniei Apafi:

		(Apafi) Alianța cu Austria	Nealianța cu Austria
(Șerban)	Alianța cu Austria	(1, 0)	(-a, -b)
	Nealianța cu Austria	(-c, -d)	(0, 1)

Analiza obligă la cuantificarea dezagrementelor: a = 0,5; b = 0,7; c = 0,4; d = 0,3. Reprezentarea grafică a jocului se face prin

patrulaterul MNQP. Soluţia este căutată pe **axa de negocieri** între Şerban şi Apafi şi determinarea unui punct de echilibru pe această axă, reprezentată de linia MN.

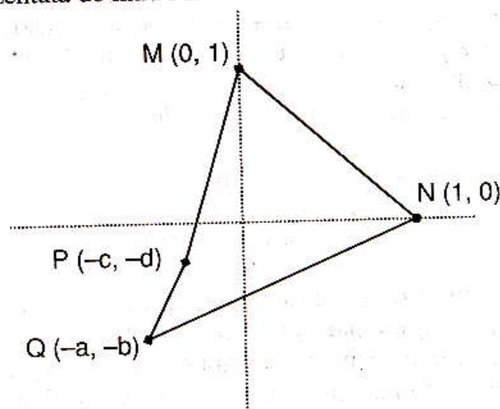

Figura nr. 5. Reprezentare grafică de joc

Neexistând criterii precise pentru interpretarea cerinţei de **echitate**, teoreticienii dau soluţii diferite pentru situarea punctului de echilibru pe axa de negocieri.

Astfel, după Nash, coordonatele punctului de echilibru sunt:

$$x^* = \frac{1}{2} + \frac{b-a}{2}$$

$$y^* = \frac{1}{2} + \frac{a-b}{2},$$

neglijând (–c, –d) care reprezintă după el un *misplaced altruism*, altruism prost plasat. Shapley consideră altruismul primejdios şi oferă soluţia:

$$x^* = \frac{1}{2} + \frac{1}{2}\left[\frac{bd}{1+b+d} - \frac{ac}{1+a+c}\right]$$

$$y^* = 1 - x^*$$

Raiffa acordă importanţă potenţialului de ameninţare prin soluţia:

$$x^* = \frac{b(1+a)}{a(1+b)+b(1+a)}$$

$$y^* = 1 - x^*$$

Iar Braithwaite, care acceptă folosul altruismului, propune:

$$x^* = \frac{(1+b+c+bc-ad)}{(1+a+b+c+d)}$$

$$y^* = 1 - x^*$$

Rezultatele după cei patru autori se prezintă astfel:

	Nash	Shapley	Raiffa	Braithwaite
Şerban	0,6	0,4999	0,531	0,572
Apafi	0,4	0,5001	0,469	0,428

Tabelul poate fi citit astfel: cei doi negociatori nu au aceeaşi poziţie în negocieri. În funcţie de interesul lor în soluţie, ei ar trebui să arate mai mult sau mai puţin înclinare spre concesie. Apafi ar trebui să se mulţumească cu 40% din rezultatul final al negocierilor cu Şerban, după Nash. Ca şi acesta, Raiffa şi Braithwaite acordă lui Şerban un avantaj în negocieri. Neglijarea poziţiei sale de către Apafi, care a urmat politica unei alianţe cu Austria cu autonomie limitată fără Şerban (Acordul din 1688 de încorporare în Imperiu), l-a împiedicat pe Apafi să obţină soluţia dorită. Moartea lui Şerban a întrerupt negocierile sale directe cu Viena. Exemplul şi-a propus să ilustreze meritele şi slăbiciunile unui model matematic al negocierilor.

Următoarele observaţii pot conduce la o evaluare succintă.

1. Un model matematic este o reprezentare abstractă, susceptibilă de a fi aplicată în mai multe situaţii concrete. Modelul de mai sus ar putea la fel de bine să fie luat în considerare în tratarea oricărei situaţii în care două ţări vor să acceadă la o alianţă, un tratat sau o formă avansată de cooperare cu o entitate terţă, cum este cazul a două ţări de pe lista de aşteptare a lărgirii Uniunii Europene (separat sau cu o conlucrare prealabilă între ele).

2. Caracterul riguros şi cuantificat conferă autoritate modelului, care poate fi privit ca un indiciu sigur şi obiectiv spre soluţie. Dar, după cum se vede, factorul subiectiv intervine în alegerea modelului, simplificarea situaţiei şi sacrificarea unor variabile omise, cuantificarea utilităţilor pozitive şi negative, interpretarea rezultatului, retradus în limbajul negocierii, infinit mai suplu şi bogat în sensuri.

3. Meritul unui model stă în obligaţia pe care o creează pentru negociator de a analiza atât structura negocierii şi de a descoperi

analogii cu alte cazuri, cât şi datele problemei, dezvăluind factori care altfel ar fi neglijaţi sau omişi. Avantajul său constă şi în posibila dezvăluire a unor situaţii neglijate anterior. Neintuiţionist prin esenţă, modelul vorbeşte despre căi şi mijloace ce ies din sfera intuiţiei negociatorilor.

Unul din modelele cu cel mai mare răsunet în teoria şi practica negocierilor este un joc de cooperare paradoxal numit **dilema prizonierului**.

Jocul este reprezentat de următoarea matrice:

		(B) M	(B) non M
(A)	M	(–5, –5)	(–1, –10)
	non M	(–10, –1)	(–3, –3)

Plăţile reprezintă anii de puşcărie care îi aşteaptă pe doi complici la o crimă, ce depind de faptul dacă mărturisesc împreună, separat sau nu mărturisesc deloc. Cei doi acuzaţi nu comunică între ei.

Fiecare se gândeşte la ce va face celălalt. Dacă al doilea mărturiseşte, primul are perspectiva de a fi condamnat la 5 ani dacă mărturiseşte şi el, sau la pedeapsa maximă de 10 ani dacă nu mărturiseşte. Dacă al doilea nu ar mărturisi, primul înfruntă pedeapsa mai uşoară mărturisind (1 an) sau una ceva mai gravă nemărturisind.

Riscurile cele mari (pedeapsa maximă) rezidă în poziţiile diferite pe care le iau, iar rezultatele mai mult sau mai puţin acceptabile sunt cele în care ei iau aceeaşi decizie de a mărturisi sau nu. Faptul că în mod sistematic, la acest joc, jucătorii nu ajung la soluţia care le-ar conveni cel mai mult, a pus în mişcare încercarea de a dezlega dilema.

Numărul de situaţii în care dilema puşcăriaşului apare este şi el considerabil. Un diplomat specialist în rezolvarea conflictelor considera că cea mai bună piesă la dosarul conflictului din Cipru (deschis în 1974 şi devenit aproape cronic) a fost un articol al unui cercetător nordic, care asimila conflictul cu o situaţie proprie „dilemei prizonierului". Într-adevăr, după cinci decenii de căutare a unei soluţii, problema continuă să stea pe agenda preocupărilor internaţionale. Dilema prizonierului a ajuns să fie semnalul situaţiilor de impas şi a crizelor perene greu tratabile. Pot fi enumerate alte exemple din domeniul preţului petrolului, al votului secret în parlamente, al afacerilor şi al marketingului. Cel mai clar, dilema prizonierului apare în măsurile de ocrotire a unui bun comun, ca de exemplu micşorarea consumului de apă sau combustibil, a limitării voluntare a producţiei agricole, a aplicării unei recomandări generale ca de pildă de reducere a bugetelor militare sau a unei obligaţii ca plata impozitelor. Fiecare participant este favorizat de aplicarea generală a măsurii, dar este tentat de strategia evaziunii, care promite un profit net şi imediat. Dacă toţi jucătorii ar părăsi însă strategia cooperării, ar antrena prăbuşirea întregului proiect colectiv.

Studiile începute prin experimente repetate la Universitatea din Michigan au fost continuate în numeroase locuri, din cauza simplităţii experimentului şi variabilităţii temelor. Cele mai importante rezultate au fost stabilizarea soluţiei de cooperare prin repetare prelungită. Ele au aprins numeroase dezbateri asupra raţionalităţii individuale şi colective, a motivaţiilor de bază în comportamentul uman şi au influenţat considerabil psihologia, sociologia şi antropologia.

Capitolul 4
Modele ale negocierilor multilaterale

Trecerea de la două dimensiuni sau elemente la trei reprezintă un prag metodologic important în fizică, mecanică, geometrie şi alte ştiinţe, dar şi în cazul negocierilor. O dată cu acest prag, sare în ochi conceptul de *coaliţie* sau *alianţă*. Cine se aliază cu cine, cu ce avantaje şi riscuri şi împotriva cui, care la rândul său se întreabă ce opţiuni îi rămân şi ce promit ele? Nu trebuie să insistăm asupra faptului că într-o lume cu negocieri multilaterale aceste întrebări sunt actuale, iar negocierile se îndreaptă din nou spre modelele ce le-ar putea fi de folos.

De data aceasta, modelul matematic pentru cazul cu *n* jucători devine mai sofisticat. Pe lângă calculele algebrice simple sau teoria jocurilor, intervine teoria mulţimilor. În locul punctului de echilibru intervin *imputaţiile*, care sunt vectori de plăţi ce corespund partenerilor, fie jucători izolaţi sau sub-mulţimilor de jucători aliaţi. Astfel în prima şcoală Neumann-Morgenstern bazată pe imputaţii se lucrează cu *mulţimi de stabilitate* şi cu *soluţii dominante*. În şcoala Aumann-Maschler apar conceptele de *configuraţie, obiecţie* şi *contraobiecţie*.

Spectrul echităţii greu definibile se prelungeşte din teoria jocurilor de cooperare în jocurile cu *n* jucători. Premisele teoretice ale autorilor sunt abstracte şi idealul lor e să ofere un model pentru toate situaţiile descrise doar de numărul de parteneri şi de plăţile de imputaţii (nu în matrice de data aceasta). Fiindcă nu se realizează un acord teoretic pe aceste baze ce se dovedesc insuficiente, cercetătorii şcolii de la Bucureşti au încercat ieşirea din impasul teoretic, recurgând la teoria informaţiei.

Se ştie din teoria informaţiei că entropia este un instrument esenţial în măsura gradului de incertitudine conţinută de un experiment probabilist şi a informaţiei conţinută de un mesaj. Lumea educată a secolului XXI care se referă la biţi când este vorba de

cumpărarea unui computer sau de dimensiunea unui mesaj pe internet, la entropie (în sens termodinamic, de unde provine), când discută încălzirea planetei sau chiar lipsa de ordine ce domneşte în sistemul internaţional sau în subsistemele sale, este destul de pregătită să folosească teoria informaţiei care stă în inima civilizaţiei contemporane. Datorită lui Watanabe s-a văzut că entropia poate măsura nu doar incertitudine şi informaţie, ci şi gradul de *interacţiune* sau *conexiune* (termenii *interdependenţă* sau *coeziune* sunt şi ei apropiaţi) a unor subsisteme, fie ele ţări, regiuni, industrii, companii sau persoane. Această constatare este bazată pe faptul că gradul de organizare a unui sistem devine mai mare dacă gradul de nedeterminare descreşte. Ideile lui Watanabe, aprofundate de Silviu Guiaşu, au fost luate ca punct de plecare a folosirii metodei în teoria jocurilor cu mai mulţi parteneri.

Măsurăm gradul de organizare numit W (după Watanabe) prin diferenţa dintre suma nedeterminării părţilor şi nedeterminarea sistemului. Într-un sistem triadic (de state, armate, economii, indivizi, regiuni etc.):

$$W\{(\bar{1}\,\bar{2}\,\bar{3}),(\bar{1}),(\bar{2}),(\bar{3})\} = H\{1\} + H\{2\} + H\{3\} - H\{(\bar{1}\,\bar{2}\,\bar{3})\},$$

unde H este măsura clasică a entropiei, bazată pe probabilităţi:

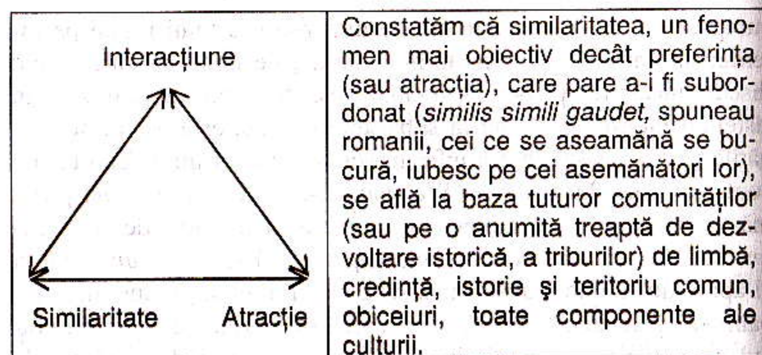
$$H\{i\} = -\sum p(x_i) \log p(x_i)$$

Gradul de organizare a sistemului este astfel diferenţa între suma entropiei subsistemelor luate separat şi a sistemului în ansamblu.

Deşi mai pretenţioasă teoretic, metoda este uşor de pus în practică, iar cu un program adecvat poate fi realizată automat de calculator, pe baza unor indicaţii comunicate în limbaj curent.

Înainte de a trece la o aplicaţie triadică simplă, e cazul să facem o observaţie esenţială.

Propunându-şi să introducă **interacţiunea** ca variabilă nouă şi măsurabilă în negocieri, abordarea metodei informaţionale antrenează schimbări esenţiale în modul de a le înţelege şi în structura pe care le-o atribuim. De ce se formează o coaliţie? Este oare aceeaşi lege pe care o semnalează Hamon în procesul de formare a prieteniei umane?

Constatăm că similaritatea, un fenomen mai obiectiv decât preferința (sau atracția), care pare a-i fi subordonat (*similis simili gaudet*, spuneau romanii, cei ce se aseamănă se bucură, iubesc pe cei asemănători lor), se află la baza tuturor comunităților (sau pe o anumită treaptă de dezvoltare istorică, a triburilor) de limbă, credință, istorie și teritoriu comun, obiceiuri, toate componente ale culturii.

Figura nr. 6 Schița lui Hamon

Și cum perspectiva culturală este prevalentă în opinia intelectuală a vremii noastre, similitudinea a fost salutată, la un loc cu diferența specifică, sursă a identității comunitare. Negocierea intervine pentru a aplana mai ales problemele conviețuirii cu oamenii diferiți, aparținând altor comunități, și pentru a reduce asperitățile acestei conviețuiri. Nu similitudinea este esențială în raporturile celor ce au nevoia de a negocia. Într-un sat bosniac, două populații, una sârbă, alta musulmană, refuză contactul, dialogul și conlucrarea; ele se află în stare conflictuală, la marginea violenței. Interacțiunea este aproape zero, iar ciocnirea iminentă. Negocierea este chemată să repare această situație și să prevină conflictul.

Cum se măsoară interacțiunea? Metoda nu-și pune întrebarea ce au în comun oamenii, ca ciment al similarității și preferinței, ci ce fac împreună, în ciuda diferențelor lor, în cadrul unui proiect comun. Un asemenea proiect nu poate fi construit decât pe baza unui interes comun, găzduind desigur multiple interese complementare sau tranzacționabile. Metoda informațională își găsește astfel terenul propice în domeniul civilizației dominate de cunoștințe și acțiuni transferabile și nu în terenul culturii, ale cărei valori specifice pot conduce la conflict și la paralizarea negocierilor. Probabil că cea mai importantă consecință a utilizării acestei metode este înțelegerea păcii ca o stare de interacțiuni neviolente, stare măsurabilă prin măsurarea interacțiunii entităților în cauză, în timp ce războiul nu este decât încetarea interacțiunilor pașnice și substituirea lor cu o interacțiune violentă.

Aplicația metodei la negocieri o oferă negocierea celor doi prinți, Șerban și Apafi. Discuția lor se purta în jurul alianței cu Austria. Încercăm să construim modelul negocierilor lor cu doi jucători drept un model de negocieri multilaterale. Negocierea era în realitate trilaterală. Adăugăm acum pe jucătorul Leopold, împăratul Austriei. Actorii (subsistemele) sunt deci: S (Șerban), A (Apafi) și L (Leopold).

Supunem mai întâi un chestionar asupra unor caracteristici în care să domine preponderent într-unul sau același grup de interese: sunt țări mici sau mari? Este fiecare vecin cu ambii parteneri? Există proiecte comune: agricole, militare, comerț, meșteșuguri? Se află în relații cu Papa, Franța, Rusia, Poarta Otomană, Moldova sau Polonia, există netolerare religioasă, putere nobiliară dezvoltată, liniște internă, suveranitate deplină etc., toți factori ce influențează desfășurarea unui proiect comun?

Greutatea constă în alcătuirea chestionarului. Restul urmează de la sine. Răspunsurile sunt da sau nu și se notează cu + și –.

Urmează calculul entropiilor pentru actori individual, luați câte doi sau toți împreună, conform formulei entropiei H (i):

H (S) = 1,000 H (A) = 0,9956 H (L) = 0,9305

H (SA) = 1,9258 H (SL) = 1,8178 H (AL) = 1,5016

H (SAL) = 2,786

De aici rezultă măsura conexiunii sau interdependenței, ca diferență între suma entropiilor componentelor în parte și entropia sistemului pe care îl formează împreună:

$$W_{SAL}\ (S/A/L) = H\ (S) + H\ (A) + H\ (L) - H\ (SAL) = 0{,}5475$$

$$W_{SA}\ (S/A) = H\ (S) + H\ (A) - H\ (SA) = 0{,}0698$$
$$W_{SL}\ (S/L) = H\ (S) + H\ (L) - H\ (SL) = 0{,}1127$$

$$W_{AL}\ (A/L) = H\ (A) + H\ (L) - H\ (AL) = 0{,}4245$$

Sunt valabile și formulele:

$$W_{SAL}\ (SA/L) + W_{SA}\ (S/A) = W_{SAL}\ (SL/A) + W_{SL}\ (S/L) = W_{SAL}\ (AL/S) + W_{AL}\ (A/L) = W_{SAL}\ (S/A/L)$$

Cea mai slabă interacţiune are loc între S şi A, ceea ce aparent ar indica o şansă mică pentru alianţa lor. Dar în prima egalitate a formulelor de mai sus, cea mai mare interacţiune este dată de această coaliţie şi rest: SA/L. Ca şi în analiza jocului bidimensional, modelul prezent ne arată că o alianţă între S şi A ar fi promovat interesele lor faţă de L şi ar fi asigurat mai bine stabilitatea întregului sistem.

Ideea esenţială a metodei este următoarea: pentru ca soluţia să fie cooperativă, cea mai potrivită coaliţie într-un sistem dat este acea care are maxim de coeziune cu restul sistemului şi care consistă din elemente cu coeziune joasă. Opusul acestui caz este gruparea elementelor cu coeziune înaltă, care izolează restul şi divid sistemul.

Care sunt factorii suplimentari care pledează pentru folosirea şi dezvoltarea în viitor a metodei informaţionale? În primul rând posibilitatea de a avea fără nici un aport suplimentar teoretic un număr oricât de mare de participanţi la un sistem dat: 5 – 7 dacă este vorba de marile puteri, 8 sau 9 dacă este G8, 15 – 29 sau 30 pentru Europa, mergând până la circa 150, în Adunarea Generală a ONU (cea mai simplă aplicaţie a metodei constă în studiul voturilor nominale jucând rolul de caracteristici) sau o Conferinţă globală de sub egida ONU.

Al doilea element promiţător este posibila dezvoltare a unui sistem de indici semnificativi pentru identificarea şi măsura interacţiunii. Astăzi statisticile regionale sau mondiale s-au dezvoltat mult, oferind date pentru comerţ, firme mixte, călătorii personale şi turism, investiţii reciproce, filiale ale unor companii multinaţionale, construirea de obiective în comun (în special linii de transport sau comunicaţie), schimb de studenţi, echipe ştiinţifice comune, mariaje mixte etc.

În rândul trei stă nuanţarea metodei prin mărirea numărului de răspunsuri de la 2 la 3 şi 4 (în cazurile de vot se numără şi abţinerea şi neparticiparea) sau mai mult.

În sfârşit, tehnologia informaţiei (IT) s-a dezvoltat într-atât încât oferă suport pentru continua observare a proceselor de interacţiune prin intermediul băncilor de date şi automatizarea calculului.

Capitolul 5
Negocieri multilaterale: un studiu comparativ

Cu scopul de a degaja trăsături favorizante succesului şi a separa pe cele care nu sunt relevante în această privinţă, am întreprins studiul a cinci negocieri multilaterale desfăşurate în jumătatea a doua a secolului trecut, în domenii şi sub egide diferite. Au fost selectate:

1. **Conferinţa Dreptului Mării**, sub egida ONU (1970-1982)
2. **Runda Uruguay pentru tarife şi comerţ a GATT** (1986)
3. **Negocierile pentru o singură piaţă economică** (SEA), Comunitatea Europeană (încheiate în 1986)
4. **Comitetul de dezarmare**, Geneva (1959-1988)
5. **Conferinţele de dezvoltare ale UNCTAD-ONU** (1964-1990)

După descrieri detaliate ale cronologiei, problemelor, obiectivelor, actorilor şi contextului şi notelor caracteristice, au fost selectate următoarele 15 variabile: mărime, durată, continuitate, deschidere, complexitate, comunicare, context mondial, formalism statutar, formalism procedural, flexibilitate, consens, polarizare, suprapunere (interese), proiect comun şi simetria resurselor.

1. **Conferinţa pentru Dreptul Mării** a fost considerată pe drept *„cea mai mare şi continuă, cea mai pretenţioasă tehnică din mulţimea de negocieri vaste întreprinse vreodată"*. S-a mai spus despre ea *„că este unică prin dimensiune (150 de ţări), complexitate, implicaţiile temelor (resurse şi proprietate, energie şi antichităţi, minereuri, libertate de navigaţie, mediu, orice de la piraterie la balene, poluare şi antichităţi), prin numărul participanţilor şi prin inovaţiile procedurale care au sfidat toate tradiţiile normative în relaţiile internaţionale, un proces de creaţie juridică, cu un caracter esenţial politic şi economic.* A lucrat prin consens (singurul vot a avut loc în 1982), folosind metoda *„pachetului de soluţii,*

în care fiecare țară câștiga ceva și pierdea ceva ... ceea ce, luat împreună, nici o țară nu își permitea să respingă".

Activitățile celor 13 ani de negocieri s-au materializat în cele 320 de articole în Tratatul Final și 118 în 6 anexe, care au anulat vechea regulă *primul venit, primul servit*, a definit *interalia* marea teritorială și zona economică exclusivă (EEZ), cuprinzând drepturi utile statelor de coastă asupra resurselor, rezolvarea obligatorie a disputelor, dreptul liberei treceri în strâmtori.

2. **Runda Uruguay pentru tarife și comerț** a fost organizată de GATT (devenită azi WTO,Geneva), a urmat rundelor de liberalizare Kennedy Round și Tokyo Round. Mai ambițioasă decât rundele precedente, a avut 15 teme incluzând un comerț în valoare de 1000 de miliarde de dolari, cea mai ambițioasă rundă GATT întreprinsă până atunci". Pe lângă subiectele sectoriale clasice (textile, confecții, produse tropicale), a făcut *o descriere impresionantă pentru produsele industriale* și s-a ocupat de sectoare noi ca: investiții legate de comerț, comerț în servicii, drepturi de proprietate. Începută în 1986, a avut momente de criză în 1990, dar a fost reluată în 1991. În afara grupurilor opuse net (importuri și exporturi de tehnologie), a avut și alte diviziuni oglindite în *draft*-urile inițiale: grupul Elveția-Columbia + 40 în noile probleme; cei zece (coaliția criticilor), în frunte cu Brazilia și India; grupul compromisului, reprezentat de Argentina. Formațiuni noi s-au format pe parcurs, ca Grupul Păcii (numit așa după hotelul genevez: Hôtel de la Paix), format din „puteri mijlocii pentru comerțul liber". În 2006 ne aflăm în Runda de la Doha, cu o agendă lărgită și actualizată.

3. **Negocierea SEA** (The Single European Act) a produs „cel mai important amendament la Tratatul de la Roma, de când acesta din urmă a fost adoptat, în 1957". Obiectivele sale au fost să realizeze o piață unică internă europeană și să introducă măsuri în acest scop în:

a) reforma instituțională;
b) sistemul de vot;
c) lărgirea jurisdicției Comisiei Europene;
d) pașii spre Uniunea Europeană.

Negocierea SEA a constituit un bun model pentru următorii pași reprezentați de negocierile de la Maastricht, Amsterdam și Nisa.

Având două teme esențiale – prezervarea suveranității naționale și facilitarea reformei instituționale –, negocierile s-au desfășurat între propuneri maximaliste, minimaliste și de compromis, greu de reconciliat. Rigoarea statutară și procedura constrângătoare a beneficiat de alte elemente care au asigurat totuși flexibilitatea în negocierile Comunității Europene: *„o înclinare de construcție internă spre succes"*, termene lungi cu obiective fixe, rapoarte și grupuri numeroase, comportament cooperativ, accentul pe rezolvarea de probleme, preeminența economicului, inițiativa personală, tradiția elitistă a grupurilor restrânse de consultare și decizie. Cel mai semnificativ rezultat a fost restrângerea votului unanim și lărgirea votului majoritar. În sistemul de negociere continuă a Comunității Europene, negocierea SEA trebuie analizată în funcție de pașii anteriori și de noile negocieri care au urmat-o.

4. **Negocierile de dezarmare** au fost duse în cadrul unui Comitet cu statut ambiguu (parțial sub egida ONU, cu rol precumpănitor al inițiatorilor, printre care poziția dominantă au avut-o puterile care conduceau cele două blocuri militare majore, și cu un număr crescând de membri – începând de la 10, apoi 18 și apoi 40). Pe agenda sa s-au aflat armele nucleare, chimice și alte arme de distrugere masivă, armele convenționale, reducerea de bugete militare și forțe armate, legătura cu dezvoltarea și securitatea internațională, măsuri colaterale și chiar dezarmarea generală și completă. Cu tot rolul lor util în dezbaterea problemelor și în cunoașterea punctului de vedere, din ce în ce mai vocal, al țărilor nealiniate și în prezentarea formală sau pregătirea unor acorduri (experiențe nucleare în trei medii și apoi în toate mediile, Convenția privind armele biologice, Tratatul de neproliferare, interzicerea folosirii armelor de distrugere în masă în spațiul cosmic sau pe fundul oceanului etc.), negocierile de dezarmare au depins întotdeauna de marile puteri militare și de negocierile restrânse și închise ale acestora. Ele sunt totuși instructive în privința lărgirii continue a contribuției țărilor mici, care s-au afirmat în ciuda dominării negocierilor de către marile puteri. Cartea ambasadoarei suedeze Alva Myrdal, laureată a Premiului Nobel pentru pace, este elocventă în această privință.

5. **Negocierile UNCTAD** au fost începute prin UNCTAD 1 (Geneva, 1964) și UNCTAD 2 (New Delhi), cele mai semnificative, urmate de cele ținute la Santiago, Nairobi, Manila, Belgrad

ş.a.m.d. În 1974, Adunarea Generală a adoptat Declaraţia şi Programul de acţiune privind stabilirea Noii Ordini Economice în care se afirma că „*injustiţia economică e o ameninţare la securitate şi o sursă de conflicte*". Dar dialogul Nord-Sud la care negocierile UNCTAD s-au redus, în vederea modificării sistemului economic global, pentru a-l face mai echitabil şi mai „*favorabil dezvoltării*", au eşuat complet la sfârşitul anilor '70. Cu toate că a atacat probleme esenţiale în domeniul energiei, materiilor prime, ştiinţei, hranei, agriculturii şi dezvoltării, prin metodele şi formulările sale şi prin suprasolicitarea exigenţelor juridice şi politice faţă de considerentele realiste şi practice, precum şi alte caracteristici ale acestor negocieri, a îndepărtat grupul celor 77 de ţări în curs de dezvoltare de rezolvarea problemelor şi a agravat nedisponibilitatea majorităţii ţărilor dezvoltate de a aduce modificări semnificative la restructurarea sistemului economic mondial şi de redistribuire a puterii prin aranjamente instituţionale.

Primele trei negocieri din cele cinci abordate (dreptul mării, comerţ, Europa) pot fi considerate negocieri multilaterale de succes în sensul realizării tangibile şi durabile a obiectivelor ce şi le-au propus. Negocierile de dezarmare prezintă interes, dar nu îndeplinesc complet condiţiile de eligibilitate, prin lipsa de autenticitate, competenţă şi libertate în competiţia cerută de familia negocierilor multilaterale. Eşecul negocierilor de comerţ şi dezvoltare nu mai necesită dovezi în momentul în care procesul globalizării este confruntat după trei decenii cu agravarea şi mai mare a inegalităţii economice pe plan mondial.

Iată un comentariu sumar al tabloului final care prezintă cele cinci negocieri în lumina celor 15 trăsături esenţiale. Trei dintre cele cinci negocieri sunt de dimensiuni maximale, antrenând întregul sistem internaţional, una de dimensiuni medii (dezarmarea) şi alta de dimensiune mică spre medie (Europa). Toate au o scară largă de **timp** şi toate, în afară de negocierile de dezvoltare, sunt continue. Trei au avut **caracter deschis**, observabile de către cercuri largi, doar cele europene şi de dezvoltare s-au desfăşurat cu uşile închise. Toate cinci au fost **complexe** din punctul de vedere al agendei variate şi încărcate. **Comunicarea** a funcţionat bine în negocierile de succes, parţial în negocierile de dezvoltare şi a fost împiedicată de natura secretă a informaţiei în cazul dezarmării.

Contextul mondial este important. Este greu să obţii rezultate în condiţiile în care negocierea se desfăşoară într-un mediu total neprielnic. Cele trei negocieri reuşite au beneficiat de un context care le-a fost în întregime sau în mare parte favorabil.

Cele două coloane ale tabloului final privind **statutul şi procedura**, mai mult sau mai puţin constrângătoare şi rigide, arată o distribuţie neregulată. S-ar părea că următoarea variabilă, flexibilitatea, depinde de proceduri sau statut, dar această calitate esenţială poate fi obţinută în ciuda formalismului intern, ca în cazul european. Această caracteristică devine o caracteristică vitală a organizării negocierii de succes, în măsură să evite impasurile şi să asigure un mers perseverent spre realizarea obiectivelor. Cel mai greu se lucrează sub regula **consensului**, mai ales în reuniunile mari. Realitatea arată că acest sistem dificil nu împiedică ani lungi de negocieri fără luarea unui vot. Felul în care a fost definit şi practicat în cazul Conferinţei Dreptului Mării arată că acordul general poate fi realizat împotriva unui interes particular, într-un pachet de prevederi în care acest interes este contrabalansat de alte măsuri care compensează şi depăşesc acest neajuns.

Esenţiale sunt cele două coloane care se referă la **polarizare** şi **suprapunere**. Întrucât existenţa intersectării sferelor de interes (suprapunerea) împiedică polarizarea, cele două caracteristici pot fi cuprinse într-o singură concluzie: lipsa polarizării şi prezenţa suprapunerii au fost o notă comună a negocierilor care au reuşit. Din nou, Conferinţa Dreptului Mării este elocventă: niciuna din polarizările politice ale timpului – ţări dezvoltate vs. alte ţări în curs de dezvoltare, blocuri politice şi militare Est-Vest, conflict Israel vs. ţări arabe, ţări foste colonialiste vs. altele ieşite de sub dominaţia lor, ţări angajate şi ţări neutre – nu s-a putut manifesta în cadrul conferinţei pentru simplul fapt că sferele şi interesele conferinţei cu: ţări de coastă şi ţări fără ieşire la mare, ţări cu strâmtori şi fără strâmtori, ţări cu prag continental apropiat sau îndepărtat, cu zone economice în cele 200 de mile având sau nu resurse promiţătoare, ţări cu mijloace tehnice avansate şi altele fără nu coincideau cu diviziunile politice. Astfel, ţări despărţite de confruntări politice, militare sau economice se găseau mereu alături de oponenţii lor în temele conferinţei şi împotriva prietenilor sau aliaţilor din polarizările majore ale lumii. În cazul celor două conferinţe, de dezarmare şi dezvoltare, polarizările lumii au fost prezente în conferinţă, zădărnicind sau încetinind un efort comun.

În toate aceste cazuri de succes, în ciuda diversității de interese parțiale, există recunoașterea puternică a participării la un **proiect comun**, care transcendea și adăpostea ca sub o cupolă uriașă interesele diverse, expresie a unui interes general benefic pentru toți: un nou regim al mării, creșterea comerțului mondial, construirea unei Europe unitare.

Din cele 15 caracteristici (a căror prezență e însemnată cu +, iar slaba lor manifestare cu –) extragem acum, citând de la coadă la cap, cele șase trăsături (devenite cinci), care prin faptul că au fost prezente în același mod în cele trei cazuri de succes cercetate reprezintă, pe lângă un element explicativ al reușitei, și un indiciu asupra posibilelor ingrediente care pot asigura succesul unei negocieri multilaterale:

- proiectul comun
- lipsa polarizării / suprapunere
- flexibilitate
- comunicare
- context mondial favorabil

Într-o singură frază rezumativă, enunțul ar putea suna astfel:

Pentru ca o negociere multilaterală să-și realizeze obiectivele este important să fie subsumată unui singur proiect comun, care să asigure pentru fiecare participant interese esențiale, fără ca participanții să se polarizeze în tabere opuse, sferele de interese având cât mai numeroase intersectări; să aibă totodată o organizare de maximă flexibilitate, cu o liberă și bogată comunicare, într-un context favorabil.

Se poate pune întrebarea: dar unde sunt celelalte cerințe, ca priceperea negociatorilor, libertatea lor de a acționa, tradițiile culturale la care aparțin, suportul politic de care se bucură, maturitatea oamenilor politici implicați în deciziile finale, capacitatea de a depăși obstacolele și crizele, perseverența lor, fundamentul teoretic și simțul practic? La toate acestea se poate răspunde ca Nicolson, când elabora calitățile bunei negocieri: *ele sunt presupuse.*

Faptul că exemplele selectate aparțin unor domenii diverse cu semnificații noi în problematica globală – drept internațional, comerț mondial, dezvoltare economică, dezarmare, integrare continentală – ne permite să credem că ideile degajate de acest studiu comparativ sunt susceptibile a fi utilizate în analiza, înțelegerea și organizarea negocierilor multilaterale cu alte teme critice din agenda internațională.

	DIMENSIUNE	DURATĂ	CONTINUITATE	DESCHIDERE	COMPLEXITATE	COMUNICARE	CONTEXT MONDIAL	FORMALISM JURIDIC	FORMALISM PROCEDURAL	FLEXIBILITATE	CONSENS	POLARIZARE	SUPRAPUNERE	PROIECT COMUN	SIMETRIA RESURSELOR
LOS	M	+	+	+	+	+	±	-	-	+	+	-	+	+	±
GATT	M	+	+	+	∓	+	±	-	-	+	+	-	+	+	±
SEA	m	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+
DIS	m	+	+	-	-	-	∓	-	+	-	+	+	-	±	±
N-S	M	+	-	+	+	±	-	+	+	-	-	+	-	-	-

↓ ↓ ⇓ ⇓ ⇓

Trăsături prevalente în cazurile de succes ale negocierilor multilaterale.

PROIECT COMUN
LIPSA POLARIZĂRII, SUPRAPUNERE
FLEXIBILITATE
COMUNICARE
CONTEXT MONDIAL

Figura nr. 7 Trăsături ale negocierilor multilaterale*

* M: dimensiune mare; m: dimensiune mijlocie; +: prezența trăsăsturii; –: absența trăsăturii; ±: situație mixtă. LOS: Conferința Dreptului Mării; SEA: Europa; DIS: Dezarmare; N-S: Nord-Sud, Dezvoltare.

Capitolul 6
Şcoala inovativă

În anii '60 ai secolului XX, paradigma dominantă a teoriei negocierilor era oferită de teoria jocului. Acest model era adecvat pentru jocurile conflictuale de sumă zero sau, într-o oarecare măsură, pentru jocurile cooperative. Rapoport semnalase deja că *„teoria jocului duce la veritabile impasuri, adică la situaţii în care baza axiomatică se arată a fi insuficientă în relaţia chiar teoretică cu anumite tipuri de situaţii conflictuale. Aceste impasuri au dat naştere la tensiuni în minţile celor cărora le păsa. Ei trebuie astfel să caute în jur alte cadre în care situaţiile conflictuale să fie distribuite".*

În 1965, Walton şi McKersie au făcut distincţia între *negociere distributivă* şi *negociere integrativă*. În primul caz, părţile sunt într-un conflict fundamental şi fiecare parte încearcă să câştige pentru sine cea mai mare parte din ceea ce este de împărţit. În contrast, negocierea integrativă se referă la o situaţie în care părţile pot mări împreună beneficiul disponibil pentru amândouă. Hopman consideră că *„această ultimă perspectivă a înflorit într-o abordare distinctivă în studiul şi analiza negocierilor internaţionale doar începând cu 1980"*. El acordă o importanţă deosebită pentru influenţa crescândă a acestei paradigme lucrării *Principled Negotiations* a lui Roger Fisher şi William Ury, care evidenţiază negocierile bazate pe interes mai degrabă decât pe tactici şi proceduri. Urmează apoi perspectiva diagnostic-formulă-detaliu a lui William Zartman şi Maureen Berman, care accentuează importanţa înţelegerii în primul rând a problemei şi apoi a ajungerii la formula conceptuală generală pentru ghidarea negocierii spre detalii. În sfârşit apare perspectiva grupurilor de lucru pe rezolvări de probleme (ateliere de rezolvare a problemelor) a lui John Burton şi Herman Kelman, care caută sa faciliteze abilitatea actorilor de a împlini nevoile lor fundamentale şi identitatea de sine prin interacţiuni informale.

Negocieri

Distributive	Integrative, Inovative
Târguială	Rezolvare de probleme
Concesii	Căutare de alternative reciproc avantajoase
Adversari	Parteneri
Instrumente formale	Proceduri informale, creative
Şcoala realistă	Şcoala liberală

Figura nr. 8 Schiţa lui Hopman

În acest tablou al reînvierii conceptelor legate de negocieri, Hopman semnalează o corelaţie a preferinţelor şcolilor realistă şi liberală pentru cele două tipuri de situaţii corespunzătoare. Realiştii sunt caracterizaţi de folosirea unor concepte de bază ca anarhie, interese imediate, rolul statului, câştiguri relative, capabilităţi de securitate naţională, scepticism faţă de instituţiile internaţionale. În contrast, liberalii cred în luarea în comun a deciziilor, obiective pe termen lung, actori non-statali, câştiguri absolute, alte ţeluri decât securitatea, intenţii, încredere în instituţii şi regimuri. În realitate, tabloul nu depăşeşte mult vechiul contrast între realişti şi liberali şi enunţă doar apariţia şcolii inovative, pe drept cuvânt asociată conceptului integrativ.

La originea şcolii inovative stau lucrările lui Burton, asociat cu Azar. Burton introduce ideea unei noi abordări informale, flexibile şi cvasioficiale, care să permită cunoaşterea şi înţelegerea părţilor prin evenimente regizate pe scene paralele cu estrada politică oficială a negocierii. Prin această metodă el a explorat mecanisme de adâncime ale motivaţiei şi manifestării părţilor ce se confruntă, întrucât negocierile au fost văzute de el în lumina prevenirii sau rezolvării conflictelor.

Burton a observat în 1969 că toate conflictele sunt subiective.

„La un moment dat poate exista o diferenţă de interese între părţi care pot fi catalogate ca diferenţe obiective *în sensul că sunt ireconciliabile, ca atunci când două părţi urmăresc acelaşi teritoriu sau poziţie. Dar este axiomatic că diferenţele de interese sunt subiective când se au în vedere valori... O a doua caracteristică ce face conflictele subiective este percepţia părţilor... O proporţie însemnată a comportamentului total este la fel de iraţională, negândită şi neînvăţată ca şi percepţia."*

Prin sublinierea rolului „valorii" Burton face mai pregnantă diferența între două moduri de abordare. Cu ce începem să analizăm și să desfășurăm o negociere?

Abordarea „mai întâi interesul" se identifică cu ideea lui Roger Fisher (1964) de divizare a conflictelor. Evidențiind importanța procesului de negociere, Fisher a propus abordarea problemelor mici (interese conciliabile) mai întâi, pentru a obține acorduri care să paveze calea discutării problemelor majore.

Abordarea „mai întâi valorile" este identificată cu modelul lui Burton privind relațiile internaționale. Evidențiind importanța proceselor de rezolvare de problemă, Burton remarcă faptul că cele mai multe conflicte internaționale nu sunt legate de interese negociabile; ele implică valori nenegociabile. Pentru el conflictele sunt tergiversate în mod nenecesar doar pentru că valori inalienabile sunt traduse în interese susceptibile a fi atrase în procesele tradiționale de negocieri. Exemple: intervenția tactică a lui Kissinger în procesul de pace din Orientul Mijlociu (mai întâi interesul) și discuțiile *track-two* între SUA și URSS (mai întâi valorile).

Burton consideră că ideea de coerciție și tratarea conflictelor ca sumă zero au influențat studiile behavioriste. El a reprezentat situația după cum urmează:

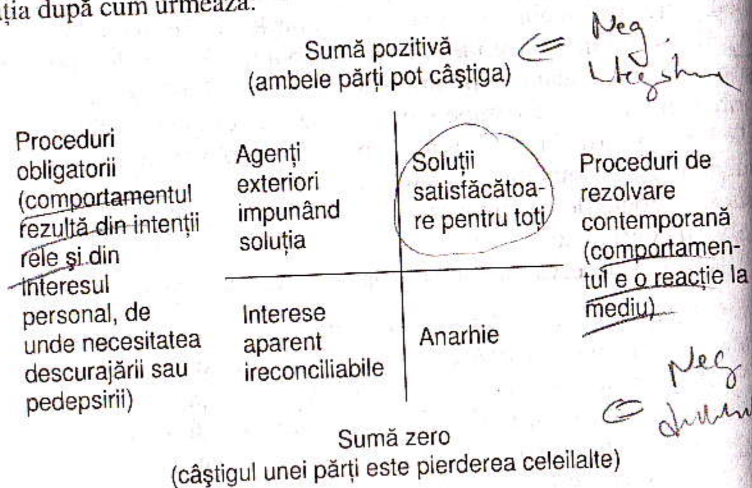

Figura nr. 9 Schița lui Burton

Atenția lui Burton a fost atrasă de cadranul din dreapta sus. El a introdus la Centrul pentru Analiza Conflictelor de la University College London tehnica numită *comunicare controlată* în care experții au exercitat controlul discuțiilor dintre reprezentanții națiunilor și statelor care erau implicate în conflict. *Tehnica sa are câteva trăsături în comun cu studiile de caz, „...cu procedurile concilierii și medierii... toate au în comun absența impunerii și încurajarea proceselor de auto-reglare."* (Burton, 1969).

Una din formele sub care se manifestă școala inovativă este enunțată de Ronald Fisher sub titlul „rezolvarea interactivă a conflictelor". Ronald Fisher îi consideră drept pionieri ai abordării sale pe John Burton, pe Leonard Dobb și pe Herbert Kelman. El situează metoda sa ca o zonă de negocieri (pre, para și post) care transformă **procesul stabilirii păcii** într-unul de **construire a păcii**. Paranegocierile sunt în fond evenimente paralele sau simulatoare ale unor negocieri diplomatice. Postnegocierile sunt operațiuni de clarificare, consolidare și implementare a unui acord. Ambele forme au fost practicate de autori în analiza situației din Orientul Mijlociu. Atenția este dată prenegocierilor, care nu se substituie negocierilor diplomatice, ci constituie un demers neoficial pentru pregătirea lor, fie în crearea unei atmosfere de încredere sporită, fie în pași spre construirea unei posibile soluții. Ele urmăresc realizarea unor condiții psihologice pentru începerea negocierilor. Uneori mediatorul este angajat într-o prenegociere ce îmbină elemente de conciliere și consultanță.

Conceptul interactiv al metodei este extrem de prețios. Ronald Fisher o definește în următorii termeni: „Interacțiunea trebuie să încorporeze calitățile unei confruntări productive între grupuri, incluzând reprezentări deschise și precise, recunoașterea diversității grupurilor, integrarea cunoașterii și aptitudinilor ambelor părți, receptivitate la diferențele culturale și la dezechilibrele de putere și perseverență și disciplină în atingerea unor rezultate reciproc acceptabile." Procedura cel mai des întâlnită este aceea a atelierelor (*workshops*), adevărate creuzete de producere a interacțiunii. Observăm însă că în mod restrictiv interacțiunea privește pe actori exclusiv în efortul lor de a se pregăti pentru o negociere și eventual de a o susține și nu în aplicarea unui acord prin activități comune. Este vorba de interacțiunea celor ce negociază și nu a actorilor angajați în conflict sau în stingerea lui în câmp real. Cuvântul **proiect**

lipsește. Interacțiunea este metodă de dialog și nu măsură a liantului sau conexiunii părților, ca bază a stării de pace.

Euristici și Creativitate. Întrucât inovația este un produs al creativității, era de așteptat ca tema acesteia să fie actuală în noua școală. Ca și în cazul curentului interactiv, ea a fost dezbătută din perspectiva analizei conflictelor, dar validitatea observațiilor își menține relevanța pentru negocieri, principala lor metodă de rezolvare.

„Modul în care o dispută este încadrată poate constrânge opțiunile pentru soluții, consideră Spector. Dacă părțile văd conflictul în termeni naționaliști, etnici sau ideologici, escaladarea disputei și recursul la violență pot fi inevitabile. Definiții care delimitează înțelesul conflictului la stereotipuri simpliste, care demonizează adversarul, care dau toată vina pe cealaltă parte și dau o tentă emoțională conflictului duc la un impas precoce și fac loc conflictelor care par a cere impetuos negociere sau mediere. Partenerii devin inflexibili. Bosnia, Somalia, Rwanda sunt exemple recente de astfel de conflicte. Chiar acolo unde părțile în conflict pot fi înduplecate să se implice într-o mediere sau negociere, rezultatul tipic este un impas."

Ce este de făcut? Abordarea pasivă: se poate aștepta până când conflictul devine *matur* și ambele părți îl resimt ca *impas supărător* (Palestina, Africa de Sud). Un demers mai intervenționist să se egalizeze pozițiile părților (conflictul din Bosnia). Acest demers poate escalada în violență, mai degrabă decât să o reducă (Bosnia).

„O a treia opțiune este de a căuta modalități de reîncadrare a conflictului în ochii participanților [...] dacă ei pot fi convinși să își reîncadreze suspiciunile și ura regândindu-și conflictele și sentimentele de ostilitate în termeni noi și diferiți, există o șansă de a controla conflictul. Tehnici de a induce procese creative de gândire, precum gândirea analogică, brainstorming, jocul de roluri, pot ajuta [...] Teza noastră poate fi expusă foarte simplu: noi orientări cognitive ale situațiilor de negociere, reprezentate de gândirea creativă, oferă posibilitatea unor soluții noi și deschideri..."

Mulți au relevat necesitatea creativității în mediere și negociere în depășirea impasurilor. Exemplele includ pe Raiffa (compensare creativă), Druckman, Husband și Johnson (schimbări ce demontează cadrele), Stein (inovație și dramă), Pruitt (strategii integrative), Hare și Naveth (redefinirea relațiilor).

„Creativitatea, după Spector, *se definește ca un proces prin care noutățile apărute sunt dezvoltate – cele care sunt văzute ca acceptabil de folositoare și satisfăcătoare pentru o audiență dată. Procesul este caracterizat ca o încercare de rezolvare a problemei, de a depăși limitările curente și inflexibilitățile și de a umple în mod deliberat locurile goale în gândire. Gândirea creativă se adresează problemelor vechi și dificile, găsind noi modalități de a reîncadra și redefini problemele. Se manifestă în formularea de noi ipoteze, testarea acestor ipoteze și în comunicare... Procesele de gândire creativă sunt de obicei intuitive, implicând mai multe salturi ale judecății în necunoscut decât este tipic în procesele (vechi) de rezolvări de problemă [...] Rezultatul este de obicei o nouă posibilitate sau oportunitate sau o nouă cale sau direcție de explorat."*

Pentru a rezuma meritele negocierilor inovative trebuie să ținem seama de nota de flexibilitate, informalitate și creativitate pe care ele le implică. Într-adevăr, impasurile negocierilor oficiale se datorează în mare măsură rigidității, caracterului oficial și apelului la formele convenționale și desuete. Pe lângă aceste neajunsuri era ideea prestigiului ce nu poate fi pierdut în ochii unui public larg ținut la curent de media atotprezentă. Vederea pe termen scurt a decidenților politici gândind în termenii câștigării electoratului intern prin lozinci demagogice a constituit un neajuns frecvent. Curentul inovativ a adus un aer proaspăt în acest peisaj, spunând: „Schimbați cadrul! Aduceți actori noi legați de realități și nu de instituții, de societate și nu de birocrație, profesioniști și nu politicieni." Societatea civilă, ca și cea academică, s-a bucurat că i se recunoaște o răspundere și un rol.

Perspectiva valorilor a fost și ea utilă într-un moment în care culturile (prin religie sau ideologii) influențau atât de mult geneza și desfășurarea conflictelor.

Dar a opune valorile intereselor nu este o poziție rodnică. Înțelegem că ele sunt inseparabile când privim valoarea drept măsura unui interes. Ideea Europei s-a format prin identificarea unui interes comun: **pace stabilă** (după un război devastator), **bunăstare**,

(după reducerea economiilor în praf şi pulbere). Aceste interese erau situate atât de sus încât căpătau titluri de valori supreme.

Strategia aleasă a constat în atingerea obiectivelor prin interacţiunea populaţiilor, indiferent de specificul lor cultural (limbă, istorie, credinţe) sau de valorile care le puteau separa. Pacea stabilă cerea refacerea statului pe baze democratice: iată o valoare comună. Bunăstarea însemna economii prospere şi descătuşarea iniţiativelor: iată idei liberale comune. De ce s-a început cu interesele? Nu pentru a neglija valorile, ci pentru a păşi pe un teren mai ferm, folosind concepte integratoare mai clare.

Inovaţia a însemnat schimbare de cadru. Nu rezolvăm problema la o conferinţă diplomatică de pace. Întrunim experţi pentru un proiect comun şi nedisputabil de civilizaţie. Exemplul european poate inspira rezolvarea multor probleme la început de mileniu. El poate oferi şi un îndemn de perfectare a mecanismului negocierilor în câmpuri mai vaste ale construirii păcii.

Capitolul 7
Calea 2 şi calea 3

Dezbaterea intensă a ultimelor decenii ale secolului trecut izvorâtă din incapacitatea metodelor utilizate în negocierile clasice de a trata şi căuta soluţii la problemele şi conflictele care prezentau caracteristici noi a pus în evidenţă câteva concepte din masa de idei a literaturii şi practicii existente. Conceptele de interes şi valoare au fost preeminente în dezbaterea care a condus la ceea ce numim şcoala integrativă sau inovativă.

Valoarea a fost văzută de Burton ca elementul indispensabil alungat de şcoala analitică ce a dominat negocierile clasice. În colaborarea sa cu Azar şi în armonie cu studiile acestuia despre *protracted conflicts*, pornind de la cazul Orientului Mijlociu, el a pornit de la convingerea că acest tip de conflicte este nerezolvabil cu metodele existente. În aceeaşi situaţie se găsesc toate conflictele perene în care se ciocnesc valori şi convingeri ireductibile, credinţe netranzacţionabile, identităţi ce nu sunt susceptibile de compromis. Ideea sa a fost de a dubla negocierile oficiale prin *negocierile din calea 2*, în care negociatorii trebuie să găsească un climat de sinceritate, eliberat de rigiditatea poziţiilor părţilor, ce poate conduce la înţelegerea celuilalt şi la descoperirea unui teren comun. Meritele acestor negocieri paralele constau în:

1. Angajarea unor opinii care să reprezinte actorul neinvitat la negocierile oficiale, în speţă societatea civilă şi cea academică, pe care evoluţia gândirii politice contemporane le consideră de fapt actori în viaţa internaţională;
2. Dizolvarea situaţiei de ostilitate şi a statutului de duşmani al părţilor, prin înţelegerea valorilor care conduc gândirea şi comportamentul celuilalt;
3. Reducerea stării de emotivitate crescută şi facilitarea dialogului;
4. Posibila apariţie a unor idei noi care să fie transmise în negocierile oficiale;

5. Definirea unei arii comune de interese, susceptibile de a restabili încrederea şi clădirea pe baza acestor interese a unei posibile soluţii.

Nu poate fi negat faptul că această cale 2 poate fi utilă şi eficientă. Negocierile de la Oslo privind conflictul israeliano-palestinian sunt un exemplu elocvent.

În alte situaţii însă, metoda nu a fost productivă. Burton a încercat-o în situaţia din Cipru, organizând mai multe reuniuni de acest fel, care însă nu au scos din impas confruntarea dintre cele două comunităţi.

Neajunsurile căii 2 ar putea proveni din următoarele considerente:

1. Negocierile sale preiau agenda negocierilor oficiale. Se discută aceleaşi probleme, într-un alt stil şi limbaj;

2. Participanţii sunt aleşi de preferinţă din eşalonul doi al delegaţiilor oficiale, mai tineri şi mai receptivi, la care se adaugă prezenţa neguvernamentală variată: experţi, reprezentanţi ai unor organisme internaţionale, ONG-uri.

3. Obiectivul negocierilor din calea 2 este imprecis, concentrat pe crearea de atmosferă psihologică (*restructurarea conflictului* nu e totuna cu *restructurarea suspiciunii şi urii*) şi nu pe găsirea de soluţii.

4. Deşi a invocat deseori interesele, Burton promovează „valoarea" pentru a schimba percepţia subiectivă în privinţa diferenţelor între interese. Dar acestea, indiferent cum le percepem, sunt ancorate adânc în datele reale ale unui litigiu.

Înainte de a încerca să folosim toate elementele pozitive pe care le conţine şcoala inovativă, trebuie să restabilim locul atribuit conceptului de **interes**. Dacă aşa cum teoria conflictelor consideră că ele sunt „ciocniri de interese în forme violente", atunci şi în negocierile menite să găsească soluţii paşnice interesele sunt primul obiect al analizei şi preocupărilor.

Oricâtă preferinţă am da, ca în şcoala inovativă de pildă, „structurii cognitive" a celor angajaţi în negocieri, tot la interese ajungem, dacă ţinem seama de rolul lor „constitutiv în cunoaştere" despre care vorbeşte Habermas.

Din păcate, interesele nu au fost examinate teoretic pe măsura importanţei lor. Spre deosebire de factorul putere care stă la baza doctrinei „balanţei de putere", interesele aşteaptă încă să fie subiectul unei „balanţe de interese". Iată câteva idei care ar putea face „balanţa de interese" să joace acelaşi rol în viaţa internaţională, unde „balanţa puterii" a influenţat atât de mult diplomaţia, negocierile şi politica mondială:

1. Interesul este un concept fundamental în ştiinţele omului: psihologie (unde stă la baza motivaţiei), economie, sociologie, tema cunoaşterii şi teoria deciziei (unde se află la rădăcina formulării obiectivelor), teoria nevoilor fundamentale umane (traductibile în interese).

În timp ce puterea ţine de categoria mijloacelor din strategii, interesul aparţine familiei de concepte care explică comportamentul uman.

2. Conceptul este folosit abuziv în doctrinele puterii: „interesul de stat", „interese speciale" (în geopolitică şi în declanşarea ostilităţilor), „interese naţionale" (în politică) pentru justificarea măsurilor extreme.

3. Interesele sunt măsurabile, gradabile şi comparabile prin utilităţile care li se asociază.

4. Interesele sunt tranzacţionabile (în schimburi şi comerţ).

5. Ele sunt sursă de conflicte în cazul în care nu pot fi satisfăcute pe căi paşnice (interesul a două entităţi de a dispune sau de a controla unul şi acelaşi bun, teritoriu sau resursă).

6. Interesele conflictuale sunt susceptibile de o soluţie care are două faze:

a) găsirea unui interes comun, căruia i se subsumează interesele particulare;

b) supunerea acestor interese unui proces tranzacţional.

7. Procesul de echilibrare a două seturi de interese particulare sub semnul unui interes comun constituie o balanţă de interese.

Cum a funcţionat *balanţa de interese* în cazul conferinţei dreptului mării? Interesul comun a fost elaborarea unui regim nou al mării, cel vechi fiind aproape unanim considerat depăşit şi nesatisfăcător. Interesele particulare au constat în extinderea mării teritoriale, definirea zonelor economice exclusive, accesul tuturor la resursele oceanului, drepturi speciale pentru statele insulare, căi de acces pentru ţările fără ieşire la mare etc. Balanţa s-a realizat prin formula finală ale cărei prevederi satisfăceau anumite interese,

producând obiecții și nemulțumiri, care dacă ar fi fost considerate una câte una ar fi împiedicat un acord, însă prezentate în pachete mici sau în generalitatea lor erau acceptabile. Regula de aur a balanței a fost: avantajele oricărei poziții singulare a uneia dintre părți au fost mai mici pentru ea decât acelea obținute prin acceptarea ansamblului. E un principiu compensator: ceea ce sacrifici e mai puțin important decât ceea ce obții.

Ideile despre balanța de interese se pot transpune în cazul unei negocieri în felul următor:

1. Asigurarea unui loc primordial al intereselor în analiza situației, în cunoașterea poziției proprii sau înțelegerea poziției altor părți în limbajul conceptual folosit și în ghidarea negocierilor;
2. Construirea graduală a soluției sub forma interesului comun, umbrela atotcuprinzătoare a intereselor diverse ce trebuie reconciliate sau armonizate, tranzacționate sau echilibrate;
3. Transformarea intereselor în formulă finală în proiecte comune, apte să le satisfacă și realizeze, creând între părți o interacțiune durabilă, ce se poate consolida prin instituții și acorduri juridice;
4. Prioritatea formulelor integrative și neocolirea lor chiar în cazurile în care obiectul negocierii este separarea politică (independență sau autonomie);
5. În cazul în care negocierea principală nu este un cadru potrivit din cauza rigidității pozițiilor și rezistenței la orice formă de colaborare, crearea unei negocieri paralele, calea 2, discretă și informală;
6. Când negocierile oficiale sunt în impas cronic (discontinuități pe termene lungi, cu reluări formale sub presiunea internațională) sau privesc teme nesoluționabile (conflictele identitare, conflictele prelungite), în care litigiul a dus la o polarizare totală în care referirea la un interes comun a devenit imposibilă, se recomandă:
   a. suspendarea negocierilor sau continuarea lor simbolică;
   b. deschiderea unei noi negocieri cu o agendă diferită, consacrată exclusiv intereselor practice, cu participanți din sfera acestor interese, întreprinzători și experți, specialiști în proiecte.

Numim această formulă *calea 3*. Ea poate părea pentru mulți șocantă și paradoxală. E o expresie radicală a căii 2 de care se deosebește prin faptul că renunță la dezbaterea litigiului și deschide o negociere pe un alt plan.

Obiectivul *căii 3* nu se mulțumește cu scopul inițiativei lui Burton de a îmbunătăți contextul negocierii aflate în impas, ci creează pe alt plan un context nou în care litigiul inițial să devină irelevant. Întrebarea dacă această *cale 3* a fost practicată vreodată are un răspuns imediat: este soluția practicată neexplicit în procesul de integrare europeană. Dosarul istoric al apartenenței Alsaciei și Lorenei la Franța și Germania a fost închis prin deschiderea unei negocieri pentru o soluție integrativă a interesului comun în jurul unor proiecte străine de litigiu, ca și de orice valori sau subiecte confruntaționale (identitate, teritoriu, limbă, credințe, doctrine etc.), dar creatoare de interacțiune socială și economică (la început în domeniile cărbunelui și oțelului).

Lecțiile Europei nu au fost digerate pe tot cuprinsul Europei. În sud-estul european au existat negocieri organizate sub egidă internațională (SUA, UE) și medieri în care abordarea integrativă a dispărut, interese comune nu au fost discutate, negociatorii nedepășind tema separării părților (entităților politice sau armatelor aflate în conflict), sub semnul măsurilor imediate, străine de orice soluție amiabilă. Precaritatea situației cu care zona întâmpină noul secol și primejdia resuscitării sau reizbucnirii unor conflicte se datorează nu numai lipsei de viziune a oamenilor politici, ci și faptului că negociatorii nu au găsit în geanta lor de unelte decât metode învechite și inadecvate.

Capitolul 8
Terții

Pe lângă părțile angajate în negocieri directe, de multe ori la masa negocierilor își fac apariția terți, care își oferă serviciile fără să ia parte la dezbateri și fără să intre ca beneficiari în acordul rezultat. Ei sunt admiși de ambele părți pentru prestigiul de care se bucură, fiind personalități sau organisme care și-au câștigat autoritatea și competența în alte negocieri, sau sunt garanția unei obiectivități, a unei echidistanțe și a unei neutralități în raport cu pozițiile și interesele care se confruntă. De cele mai multe ori sunt acceptați pentru că oferă un sediu discret sau neutru.

Primul gen de contribuție se numește *bune oficii*. Ele se exercită și în transmiterea comunicărilor. O altă formă de contribuție a unui terț este *investigația (inquiry)*, prin care acesta întreprinde o cercetare a faptelor și datelor ce stau la baza unei controverse. Ea poartă și numele de *stabilirea faptelor*. *Medierea* este forma cea mai avansată de participare. Ea poate funcționa fără negocieri într-o situație de criză, obținând de pildă acordul părților care nu au contacte directe să accepte un armistițiu. Dar ea poate interveni și în negocieri, înainte de începerea sau în cursul desfășurării lor, când terțul poate să propună soluții și să încerce să convingă părțile de meritele lor. Cu un caracter mai depărtat de cel al negocierilor se află *arbitrajul*, în care terțul ales de părți elaborează o soluție ce devine obligatorie. Forma sa cea mai avansată este *soluția judiciară*, examinată și decisă de Curtea Internațională de Justiție, a cărei autoritate e recunoscută (fără și cu rezerve) de către statele membre ale ONU. Medierea, arbitrajul și rezolvarea pe cale juridică sunt menționate în Cartă.

Terții pot apărea ca reprezentanți ai organismului care a promovat ideea sau ținerea negocierilor. Conferințele multilaterale examinate s-au ținut în sediul și sub egida ONU (dreptul mării și dezarmare), la UE (cele europene), la GATT și UNCTAD. Dar pe lângă un mandat și un scop formulate în termeni generali de aceste

organisme, ele și-au creat propriile reguli și propria agendă, consensul sau votul participanților fiind singurul element de luare a deciziilor.

În anul 2001, negocierile dintre forțele politice din Afganistan pentru elaborarea unei forme de guvernare post-talibană a țării au fost găzduite într-un oraș german, nici un alt loc din Afganistan sau țările vecine nefiind prielnic unei asemenea discuții. În conferința lor, reprezentantul ONU a jucat un rol activ și explicit, iar alianța antiteroristă a țărilor din care face parte și Germania, vital interesată într-un rezultat, a putut să-și exercite influența în culisele conferinței.

Arbitrajul și calea juridică nu sunt legate de negocieri decât prin faptul că înregistrează impasul lor total, oferind o alternativă, iar medierea este duală: poate fi parte sau în exteriorul lor, de obicei precedându-le.

Ce se întâmplă când formele de intervenție ale terțului se suprapun? Mediatorul, nume pe care îl poartă terțul, poate avea un rol pasiv sau activ. În rolul pasiv nu inițiază nimic, are comportament reflectiv, reacționează la ce se întâmplă, iar maxima lui contribuție se află în sfera comunicării. Lui i se comunică de către parteneri lucruri pe care aceștia ezită să le transmită oficial celeilalte părți.

Un mediator activ formulează propuneri, facilitează negocierile, iar când este mânat de dorința impunerii unei soluții le manipulează. Rolul de facilitator al părții terțe poate fi benefic, ceea ce explică în parte acceptarea lui de către părțile care negociază. În afara comunicării și a mesajelor informale pe care părțile și le transmit prin terț, acesta poate pleda în nume propriu pentru concesii și compromisuri tactice și chiar pentru promovarea unei soluții de ansamblu. Dar s-a constatat că una din atribuțiile lui cele mai însemnate poate consta în topirea rigidității pozițiilor ce se confruntă.

În cazul manipulării, medierea se apropie de arbitraj, în care părțile sunt ținute să-și însușească formula emanată de terț și să o aplice. Manipularea constă în modificarea structurii negocierilor sau în crearea altora noi, o intervenție dură în negocieri, bazată pe pârghii de putere și influență, nu numai pe persuasiune.

În cazul *negocierilor de la Oslo* (1993), echipa norvegiană de inițiativă a oferit sediu discret (o vilă lângă Oslo) și un climat informal și deschis pentru negociatorii israelieni și palestinieni. Aceștia erau reprezentanți ai celor două foruri de conducere, care au semnat acordul oficial, obținut pe căi semioficiale. La orice

moment de reacţie publică negativă, ei puteau fi consideraţi experţi lucrând în nume propriu. Conţinând numeroase inovaţii instituţionale, acordul de la Oslo era menit să declanşeze un proces, cu baze calendaristice precise, de rezolvare treptată a problemelor prin lărgirea teritoriului supus administraţiei palestiniene şi dezbaterea în final a celei mai spinoase probleme reprezentată de statutul Ierusalimului. De ce acest acord trece printr-o criză atât de profundă în anii următori? Este doar reacţia negativă a extremiştilor ambelor părţi, manifestată în asasinarea premierului israelian şi izbucnirea Intifadei? Este schimbarea sau contestarea actorilor de către partide sau formaţiuni războinice? În lumina ideilor proiectului comun, neajunsul negocierilor a constat în neabordarea fermă a ideii centrale, ce plutea în aer: constituirea unui parteneriat al ţărilor din regiune, în vederea utilizării potenţialului ei economic, comercial, productiv şi reînvierea unei vocaţii care făcuse din zonă un centru al civilizaţiei mondiale. Obsesia redistribuţiei a înecat această preocupare.

Acordul de la Dayton (1995) este rezultatul unei negocieri în care SUA a jucat rolul de mediator. Un obiectiv deloc neînsemnat a fost atins prin încetarea ostilităţilor. Obiectivul de a întemeia o stare de pace în Bosnia printr-o formulă de structurare politică adecvată a fost departe de a fi realizat, dovadă precaritatea situaţiei în aceasta ţară, a cărei linişte depinde, ani după Dayton, de prezenţa trupelor străine. Câteva vicii ale acestor negocieri rezultă din rolul precumpănitor al mediatorului, rol asumat de diplomaţia americană în elaborarea soluţiei, ce nu a fost fructul unei negocieri între părţi. Acesta a utilizat ameninţarea cu forţa şi chiar a aplicat-o înainte, în timpul şi după negocieri. Preferinţele sale pentru unele părţi (Croaţia şi Bosnia) în defavoarea sârbilor acoperiţi de blam au fost un alt element de nesocotire a principiului medierii. Parţialitatea s-a oglindit în campania mediatică şi în orientarea ajutoarelor umanitare. Obsesia separării părţilor din conflict s-a perpetuat în complicata formulă de organizare prin diviziune şi fragmentare pe considerente etnice. Structura statului nou format pe baze federative, împărţită (aparent echitabil) între trei naţionalităţi, exclude.. noţiunea cetăţenească universală în care individul votează pentru orice candidat, indiferent de etnia sa. Grija pentru prevederile *post-agreement* şi buna funcţionare a statului nu s-a manifestat deloc. Ceea ce însă constituie cea mai elocventă dovadă a insuccesului a fost absenţa formulelor integrative şi consacrarea enclavelor etnice fără perspectiva interacţiunii lor.

Negocierile de la Rambouillet au suferit cu un accent suplimentar viciile negocierilor de la Dayton, ceea ce le-a atras caracterizarea făcută de Kissinger: „Un ultimatum."

În conflictele din Balcani din anii '90, mediatorii pentru stingerea acestora au fost numeroşi. Au jucat acest rol succesiv sau simultan: ONU, NATO, SUA, Europa. Confuzia semnalată de analişti s-a repercutat nu numai asupra opririi ostilităţilor, dar şi în negocierile menite să restabilească pacea.

În acest tablou, ONU a jucat un rol care nu poate fi considerat satisfăcător. Pe lângă rivalitatea cu ceilalţi mediatori, intervenţia sa a fost minată de ambiguitatea mandatului Consiliului de Securitate, insuficienţa resurselor, rezerva membrilor influenţi de a recurge la serviciile ONU şi folosirea organizaţiei doar pentru justificarea acţiunilor proprii.

Când examinăm însă rolul ONU într-o altă situaţie tot atât de complicată, rol exersat fără alte medieri paralele, aceea din Cambodgia, avem motive de a crede că resursele organizaţiei pentru medierea cazurilor de criză nu sunt epuizate.

Cambodgia moşteneşte o criză de proporţii, are în spatele ei un genocid cu aproape un milion de victime şi pe Khmerii Roşii, un actor ale cărui extremism şi violenţă pot fi greu egalate. În 1989, o Conferinţă de Pace produce un Acord, ca rezultat al unor negocieri îndelungate în care ONU a jucat un rol important. Acordul a fost semnat de membrii permanenţi ai Consiliului de Securitate, de toate ţările interesate din zona Asiei şi Pacificului şi de cele patru facţiuni cambodgiene. Negocierile au condus la o „hartă de drum" pentru procesul de pace în Cambodgia. Pentru ONU, implicarea s-a produs, pe lângă pregătirea şi desfăşurarea Conferinţei de la Paris, pe trei direcţii: *Menţinerea păcii* prin trimiterea trupelor UNTAC; *Construirea păcii* prin mobilizarea contribuţiei internaţionale pentru reconstrucţie, iar în cazul Cambodgiei prin sprijinirea tranziţiei spre un stat democratic şi tinerea de alegeri libere şi corecte; şi *Medierea*, efectuată continuu de Reprezentantul Secretarului General al ONU. Acesta şi-a exercitat cu moderaţie puterea considerabilă de a decide, punând părţile în faţa propriilor răspunderi. A format şi un „nucleu" de zece ambasadori la Phnom Penh, care au creat o bază mai largă de sprijin. S-a concentrat pe contactele şi continua angajare în negocieri şi a acceptat un ritm lent dar sigur, înţelegând

că pacea stabilă este un obiectiv de termen lung. După rezultate, care includ alegerile din 1993, treptata dizolvare a forței Khmerilor Roșii, funcționarea instituțiilor statului și evoluția economică, s-ar putea afirma că operația care a cuprins în toate fazele ei negocierile este în curs de reușită. Trei atuuri însoțesc rolul de mediator al ONU după acest exemplu: autoritatea morală mai mare decât a oricărei entități internaționale, credibilitatea creată de mandatul acceptat de părți și de obiectivitatea și neutralitatea obligatorie, tratamentul egal acordat părților, lipsa elementelor de viciere a negocierilor sau a procesului de pace, ca cele provenind din impulsul politicianist de a avea succese imediate și graba lor în a obține acorduri, oricât de superficiale și nedurabile.

Cu un bilanț pozitiv în oprirea conflictelor, ONU are mai puțin de oferit în prevenirea conflictelor. A anunțat solemn acest interes, dar nu posedă mecanisme de detectare a zonelor de risc și nici de declanșare a unor negocieri între părțile vizate.

Este de menționat apariția în paralel a organismelor internaționale neguvernamentale ce-și oferă serviciile de mediere. Soluțiile și mijloacele propuse de ele proliferează în paginile internetului. Se vorbește chiar de o piață a medierii, dar fenomenul trebuie apreciat din punctul de vedere al interesului societății civile, exprimat de ONG-uri, cercetători și centrele de studii sau reflecție în probleme care în sistemul internațional clasic reveneau în exclusivitate guvernelor și reprezentanților oficiali.

Examinarea problemei medierii are o lecție ce nu trebuie neglijată pentru negocieri: atâta timp cât facilitează negocierea prin circularea informației utile, contactele, condițiile și sediul de lucru mediatorul este bine venit. Atâta timp cât formulează propuneri, amestecându-se în procesul de găsire a soluțiilor, comparând din unghiul exterior al observatorului și comentatorului meritele propunerilor și atâta timp cât nu depășește pragul persuasiunii, iarăși mediatorul se poate face util. Sunt însă trei momente în care prezența lui poate deveni dăunătoare. În primul rând, când se îndepărtează de neutralitate, favorizând una dintre părți, care-i câștigă bunăvoința pentru avantaje acordate (de pildă cele economice în perioada post-negociatorie). În al doilea rând, când ridică rolul intervenției sale la un grad de activism ce micșorează sau descurajează eforturile părților în cauză. În al treilea rând, când își impune propria soluție, ce conține bineînțeles și propriile interese, prin amenințări cu forța sau chiar uzul forței. Este o gradație în această enumerare: începe cu dezechilibrarea negocierii, trece prin slăbirea angajamentului și responsabilitatea părților și, în fine, poate să le desființeze sau neglijeze total prin substituție.

Negocierile autentice au întotdeauna drept caracteristică maxima implicare a părților și creșterea răspunderii lor față de o soluție, care pe lângă armonizarea echitabilă a intereselor trebuie să fie durabilă.

Capitolul 9
Modele conceptuale

Spre deosebire de modelele matematice, modelele conceptuale nu sunt bazate pe o teorie abstractă. Ele construiesc pentru negocieri o structură, cu ajutorul conceptelor, folosind un limbaj împrumutat din diverse teorii sociale şi umane. Autorul unui astfel de model scris în limbaj natural se va distinge prin preferinţă pentru un anumit concept, pe care îl consideră cheia de boltă a construcţiei sale. Şi cum teoria relaţiilor internaţionale ce influenţează cel mai mult diplomaţia, negocierile, conflictele beneficiază de aportul mai multor ştiinţe (drept, economie, istorie, sociologie, psihologie, ştiinţe comportamentale), acest concept cheie va putea fi atribuit unor preocupări specifice sau disciplinare. Negociatorul cu o formaţie de drept internaţional va avea o preferinţă pentru conceptele de echitate, justiţie, principii şi instituţii; cel cu studii economice se va ocupa de interese şi utilităţi; istoricul va împinge la loc principal rolul personalităţilor în contextul epocii, sociologul va insista pe context, psihologul pe elementele raţionale şi iraţionale, pe atmosfera emoţională ca şi pe motivaţii, în sfârşit cel cu formaţie behavioristă va face mult apel la mobilul adânc înrădăcinat în om şi grupuri, ce alternează între cooperare generoasă şi egoism agresiv. Sunt atâtea ipoteze câţi autori şi de aceea câmpul scrierilor despre negocieri, care înfloresc ca semn al actualităţii lor, e greu de sistematizat.

Se poate observa că mulţi autori au o impresionantă experienţă livrescă, de cercetare şi comparare de cazuri, dar puţini au făcut parte dintr-o echipă de negocieri, într-o situaţie vie. Akashi, fost reprezentant al Secretarului General al ONU în situaţii de criză în Balcani şi Asia de Sud-Est, a înfiinţat în Japonia un Centru de studii pentru rezolvarea conflictelor, insistând să aibă colaboratori cu experienţă diplomatică şi pregătire teoretică.

Să trecem în revistă câteva din încercările teoretice privind negocierile, care în ultimele decenii au atras atenţia cel mai mult. Interesul lor a constat în baza ce o furnizau pentru recomandări practice pentru negocieri şi în recurgerea la cele mai valoroase cunoştinţe şi trăsături care le-ar fi folositoare.

În *perspectiva sociologică* a lui Bartos sunt împinse pe primul plan echitatea, principiu bazat pe propensiunea umană pentru justiţie. În această lumină, reciprocitatea şi echilibrul completează armonios ideea de echitate. În cadrul sfaturilor practice figurează atenţia dată bazei minimale şi deschiderii într-un proces de concesii reciproce.

În *perspectiva psihologică* a lui Spector contează personalităţile antrenate în negocieri cu nevoile, valorile şi percepţiile lor. De unde recomandările pentru modificarea valorilor şi importanţa capacităţii de percepţie a negociatorilor.

Dacă luăm *ştiinţele politice* ca platformă iniţială, împreună cu Zartman, vom privi negocierile ca pe un proces de decizie. Importantă este *formula* şi detaliile ei, construirea raţională a acordului, dar elaborarea formulei nu e concepută ca o convergenţă, ci ca o strategie.

După Druckman, negocierile sunt *probleme de frontieră* la întâlnirea a două procese, unul intern şi altul extern. Într-adevăr, un diplomat spunea că şi-a petrecut 9/10 din timp cu cei de partea sa, echipa şi instituţii naţionale. De unde importanţa dată *lobby*-ului. Nu intră în joc doar expectanţa oponentului, ce trebuie cunoscută şi urmărită, dar şi expectanţa propriei părţi.

Alt unghi este acela al negocierii ca *proces de învăţare*, adoptat de Cross. Incertitudinea se reduce pe măsura învăţării reciproce a strategiilor în joc şi a ajustării continue. Atenţia trebuie acordată ritmului de modificare al aşteptărilor.

Din aceste concepte de bază se construiesc scheme pentru fazele esenţiale ale negocierii, cum ar fi aceea a *formulei*. Iată câteva elemente mai detaliate, folosind concepte din linia a doua (noi cărămizi).

Elaborarea ei depinde, după Zartman, de:

1. *Percepţii* împărtăşite sau de *definirea* comună a problematicii negocierilor, ceea ce conduce la stabilirea termenilor *tranzacţiei*, cu preocuparea de a omite sau amâna temele considerate nenegociabile din listele ambilor parteneri;

2. *Structura cognitivă* a termenilor de referinţă a soluţiei, organizarea lor în vederea construirii unui *pachet coerent*;

3. Elementul de *justiție*, cu câteva interpretări: a) *substantivă*: fiecare parte alege criteriile care îi susțin cauza; b) *procedurală*, privind cântărirea și împărțirea cantitativă a mizelor; c) *echitabilă* distribuire după caracteristicile fiecărei părți; d) justiție *compensatorie*, ca grija pentru cei dezavantajați; e) *substractivă*, privind micșorarea posesiunilor unor părți. Observăm că din nou apare, ca în toate modelele cantitative sau logice, tema sensibilă și ambiguă a echității.

Ce proprietăți pot fi atribuite formulei la care lucrează negociatorul în vederea unui acord final? Formulei i se cere *relevanță*, să fie la subiect; *comprehensivitate*, acoperind cât mai multe teme cu putință; *flexibilitate*, lăsând loc la îmbunătățiri și schimbări, fără să-și piardă integritatea numită și *coerență*, ținând elementele ei într-un tot; *echilibru*, în sens de evitare a pretențiilor extreme, nici prea favorabilă, nici prea generoasă; și, în sfârșit, să fie *neînlocuibilă*, deci cât mai puțină competiție cu alte formule. Nu este greu de văzut că lista cerințelor formulei se transferă cu ușurință la cerințele calităților de care negociatorul trebuie să dea dovadă în activitatea sa.

Nu poate fi omis aportul pe care îl aduce în dezbaterea conceptuală viziunea negocierii ca proces de învățare. Un autor aparținând acestei școli dă următoarea detaliere a procesului de învățare în negocieri. El s-ar afla la intersecția altor trei procese fundamentale: a) un proces de *convergență*; b) al doilea, *strategic*, de mișcare în baza de variabile, cu varianta abordării de *structurare* care nu se concentrează asupra oponentului, ci a întregului proces; și c) *formula*, în sensul identificării și adoptării unui rezultat semnificativ.

Morala pentru negociatori este să nu piardă din vedere aceste trei procese paralele pentru a putea învăța pe tot parcursul negocierii.

Ubicuitatea învățării a fost pusă în evidență de un raport al Clubului de la Roma, care susține că societatea sau grupurile învață ca și indivizii. Iar rata și intensitatea învățării depinde de *participare* și *anticipare*, la care autorii au adăugat ulterior *concentrarea*. Și acestea sunt traductibile în calități necesare negociatorului: implicarea activă, țintirea ochilor spre viitor și spre faza de aplicare a eventualului acord și capacitatea de a-și ține facultățile de observație critică, raționament și înțelegere îndreptate spre nodul problematicii supuse rezolvării.

Cea mai importantă sursă de concepte pentru structurarea negocierilor constă în teoriile relațiilor internaționale. Deși generate de

preocuparea de a explica conflictele, ele se bazează pe concepte cheie, care pot influența abordarea și mersul proceselor de negocieri. Următorul tablou rezumă pe scurt acest aport al teoriilor relațiilor internaționale, dezvoltate pe larg în prima parte a cărții de față:

	Concept primordial	**Autori reprezentativi**
Școala realistă	Puterea	Morgenthau, Carr
Școala liberală	Dreptul (democrația) Economia (comerț liber)	Doyle, Fukuyama
Școala raționalistă	Rațiunea	Bull
Școala marxistă	Lupta de clasă Conflictul economic	Marx

Figura nr. 10 Concepte cheie

Cea mai cunoscută dispută a avut loc între școala realistă și cea liberală, cu consecințe și pentru teoria negocierilor, după cum am văzut în capitolul 6 ("Școala inovativă"). Într-un fel se trunchiază viziunea obiectivelor, argumentarea și acordul final al negocierilor într-un raționament ce pune accentul primordial pe putere, ceea ce legitimează uzul forței și amenințarea cu forța și altfel în cazul în care se dă prioritate dreptului și instituțiilor internaționale, ce susțin încrederea în soluțiile pașnice. Toate cele patru școli au ceva în comun și proiectează pe scena internațională situații domestice, în afară de neorealismul lui Waltz pentru care există o structură mondială ce transcende rolul statelor. Acesta din urmă există în toate curentele teoretice de mai sus, într-un grad de importanță descrescător, poziția cea mai importantă fiindu-i atribuită de realism.

Cele patru școli clasice sunt situate în categoria „explicativă". Școlile ce au urmat sunt considerate „constitutive". Ele nu mai acceptă o situație dată fără analiză critică a concepției împărtășite de actori, a puternicei motivații sociale, a gradului în care încalcă sau încurajează nevoia de emancipare a oamenilor și societăților, a felului în care satisfac echitatea.

Să revedem câteva din ele: Școala critică (Jurgen Habermas) are în centrul analizei complicitatea actorilor internaționali cu diferite forme de dominație și excludere. Școala dependenței (Immanuel Wallerstein) pornește de la structura mondială: centru-periferie și a

relațiilor inegale care o caracterizează. În literatură, aceste două curente de idei sunt considerate neo- sau post-marxiste prin preluarea unor concepte din critica socială marxistă. Cu mult mai puțin interes pentru epistemologia și limbajul filosofic al școlii critice, constructivismul coboară analiza critică la nivelul empiric. Cu aceasta considerentele de ordin material sunt mai puțin relevante decât sistemul constitutiv al intereselor format de idei, credințe și valori. Cultura își face un loc astfel în analiza situațiilor ce reclamă negocieri și, o dată cu ea, problema identității atât de actuală.

Perspectiva negociatorului se schimbă de îndată ce chestionează originea și motivele intereselor care îi sunt considerate drept date inițiale ale unei situații conflictuale ce presupune soluția. Școala inovativă a negocierilor este influențată de această abordare (R. Cox). Alături de aceste școli, mai transmit semnale inspiratoare pentru negocierile contemporane: feminismul și ecologii (ambele curente cerând o revizie a abordării relațiilor internaționale), postmodernismul, în ciuda radicalismului său demolator, ce contestă concepte clasice ca adevăr, universalitate și a fragmentarismului pe care îl promovează.

Sunt oare modelele conceptuale utile? Multitudinea de concepte supuse atenției poate fi derutantă pentru negociator. Cu toate acestea ele îi oferă un cadru necesar pentru organizarea propriilor observații și reflecții și îi furnizează elemente care să le expliciteze sau să le exprime. Lista bogată conduce la o remarcă: toate cele semnalate sunt adevărate, nimic nu e complet greșit sau nefolositor. Diferite sunt însă ierarhizarea conceptelor și folosirea unuia singur ca pârghie absolută. Aici negociatorul e liber să pună conceptul cheie sub semnul întrebării.

Considerațiile teoretice înfățișate pe scurt au o notă comună ușor detectabilă. Ele au avut ca bază experimentală cu precădere cazurile negocierilor de distribuție. Procesul de negocieri în acest caz se asimilează jocurilor de poziție, ca șahul de pildă, în care negociatorii fac pașii proprii, așteptând mișcarea celuilalt. Strategia este în această perspectivă una cumulativă, tinzând să conveargă cu a celuilalt. Interesele sunt tot timpul în competiție, mișcările fiind concesii reciproce sau supralicitări amenințătoare. Soluția se construiește din piese formate din una și aceeași substanță a intereselor disparate aflate în joc. Viziunea ei integrală apare târziu în etapa formulei, care nu este decât un amestec acceptabil pentru ambele

părți. Înrudirea cu jocurile de sumă nulă este evidentă. Negocierile sunt privite ca un schimb de concesii sau ca o căutare prin încercări și erori succesive.

În momentul în care negocierile au fost necesare între părți care-și disputau valori indivizibile și neînstrăinabile, ca identitatea culturală, aflată la rădăcina majorității conflictelor contemporane, această metodă numită și analitică s-a dovedit insuficientă și irelevantă. De aceea meritele școlii inovative au cunoscut o recunoaștere din ce în ce mai largă. Mult mai instructive decât prezentările diferitelor teorii sunt momentele în care școli distincte, ajunse la o anumită maturizare, se ciocnesc, opunându-și abordări diferite. Suntem într-o asemenea situație, recitind tabloul comparativ din capitolul „Școala inovativă". În rezumat, cele două școli se deosebesc prin faptul că negocierea în loc să fie târguială devine rezolvare de probleme, în loc să caute concesii urmărește alternative reciproc acceptabile, părțile nu se consideră adversare, ci partenere și, în sfârșit, problema în loc să fie dată și definită prin termenii ei imuabili este acum schimbată într-o abordare inovativă, fragmentarea distribuției fiind înlocuită de străduința integrativă.

Rămân de discutat ultimele două contraste: 1) unelte formale versus proceduri informale și creative și 2) ce se înțelege prin antagonismul între realiști și liberali.

Inovatorii ce se ridică motivat împotriva supremației metodelor analitice sunt tentați să le confunde cu *abordarea rațională* împotriva căreia se ridică în zilele noastre un vast curent de gândire ce exaltă resorturile iraționale ale omului. Într-o epocă a cunoașterii, informației și comunicării, negocierea apare însă ca un epitom al exersării inteligenței și un caz ideal de fructificare a raționalității. Negociatorul nu trebuie să uite că acestea sunt uneltele sale principale. O consecință este că nu e îndreptățit să neglijeze modelele teoretice și chiar pe cele simbolice, abstracte. Nu se știe care din ele va permite să transferăm calculatorului mai multe sarcini pe care le poate îndeplini în stăpânirea complexității.

Raționalitate nu înseamnă doar silogismul deductiv cu care ne-a obișnuit Aristotel și Descartes. Ea nu se reduce nici la raționamentul englez baconian inductiv, pornind invers: de la cazul particular la ideea generală sau la principiu. Raționalitatea lărgită cuprinde și analogia și metafora, la uzul cărora negociatorul este îndemnat de unii autori (Anthony Judge). Raționalitatea se prelungește în *euristică* și în procesele de creativitate.

Este vorba de conceptul cheie: *interes*. Cultivat de realişti, acceptat de liberalişti, e suspect pentru inovatori, deşi indispensabil, aşa cum scrierile lui Burton o arată. În orice caz a devenit atât de inconfortabil în şcoala inovatoare încât s-a trezit având drept titlu opus *şcoala valorilor* provenind din contrastul celor două şcoli: interese versus valori. Neînţelegerea provine din nesocotirea faptului că valorile măsoară interese. Când e vorba de bunuri, ele sunt cuantificabile în *utilităţi* sau *bani*. Sub interese stau nevoile omului. Atribuim valoare unui tablou pentru că satisface un interes artistic, izvorât dintr-o nevoie estetică.

Ar fi regretabil ca marile contribuţii ale şcolii inovative în materie de topire a rigidităţii şi formalismului negocierilor să fie compromise prin necântărirea adecvată a conceptelor, iar exerciţiul îndreptăţit al valorilor în cauză să devină steril prin neglijarea sau ignorarea intereselor.

Şcoala inovativă, mai recentă şi neexperimentată, are nevoie de unele corecţii, amendamente şi completări. Ea nu se poate dispensa de fundamentul intereselor sau de raţionalitatea uneori formalizabilă, pe care poate să le asimileze în termeni cu sensuri mai largi, compatibili cu propriile vederi. Ea aşteaptă al doilea val al dezvoltării ei, care îi va mări eficacitatea.

Capitolul 10
Culturile

S-ar putea crede din prezentarea mecanismelor negocierilor şi a cerinţelor adresate negociatorilor, că ceea ce le domină este un joc de forţe şi interese, iar negociatorul specialist ar fi un instalator de linii de comunicare, dublat de un laborant în dozări optimale de substanţe. Această imagine simplistă este departe de felul în care se desfăşoară comunicarea în general şi cea dominată de reguli în particular. Raţionamentul bazat pe fapte aparţine unui strat subţire şi delicat, construit pe pături groase de sentimente, dorinţe, emoţii, nevoi, propensiuni pe care sondele psihologiei şi ale comportamentului uman încearcă să le descifreze. Mintea omului este predominant invadată de credinţe şi opinii, valori şi preferinţe, obiceiuri încăpăţânate şi convenţii schimbătoare. Culturile sunt numele generic al acestor factori şi ponderea lor în comportament este cu mult mai mare decât ceea ce recomandă raţionamentul şi cântărirea sobră a faptelor.

Care este cultura la care aparţine negociatorul în afara culturii naţiunii sau grupului la care aparţine, conferindu-i identitatea, prin limbă, tradiţie, credinţe şi valori specifice? Răspunsul ne este dat de o iniţiativă recentă a marilor organizaţii internaţionale, ONU şi UNESCO, care au deschis o campanie vastă intitulată **cultura păcii**. Ea este bazată pe faptul că pacea presupune o mentalitate care să prefere pacea în raport cu conflictul, spre care îndeamnă alte valori ale unei culturi războinice care are câştig de cauză. A apărut la sfârşitul secolului trecut o literatură închinată subiectului şi s-au ţinut congrese internaţionale, ca cel de la Madrid din 2000.

Prin definiţie, negociatorul aparţine culturii păcii. El exersează tehnicile soluţiilor paşnice ale tuturor diferendelor, litigiilor sau conflictelor, mocnite sau manifestate. Este eminamente un slujitor al păcii. Unul din principiile ferme căruia i se supune este acela al superiorităţii căii paşnice faţă de calea forţei. Nu numai că e nevoie să împărtăşească această premisă a culturii păcii, dar este ţinut să o demonstreze şi să o ilustreze faptic.

Putem merge mai departe. În cultura păcii este urmat enunțul din documentul de bază al UNESCO: conflictele încep în mintea oamenilor (tradus deseori în spiritul lor) și tot acolo trebuie oprite. Negociatorul dă dreptate primei părți pentru că conflictele sunt justificate, enunțate și puse în lumina unor idei, considerate sacre, chiar dacă sub ele stau interese mai prozaice. Negociatorul poate fi de acord cu mai multe rezerve față de enunțul doi. Desigur, ideile războinice trebuie să dispară din mintea omului. Dar autorii principali și scriitorii despre pace, ca și mișcarea pacifistă în general, recurg la cea mai slabă metodă de a influența schimbarea omului: predicând ideile bune, recurgând la persuasiune, folosind puterea verbului. În timp ce modificările esențiale ale comportamentului provin din cuvinte puține, cu precădere din acțiunile întreprinse în spiritul dorit, în exersarea practică, cotidiană și eficientă a unor schimbări ghidate de aceste idei, într-un cadru adecvat. În acest sens, negociatorul care vorbește puțin despre pace și dă prioritate acțiunilor pașnice devine, prin ceea ce face, promotorul ei cel mai reprezentativ.

Există și un alt ghem de idei, concepte, opinii și priceperi care formează mai vechea cultură politică. Deși trebuie să fie familiarizat cu ea, negociatorul știe că cultura politică nu se confundă cu cultura păcii. Prima țintește obținerea puterii, pe baza unui program sau angajamente (în care pacea figurează de obicei), dar cultura politică nu include axiomatic realizarea păcii. Ea menține balanța păcii și a războiului ca opțiuni deschise. Având ca temă principală puterea, este chiar mai înclinată spre utilizarea forței sau a amenințării cu forța în relațiile internaționale sau în jocul de interese inter-umane. Negociatorul ia în serios interzicerea acestora de către Carta ONU, politicianul o privește drept o recomandare pioasă. Dacă ignoră cultura politică, negociatorul riscă să argumenteze prost și neconvingător soluția pe care o propune într-o negociere ce trebuie aprobată sau ratificată de factorul politic. Limbajul și argumentele sale diferă de felul cum o prezintă oponenților și chiar față de raționamentul propriu. Nu este vorba de sacrificarea unor convingeri, ci de limbajul, stilul și accentele specifice pe care le au cele două culturi. Adaptarea negociatorului la limbajul preopinentului este considerabilă. Nu numai că vorbește mai multe limbi, dar și utilizează mai multe limbaje, proprii logicii și mentalității interlocutorilor.

Cultura generală, alt termen ce caracterizează gradul de educare a unui individ, nu cere detalieri. Este însă de semnalat cerința ca negociatorul să asigure o balanță echitabilă între metodele și vocabularul diferitelor domenii ale cunoașterii și creației artistice.

Negociatorul citește mult. Are o mică bibliotecă de referință cuprinzând o enciclopedie, un atlas, dicționare, poate câteva cărți istorice și antologii bune de studii diplomatice sau politice. Se oprește zilnic la standul presei sau în biblioteca existentă mai întotdeauna la sediul reuniunii, unde își completează și documentația. Reviste ca *The Economist* sau cele de relații internaționale îl țin la curent cu barometrul globalității sau regionalismului. În sfârșit, are autori preferați de beletristică și poate că ține și un caiet de referințe și citate. Când se apropie momentul favorabil formulei va spune, de acord cu Shakespeare:

„There is a tide in the affairs of men
Which, taken at the flood, leads on to fortune."

(Există în treburile omenești o maree / Care luată la revărsare duce la reușită)

Ar putea fi un motto pentru diplomatul ce dorește să sesizeze momentele prielnice și nu vrea să se numere printre groparii cimitirului vast de șanse pierdute ale istoriei.

Prin **cultura filosofică** intrăm într-un domeniu plin de asperități. Nimeni nu se opune preferinței unui negociator pentru un curent de gândire sau altul. Îi stă chiar bine să iubească pe stoici dintre cei vechi, sau să cunoască structuralismul la cei noi. Dar în materie de curente de idei, există primejdia îmbrățișării necritice a celor la modă, care prin idei șocante și captivante domină și conversațiile saloanelor. Riscul de a însuși idei care circulă și „se poartă" nu poate fi combătut decât printr-o atitudine sceptică. La modă a fost o școală a exaltării **diferenței** și a ducerii la paroxism a specificului (Derrida). Un adept al soluțiilor integrative nu este ajutat de asemenea abordare, ce sufocă sau înlătură tocmai ceea ce negociatorul caută cu fervoare: teren comun, interese împărtășite, proiect unic.

În jumătatea a doua a secolului trecut, cuvântul progres a devenit contestat și indezirabil. Trebuie negociatorul să nu mai creadă în progres, când se realizează un acord solid și amiabil? Oare există sau nu progres în dispariția capcanelor întinse părții adverse prin

invitarea la negocieri, urmată de asasinarea reprezentanților ei? În Europa, în plină Renaștere, tactica a fost practicată, așa cum citim și în *Prințul* lui Machiavelli. În anii '60 ai secolului trecut, șefii triburilor din Yemenul de Sud sunt invitați pentru tratative de pace la un prânz amical în Yemenul de Nord, dar sunt uciși toți înainte de toasturi. Astăzi aceeași mișcare tactică e scoasă din recuzita diplomatică a statelor, dar nu și din aceea a mafiei. Sclavia și pirateria, altădată flagele ale omenirii, există doar în proporții mici. Dreptul internațional le condamnă. După negocieri istorice, s-a realizat sau nu un progres? Legat de exemplele de mai sus, se manifestă primejdia **relativismului cultural**, care interzice judecarea valorilor sau practicilor unei culturi de către alta. Nici una nu poate fi considerată superioară. Când este vorba însă de practici mutilatoare a unor culturi, când mișcarea rousseau-istă adoră virtuțile vieții tribale, comunitare, presocietale cu luptele ei neîncetate, mizeria infinită și mitologia începuturilor omenirii, nu cred că judecata de valoare și aprecierea gradului de umanitate pot fi evitate.

Postmodernismul, după ce a expulzat noțiunea de adevăr, după ce a validat rezultatul științific prin consens, a adus o altă daună care privește pe negociator. A tăiat cuvântul universalitate. Or universalitatea este un concept cheie pentru ONU, pentru sistemul internațional, ca și pentru mersul civilizației umane. Orice acord, oricât de local, are vocație de universalitate, ca metodă, viziune, obiective relevante, universalitatea fiind o stea polară pentru efortul de a înlocui violența și anarhia cu acorduri și proiecte de cooperare. Pacea ca și drepturile omului sunt deziderate universale. Cu trecerea timpului, moda postmodernistă, atât de fertilă în arhitectură și literatură și care a inspirat respectul varietății culturilor, a constituit un eșec în studiul relațiilor internaționale. Negociatorul este în general tolerant (excepție făcând sfidarea toleranței prin intoleranță).

În afară de influențele exercitate mai mult indirect de către cultura păcii, cultura politică, cultura generală sau cea filosofică asupra proceselor de negociere, există și studii provenind din noile curente care introduc factorii culturali direct și explicit în negocieri.

Astfel, cercetările asupra stilului, limbajului și **forma mentis** a diferitelor tradiții culturale au scos la iveală deosebiri și trăsături specifice, de care negociatorii trebuie să țină seama. Ele se ocupă până și de gesturi (a da din cap nu înseamnă la japonezi aprobare), dar mai ales de limbaj. „E dificil" înseamnă „nu" pentru japonezi, dar înseamnă „poate" pentru americani. Studii detaliate sunt consacrate stilului de negociere propriu francezilor, englezilor, americanilor, nordicilor, rușilor, japonezilor și chinezilor. Termenul „compromis" acceptabil europenilor are sens peiorativ pentru arabi. Catalogul acestor particularisme sau idiosincrazii s-a îmbogățit în mod considerabil în ultimele decenii. Dincolo de observațiile interesante pentru negociator, există și studii mai aprofundate.

Un exemplu este dat de capitolul „Zece moduri în care cultura afectează negocierile" (Salacuse). Autorul dă o acurată definiție culturii: „Cultura include credințele (*beliefs*), schemele de comportament, valorile și normele socialmente transmise ale unei comunități date. Ea consistă în reguli, concepte, categorii și presupuneri pe care oamenii acelei comunități le folosesc ca să interpreteze mediul lor înconjurător și să ghideze interacțiunile lor cu alte persoane din societate." Pornind de la studiul comparativ al modului de a negocia al americanilor și japonezilor, sunt identificate zece caracteristici: **scop** ("semnarea unui contract este încheierea unei negocieri pentru un american, dar este deschiderea unei relații pentru un japonez"); **atitudine**: câștig-pierdere vs. câștig-câștig; **stil personal**: informal vs. formal; **comunicare**: directă sau indirectă; **percepția timpului**: ridicată sau joasă; **emotivitate**: ridicată sau joasă; **forma acordului**: specifică sau generală; **construirea acordului**: de jos în sus sau de sus în jos; **organizarea echipei**: un lider sau consens; și în sfârșit **acceptarea riscului**: ridicată sau joasă.

Figura 11 se referă la trăsăturile a două tipuri de negociere:

	Trăsătură	**Tip A**	**Tip B**
1.	Scop	Contract	Relație
2.	Atitudine	Câștig-pierdere	Câștig-câștig
3.	Stil personal	Informal	Formal
4.	Comunicare	Directă	Indirectă
5.	Percepția timpului	Ridicată	Joasă
6.	Emotivitate	Ridicată	Joasă
7.	Forma acordului	Specifică	Generală
8.	Construirea acordului	De jos în sus	De sus în jos
9.	Organizarea echipei	Un lider	Consens
10.	Acceptarea riscului	Ridicată	Joasă

Figura nr. 11 Două tipuri de negocieri

caracteristică durabilă ce se poate recunoaşte şi la intrarea în cel de al treilea mileniu.

Avantajul practic pe care îl crea pentru stat ideea de interes naţional era mult diminuat de atributul „grandorii" pe care suveranii francezi l-au lipit de aspiraţiile permanente ale Franţei. Pe plan psihologic a făcut ca negociatorii francezi să fie până şi în zilele noastre sensibili la rolul pe care interlocutorul îl recunoaşte ţării lor în sistemul internaţional. Franţa nu face concesii în materie de prestigiu ce decurge din definirea ei ca mare putere, dispunând de arme nucleare, membră a Consiliului de Securitate, cu un rol precumpănitor în Europa şi cu o influenţă culturală considerabilă pe glob (francofonia).

Preeminenţa statului în cultura politică franceză, care o diferenţiază de poziţia anti-statală a doctrinelor liberale din ţările anglo-saxone, nu este singura distincţie în tabloul valorilor proprii. Care ţară occidentală sau care şcoală doctrinară nu împărtăşeşte faimoasa lozincă triunghiulară a *libertăţii, egalităţii şi fraternităţii*? Iată însă că libertatea este prioritară în SUA şi Anglia, în timp ce egalitatea a fost scoasă de ele din câmpul economic şi păstrată doar în cel juridic (egalitate în faţa legii). Pentru francezi, egalitatea a fost principalul mesaj al iacobinilor revoluţiei. Fraternitatea s-a estompat în vocabularul politic şi a înaintat doar în limbajul mişcării protestatare sau al utopiilor sociale. Este de reţinut faptul că analog cu analiza spectrală, unde sunt prezente toate lungimile de undă, valorile ocupă spaţii inegale, ce asigură distincţia între subiecte. Toate valorile sunt prezente în culturi, dar aşezarea lor şi rangul importanţei diferă. Este de reţinut acest lucru pentru înţelegerea diferenţei din vocabularul negociatorilor şi al diplomaţilor, unde aceleaşi cuvinte au frecvenţe şi roluri diferite. Americanul, în consonanţă cu *libertatea*, va sublinia *democraţia* şi va afirma *libertăţile individului*. Aceasta va fi pusă înainte de *justiţie*, menită să le servească.

Nu se întâmplă acelaşi lucru în cazul şcolii franceze, pentru care justiţia se bucură de supremaţie faţă de legi, create pe baza *voinţei generale* a lui Rousseau. Individualismul exacerbat în alte sisteme este privit cu suspiciune de francezi: el poate neglija bunul public sau stimula anarhia.

Discursul negociatorului francez nu se va distinge doar prin aceste nuanţe ce ar putea explica înclinarea spre anumite soluţii şi

rezerva faţă de altele. SUA au decis o intervenţie militară în cazul Irak trecând peste restricţiile reglementărilor legale internaţionale. Franţa, fidelă principiului de justiţie, obiectează. SUA se bizuie pe forţa militară. Franţa, partizan al reglementărilor paşnice, obiectează din nou. SUA îmbracă campania sa în veşmântul luptei pentru democraţie. Franţa se întreabă cum arată democraţia într-o societate tribală (doar Drepturile omului erau scrise pentru cetăţeni), cu un stat redus în pulbere (fără autoritatea centrală de a impune legea). Comentariile au vorbit de rivalităţile, animozităţile şi vanităţile prezente în dialogul euro-american. Dar explicaţiile ţin de resorturi mai adânci, ale şcolilor de gândire publică, ale istoriilor şi ale tradiţiilor ţărilor în cauză.

Când este vorba de specificul comportamentului în diplomaţie şi negocieri se invocă deseori deosebirile de temperament. Desigur, psihologia, în special psihologia socială, ne ajută la înţelegerea varietăţii manifestate de una şi aceeaşi clasă profesională ce a deprins reguli universale de conduită. Francezii se disting printr-un temperament ce poate fi numit latin sau meridional, mai extrovertit şi spontan decât nordul interiorizat şi lent, mai spumos şi mai imaginativ, impetuos chiar, cu mânii sau adeziuni nereţinute. Diplomaţii francezi sunt neîntrecuţi la capitolul retorică, unde etalează referinţe şi argumentaţie bogată într-un mod elegant şi atrăgător.

Deşi trăsăturile temperamentale pot avea înrâurire asupra negocierilor (calmare sau înveninarea tonului), există un factor insuficient subliniat de autori şi anume **tipul de gândire** la care aderă negociatorii. La francezi această trăsătură e manifestă. Ei sunt urmaşii lui Descartes, autorul principiilor raţionamentului corect şi simplu. Un autor scrie, privind această înclinare spre logică şi raţiune specifică francezilor: „Despre germani nu se spune ca sunt kantieni sau hegelieni. Nimeni nu afirmă ca englezii sunt shakespeareieni şi italienii danteşti. Pe de altă parte, toţi repetă din generaţie în generaţie că francezii sunt cartezieni." Puţine discursuri ale francezilor se depărtează de la claritatea şi rigoarea regulilor carteziene. Această şcoală raţionalistă, ce porneşte de la principii generale şi ajunge la concluzii practice şi la cazuri particulare, a avut un rol decisiv în crearea ştiinţei teoretice. Logica ei este eminamente deductivă, funcţionează pe o axă verticală, cu săgeata în jos: de la general la particular. Specificitatea ei este pregnantă dacă observăm că aceeaşi axă verticală este folosită de englezi, cu deosebirea că săgeata

este îndreptată de jos în sus, de la cazurile particulare la principiul general. În loc de abordarea teoretică, domnește la englezi metoda experimentală. Descartes este părintele primei școli, Bacon al celeilalte. Cu aceeași probabilitate ridicată cu care negociatorul francez va începe să invoce „principii", cel englez va debuta prin descrierea unui caz ce i se pare relevant în situația dată.

Ambele demersuri stau la baza științei moderne și sunt de fapt inseparabile. Amândouă sunt riguroase, perseverente până la încăpățânare, practicate pe scară de generații cu aceeași stăruință. Verticalitatea comună a axelor face ca ambele să aibă neajunsuri comune: cartezianul nu poate fi sigur că ajunge la un rezultat practic plecând de la principiile lui, iar adeptul lui Bacon că va atinge un nivel teoretic satisfăcător, pornind de la cazurile lui. În plus, ambele demersuri liniare sunt foarte anti-contextuale, până la ignorarea a ceea ce se petrece pe alte axe decât cele parcurse de gândire în sus sau în jos.

Diplomatul francez are la bază o bună educație. Kissinger spune despre ei că în timp ce alții se bazează pe învățarea practică produsă de viață, francezii se ocupă de „pregătirea minții". Instituțiile învățământului superior, Politehnica și Școala Normală Superioară, au fost create de Napoleon, iar apoi în timpul lui De Gaulle se înființează faimoasa Ecole Nationale d'Administration (ENA), completând programul educației elitelor. E o constantă a preocupărilor de stat, cu consecințe pentru diplomați. *„Negociatorul francez provine din clasele superioare sau mijlocii, va fi bine educat, va îmbrățișa argumentarea carteziană, va proteja cu îndârjire statul francez și va afirma cu pasiune și elocință interesele și valorile franceze."* În aceste linii ale unui comentator străin se găsește schița unui portret edificator.

Școala germană. Churchill spunea despre istorie că este o povară de purtat în spate. În cazul Germaniei desagii istoriei sunt grei. Dar comportamentul ei diplomatic e în parte explicabil prin acest trecut care are faze complicate, perioade strălucite și etape sinistre, urmate de un curs de normalitate salubru și constructiv.

Germania ca stat e o realizare târzie produsă în jumătatea a doua a secolului XIX. Până atunci, germanii care își făuriseră identitatea în paralel cu francezii, spre sfârșitul primului mileniu, au trăit în unități disparate: orașe, cetăți, porturi, ligi, regimuri, ducate

și comitate, care au atins incredibilul număr de peste 300. Singurul principiu unificator pentru această populație aparținând acelorași credințe, valori culturale și vorbind aceeași limbă era Sfântul Imperiu Roman la care aparțineau și care avea în interiorul său un virtual „rege german", un titlu ce trebuia obținut înainte de tronul imperial. Alegerile cădeau în sarcina Marilor Electori în număr de șapte: trei episcopi din Mainz, Cologne și Trier, Palatinatul Rinului (loc ocupat apoi de Bavaria și de regele Boemiei), Ducele Saxoniei, Margravul de Brandemburg. Din 1708 s-a creat un loc suplimentar pentru Hanovra. Regii erau aleși, ca și împăratul, din marea nobilime. Astfel, pentru secole, casa de Habsburg a deținut acest titlu.

Micile ducate și principate, orașele, episcopatele erau angajate în contacte permanente și desfășurau o diplomație activă, ocupată cu problema cronică a regatelor independente, anume aranjamente matrimoniale, dar și cooperarea economică și stabilirea de legături trainice. Profesiunea diplomatică a acestei epoci este ilustrată de **Leibniz.** El este reținut de istorie ca matematician, filosof și logician. Independent de Newton, a creat calculul infinitezimal și este un precursor al logicii simbolice moderne. Ca filosof, a creat sistemul monadelor și a căutat sa îmbine raționalismul francez cu empirismul britanic. Este mai puțin cunoscută activitatea sa diplomatică, ca reprezentant al Hanovrei, care îl duce la curtea regelui Franței, unde prezintă proiectul unei organizări a păcii. E în avans cu epoca și are viziunea unui limbaj universal care să servească o lume globală. Biografia lui este un memento pentru profesiunea diplomatică ce invită la cultură vastă și cunoaștere.

Congresul de la Viena (1815) a menținut o Germanie divizată, dar cuceririle napoleoniene dezlegaseră vocea naționalismului și treziseră în Germania aspirația unificării. La 1832 se creează o uniune vamală a unităților politice germane, Zollverein. Două curente dispută soluția de urmat. Liberalii câștigă prima manșă după revoluția de la 1848, creând o constituție democratică și Adunarea de la Frankfurt. Dar partida militaristă prusacă preia ștafeta și antamează programul său de unificare. **Bismarck** este principalul personaj, care a reușit să combine diplomația cu acțiunea militară într-un mod exemplar. Se spunea despre el că este singurul om care poate jongla simultan cu patru bile fără să le scape pe jos. Pentru a scoate din joc Imperiul Austriac care își păstrase drepturile teoretice de patronare a intereselor germane, îl atrage într-o acțiune comună

pentru cucerirea unor teritorii daneze (1864), ştiind că litigiile împărţirii păcii vor apărea, ceea ce se întâmplă doi ani mai târziu, în 1866, când izbucneşte războiul prusaco-austriac, pierdut de Austria. În aceşti ani se asigură de neutralitatea amicală a Franţei, Rusiei şi Angliei. În faza a doua urmează scoaterea Franţei din joc, ceea ce se întâmplă, sub privirile anesteziate ale Rusiei şi Angliei, prin războiul prusaco-francez, încheiat prin înfrângerea Franţei şi încoronarea regelui Prusiei Wilhelm I ca împărat, în sala oglinzilor de la Versaillles. Bismarck devine un arbitru al treburilor europene, ceea ce se vede în Conferinţa de la Berlin 1878, care s-a pronunţat sub preşedinţia sa, în problemele sud-est europene. Această perioadă este consacrată păcii prin abile manevre diplomatice. Spre deosebire de alte ţări, Germania devenise un stat teritorial mare, cu vecini numeroşi şi frontiere nesigure la Rin şi în răsărit. Bismarck voia să împiedice Franţa sa-şi ia revanşa orientând-o spre expansiuni colonialiste în Africa, unde câştigase şi Germania un picior de sprijin. La răsărit încerca să evite izbucnirea conflictelor între Austria şi Rusia pe tema moştenirii otomane, reuşind o întâlnire şi un acord al celor trei împăraţii (Prusia, Rusia şi Austria) la 1881. O altă triplă alianţă era înnodată între Prusia, Austria şi Italia. Demis de noul împărat Wilhelm al II-lea, Bismarck se retrage la 1890, lăsând şi un bilanţ remarcabil de realizări interne.

Wilhelm al II-lea a crezut că poate prelua metodele lui Bismarck, dar le-a caricaturizat fără fineţe. Cu o ambiţie nemăsurată a provocat Primul Război Mondial şi l-a pierdut. Militarul nechibzuit n-a fost dublat de un diplomat dibaci.

De la 1890 la 1945, timp de 55 de ani, Germania parcurge „perioada neagră" sau „orele zero", cu o scurtă pâlpâire a diplomaţiei lui Gustav Stresemann în timpul Ligii Naţiunilor.

După perioada fascistă şi înfrângerea în cel de-al Doilea Război Mondial declanşat de Hitler, diplomaţia germană s-a confruntat cu intrarea Germaniei în normalitate, refacerea economică a ţării după război şi ştergerea oprobriului cu care era întâmpinată pe plan mondial. Adenauer, un om politic de politică veche, arhitectul acestei strategii sub scut vestic, a ştiut să reia elemente din vechiul tezaur diplomatic şi din politica antebelică a Germaniei. Când McCloy, reprezentantul puterii de ocupaţie, l-a întâlnit prima oară pe Adenauer a fost uluit să audă de la acesta referinţe la Sfântul Imperiu Roman. Paşii s-au succedat cu repeziciune: intrarea în

Uniunea Cărbunelui şi Oţelului (1951), în NATO (1955) şi în Comunitatea Europeană a Cărbunelui şi Oţelului (1955), reconcilierea cu Franţa şi acordurile semnate cu De Gaulle (1963). Următorul cancelar, Erhard, este devotat succesului economic, iar Brandt (1969-1974) aduce prin deschiderea spre Est o nouă dimensiune ce va facilita cursul spre unificarea celor două Germanii.

Relaţiile oficiale cu Germania de Est sunt stabilite după o lungă perioadă de obstrucţie. Unificarea din 1990 sub Kohl după obţinerea acordului URSS găseşte obiectivele de reabilitare, de ocupare a unui loc onorabil în comunitatea internaţională şi de dezvoltare economică împlinite.

Ce trăsături a redefinit stilul german de negocieri? Începând cu logica raţionamentului atât de evidentă în cazul francez (deducţia) şi cel englez (inducţia), vom căuta în zadar să alegem aceeaşi cale în cazul german care de la Leibniz încoace a pendulat cu succes între raţionalism şi empirism. În schimb, este frapantă o specială aderare la conceptul de **metodă**. Germanii sunt prin excelenţă metodici. Organizarea şi concepţia de sistem domină. Analiştii au degajat următoarele faze nelipsite din activitatea diplomatică şi negocieri:

1. **Pregătirea amănunţită**, care coboară de la organismele de elaborare a politicii externe (cancelar, parlament, runde de consens intern şi de alianţă externă) la ministerul de execuţie, unde detaliile sunt elaborate de cel ce ţine tocul (*Federführend*).
2. **Elaborarea viziunii generale**, unde în *Gesamtkonzept* (o noţiune centrală) sunt cuprinse obiectivele şi cadrul general pe care orice pas sau aspect particular trebuie să le respecte.
3. **Prezentarea poziţiei** poartă pecetea unei influenţe filosofice, manifestată în gustul pentru analiză şi rezolvarea problemelor. Se pare că Hegel le dă prin dialectica sa un avantaj specific prin acceptarea opuşilor, rezolvarea contradicţiei şi conştiinţa unităţii în varietate, dezvoltată şi în caracterul federal al statului.

Ca stil propriu se distinge gustul clarităţii, dar nu şi al oratoriei inutile. Cineva a caracterizat pe diplomatul german astfel: „Nu pierde timpul prin a fi misterios." Subterfugiile sau cultivarea confuziei nu sunt preţuite.

4. **Soluţia** este urmărită cu perseverenţă. Compromisurile şi concesiile sunt acceptate. Sunt folosite canale informale şi secrete. O mare grijă este acordată ţinerii aproape a prietenilor şi evitării

izolării. Se acceptă întreruperi necesare. Egon Bahr, care a negociat și cu România, discută cu Gromîko Tratatul din 1970, revine în țară de la Moscova pentru consultări de câteva ori. Tenacitatea se manifestă și în refuzuri. În întâlnirile lui Johnson cu Erhard și cele ale lui Carter cu Schmidt, încercarea americanilor de a obține plata staționării trupelor americane prin vânzarea de arme și de a atrage Germania în sprijinirea războiului din Vietnam s-a lovit de un refuz net.

Analiștii au degajat trăsăturile stilului german în **pregătirea esențială** lipsită de improvizație și plină de studii detaliate, în **punctele strategice** din care nu lipsesc grija pentru argumentarea logică, evitarea emoțiilor, paciența si calculul atent al momentelor decisive, în **pozițiile tactice** în care figurează utilizarea ocaziilor sociale, rezerva față de presă sau unele detalii mergând până la atenția dată vârstei negociatorilor opuși. Iar concluzia generală e formulată astfel: *diplomatul sau negociatorul german este în constantă veghe, bine pregătit și logic, niciodată slab, dar în mod nedezmințit politicos, formal uneori, pacient și deschis la noi relații.*

Școala engleză. Istoria a lăsat urme trainice în profilul diplomatului englez și în stilul său de negociere. O țară cu aristocrație puternică a respectat într-un grad ridicat tradițiile pe care le găsim fidel transmise de la o generație la alta. Iar un stat insular cu vocație maritimă a practicat și dezvoltat timp de secole o gândire politică globalistă intim legată de funcționarea unui imperiu și exercitarea lungă a unei hegemonii. Întrucât aspirațiile ei erau peste mări, în alte continente, Anglia a avut, după războiul de 100 de ani cu Franța, o implicație de altă natură față de războaiele continentale pentru supremație. Preocuparea politicii ei era ca niciuna din puterile europene să nu atingă un grad de supremație care să o transforme într-un dușman periculos pentru Anglia. Expresia simplă a acestei idei a fost „balanța de putere" practicată cu perseverență. Ea consta în neamestecul în conflictele europene, atâta timp cât forțele se anulau reciproc și într-o intervenție decisivă de partea celor amenințați să piardă definitiv partida. Astfel o găsim angajată în stimularea alianțelor anti-napoleoniene, aruncând în joc puterea ei maritimă care a provocat distrugerea flotei franceze și a creat blocajul pe mare împotriva lui Napoleon. Regăsim formula balanței în participarea Angliei în cele două războaie mondiale.

Doctrina „echilibrului de putere" care apare în portretele regilor britanici în secolul al XVI-lea, reprezentându-i cu o balanță în mână, a fost încorporată în școala teoretică engleză, reprezentată în secolul XX de Hedley Bull. Într-un sistem în care echilibrul funcționează, conceptele de bază sunt reprezentate de cuplurile *acțiune/reacție, provocare/răspuns, schimbare/status-quo.* Înțelegem de ce și istoricul englez Arnold Toynbee a recurs la cheia *provocare/răspuns* pentru mersul civilizației. Deși școala realistă a relațiilor internaționale se bazează pe echilibrul puterii, în versiunea ei americană ea este opusă abordării juridico-instituționale. Englezii văd însă o compatibilitate între instituții (Congresul de la Viena din 1815 și Liga Națiunilor) și balanța de putere. Când Woodrow Wilson a repudiat doctrina echilibrului de putere acuzând-o ca fiind sursă de conflict, englezii nu l-au urmat. Întreg acordul teoretic al englezilor la doctrinele de politică externă îmbină realismul (bazat pe anarhia originară) și școala juridică a cooperării pașnice.

Balanța puterii nu este străină de o strategie a marilor puteri de a-și asigura controlul sau dominația, captată de dictonul latin *divide et impera.* Este evident că dispunând de forțe militare mai mici decât cereau vastele teritorii colonizate (India, de pildă, sau coloniile africane), recurgerea la împărțirea dușmanului în grupuri antagoniste și asigurarea unor alianțe nu putea fi nesocotită. Dar criticii doctrinei au observat că în cazul englez ea a devenit o adevărată obsesie, cuprinsă și în titlul cărții *Divide și pleacă.* Când decolonizarea a devenit un curent ireversibil, englezii au lăsat în urmă numeroase diviziuni care au devenit focare de conflict. Lista este impresionantă: Israel-Palestina, India-Pakistan, Irlanda, Sri Lanka, Gibraltar, Afganistan (jumătate din populația paștună se găsește în Afganistan și cealaltă jumătate în Pakistan), Liban-Siria, Iordania-Israel, Irak-Kuweit, lăsând la o parte diviziunile postbelice în Germania, Coreea, Vietnam. Găsim pe lordul Carrington propunând împărțirea Africii de Sud și pe Sir Anthony Eden lucrând la diviziunea Vietnamului de Nord și a celui de Sud. Nu e de mirare că în opera de mediere britanică după începerea războaielor din fosta Iugoslavie nu există nici un concept integrator, în timp ce cantonizarea Bosniei este elaborată în detaliu.

Este posibil ca această preferință pentru soluțiile fragmentariste să fie înrudită cu trăsătura mai largă a spiritului englez de a recurge la inducție, bazată pe studiul de caz particular, cu un recurs redus la reguli generale. Ca și în sistemul juridic britanic, o dată ce o soluție este considerată valabilă ea câștigă rol emblematic și este reprodusă ca o măsură standard în alte cazuri similare. Precedentul

Un negociator britanic nu va începe nici o demonstrație prin referirea la un principiu călăuzitor sau la o regulă generală, ci prin compararea situației cu un caz asemănător. Va avea în acest fel un avantaj asupra altor școli, prin libertatea de a recurge empiric și liber la argumentele ce pledează pentru o soluție sau alta și la un eventual rezultat mai practic și mai eficace.

Trăsături psihologice caracteristice englezului îl fac mai sceptic privind teoria și generalitățile. În locul justiției invocate de francezi, el se mulțumește de a fi *fair*, ceea ce înseamnă corect, echitabil, cinstit. Nu este meridional, zgomotos sau dramatic, ci în general un personaj tăcut. Cele mai scurte intervenții în dezbaterile Adunării Generale a ONU din anii '50 erau atribuite miniștrilor englezi și suedezi. Diplomatul englez prețuiește virtutea calmului și este încântat să i se remarce flegmatismul, rezerva prudentă și distanța luată față de situații și oameni.

Pentru a arăta persistența ideilor pe care britanicii și le transmit de la o generație la alta prin cultură, este edificator să cităm pe Thomas Morus. Este un contemporan și un prieten al lui Erasmus. Face parte din aceeași familie de umaniști ai vremii, dar poziția sa de lord cancelar al lui Henry al VIII-lea nu-i limitează libertatea în expunerea vederilor sale, pe care le înfățișează într-o lucrare rămasă celebră, *Utopia* (1516), unde descrie o societate ideală conducându-se după idei apropiate de idealul său, contrazise de realitățile vremii. După el războiul n-are nimic glorios, e chiar josnic și rușinos. Dar în situații grave de mare necesitate, cum ar fi apărarea granițelor sau a prietenilor, ori eliberarea cuiva de despotism el nu poate fi evitat, iar societatea se pregătește prin disciplină și exerciții pentru el.

Litigiile pretind analiza amănunțită și stabilirea răspunderilor, după Morus. Arată o mare indignare față de cazurile în care comercianții sunt supuși la vexații în alte țări. Nu manifestă mare interes pentru tratate și alianțe și crede că e rar ca diplomația să ia în vedere „toate posibilitățile și angajamentele" sau să le „formuleze perfect, net și precis". Când citim istoria Angliei care a întreprins războaie ca să elibereze un cetățean de-al ei deținut pe nedrept sau când remarcăm neîncrederea în acorduri considerate detaliate și definitive, auzim ecoul îndepărtat al scrierilor lui Morus. Prin moartea sa, decapitat fiind de rege pentru refuzul de a-i aproba o decizie pe care o considera eronată, Morus confirmă o altă trăsătură de caracter britanică, și anume atașamentul definitiv la o convingere stabilită solid și cu chibzuință.

Ca și colegii lor de breaslă din Franța, diplomații britanici au parte de o educație din partea unui sistem elitist. Dar stilul lor inimitabil se va afirma prin mai puțină retorică și exteriorizare, prin mai mult scepticism și umor, prin stăpânirea de sine, laconism și apărarea perseverentă a intereselor țării lor, firește.

Școala rusă. O mare putere nu se poate dispensa de un sistem diplomatic pe măsura obiectivelor sale strategice și politice. În mod paradoxal, aspirațiile înalte sunt conturate inițial de un cnezat mic de la Kiev îndată după creștinarea din jurul anului 1000 prin contractul cu Bizanțul. Rusia se vrea a treia Romă, îndată după alungarea tătarilor, iar între 1480 și 1721 teritoriul ei cuprinde întreaga Rusie nord-estică. Timp de două veacuri adună pământ pentru o vastă populație slavă, construind o autoritate bazată pe centralism și autocrație. Fișa cronologică a acestei creșteri continue o aduce la mijlocul secolului XVI la Caspică, la 1600 în Siberia și o sută de ani după aceea la Pacific. La 1688 se izbește de China. Obiectivul e ocuparea de spațiu, expansiunea teritorială, desființarea hanatelor și a punctelor interne de rezistență. Se transformă treptat într-o comunitate multietnică neparcurgând drumul statelor naționale occidentale. Prin Kazan, Astrahan, Turkistan ajunge o putere continentală, controlând porțiuni însemnate din Asia Centrală.

Diplomația e prezentă în secolul XVII, ilustrată de misiunea lui Nicolae Milescu în China, imortalizată de cărțile acestuia, și de organizarea Cancelariei de politică externă, însărcinată cu trimiterea și primirea solilor, pregătirea documentelor și redactarea corespondenței. Trimișii străini sunt încartiruiți și studiați atent în conversații prealabile neoficiale. O trăsătură de intensă suspiciune față de străini se manifestă încă în fazele de început.

Rusia nu a luptat în extensiunea sa concomitent pe două fronturi, direcția fiind ori Asia, ori Europa. Capitolul celei din urmă e deschis de Petru cel Mare, de care se leagă începutul ferm al modernizării. El caută deschiderea spre mări calde, Baltica și Marea Neagră. Pe această temă duce războaie cu suedezii și cu turcii. Din Europa ia mai mult decât tehnologie militară; se îndreaptă spre modelele și instituțiile ei de gestiune și de organizare socială. Cine ar fi putut spune că și în direcția apuseană marșul va fi tot atât de

impetuos ca în Asia şi că trupele ruseşti se vor găsi la Berlin în 1760, în Alpi în jur de 1800 şi la Paris în 1815? Sau că ţarul Rusiei Alexandru va deveni cea mai importantă figură a Congresului de la Viena şi al Sfintei Alianţe, care timp de 30 de ani controlează Europa sub semnul conservator, aristocratic şi antirevoluţionar atât de convenabil Rusiei care se remarcă prin invadarea Poloniei şi prin exilarea decembriştilor? Succesiunea acordurilor de pace şi a războiului, facerea şi desfacerea alianţelor, contactele intense între puterile europene dezvoltă o diplomaţie activă, prinsă în negocieri continue, deşi momentele decisive revin diplomaţiei de vârf a împăraţilor şi cancelarilor. Învinsă de o coaliţie a puterilor occidentale care îi barează drumul spre Constantinopol (războiul Crimeei din 1854-1856), Rusia se orientează din nou spre sud şi orient (încheie un tratat cu China prin care obţine teritorii mari pe Amur). Suferă o înfrângere din partea Japoniei în războiul ce se încheie în 1905 cu medierea preşedintelui Th. Roosevelt, răsplătit de Premiul Nobel pentru pace.

Revoluţia bolşevică încheie participarea nefericită a Rusiei la primul război mondial. Noul curs al politicii lui Lenin începe cu publicarea acordurilor diplomatice secrete încheiate sub ţarism, în paralel cu instaurarea de către Wilson a „diplomaţiei deschise". Diplomaţia sovietică intră în acţiune. Tratatul de la Rapallo, precedat de intense negocieri cu Germania, duce la primul acord de recunoaştere a Uniunii Sovietice (Rapallo, 1922).

O lungă perioadă postbelică e caracterizată de negocieri de normalizare, tratate cu vecinii, deschiderea de oficii diplomatice şi, după intrarea Uniunii Sovietice în Liga Naţiunilor (1934), printr-o diplomaţie activă condusă de Litvinov.

În afara experienţei câştigate de diplomaţii sovietici în contactele bilaterale şi în conferinţele internaţionale, se manifesta o considerabilă creştere a calităţii lor profesionale prin cel puţin doi factori. Primul poate fi considerat pregătirea intensă în cunoaşterea limbilor străine şi a metodelor diplomaţiei în universităţi special consacrate relaţiilor internaţionale. În paralel, colective academice au întreprins studiul diplomaţiei ruse de la începuturi şi până în actualitate, din care nu lipsesc specialişti prerevoluţionari ca istoricul Tarlé. În al doilea rând, cu toată subordonarea impusă de strictul sistem centralizat faţă de forurile politice, un anumit grad de autonomie profesională a fost acordat diplomaţilor. Era, dacă nu în

acelaşi grad, un statut asemănător celui de care se bucura Academia de Ştiinţe. În consecinţă, exista ideea apartinerii la un corp profesional exigent, bucurându-se de o anumită stabilitate.

Personajul cel mai legat de acest sistem, în care a funcţionat ca participant la reuniunea de vârf a Aliaţilor în cel de-al Doilea Război Mondial şi ca ambasador, a ocupat cu un record de longevitate politică, timp de 28 de ani, postul de ministru de externe, a fost Andrei Gromîko. Pentru că a constituit modelul mai multor generaţii, nu este lipsit de interes profilul său.

Numit şi „faţă de piatră", Gromîko era impenetrabil. Nu lăsa să i se citească nici un gând. Ceea ce nu însemna că nu ştia să zâmbească şi să asculte atent un interlocutor. În locul risipirii atenţiei, era concentrat asupra unor obiective majore, fixe, puţine la număr, care puteau fi enunţate succint. Diplomatul care s-a format în atmosfera de colaborare a Aliaţilor contra Germaniei fasciste a ales drept cheie a diplomaţiei pe care o conducea ideea „parităţii" cu SUA şi restaurarea unui parteneriat trădat de acestea. De aici decurgea o competiţie nu atât de supremaţie, cât de echivalare. Faţa sa imobilă nu trăda gândul intim care îl făcea să se îndoiască de ameninţarea lăudăroasă a lui Hruşciov pe care îl însoţea în SUA: „Vă vom îngropa." Se poate crede că Gromîko nu credea că este posibil să ajungi din urmă SUA, cu atât mai puţin să o întreci în performanţele economice. Pentru el obiectivul era altul: în ciuda oricărei disparităţi, cele două mari puteri trebuie să-şi exercite în armonie şi cu răspunderi egale un dublu rol hegemonic pe glob, aşa cum stătuseră alături în cea mai mare încleştare a lumii. El acorda valoare simbolică zăngănitului de arme şi discursurilor dure ale Războiului rece, ştiind că în esenţă cele două superputeri sunt legate de un acord de supremă importanţă: nerecurgerea în nicio împrejurare la arma nucleară.

Diplomatul trebuie să posede o schemă de evaluare a evenimentelor prin raportare la câteva idei sau obiective simple şi clare şi o tehnică ţinând de domeniul strategiilor globale. Se poate observa că un asemenea profesionalism lasă puţin loc doctrinei marxiste a luptei de clasă, căreia discursul oficial îi era tributar. Un limbaj sec şi convenţional era pus în faţă, dar la analiza atentă mesajele puteau fi citite în cuvinte, nuanţe, expresii şi context.

Urmau drept calităţi esenţiale: perseverenţa, seriozitatea, răspunderea, stăpânirea factuală a situaţiilor şi cunoaşterea profundă a actorilor cu punctele lor tari sau vulnerabile.

O trăsătură persistentă la diplomații ruși constă în acordarea unei importanțe speciale documentului scris. *Iest dokument?* este una din formele frecvente ale unui argument. De aceea negociatorul rus ține să încorporeze în acordul stabilit angajamente cât mai clare. Promisiunilor nu li se atribuie încredere, iar enunțurile ambigue sunt privite drept surse de neînțelegeri viitoare. Cât de greu a trebuit să suporte diplomații sovietici Războiul rece, cel mai regizat din istorie, în care toate prescripțiile sau regulile nu erau scrise, ci tacit asumate.

Tot paradoxală apare și o altă trăsătură a negociatorului, văzut în lumina durității asociate regimului său totalitar. Dar cunoscătorii pot să descopere că rușii sunt „suflete slave", sentimentale și generoase. Ei sunt sensibili la prietenie și mai ales la prețuirea meritelor culturii ruse și a contribuției ei la literatură, artă, muzică și știință mai mult ca la orice alt domeniu. „Mama Rusia" este pentru ei dragostea cea mare.

Având numeroase puncte de apropriere cu patriotismul francezilor și cu raționamentul lor deductiv, ca orice gândire ca pleacă de la principii, cu îndrăzneala de explorare a englezilor și cu abordarea pe termen lung a asiaticilor, școala rusă, acum eliberată de constrângerile unei doctrine dogmatice, își afirmă din nou posibilitățile ei în relațiile internaționale.

Școala americană. Cu tot disprețul și rezerva față de instituțiile aristocratice ale Europei, mai ales ale Angliei, ce includeau pe cele diplomatice, revoluționarii care au creat statul american s-au izbit din primul moment de nevoia de a se servi de diplomație. Dușmanii Angliei puteau fi prietenii lor. Astfel îl vedem pe Franklin la curtea regelui Franței, la început șeful *lobby*-ului neoficial american și apoi ambasador, pe Jefferson și pe Adams, viitori președinți ai SUA, ambasadori în Europa și astfel aproape toți părinții fondatori ai SUA își completează solida și vasta cultură cu stagiul diplomatic.

Au putut fi identificate două școli de politică externă și două stiluri distincte în diplomația americană. Ambele, ca și alte trăsături specifice, își au originea în începuturile statului. Prima școală este aceea a valorilor, în special a libertății, sub semnul cărora s-a purtat Războiul de independență din 1775-1783 și s-a efectuat revoluția înflăcărată de ideile iluminismului. SUA s-a văzut de la început purtătoarea unui mesaj de libertate pentru întreaga omenire, ceea ce

convenea perfect unei tradiții locale de predicatori reformați, care răspândeau cu tenacitate ideile și morala biblică pentru o populație predominant rurală de fermieri. Persecutați pentru ideile religioase în Europa, acești emigranți temerari au sărutat un pământ ce le promitea întâi de toate libertatea. Principalul mediu de păstrare și răspândire a ideilor lor a fost **predica**, sădită adânc în cultura lor. Așezarea în America a cerut învingerea unor greutăți imense. Vizităm sau citim despre prima așezare de la Jamestown, condusă de legendarul căpitan John Smith, ce pretindea că anterior a luptat împotriva turcilor în Transilvania și Valahia. Mulți au pierit de foame și frig și celor mai puternici și mai rezistenți le-a cerut timp să atingă pragul supraviețuirii. Și astăzi o sărbătoare a suferințelor învinse pentru asigurarea existenței și a solidarității comunitare este sărbătorită cu emoție și reculegere pe plan național în ziua de toamnă numită *Thanksgiving Day*.

Acest om al începuturilor avea nevoie de mari resurse de pricepere pentru a găsi soluții la insurmontabilele sfidări ale vieții sale, pricepere dezvoltată într-o inteligență a mâinilor și a acțiunii numită *skills*, prețuită mai mult azi în cultura proprie decât la alte popoare. Combinată cu cunoștințele de ordin superior ale științei, a dat naștere la un tip mintal ce se bazează pe spirit de întreprindere și ingeniozitate combinat cu simțul practic și ideea obsesivă a succesului. Mai târziu este ilustrat de Edison, un inventator nedepășit de nimeni, în timp ce pe plan filosofic o viziune coerentă asupra lumii și societății ia forma unui curent numit *pragmatism* (Dewey, James și Pierce), filosofia specifică a culturii americanilor. Până în zilele noastre, diplomatul american va fi un fidel purtător al acestei trăsături de pragmatism. Se va distinge de înclinarea spre logica deductivă a francezilor, dar va avea puncte comune cu empirismul englez. Va fi total antidogmatic, dar va fi veșnic în căutare de succes imediat și tangibil. Acesta este al doilea stil distinctiv al diplomației americane.

O altă bifurcare a politicii externe s-a produs tot în perioada inițială de fixare a opțiunilor. Politica externă americană a pendulat între izolaționism și intervenționism. Pentru prima opțiune pleda repulsia față de conflictele nesfârșite ale altor țări, în special europene, inspirate de ambiții și dorințe imperiale de expansiune. Pentru a doua, nevoia de a folosi nevoile externe în scopuri proprii era o permanentă invitație de a fi prezentă în vacarmul și competiția de pe scena lumii.

Este de notat că la început izolaționismul a avut câștig de cauză. Școala valorilor cerea însă ca mesajul libertății să fie afirmat și aplicat în plan extern. Dar părinții fondatori au rezistat acestei tentații. Sunt semnificative vorbele lui Adams: „Oriunde steagurile libertății și independenței au fost sau trebuie să fie ridicate, acolo vor fi inima Americii, binecuvântarea și rugăciunile ei. Dar ea nu merge în afara granițelor în căutare de monștri pentru a-i distruge. Ea dorește reușita libertății și independența tuturor. Ea este campionul și apărătorul numai al libertății și independenței proprii."

Într-adevăr, tânăra federație și-a consacrat eforturile pentru stăpânirea teritoriului din harta fostei colonii britanice, de la Atlantic la Pacific. A fost perioada *frontierei*, o altă lozincă care a pătruns în cultura americană (Kennedy a numit politica sa „o nouă frontieră"), ca propensiune specifică de a nu admite bariere fizice dar și de altă natură și de a le desființa și depăși. În acest proces rezistența populației indiene băștinașe a fost suprimată fără scrupule morale. În ceea ce privește pungile coloniale care persistau pe teritoriul sau în apropierea sa, ele au fost desființate prin cumpărare, după negocieri paciente și sesizarea momentului oportun (Louisiana de la francezi în 1802, Florida de la spanioli în 1819, Alaska de la ruși in 1867), iar unde era necesară forța aceasta a fost utilizată (Texasul luat de la Mexic în 1848). Acest imens teritoriu a fost integrat practic prin uriașa rețea de căii ferate, fruct al perioadei de modernizare, parcursă o dată cu modernizarea industrială a Europei, astfel că la sfârșitul secolului XIX SUA reprezintă o putere economică semnificativă. Europenii erau însă angajați în procesul colonizării, străini până atunci spiritului și intereselor americane.

Iată însă că în vecinătatea ei, Imperiul Spaniol slăbește și se descompune, iar popoarele latino-americane ridică steagul independenței. Printr-un raționament abil, președintele Theodor Roosevelt învinge rezerva americanilor de angajare în războaie externe și cu justificarea sprijinului ce trebuie acordat vecinilor săi declară război Spaniei. Care era această justificare? Nu încercarea de a lua locul de colonialist al Spaniei, ci de a feri tinerele republice de primejdia colonialismului european. SUA a urmărit obiectivul creării unui spațiu adiacent (America Latină) care se va bucura prin scutul oferit de SUA împotriva unor încercări exterioare de imixtiune (Europa). Ideea a fost explicitată în Doctrina Monroe adoptată în 1823. Dar războiul cu Spania aduce Americii si teritorii în

Pacific. În cazul Filipinelor, tentația este prea mare și aceasta devine colonie americană, un regim care anterior era inadmisibil pentru filosofia ei politică.

Înclinarea opiniei publice americane spre izolaționism este demonstrată și de ezitanta intrare a SUA în cele două războaie mondiale. Woodrow Wilson fusese ales pentru politica de pace pe care o promitea. Dar după doi ani de neutralitate, Wilson intră în război negând orice calcul de echilibru al puterilor, dar invocând principiile democratice ale autodeterminării cerute de populații vaste și existența unui „monstru" care efectiv trebuia distrus: imperialismul german al lui Wilhelm al II-lea. Evenimentul care precipită intrarea în război a SUA este faimoasa telegramă a lui Zimmermann, prin care ministrul de externe cere ambasadorului său în Mexic să promită Mexicului teritoriile americane Texas, Arizona și New Mexico în schimbul intrării în război alături de Germania.

Sprijinul dat de SUA alianței antigermane a fost decisiv pentru victoria acesteia. Wilson credea că o pace care să pună capăt tuturor războaielor trebuie să fie stabilită și dotată cu instrumente de pace adevărate. Dar valul izolaționist al republicanilor îi distruge lui Wilson cea mai importantă realizare a sa, Liga Națiunilor, din care SUA refuză să facă parte.

În cel de-al Doilea Război Mondial, atitudinea favorabilă a lui F.D. Roosevelt de a sprijini Anglia și de a da curs cererilor insistente ale lui W. Churchill nu întrunește sprijinul necesar din partea americanilor, predominant neintervenționiști. Dar situația se schimbă drastic după ce Japonia bombardează teritoriul SUA din Hawaii și îi distruge acesteia flota.

După istorica victorie împotriva fascismului din 1945, dilema intervenție/izolare nu se mai pune în aceeași termeni, Războiul rece creând o situație ambiguă și plină de riscuri fără precedent, cum ar fi fost un război nuclear.

După încheierea Războiului rece, președinții republicani (Bush tatăl și Bush fiul) au fost fățiș intervenționiști, dar în mod paradoxal au procedat ca democratul Wilson, invocând valorile sacre ale democrației și drepturilor, iar cei democrați (Clinton), dedicați prin definiție acestei poziții, au invocat argumente „realiste" de necesitate a uzului forței.

Iată-ne în prezența unui diplomat american angajat într-o negociere. Nu este apăsat de poveri dogmatice și va aborda subiectele

direct și practic. Nu acceptă cu plăcere tărăgănarea discuțiilor și lungimile preliminariilor. Își prezintă poziția ca și argumentele pe puncte, numărate unul câte unul. Nu caută retorică, dar poate recurge la povestiri pertinente, luate din experiența proprie. Balansează bine consecințele bune și rele ale opțiunilor oponentului, dar mai ales stimulii pozitivi ai alegerii propuse. Dacă situația se strică va face un tablou tot atât de viu al urmărilor negative, iar în cazuri grave pot apărea amenințările și persuasiunea. Vrea ca spiritul său analitic să contamineze și pe alții.

Realismul (școala puterii) și legalismul (școala cooperării) fac parte din moștenirea intelectuală a diplomatului american. E de așteptat ca argumentele să fie clădite când cu muniția primei școli, când cu ideile celei de-a doua. Tabloul arată felul în care un autor american caracterizează stilul american al negocierilor.

În materie de:		Trăsătură
Privire globală a lumii (*Weltanschaung*)	→	Expansiv, pornește și răspunde
Percepția timpului	→	Pe termen scurt, dar orientat spre viitor, activ
Relații	→	Simpatii individualiste
Abordarea conflictului	→	Spre control, prin coaliție
Politic	→	Descentralizare
Informație	→	Colegialitate, ia și dă
Decizie	→	Consensual, acceptă compromisul

Figura nr. 12 Stilul american

După sfârșitul Războiului rece, care în expectația americanilor urma să deschidă o eră de pace, „realismul" a fost reactualizat, ca și dispoziția spre intervenție și spre utilizarea forței. În cazul administrației Bush jr aceasta se autolegitimează, independent de pozițiile organismelor internaționale, chiar sub forme noi, neadmise anterior pe plan internațional, în forme preventive. În versiunea propusă de partidul democrat, pregătirile militare și intervenția sunt admise, dar trecând prin filiera internațională, iar demersurile apelează la căile pașnice de închidere a crizelor.

Școala japoneză. Ceea ce a surprins pe negociatorul occidental angajat în discuții cu japonezii a fost diferența considerabilă de stil diplomatic și dificultatea de a înțelege comportamentul acestora în negocieri. Are în față întotdeauna mai multe personaje care îl întâmpină cu o politețe extremă. În locul dialogului (afirmi, primești răspunsuri, răspunzi la rândul tău etc.) cu care este obișnuit, vede o curiozitate vie, care face ca la prima întâlnire întrebările părții japoneze să domine, urmate de o aparentă aprobare care îl fac să creadă că soluția este fezabilă și adecvată. După mai multe ședințe în care domină o aparentă achiesare prin nenumărate înclinări de capete și zâmbete se trezește cu un **nu** politicos, dar ferm. Dar runda de negocieri poate fi reluată cu noi speranțe și acestea dezamăgite în timp. Ceea ce a fost dezvăluit după numeroase experiențe este că negociatorul japonez e fidel unei reguli de patru, număr sacru (patru anotimpuri, patru sectoare ale universului, patru principii budiste etc.), conform căreia orice negociere are patru faze: una de informare, alta de aprofundare a cunoașterii intereselor și pozițiilor părții opuse, alta de comparare a celor două poziții ce se confruntă și în final perfectarea și adoptarea unei înțelegeri. Negociind cu japonezii deschiderea pieței lor de orez, americanii au identificat cele patru faze care au durat 19 ani (între 1974 și 1993), cu o alternare periodică între discuțiile multilaterale (GATT) și cele bilaterale.

Apare ca diferență esențială percepția timpului și momentelor oportune pentru întreruperea și reluarea negocierilor. În stilul japonez nu există grabă, ci doar infinite și detaliate pregătiri, care transformă negocierea într-un proces lung pentru care rezerva de paciență japoneză este mult mai mare decât a negociatorului occidental „monocronic", grăbit și limitat la orizonturi apropiate, cu agendă fixă și cu obiective clare.

Explicația stă în felul în care funcționează sistemul japonez de decizie. O hotărâre presupune o vastă consultare internă pentru obținerea unui consens. O negociere externă este dublată de una internă mai grea și mai laborioasă decât prima. Ceea ce sosește ca poziție pe masa negocierilor este rezultatul unor consultări interne; și propozițiile părții japoneze sunt produsele acestui atelier nevăzut și nu apar ca rezultat al unei confruntări sau conlucrări cu echipa străină interlocutoare. Aceasta trebuie să lase japonezilor timpul necesar elaborării poziției lor.

Un reprezentant al unei companii americane reîntors de la negocieri la Tokyo a fost întrebat dacă a rezolvat ceva. „Nu, a spus el,

nici nu mă aşteptam; suntem abia în faza întâi." Acest stil ar putea fi dăunător într-o lume concurenţială în care acţiunea promptă favorizează pe cei capabili să o întreprindă. Dar japonezii îşi iau măsuri de evitare a acestui neajuns. Scurtează faza întâi şi a doua, întreprinzând în afara negocierilor o documentare cât mai completă asupra problemei prin canale din spate (*back channels*), prin contacte informale, vizite şi mai ales chestionarea terţilor. Caracterizarea acestui demers a fost făcută de un observator care a notat: „Spiritul cumulativ hiperactiv al japonezilor, ascuns de încercarea apelor, stăpânirea contextului, căutarea opţiunilor, prevenirea criticilor şi minimalizarea riscului." Japonezul spune rareori nu; de obicei amână, câştigă timp pentru a-şi face tema. El culege şi cântăreşte opinii, vizitează autorităţile influente, colaborează cu centrele de reflecţie, e prezent în seminarii şi conferinţe oficiale, neoficiale, guvernamentale sau private, ştiinţifice sau politice. Trăsăturile sale psihologice de observator fin, mânat de o curiozitate vie şi cu o putere activă de selecţie a lucrurilor ce-l pot favoriza, ajută această uriaşă întreprindere de cunoaştere şi evaluare. Sunt elemente care explică capacitatea considerabilă a Japoniei de a intra în circuitul statelor avansate industrial în secolul XIX şi de a vindeca în mai puţin de patru decenii rănile unui război distrugător în secolul XX.

Mai importante în negocieri decât particularităţile vizibile şi imediate ale comportamentului sunt trăsăturile specifice ale modului de gândire. Japonezul nu recurge la beţele verticale cu capetele întoarse ale deducţiei franceze şi ale inducţiei engleze. El dispune de o **rozetă** în centrul căreia se situează problema de dezlegat. Metoda adoptată nu este raţionamentul teoretic sau experimental, ci raţionamentul **analogic**. Pe toate razele, în toate direcţiile se caută probleme sau situaţii asemănătoare. Cine le-a rezolvat şi cum? Ce soluţii sunt încercate şi care dau rezultate? Scrierea japoneză, de fapt cea chineză, este de tip iconografic, în care simbolurile sunt asemănătoare lucrurilor reprezentate. Gândirea analoagă caută mostre, modele, eşantioane semnificative dacă nu emblematice pentru o situaţie, o problemă sau un proces şi pentru înţelegerea, soluţionarea sau stăpânirea lor. Întreprinderea răbdătoare şi lentă a unei asemenea abordări, identificabile şi în cultura politică sau în stilul diplomatic, poate crea ideea unei continuităţi lente şi fără salturi. Dar în ţesătura complexă a spiritului japonez, unde coexistă deopotrivă tradiţia crizantemei şi cultul sabiei, emoţia subtilă şi

cruzimea brută, meditaţia înţeleaptă şi acţiunea de forţă, întâlnim alături de acumularea lentă şi lovitura de gong a surprizei. Filosofia Zen ne pregăteşte pentru această idee. Maestrul iluminează pe discipoli printr-un răspuns absurd şi iraţional şi chiar printr-un şoc fizic al unei lovituri de baston în cap. Practicile Zen dau loc de cinste acestei zguduiri ce nu aparţine familiei argumentelor raţionale, dar precipită înţelegere sau soluţii. Conceptul *gaiatsu* (presiune) explică întorsătura bruscă de situaţie şi îndreptarea rapidă spre deznodământ care se produce deseori în finalul negocierilor.

Valoarea unui şoc extrem în schimbarea cursului politicii japoneze este ilustrată de apariţia *vasului negru* al comandorului Perry. În prima jumătate a secolului XIX, secolul modernizării pentru Occident, japonezii continuau să aibă un regim feudal în frunte cu un *shogun* puternic şi un împărat decorativ, care refuza cu mici excepţii (Olanda) relaţiile comerciale cu alte ţări. Toate puterile comerciale erau iritate de această încăpăţânată izolare, care în 1824 reinvocă interdicţia intrării vaselor străine în porturi, cu avertismentul arestării străinilor ce ar coborî sau chiar al executării lor. Dar vapoarele care navigau în zonă sau vânau balene erau nevoite să acosteze pentru aprovizionare sau reparaţii. În 1853, o flotă de patru vase americane, condusă de Perry, aduce o scrisoare a preşedintelui SUA, prin care se propune un acord de comerţ, iar Perry anunţă că vine după răspuns în primăvara următoare. Frământare la japonezi care ezită între măsurile de apărare (exista până atunci interdicţia absurdă de a construi vase maritime proprii) şi acceptare. Perry reapare cu zece vase care îşi îndreaptă tunurile spre port şi cu de patru ori mai mulţi marinari. Sub presiune (*gaiatsu*), acordul pentru deschiderea a două porturi şi aprovizionarea vaselor se încheie după cinci săptămâni de negocieri, urmat de altul, în 1856, ce dădea americanilor dreptul la reşedinţă. Negociatorul american aşteaptă atunci zece luni până la primirea de către *shogun*. Spărtura de sistem se făcuse şi după zece ani, o dată cu întronarea unui împărat din dinastia Meiji (1867), favorabil reformelor, şi după lupte cu feudalii tradiţionalişti, se instaurează era ce poartă numele de „reforma Meiji", cu îmbrăţişarea integrală a normelor internaţionale existente şi a unui program de modernizare cu model occidental. Acest pas este echivalentul unui şoc revoluţionar pentru societatea japoneză.

Merită să reflectăm la modul în care japonezii au conceput intrarea lor în circuitul mondial. „Acceptăm tehnica Occidentului şi

știința lui, au spus ei, dacă vrem să avem vapoare cu tunuri ca ale lui Perry." Și le-au avut atât de curând încât după trei decenii puteau învinge flota țaristă. Mai mult decât atât: japonezii au preluat și instituțiile statului, organizarea educației, sănătății, transporturilor, justiția, legislația, modul de guvernare, care s-au dovedit în măsură să asigure progresul științific și tehnic. Dar și-au rezervat dreptul total și nestingherit de a-și păstra tradițiile, obiceiurile, credințele și simbolurile. Este cea mai instructivă distincție făcută de istorie între civilizație, universală pentru că ghidează cu metode unice eforturile tuturor țărilor, pe de o parte, și cultură, care e un tezaur propriu, specific, pecete a identității distincte și inalienabile, pe de altă parte. Este prima țară din Asia care a deschis larg poarta civilizației și a intrat în ea fără povara specificității culturale, acceptând orice standard cu aplicație universală.

În mănunchiul stilistic al culturii japonezului găsim trăsături de o mare varietate. În principal sunt două sfere care se întretaie. Gustul pentru teatru, literatura bogată, prețuirea poeziei, arta decorării și estetica arhitecturii, grădinilor, pomilor și cursurilor de apă sunt o direcție de realizare a potențialului său creator. Cealaltă provine din lunga istorie feudală, bazată pe filosofia obedienței, ierarhiei și artelor marțiale, pe codul *bushido* al comportamentului cavaleresc, exigent până la jertfirea de sine, dur, disciplinat, nederanjat de alte considerații sentimentale sau morale. Prima tendință a mers până la detaliul și finețea cerute de produsele tehnologiei informatice și a doua la respectul normelor, al ordinii și al eficienței. Ambele sunt oglindite în arta negociatorului, completând regulile codificate pe plan internațional ale conlucrării și negocierilor.

Școala chineză. Istoria Chinei, una din cele mai vechi întruchipări ale civilizației umane, și-a pus amprenta pe conștiința generațiilor ei până astăzi. În orice epocă găsești ideea mărimii și întinderii sale, mândria realizărilor tangibile ale muncii și gândirii sale, unicitatea acestei experiențe. China se considera centrul lumii. Rămânând cel mai numeros popor, nu se îndoiește că prin calitățile lui va ocupa locul ce i se cuvine, în ciuda unor întârzieri și a unor împrejurări neprielnice, adevărate accidente, dacă le raportăm la scara uluitoarei sale vechimi. Integritatea ei este un imperativ păstrat intact. Din corpul ei au fost rupte în mod violent și arbitrar porțiuni: este normal ca ele să revină în familia marii Chine. Pericolul fragmentării interioare a fost trăit cu oroare. Cine uită războaiele fratricide ale micilor regate sau împărțirea antebelică în regiuni în care se intra și se ieșea cu un pașaport semnat de un general local? Politica chineză manifestă pasiunea neabătută pentru cauza Chinei unice și oroarea de anarhie, dușman intern major care îi poate distruge toate aspirațiile externe. Strategiile ei de dezvoltare sunt elaborate cu un raționament judicios și o subtilitate remarcabilă. Să amintim cele două programe sovietice de a face tranziția de la vechiul comunism la o nouă societate, construcție economică și dezbatere liberă (*perestroika* și *glaznost*). Dacă sovieticii au început cu *glaznost* și au amânat *perestroika*, chinezii au început cu reconstrucția, urmând ca transparența și libertățile individuale să fie realizate gradual în funcție de rezultatul efortului îndreptat spre economie. Ideea dominantă este că intrarea în civilizația contemporană pretinde o mobilizare de energii imense, ce nu pot fi risipite în zgomotul și dezordinea ce fixează anarhia și fragmentarea societății. Până acum dezvoltarea pentru care a optat Den Siao Ping a dat rezultate cu totul ieșite din comun.

În paralel, diplomația extinde și fructifică relațiile stabilite pe planul economic, unde perspectivele Chinei îi conferă un rol global ce nu poate fi nesocotit.

Numeroase trăsături ale diplomației chineze coincid cu cele japoneze, ceea ce este explicabil prin uriașa datorie pe care pe planul cultural Japonia o are față de China, de unde a luat scrierea, religia, gusturile artistice, filosofia, nu fără un proces osmotic de adaptare. Sensul degajat al timpului și istoria concepută în pași mari și semnificativi (40 de ani la japonezi, 50 de ani la chinezi), răbdarea, studiul atent al părții opuse, pregătirile detaliate, efortul pacient de a minimaliza diferențele și de a reduce riscurile ne fac să vedem că ne aflăm într-un spațiu cultural, Extremul Orient, caracterizat de note culturale comune. Analogia, nu deducția sau inducția, este cheia minții acestei imense zone.

Stilul chinez are încapsulate citate, referințe și modele din epoca sa antică. Dar dacă dorim să găsim un punct fix acela este Confucius. Acest înțelept a trăit în jurul miraculoasei date de 500 î.H., când cu cinci veacuri înaintea erei actuale grecii, indienii, chinezii urcă simultan câteva trepte decisive în cunoaștere și raționalitate. Confucianismul pare a fi titlu de religie, dar de fapt constituie o doctrină laică creată pentru organizarea statului. Este o colecție de

sfaturi bine întemeiate, care vizează în egală măsură comportamentul individual. Ca ideal, prevalează meritul măsurat în cunoştinţe şi abilităţi. O nouă tagmă este înfiinţată, contrabalansând eterna partidă militară. Radicalii, extremiştii, revoluţionarii nu o iubesc. Când militanţii revoluţiei culturale din anii '60-'70 ai secolului trecut denunţă pe Chu En Lai, îl acuză de confucianismul detestat de ei cu furie. Era doctrina cu cele mai mari consecinţe pentru îndeletnicirea diplomatică exersată mai mult în interior decât în relaţiile cu o lume exterioară, pe care chinezii o ignorau. Sub influenţa sa, tacticile militare adoptă neaşteptatul principiu că adevărata valoare a unei bătălii stă în evitarea ei prin diplomaţie, combinată fireşte cu demonstraţii neviolente de forţă. Se arată o preferinţă de a dubla sau chiar substitui mesajul vorbit sau scris prin gesturi simbolice ce cer decriptare. Chu En Lai considera că bombardarea în zilele cu soţ a insulelor Quemoy şi Matsu era mai puţin o acţiune militară şi mai mult un avertisment care includea invitaţia către taiwanezi de a rămâne în ele şi de a continua o confruntare localizată. În cursul negocierilor cu americanii deschise în anii '70 de Kissinger, urmate de vizita istorică a lui Nixon în China, americanii făceau eforturi de a descifra gesturile simbolice ale gazdelor lor, care ascundeau mesaje până şi în întocmirea meniurilor meselor oficiale.

La prima întâlnire, Kissinger apreciază China ca o ţară frumoasă, dar misterioasă pentru americani. Nu va fi aşa, când te vei familiariza cu ea, a fost răspunsul; un semnal că vălul se ridică. Cunoaşterea o va face predictibilă şi în schimbul „unicităţii" ei milenare este gata să intre în jocul universal. Americanii au studiat în detaliu stilul chinez, ca şi poziţiile de fond. Observaţiile lor sunt pertinente.

În negocieri, mişcarea de deschidere este precedată de o atentă pregătire necesară obţinerii unei agende favorabile. Foarte puţine declaraţii tactice. De la bun început se enunţă un principiu general, ce trebuie recunoscut şi un enunţ clar al poziţiei chineze. Această poziţie maximalistă deschide pentru chinezi o sarcină defensivă, punând pe interlocutor în postura ofensivă de asediator. Dacă ritmul e lent, motivul nu stă ca la japonezi în nevoia căutării consensului intern, ci în mai bună cunoaştere a interlocutorului, a pacienţei şi flexibilităţii sale.

Deschiderea prin enunţ abrupt şi aparent categoric este urmată de încercarea de a minimaliza confruntarea şi de manifestarea pru-

ţei. În timp ce interlocutorul este împins spre suplicaţie, se trece la întărirea şi invocarea prieteniilor, pentru a demonstra că problema în cauză pune în mişcare forţe mai mari de susţinere. Nu suntem singuri, rezolvăm probleme cu unii în timp ce alţii sunt solidari cu noi. În faza finală, când s-a obţinut o adeziune la anumite principii, nodul e tăiat şi flexibilitatea apare pentru elaborarea detaliilor.

Din cunoaşterea stilului chinez au apărut recomandări pentru comportamentul negociatorului american: să-şi cunoască lumea bine, să studieze trecutul, să-şi cunoască linia ultimă de concesii, să fie convingător privind seriozitatea scopurilor sale şi să insiste pe termen lung, să fie răbdător, să minimalizeze presiunea făcută de media, să insiste asupra prieteniei, să accepte cât mai puţin rolul celui care „cere" şi să menţină controlul situaţiei.

Eliberat de constrângerile stilului rigid, disciplinat, de lectura textelor dictate de autorităţi şi de postura militantă de luptă şi presiune a anilor '50 şi '60, diplomatul chinez de la sfârşitul secolului apare ca un personaj stăpân pe o strategie colorată de specificul culturii sale, caracterizate de apărare (lumea vine spre el), de stăpânire (n-are nevoie de ea), de urmărirea de interese pe termen lung, continuare disciplinat şi cu simţul ierarhiei, folosind metafore şi simbolistică, capabil de flexibilitate şi deschis spre parteneriat şi prietenie.

Ultimul concept, cel al *prieteniei*, este caracteristic şi derivă din cultivarea confucianistă a relaţiilor interpersonale. Românii, care după revoluţia proprie din 1989 au manifestat zgomotos sentimente anticomuniste, nu au putut să aducă daune unei prietenii vechi, continuată imperturbabil de chinezi în tot cursul tranziţiei de un deceniu şi jumătate.

Acest lucru s-a petrecut şi cu alte câteva ţări mici, care îşi manifestă prietenia cu China în anii critici ai conflictului acesteia cu Uniunea Sovietică.

Nu se remarcă însă îndeajuns o trăsătură a gândirii chineze, pe care negociatorii o duc la masa verde şi diplomaţii în relaţiile lor. Este o ingeniozitate proprie, din familia creativităţii şi inovaţiei atât de preţuite în era cunoaşterii. Datorită ei, chinezii sunt capabili să propună formule şi soluţii noi, adaptate situaţiilor, ce nu ţin seama de precedent (inducţie), nici din axiome doctrinare (deducţie), nici de înrudiri de structură (analogie) cu evenimente petrecute în arhiva a istoriei lor.

Dacă ţinem seama că o şcoală occidentală se intitulează „negocieri inovative" ne dăm seama de actualitatea demersului inovativ chinez. Realizările Chinei pe plan extern, ca revenirea Hong-Kong-ului la patria comună, reintegrarea peninsulei Macao de la portughezi, strategia perseverentă în cazul Taiwanului, poartă pecetea adaptării formulelor la realităţi schimbătoare. În acest caz, vom fi lămuriţi de proveninţa mintală a acestei dexterităţi, dacă ne vom aminti că în filosofia chineză un loc de susţinută cinste a revenit principiilor Yin şi Yang, care nu sunt decât două principii opuse, dar inseparabile. În tradiţia occidentală există legea terţului exclus, care elimină un asemenea dualism. El creează totuşi un avantaj în efortul gândirii de a stăpâni complexitatea, un alt mod de a caracteriza sarcinile eterne ale diplomaţiei şi negocierilor.

Capitolul 12
Negociatorii

La 1716 apare tratatul lui De Callières, *De la manière de négocier avec les Princes*, devenit un manual pentru secolul Luminilor. Prospeţimea scrierii a rezistat vremii. Nu este de mirare, deoarece încă din secolele anterioare diplomaţia Renaşterii a dat naştere unei literaturi remarcabile închinată diplomaţiei şi ambasadorilor. De Callières consacră multe pagini condiţiilor pe care trebuie să le satisfacă un bun negociator.

În portretul lui intelectual sunt cerinţe ca: *o minte înclinată spre observaţie, judecată sănătoasă, care nu rătăceşte în rafinamente fără sens sau în subtilităţi. El trebuie să aibă o oarecare cunoaştere a literaturii, ştiinţei, matematicii şi dreptului* (surprinde referinţa la ştiinţă şi matematici). *Darul aprofundării. Calm, plin de resurse şi bun ascultător.*

Există recomandări de comportament: *Autocontrolul de a rezista dorinţei de a vorbi, pacienţa unui ceasornicar, capabil să îndure bucuros pe ignoranţi*, ca nişte motto-uri literare perfecte. De Callières ar fi putut adăuga la portretul de caracter al negociatorului faimosul dicton al Cardinalului Mazarin: „Nici în cuvântul lui, nici în expresie cineva să-i poată descoperi gândul lui real."

În sfârşit, din abundenţă sunt enumerate norme morale de conduită, reguli de observat de către negociator.

> *„Este o eroare fundamentală, şi încă una mult răspândită, că un negociator abil trebuie să fie un maestru al înşelătoriei: cinstea este cea mai bună politică. O minciună are întotdeauna în spate o picătură de otravă. Negociatorul trebuie să fie întotdeauna un om al probităţii, unul care iubeşte adevărul. Ameninţarea dăunează întotdeauna în negocieri. Succesul obţinut prin forţă şi frondă stă pe fundamente nesigure."*

Insistenţa asupra moralităţii este explicabilă. Machiavelismul italian a fost denunţat în ţările protestante cu o moralitate mai so-

bră. Englezii au manifestat întotdeauna rezervă faţă de diplomaţia bizantină şi moştenirea ei, concentrând în termenul peiorativ „bizantinism” practici de superficialitate şi înşelătorie. Dar Sir Henry Wotton dădea o definiţie incriminantă ambasadorului, ca fiind „un om trimis să mintă peste graniţă pentru binele ţării sale”.

Sir Harold Nicolson, în cartea sa *Diplomacy*, folosită de la 1939 încoace de generaţii de diplomaţi, comentează savuros pe De Callières şi la rândul său rezumă în fapt calităţi care se cer unui diplomat ideal, valabil şi pentru un negociator: *adevăr, acurateţe, calm, răbdare, stăpânire de sine şi loialitate.* La obiecţia eventuală a cititorului care îi spune că a omis inteligenţa, discernământul, prudenţa, ospitalitatea, farmecul, munca, hărnicia, curajul şi chiar tactul, el răspunde: „Nu le-am uitat. Le-am luat drept înţelese de la sine.”

Aproape toţi autorii studiilor despre negocieri deduc din desfăşurarea lor ideală caracteristici pentru negociatorii angajaţi în ele. Astfel, Raiffa scoate în relief: priceperile legate de pregătiri şi planificări, cunoaşterea subiectului, abilitatea de a gândi clar, repede, în condiţii de presiune şi incertitudine, abilitatea de a-şi exprima verbal gândurile, aptitudinea de a învăţa, capacitatea de compromisuri; negociatorul să fie o persoană atrăgătoare şi umană, să aibă temperament înclinat spre încredere, voinţa de a asuma riscuri şi (oroare pentru urechile lui De Callières!) voinţa de a utiliza forţa, ameninţarea sau cacealmaua.

Atât de mult este necesară aptitudinea de a se transpune în poziţia oponentului său pentru a o înţelege, ceea ce presupune o anumită empatie pe planul psihologic al intuiţiei, încât Karl Deutsch le pune negociatorilor următoarea întrebare: puteţi oare exprima cazul adversarului atât de clar şi atrăgător încât să fie acceptabil pentru el? A fost emisă şi opinia că cel mai bun negociator nu este un avocat al propriei cauze, ci un om care ar putea îndeplini rolul de mediator, dacă i s-ar cere.

Teoreticienii şi-au condensat analiza procesului de negocieri în recomandările practicate. În decalogul lui Zartman de indicaţii practice se află implicit competenţa negociatorilor care este solicitată:

Recomandări practice (1)

1. Caută să te alături celeilalte părţi în atacarea problemei, începând cu *identificarea ei comună*, mai degrabă decât a întreprinde un *atac confruntaţional* la adresa celeilalte părţi. Fii atent la momentul potrivit pentru a trece de la cereri dure la cooperare mai flexibilă şi asigură-te că există decizii politice sau decidenţi disponibili să autorizeze această schimbare.

2. Investeşte în *pregătiri* serioase, atât ale aspectelor tehnice ale problemei, cât şi ale înţelegerii intereselor proprii şi ale celuilalt. Foloseşte prilejul pentru a studia împreună şi a face exerciţii de rezolvare de probleme, în vederea creării bazei unei abordări comune.

3. Caută o *formulă* de acord care satisface cererile celeilalte părţi ca şi pe cele proprii.

4. Caută *subiecte ce pot fi tranzacţionate*, atât în detaliile poziţiilor ambelor părţi, cât şi în elementele de bază. Construieşte coaliţii între părţile ambelor tabere având interese comune.

5. Utilizează sau propune termene realiste pentru elemente neutre ca: date de expirare, evenimente externe sau alte oportunităţi de a realiza acelaşi scop.

6. Creează *înţelegeri* ce sunt parţiale, incrementale şi flexibile când este posibil şi când o schimbare totală nu este la îndemână.

7. Construieşte un acord *între toate părţile ce îl vor* când unanimitatea nu este posibilă.

8. Recurge la *mediatori* fie prin organizaţii ce pot oferi servicii, fie prin identificarea de reprezentanţi naţionali ce pot juca acest rol.

9. Foloseşte *reprezentanţi, grupuri de redactare* şi comitete executive şi acordă-le încredere, informaţii şi responsabilitate.

10. Caută momentele mature în evoluţia problemei şi a relaţiilor între părţile în cauză şi foloseşte-le ca bază a negocierilor.

Ca adept al negocierilor inovative propun, în sprijinul acesteia, o altă agendă făcând apel la alte calităţi şi la altă pregătire a negociatorilor.

O altă reţetă (2)

1. *Cunoaşte interesele proprii şi ale celuilalt*
   Construieşte un mediu de învăţare
   E nevoie de timp!
   Nu te grăbi!
2. *Câştigă încredere*

Fă-ţi prieteni
3. *Identifică interese convergente şi divergente*
Muncă analitică
4. *Găseşte un proiect magnet*
Formează o coaliţie care să-l urmărească
5. *Pregăteşte pachete de interese*
Încurajează pe ceilalţi să facă la fel
6. *Găseşte formule preliminare în care opunerea intereselor să fie diluată*
Imaginaţie
Acceptă haos creator
Nu te grăbi!
7. *Luptă împotriva polarizării*
Aşează-te în mai multe grupuri ce se intersectează
8. *Fă resursele simetrice*
Evită redistribuţia, insistă pe inovare
9. *Construieşte consens. Măreşte interesul şi suportul public*
Coaliţiile se neutralizează una pe cealaltă
10. *Ţine legătura constantă cu guvernul*
Pregăteşte-te de dezonoare sau de îndepărtare
Decizia se ia în altă parte
11. *Studiază mediul mondial*
Ai mai făcut-o înainte de a începe negocierea
Dacă este propice, grăbeşte-te!
12. *Acceptă formula cu beneficiu de termen lung*
Nu proclama victorie!
În noaptea aceasta nu se doarme!

Prin intrarea negocierilor inovative în zona avansată a căii 3, un set de recomandări mai explicite poate completa ultima listă:

Recomandări (3)

1. *Caută un interes comun*
Dincolo de ordinea de zi, dincolo de interesele în litigiu
2. *Îndreaptă negocierile spre el*
3. *Luptă pentru negocieri paralele – calea 2*
Dacă în cazul negocierilor principale nu este posibil

4. *Luptă pentru negocieri paralele sau substitutive – calea 3*
Dacă punctul 3 este insuficient sau inoportun
5. *Pune interesele convergente sub aripa proiectului magnet*
6. *Asigură efectul de creştere a interacţiunii părţilor*
7. *Elaborează formula rezultantă*
Din 4-5-6, ridicând-o la cerinţele reconcilierii
8. *Fortifică durabilitatea formulei*
Măsuri juridice şi instituţionale
9. *Fii proiectiv*
Pune întrebarea japoneză: Cum va arăta acordul peste 40 de ani? Sau cea chinezească: cum va arăta peste o jumătate de veac?
10. *Respectă valorile şi culturile părţilor*
Asigură-te că acordul nu le vatămă

Nu neapărat recomandările pentru calităţile sau procedurile negociatorilor sunt legate de o şcoală sau alta a relaţiilor internaţionale. Altele derivă din observaţii practice şi experienţă şi sunt mai succinte, ca de exemplu cele ce urmează:

Lista (4)

1. Pregăteşte-te temeinic
2. Cunoaşte-ţi linia minimală
3. Ai pacienţă
4. Fii atent
5. Arată respect
6. Fii flexibil
7. Fă-ţi relaţii
8. Cercetează nevoile şi interesele celuilalt
9. Pune accentul pe pozitiv
10. Păstrează-ţi calmul

În moştenirea secolului trecut există un principiu câştigat şi anume că profesiunile a căror reuşită se atribuia unor calităţi înnăscute şi unor talente eventual moştenite acum se dobândesc prin învăţare. Principiul a fost aplicat în profesiunea organizării şi conducerii (management), dar s-a extins curând şi la capacitatea de a întreprinde, invadând grădinile rezervate ale inovaţiei şi creativităţii

(Drucker). O astfel de învăţare nu cuprinde doar cunoştinţe, ci foarte multe priceperi; nu doar teorie, dar şi o largă experienţă.

Orice om cu studii superioare sau în curs de a le parcurge este susceptibil de a învăţa cu mijloace proprii diplomaţia şi negocierile dacă este atras de ele. Instituţional i se oferă facultăţile de relaţii internaţionale (patru ani) sau cursurile postuniversitare din acest domeniu (doi ani). Dat fiind caracterul interdisciplinar al studiului, orice pregătiri anterioare sunt utile şi mai ales ştiinţele politice, economice, istoria, sociologia, psihologia. Cel puţin zece profesiuni reclamă cunoştinţe aprofundate de relaţii internaţionale, incluzând cel puţin unu sau două module de negocieri: diplomaţii, funcţionarii internaţionali, specialiştii serviciilor de relaţii internaţionale ale instituţiilor naţionale publice sau private (ministere, companii, bănci, economie, finanţe etc.), educaţie, cercetare, media şi armată. Sistemul modular (module de 50 de pagini în loc de cursuri) bazat pe obiectivul principal şi învăţarea individuală tutorizată se dovedeşte a fi cel mai indicat.

Ministerele de Externe şi de Apărare în primul rând, dar şi celelalte organisme guvernamentale organizează cursuri de negociatori. În numeroase ţări dintre cele intrate în procesul de aderare la UE sunt organizate cursuri de negociatori pe domeniile care fac obiectul principalelor capitole ale acestui proces.

Pe plan internaţional, UNITAR (Geneva) a organizat cursuri pentru diplomaţi şi funcţionari internaţionali. Alte instituţii în care negocierile sunt teme cardinale de învăţământ şi cercetare sau ONG-uri organizează cursuri internaţionale, cuprinzând sursele de cunoştinţe din numeroase ţări. Este un element de sprijin de care cei interesaţi pot ţine seama. Aceste cursuri au avantaje nete asupra celor din învăţământul superior, de tradiţie teoretică pronunţată. Ele cultivă studiile de caz şi cele comparative, sunt interactive, propun probleme şi exerciţii, sondează opinia studenţilor, furnizează o documentaţie bogată şi fac uz de suportul tehnologiilor informatice. Încearcă mai ales să dezvolte aptitudinile şi priceperile negociatorilor.

În sfârşit, negocierea e în atenţia perfecţionării fiecărui individ, în profesiunea şi viaţa sa, negocierea fiind considerată din ce în ce mai mult ca un instrument indispensabil al supravieţuirii în contextul complicat al secolului XXI, unde competiţia şi cooperarea se întâlnesc la fiecare pas.

Bibliografie

Capitolul 1 şi 2

1. Arkes, H.; Hammond, K. (eds.), *The Judgment and Decision Making. An Interdisciplinary Reader,* New York, Cambridge.
2. Coddington, Alan, *Theories of Bargaining Processes*, Chicago, Aldine, 1968.
3. Dmitriev, Timur, *The Role of Multilateral Diplomacy in the Modern World,* în *International Affairs*, Moscow, September 9th, 1987, pp. 96-102.
4. Druckman, D. (ed.), *Negotiation: Social-Psychological Perspectives,* Beverly Hills, California, Sage, 1982.
5. Fisher, R.; Ury, W.L., *Getting to Yes,* Boston, Houghton, Mifflin, 1981.
6. Gardner, Richard, *Foreign Policy Making in a New Era: The Challenge of Multilateral Diplomacy,* Part I, în *Foreign Service Journal*, 52, June, 6th, 1979.
7. Gulliver, P.H., *Disputes and Negotiations,* New York, Academic Press, 1979.
8. Hansen, R.D. (ed.), *Global Negotiations and Beyond,* Texas, L.B.J. School of Public Affairs, 1981.
9. Henrikson, A. (ed.), *Positive Sum*, New Brunswick, New Jersey, Transaction Books, 1987.
10. Ikle, Fred Charles, *How Nations Negotiate*, New York, Harper, 1969.
11. Jutte, R.; A., Gross-Jutte (eds.), *The Future of International Organizations,* New York, St. Martin's Press, 1981.
12. Krasner, Stephan (ed.), *International Regimes,* NY, Ithaca, Cornell Univ. Press, 1983.
13. Kremeniuk, Viktor A. (ed.), *International Negotiation: Analysis, Approaches, Issues,* Luxemburg, IIASA, 1989.
14. Lall, Arthur (ed.), *Multilateral Negotiations and Mediation,* New York, Pergamon Press, 1985.
15. Lall, Arthur, *Modern International Negotiations,* New York, Columbia University Press, 1966.
16. Maliţa, Mircea, *Diplomaţia. Şcoli şi Instituţii,* ed. a II-a, Bucureşti, Ed. Didactică şi Pedagogică, 1973.
17. Maliţa, Mircea, *Teoria şi practica negocierilor,* Bucureşti, Ed. Didactică şi Pedagogică, 1972.
18. Maresca, Adolf, *Il procedimente protocollare internazionale*, cap. 11, *Il negoziato internazionale*, vol. II, Milano, 1969.

19. Mautner-Markhof, F., *Processes of International Negotiations*, Westview Press, 1989.
20. Merrils, J.G., *International Dispute Settlement*, London, Sweet & Maxwell, 1984.
21. Midgaard, Knut, *Rules and Strategy in Negotiations: Notes on an Institutionalist and Internationalist Approach*, în *European Journal of Political Research*, 11, 2, 1983, pp. 151-166.
22. Morgenthau, Hans J., *Politics in the 20th century*, Chicago and London, 1971.
23. Newson, D.D. (ed.), *The Diplomacy of Human Rights*, Lanham, Maryland, University Press of America, 1986.
24. Papadopoulos, Andrestinos, *Multilateral Diplomacy within the Commonwealth: A Decade of Expansion*, The Hague, Nijhoff, 1982.
25. Plische, E. (ed.), *Modern Diplomacy: The Art and the Artisans*, Washington DC, American Enterprise Institute, 1979.
26. Raiffa, H., *The Art and Science of Negotiations*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1979.
27. Saadia, Touval, *Multilateral Negotiation: An Analytic Approach*, în *Negotiation Journal*, 5, 2, April 1989.
28. Sawyer, J.; Guetzkow, H., *Bargaining and Negotiations in International Behaviour*, Winston, NY, Ed. Kelman Holt, Rinehart, 1969.
29. Spector, Bertram; Zartman, William (eds.), *Getting it done: Postagreement Negotiations and International Regimes*, Washington, USIP, 2003.
30. Zartman, I.W. (ed.), *Negotiating World Order*, Wilmington, Delaware Scholarly Resources, 1986.
31. Zartman, I.W.; Berman, M.R., *The Practical Negotiation*, New Haven, Yale University Press, 1982.

Capitolul 3 şi 4

32. Alker Jr., Hayward; Deutsch W., Karl; Stoetzel H., Antoine (eds.), *Mathematical Approaches to Politics*, Amsterdam, Elsevier, 1973.
33. Aumann, Robert; Hart, Sergiu (eds.), *Handbook of Game Theory*, New York, Springer, 1992.
34. Brams, Steven, *Rational Politics, Decisions, Games and Strategy*, în *Congressional Quaterly*, Washington DC, 1985.
35. Bunge, Mario; Galtung, Johan; Malitza, Mircea (eds.), *Mathematical Approaches to International Relations*, vol. I şi II, Bucharest, RASPS, 1977; Alker Jr., Hayward; Galtung, Johan; Malitza, Mircea (eds.), vol. III, Bucharest, RASPS, 1979.
36. Doreian, Patrick, *Mathematics and the Study of Social Relations*, London, Weidenfeld and Nislson, 1970.
37. Guiaşu, S.; Maliţa, Mircea, *Coalition and Connection in Games*, Oxford, Pergamon Press, 1980.

38. Guiaşu, S.; Maliţa, Mircea, *Triade*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1972.
39. Maliţa, Mircea, *Negocierile unui principe român după asediul Vienei (1683-1688)*, în *Revista Română de Studii Internaţionale*, anul VIII, 4 (26).
40. Morrow, James, *Game Theory for Political Scientists*, Princeton, Princeton Univ. Press, 1994.
41. Morton, Davis, *Game Theory. A Nontechnical Introduction*, New York, Basic Books, 1970.
42. Rapoport, Anatol; Chammah, A. M., *A Study in Conflict and Cooperation*, Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1965.
43. Rapoport, Anatol, *Combats, débats et jeux*, Paris, Dunod, 1967.
44. Rapoport, Anatol, *N-Person Game Theory, Concepts and Applications*, Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1970.
45. Rapoport, Anatol, *Two Person Game Theory*, Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1966.
46. Von Neumann, John; Morgenstern, G., *Theory of Games and Economic Behaviour*, Princeton, 1944.
47. Wagner, Harrison, *The Theory of Games and the problem of International Cooperation*, în *American Political Scientists Review*, 77.2, 1983.
48. Watanabe, W., *Knowing and Guessing*, John Wiley, 1969.

Capitolul 5

49. Adede, A.O., *The System for Settlement of Disputes under UN Convention of the Law of the Sea: A Drafting History and a Commentary*, Dordrecht, M. Nijhoff, 1987.
50. Beesley, J.P.A., *The Negotiating Strategy of UNCLOS III, A Pattern for Future Multilateral International Conferences*, în *Law and Contemporary Problems*, 46, 2, 1983, pp. 183-194.
51. David, Steven R.; Digeser, Peter, *Law of the Sea Negotiations*, în *PEW Case Studies*, 418, O-D-88-J, Washington DC, School of Advanced International Studies, Johns Hopkins University, 1988.
52. De Lacharrière, Guy Ladreit, *Aspects juridiques de la négociation sur un „package deal" à la Conférence des Nations Unies sur le droit de la mer*, în *Essays in Honor of Erik Castrén*, French Branch of the International Law Association no 2, Helsinki, 1970, pp. 30-45.
53. El Baradei, Mohamed; Gavin, Cloe, *Crowded Agendas, Crowded Rooms: Institutional Arrangements at UNCLOS III: Some Lessons in Global Negotiations*, în *Policy and Efficacy Studies*, no 3, New York, UNITAR, 1981.
54. Koh, T.T.B., *Negotiating a New World Order for the Sea*, în A.K. Henrikson (ed.), *Negotiating World Order*, Wilmington, Delaware, Scholarly Resources, 1986, pp. 33-47.
55. Sanger, Klyde, *Ordering the Oceans. The Making of the Law of the Sea*, Toronto, University of Toronto Press, 1987.

56. Sebenius, James K., *Negotiating the Law of the Sea: Lesson in the Art and Science of Reaching Agreement*, Cambridge, Mass., Harvard Univ. Press, 1984.
57. Straus, Donald B., *Computer-Assisted Negotiations. A Case History from the Law of the Sea Negotiations and Speculations Regarding Future Uses*, în Pagels, H.R. (ed.), *Computer Culture*, New York, New York Academy of Science, 1984, pp. 234-265.
58. Zorgbibe, Charles, *Histoire de l'Union Européenne*, Paris, Albin Michel, 2005.

GATT: Runda Uruguay

59. *** *Report of the Director-General of GATT to the GATT Council*, April 23rd, 1991.
60. Brams, Steven; Doherty, Ann; Weidner, Matthew, *Game Theory and Multilateral Negotiations: The Single European Act and the Uruguay Round*, Luxemburg, IIASA/PIN, 1991.
61. Curzon, Gerard, *Multilateral Commercial Diplomacy. An Examination of the Impact of the General Agreement on the Tariffs on Trade on National Commercial Policies and Techniques*, London, Michael Joseph Ltd., 1965.
62. Dam, K., *Law and International Economic Organization*, Chicago, Chicago Univ. Press, 1970.
63. Finger, M.; Oleschowski, A. (eds.), *The Uruguay Round. A Handbook for the Multilateral Trade Negotiations*, Washington DC, The World Bank, 1987.
64. Glick, L., *Multilateral Trade Negotiations: World Trade after Tokyo Round*, Totowa, New York, Roman and Allenheld, 1984.
65. Hamilton, C.; Whalley J., *Coalitions in the Uruguay Round*, în *Review of World Economics*, Band 125, Heft 3, 1989.
66. Higgott, Richard A.; Cooper, Andrew Fenton, *Middle Power Leadership and Coalition Building: Australia, the Cairns Group and the Uruguay Round of Trade Negotiations*, în *International Organization 44*, no 4, 1989, pp. 589-632.
67. Sjöstedt, Gunnar, *Multilateral Negotiations: The Story of the Uruguay Round*, în Zartman, William (ed.), *Multilateral Negotiations*, IIASA/PIN, 1991.
68. Spector, Bertram, *Decision Analysis: Explaining the Process of Multilateral Negotiation*, Luxemburg, IIASA/PIN, 1991.
69. Winham, G., *The Prenegotiations Phase in the Uruguay Round*, în *Getting to the Table: Processes of International Prenegotiations*, în *International Journal*, vol. XLIV, no 2, 1989.

SEA (The Single European Act)

70. Brams, Steven; Affoso, Paul, *Addendum to New Paradox of Voting Power on the EC Council of Ministers*, în *Electoral Studies*, 4, 3, December 1985, p. 290.

71. Brams, Steven; Affoso, Paul, *New Paradox of Voting Power on the EC Council of Ministers*, în *Electoral Studies*, 4, 2, August 1985, pp. 135-139.
72. Brams, Steven; Doherty, Ann; Weidner, Matthew, *Game Theory and Multilateral Negotiations: The Single European Act and the Uruguay Round*, Luxemburg, IIASA/PIN, 1991.
73. Church, C.; Keogh, D., *The Single European Act: A Transactional Study*, London, UACES, 1991.
74. Lodge, Juliet, *Plurilateralism and the Single European Act*, Luxemburg, IIASA/PIN, 1991.
75. Louis, J.V. (ed.), *L'Union européenne*, Brussels, ULB,1985.
76. Moravcsik, Andrew, *Negotiating. The Single Act: National Interests and Convention Statecraft in the* European Community, în *International Organization*, 45, 1, Winter 1991, pp. 95-96.
77. Underdal, Arild, *Multilateral Negotiation Parties: The Case of the European Community*, în *Cooperation and Conflict*, 8, 1973, pp. 173-182.
78. Ungerer, W., *Europäische Perspectiven nach Fontainbleau*, în *Aussenpolitik*, 4/1984.

Dezarmarea

79. *** *United Nations*, în *The United Nations and Disarmament, 1970-1975*, New York, 1976, p. 267.
80. Bougrov, Evgheny V., *Conceptual and Practical Aspects of UN Activities in Field of Disarmament in UNITAR*, în *The UN and the Maintenance of International Peace and Security*, Dordrecht, M. Nijhoff, 1987, pp. 337-368.
81. Gasteyger, Curt, *The Eighteen nation Disarmament Conference*, *Disarmament* 10 (June 1966), 16 (December 1966), 16 (December 1967).
82. Lall, Arthur, *Negotiation Disarmament, The Eighteen Nation Disarmament Conference the First Two Years 1962-1964*, Ithaca, N.Y., Camell University, 1964, p. 83.
83. Morris, Ellis, *The Verification Issue in United Nations Disarmament Negotiation*, Geneva, UNIDIR, 1987, p. 103.
84. Myrdal, Alva, *The Game of Disarmament, How the United States and Russia Run the Arms Race Pantheon*, New York, Books, 1976, p. 937.
85. Onkelinx, Andre, *La session extraordinaire de l'Assemblée Générale des Nations Unies sur le désarmement*, în *Revue de l'OTAN*, Juin 3, 1978.
86. Towle, Philip, *The UN Special Session on Disarmament Retrospect*, în *World Today*, May 1979.
87. Voorhees, James, *Dialogue Sustained: The Multilevel Peace Process and the Darmouth Conference*, Washington, USIP, 2002.

Negocierile Nord-Sud

88. Azar, Edward; Moon, C.I., *Managing Protected Social Conflicts in the Third World, Facilitation and Development Diplomacy*, în *Millenium III*, 15, 3, 1986, pp. 393-406.

89. Bhagwati, Jagdish; Ruggie, John, *Power, Passions and Purpose: Prospects for North-South Negotiation,* Cambridge, Mass., MIT Press, 1984, p. 338.
90. *** *Challenge to the South,* în *The Report of the South Commission,* Oxford University Press, 1990, p. 325.
91. Condovez, Diego, *UNCTAD and Development Diplomacy, from Confrontation to Strategy,* London, Headly Brothers, 1967, p. 167.
92. Cutajar, M. Zed, *UNCTAD and the South-North Dialogue,* NY, Pergamon Press, 1985.
93. Hagras, Kamal, *UNCTAD, A Case Study of UN Diplomacy,* NY, Praeger, 1965, p. 171.
94. Jacobsen, H.K. et al., *Revolutionaries or Bargainers? Negotiators for a New International Economic Order,* în *World Politics,* 35, 3, April 1983, pp. 335-367.
95. Malloch, Theodore, *Issues in International Trade and Development Policy,* NY, Prager, 1987, p. 178.
96. Falk, R.; Kim, S.S.; Mendovitz, S.H. (eds.), *Toward a Just World Order,* Boudler, Colorado, Westview Press, 1982, pp. 326-342.
97. Sewell, John; Zartman, I. William, *Global Negotiation Path to the Future or Dead-end Street?,* în *Third World Quarterly,* 6, 2nd April 1984, pp. 374-410.
98. Singer, Hans W., *Further Thought on North-South Negotiation, A Review of Bahgwati and Ruggie,* în *World Development,* 13, January 1st, 1985, pp. 255-259.
99. Zartman, I. William, *Negotiation from Asymmetry, The North-South Stalemate,* în *Negotiation Journal,* 1, 2, April 1985, pp. 121-138.

Capitolul 6 şi 7

100. Azar, E. E., *The Management of Social Conflicts,* Darthmouth Gube, 1990.
101. Azar, E.E.; Barton, J.W. (eds.), *International Conflict, Resolution: Theory and Practice,* Brighton, Wheatsheaf, 1986.
102. Berman, M.R., Johnson, J.E. (eds.), *Unofficial Diplomats,* NY, Columbia University Press, 1977.
103. Burton, John, *Conflict and Communication,* Macmillan, London, 1987.
104. Burton, John, *Resolving Deep-Roofed Conflict,* A Handbook, Lanham, 1987.
105. Dimond Land J. McDonald, *Multitrack Diplomacy. A Systems Guide and Analysis,* Guinnell, Iowa Peace Institute, 1991.
106. Doob, L.W., *The Pursuit of Peace,* Greenword Press, Westpost, Conn., 1981.
107. Doob, L.W., *A Cyprus Workshop, Intervention Methodology During a Continuing Crisis,* în *Journal of Social Psychology,* 98, 1976.
108. Druckman, Daniel; Broome, B.; Korper, Susan, *Value Differences and Conflict Resolution,* în *Journal of Conflict Resolution,* 32, September 1988.

109. Falk, Richard, *On Humane Governance: Toward a New Global Politics,* NY, Oceana, 1994.
110. Fisher, Roger; Ury, W.; Patton, Bruce, *Getting to Yes: Negotiating Agreements without Giving,* Penguin Books, 1991.
111. Hare, Paul; David, Naveh, *Creative Problem-solving,* Camp David Summit 1978, Small Group Behavior, 16 (2), 1985.
112. Hopman Terrence, *Two Paradigms of Negotiations: Bargaining and Problem Solving,* The Annals of AAPSS, November 1995.
113. Hopman, P. Terrence, *The Negotiations Procedures and the Resolution of the International Conflicts,* Columbia University of South Carolina Press, 1996.
114. Johan, Galiung; Carl, Iacobsen, *Searching for Peace. The Road to Transcendent,* Pluto Press, London, 2000.
115. Kelman, Herbert C. (ed.), *International Behaviour: A Social Psychological Analysis,* NY, Hol, Rinehart and Winston, 1965.
116. McDonald, J.W.; Bendahmane, D.B. (eds.), *Conflict Resolution. Track Diplomacy,* Washington DC, Foreign Science Institute, 1987.
117. Raiffa, Howard, *Contributions of Applied Systems Analysis to International Negotiations in International Negotiations,* Analysis, Approaches Issues, San Francisco, 1991.
118. Roland, J. Fisher, *Interactive Conflicts Resolution,* Syracuse University Press, 1997.
119. Spector, Bertram, *Creativity Heuristics for Impare Resolution: Re-frameing Intractable Negotiations,* în *The Annual AAPSS,* November 1995.
120. Thompson, S.W.; Jensen, K.M. (eds.), *Approaches to Peace. An Intellectual Map,* Washington DC, USIP, 1991.
121. Walson, R.E., *Managing Conflicts. Dialogue and Third Party Roles,* Reading, Addison-Wesley, 1987.
122. Zartman, William; Maureen, Berman, *The Practical Negotiator,* în *New Haven,* Yale University Press, 1982.

Capitolul 8

123. Corbin, J., *The Norway Channel. The Secret Talks that Led to the Middle East Accord,* New York, Atlantic Monthly Press, 1994.
124. Crocker, Chester; Hampson, Fen Osler; All, Pamela, *Taming Intractable Conflicts. Mediation in the Hardest Cases,* Washington, USIP, 2004.
125. Diaconu, Ion, *Medierea,* în *Mecanisme de reglementare paşnică a diferendelor dintre state,* cap. IV, Bucureşti, Ed. Politică, 1982.
126. Fisher, J. Ronald, *Methods of Third Party Intervention,* Berghof Handbook for Conflict Transformation, Berlin.
127. Fisher, R.J., *Third Party Consultation as a Method of Conflict Resolution,* în *Journal of Conflict Resolution,* 27, 2, 1983.

128. Folger, J.P.; Jones, T.S., *New Directions in Mediation: Communication Research and Perspectives*, London, Sage Publication, 1994.
129. Kelman, H.C., *Informal Mediation by the Scholar, Practitioner*, in Bercovitch, J.; Rubin, J. (eds.), *Mediation in International Relation*, New York, St. Martin Press, 1992.
130. Kleiboer, M., *Multiple Realities in International Mediation*, Rienner, Boulder, Co., 1998.
131. Rubin, J.Z., *Dynamics of Third Party Intervention: Kissinger in the Middle East*, New York, Prager, 1981.
132. Tonval, S.; Zartmann, I.W. (eds.), *International Mediation in Theory and Practice*, Westview, Boulder, Co., 1985.
133. Tonval, S.; Zartmann, I.W., *Mediation in International Conflict*, în Kressel, K.; Pruitt, D. and Associates (eds.), *Mediation Research: The Process and Effectiveness of Third Party Intervention*, San Francisco, Josey-Bass, 1989.
134. Wale, J. An Lynn, *Mediation: A Current Review*, în *Journal of Conflict Resolution*, 37, 1, 1993.
135. Watkins, Michael; Rosengrant, Susan, *Breakthrough International Negotiation: How Great Negotiations Transformed the World's Toughest Post-Cold War Conflicts*, San Francisco, Jossey-Bass, 2001.
136. Yasushi, Akashi, *The Limits of UN Diplomacy and the Future of the Conflict Mediation*, în *Survival*, vol. 37, no 4, Winter 1995-1996.

Capitolul 9

137. *** *Mondialisme au-delà ses mythes. La Découverte et Syros, Les Dossiers de l'État en Monde*, Paris, 1997.
138. Aron, Raymond, *Paix et guerres entre les nations*, Calmann-Lévy, 1962.
139. Badie, B.; Smouts, M.C., *Le retournement du monde*, Paris, PFNSP et Dalloz, 1992.
140. Braillard, Ph., *Philosophie et relations internationales*, Geneve, IUNH, 1974.
141. Braillard, Ph., *Théorie et relations internationales*, Paris, PUF, 1977.
142. Burchill, Scott; Devetak, R.; Linklater, A.; Paterson, M.; Reus-Smit, Ch.; True, J., *Theories of International Relations*, Deakin University, 1996.
143. Colard, Daniel, *Les relations internationales de 1945 à nos jours*, 8ème éd., Paris, A. Collin, 1999.
144. Der Derian, James; Shapiro, Michael (eds.), *International/Intertextual Relations: Postmodern Readings of World Politics*, Lexington Books, 1989.
145. Diezer, Senghas (ed.), *Den Frieden denken*, Frankfurt, Suhrkamp, 1995.
146. Duroselle, J.B., *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, Dalloz, 1re éd.
147. Fukuyama, Fr., *The End of History and the Last Man*, New York, Free Press, 1992.
148. Habermas, Jürgen, *Die postnationale Konstellation*, Frankfurt, Suhrkamp, 1998.

149. Holsti, Kal, *The Dividing Discipline: the Hegemony and Diversity in International Relations*, Boston, Allen and Unwin, 1989.
150. Merkel, Christme (ed.), *Friedenspolitik der Zivilgesellschaft*, Münich, Agenda, 1998.
151. Merle, M., *Dictionnaire de politique internationale*, Paris, PUF, 1988.
152. Merle, M., *Pacifisme et Internationalisme*, Paris, A. Colin, 1966.
153. Morgenthau, Hans, *Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace*, New York, Knopf, 1948, 1967, 1973.
154. Nicolson, Harold, *Diplomacy*, Oxford University Press, 1955.
155. Ramberg, Bennet (ed.), *Globalism vs. Realism*, Boulder, Westview Press, 1982.
156. Salacuse, W. Joswald, *Making Global Deals. Negotiation in the Environmental Market Place*, Boston, Houghton Mifflin Co., 1991.
157. Smouts, Marie Claude (ed.), *Les nouvelles relations internationales. Pratique et théories*, Paris, Presses Fond. Nat. Sc. Pol., 1999.
158. Zartman, I.W., *Negotiation as a Search for Peace*, în *International Negotiation*, nr. 1, 1996.

Capitolul 10

159. Aratyunyan, Y.V.; Drobizheva, L.M.; Sousokova, A.A., *Etnosotsiologiya*, Moskva, Aspek Pren, 1998.
160. Diezer, Senghas (ed.), *Zivilisierung wider Willen De Konflikt der Kulturen mit sich selbst*, Frankfurt, Suhrkamp, 1998.
161. Finnemore, Martha, *Normy, Kultura i mirovai politika* in *Mezhdunarodnye otnoshenia*, Moskow, Moskow University, 1998.
162. Francis, Diana, *Culture, Power Asymmetries and Gender in Conflict Transformation*, Berghof Handbook, Berlin.
163. Galtung, J., *Cultural Violence*, în *Journal of Peace Research*, 27, 3, 1990.
164. Harrison, Lawrence; Huntington, Samuel (eds.), *Culture Matters. How Values Shape Human Progress*, New York, Basic Books, 2000.
165. Huntington, Samuel, *The Clash of Civilization and Remaking the World Order*, New York, Simon & Schuster, 1996.
166. Jishkov, V., *Identikhnost i kultursnye granitsy* in *Identikhnost i konflikt*, Alest, Tishkov, Malashkenko (eds.), Moskva, Carnegie Endowment for International Peace, 1997.
167. Katzenstein, Peter (ed.), *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, New York, Columbia University Press, 1996.
168. Kratochwil, Fridrich; Lapid, Yosef (eds.), *The Return of Culture and Identity in International Relations Theory*, Boulder, Lynne Riennes, 1995.
169. Lebedeva, M., *Why Conflicts in the Former Soviet Union are so Difficult to Negotiate and Mediate*, în *International Negotiation*, vol. 1, no 3, 1996.
170. Lederach, J.P., *Preparing for Peace: Conflict Transformation across Cultures*, New York, Syracuse University Press, 1995.

171. Salem, P., *In Theory: A Critique of Conflict Resolution from a Non-Western Perspective*, în *Negotiation Journal*, IX, 4, 1993.
172. Senghaas, Dieter, *The Clash Within Generations: Coming to Terms with Cultural Conflicts*, London, Routledge, 2001.
173. Shapiro, Michael; Alker, Hayward (eds.), *Challenging Boundaries. Global Flows, Territorial Identities*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1996.
174. Taylor, Charles, *The Politics of Recognition*, în Gusmann, Amy (ed.), *Multiculturalism*, Princeton University Press, 1994.

Capitolul 11

175. Blaker, M.; Giarra P.; Vogel, E., *Case studies in Japanese Negotiations Behavior,* USIP Press, 2002.
176. Cofman Wittes, Tamara (ed.), *How Israelis and Palestinians Negotiate. A Cross-Cultural Analysis of the Oslo Peace Proces*, USIP Press, 2005.
177. Cogan, Charles, *French Negotiating Behaviour. Dealing with La Grande Nation*, USIP Press, 2003.
178. Malița, Mircea, *Diplomația. Școli și Instituții*, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1970.
179. Mushakoji, Kisihide, *The Strategies of Negotiations. An American-Japanese Comparison*, Sophia Univ., Tokyo, 1975.
180. Smyser, M.R., *How German Negotiate. Logical Goals, Practical Solutions*, USIP, Washington, 2003.
181. Solomon, H. Richard, *Chinese Negotiating Behaviour. Pursuing interest through „old friends"*, USIP, Washington, 1999.

Capitolul 12

182. Armstrong, Tony, *Breaking the Ice.* Rapprochement between East and West Germany. The United States and China, and Israel and Egypt, Washington, USIP, 1993.
183. Constantin, Leon, *Psychologie de la Négotiation*, Ec. Privеé, Paris, PUF, 1971.
184. Lebedeva, M., *Mirniy i vooruzhenniy razvitija souvremennykh konfliktov*, Moskva, MGIMO, 1999.
185. Lederach, John Paul, *Building Peace. Sustainable Reconciliation in Divided Societies*, Washington, USIP, 1997.
186. Zartman, I.W.; Berman, M., *The Practical Negotiator*, New Haven, Yale University Press, 1982.

PARTEA A III-A

DIPLOMAȚIE

Introducere

•

Antichitatea

•

Între castel și catedrală

•

Renașterea

•

De la Reformă la primul mare război european

•

De la revoluția științifică la Lumini (1650-1800)

•

Imperii și națiuni

•

Modernitatea

•

Secolul XX

Introducere

Dimensiunea culturală a principalei activităţi a diplomatului a reieşit cu prisosinţă din tratarea stilurilor de negocieri în partea a doua a acestei cărţi. Cultura înseamnă valori, credinţă, tradiţii, obiceiuri, istorie şi limbă proprii. Dar istoria depăşeşte aportul său la făurirea stilurilor. Ea aruncă o lumină asupra temelor recurente sau continui ale omenirii, a acelor subiecte care au format substanţa şi nu doar forma şi expresia problemelor în rezolvarea cărora diplomatul a fost chemat cu precădere. Evident, câmpul său de acţiune este legat de război şi pace. Dar treptat, pe măsura dezvoltării sistemului internaţional, marile procese de transformare a societăţilor, cum ar fi modernizarea, fac ca problemele interne să depindă de factori externi. Iar diplomatul îşi vede agenda sa amplificată de un nou tip de relaţii, de care depind funcţionarea şi evoluţia statelor.

Istoria lumii văzută prin ochii atotprezentului diplomat: de ce nu ar fi acest subiect concentrat în povestea uneia din cele mai vechi profesiuni? O încercare recentă a abordat istoria lumii ca *ţesătură*, luând ca punct de plecare cuvântul *web*, întronat de informatică în civilizaţia noastră: *The Human Web. A Bird's Eye View of World History* (J.R. McNeill, William H. McNeill, W.W. Norton & Co., NY, 2003). De ce n-ar fi istoria lumii privită din punctul de vedere al tehnicianului acestor ţesături? Diplomatul nu face altceva decât să creeze şi să întreţină reţelele de comunicare şi dialog, care susţin la rândul lor interacţiunea paşnică a oamenilor.

Incursiunea noastră invită la reflecţii. Meseria diplomatică e veche. În faza tribală, nu găsiţi căpeteniile în jurul unui foc, îndeplinind un ritual al înţelegerii şi convieţuirii, ce întrerupe interacţiunea violentă endemică?

Diplomatul leagă în primul rând vârfurile comunităţilor de orice fel, oraşe, provincii, regate, imperii, republici. Are deci un loc apropiat de tron. Nu este singurul personaj cu state de vechime, lângă acelaşi scaun principal aflându-se un soldat şi un preot. Aciuat pe lângă putere, îl găsim şi pe măscărici, nelipsit în unele epoci şi la

mare preț în perioadele când societățile iubesc mai mult amuzamentul și spectacolul. Preotul se secularizează cu vremea și devine eventual și târziu astronom, filosof sau ideolog. Soldatul are însă constanță, se schimbă greu ca actor al războiului. Și el ar putea oferi un bun unghi de scriere a istoriei lumii ca luptă sau ca acțiune violentă a omenirii. Istoricii i-au luat-o înainte și scriu istoria exact din acest unghi, ca o succesiune de războaie, de cuceriri, de glorii și jertfă. Istoria stărilor de pace n-are același farmec și nu transmite același fior. Este neglijată, iar eroul ei – diplomatul – este, pe lângă soldatul în uniformă, un personaj șters și plictisitor. Nu defilează în sunet de fanfară, nu apare în rânduri ordonate și în mulțimi impresionante ce degajă forță. Este suspectat, în plus, de intrigă și nesinceritate.

În compania diplomatului înțelegem însă mai bine povestea umanității. În primul rând, slabele lui mijloace vorbesc despre preeminența forței față de cuvânt, a violenței față de negociere, a dominației față de egalitate și fraternitate. Sistematic, eră după eră, același spectacol: problema neglijată, disprețuită și necultivată a păcii, persistența resorturilor primitive și barbare din omul ce refuză, generație după generație, efortul și subtilitatea căilor raționale. Cât de odihnitor și sigur pentru mintea omului este apelul unui mit în raport cu cântărirea rece a riscurilor și avantajelor, cu definirea obiectivelor realizabile și a intereselor reale? Oricât de des a fost folosită pentru schemele războinice, diplomația este prin definiție, vocație și scopuri o meserie a păcii. Aflată între război și pace, este cea mai confruntată cu spectacolul persistent al zădărniciei, al erorilor și nebuniei umane.

Formația diplomatului este interdisciplinară, ca și relațiile internaționale, câmpul lui de activitate. Are nevoie de cunoștințe istorice, economice, politice, juridice, psihologice și sociale, ale căror domenii îl invadează și reclamă uneori cu exclusivitate, pentru ele, teoria și practica relațiilor internaționale. Diplomația se distinge de politica externă sau internațională, unde decizia aparține unei alte zone, pe care diplomatul însă o poate pregăti, ghida și sfătui.

Surpriza cea mare a călătoriei diplomatului în timp este dezvăluirea unor idei sau trăsături ce-și mențin învățătura până și pentru noul nostru secol XXI. Antichitatea ne spune că relațiilor externe, păcii și războiului li se acordă o importanță atât de mare în lupta pentru supraviețuire, încât temele lor sunt considerate sacre. Zeii erau implicați, intențiile lor trebuia să fie deslușite în oracole. Se dezvoltă încă din acea vreme arta de a convinge, priceperea de a reflecta logic, de a forma și menține prieteni. Grecii și perșii, resursele celor mai slabi, dispersați dar liberi, în confruntarea cu imperiile compacte și totalitare, se reeditează în cel de-al doilea război mondial.

Evul Mediu cunoaște diplomația generalizată într-o lume care prin multiplicitatea actorilor seamănă cu cea de azi. Renașterea aduce pe ambasadorul permanent ce trebuie să aibă cunoștințe vaste. Este o prefigurare a epocii cunoașterii. Reforma ne arată dimensiunea uriașă a confruntării între culturi (religii) și civilizație (fapte) și duce la un război, la sfârșitul căruia societățile separă sacrul de profan, cel puțin în occidentul care se reînnoiește prin seisme revoluționare, câte unul pe secol: știință, industrie și politică. Gândirea își eliberează treptat energiile, ținute ostatice de tradiții și prejudecăți. Efectele modernizării asupra meseriei diplomatice sunt considerabile, iar asupra societăților sunt imense. Dar oare nu diplomatul a pregătit-o bine, țesând pânza necesară modernității?

Din nou tristețe în secolul XX, după puțină speranță în secolul al XIX-lea. Diplomatul roșește pentru cele două războaie mondiale, ce constituie prin grozăviile lor cel mai patetic certificat de imaturitate și maladie a speciei umane. Jură și el, cu toți oamenii lucizi și cinstiți, că ele nu se vor repeta. Dar mai mult ca ei, prin obligație profesională, diplomatul își revizuiește uneltele și își ascute inteligența.

Trusa lui de ustensile nu este mare. Diplomatul deține arta și știința negocierilor, care sunt expresia supremă a comunicării și a dialogului. Cu ele, diplomatul rezolvă problemele interacțiunii pașnice, aplanând conflicte și degajând interese comune. Unde sunt manualele care îi încredințau funcția principală de reprezentare? Vocația lui adevărată și primordială a câștigat în lupta cu protocolul și convențiile. Are acum la dispoziție toate resursele erei computerelor, inclusiv inteligența artificială, pentru a preveni și stinge conflicte. Mai are și cea mai prielnică conjunctură ce i-o oferă procesele globalizării și regionalizării, eminamente pașnice, setoase de soluții noi și idei înțelepte. Vede că negocierea, specialitatea lui, a devenit în aceste procese o activitate generalizată, un sport de masă, cerută și practicată de toate profesiunile care așteaptă să învețe de la el. Simte că schimbările mari ale lumii se răsfrâng și asupra vechii sale meserii. Drumul parcurs îl ajută să înfrunte noile schimbări și să fie încrezător în rolurile pe care le-ar putea juca cu folos.

Capitolul 1
Antichitatea

Diplomația este o profesiune veche, iar începuturile ei în zorii erei istorice este semnificativă. Nu putem contempla tăblița celui mai vechi tratat de bună vecinătate stabilit între hitiți și egipteni, înscris în piatra monumentală de la Muzeul din Ankara, fără să întrevedem oamenii care l-au redactat, care l-au pregătit și negociat la 1296 î.H. El are următorul mesaj pentru noi: când s-au întemeiat primele entități umane sub formă de cetăți, republici sau imperii, oricâtă violență a intrat în procesul creării lor, nevoia de a se lega de ceilalți, de a comunica și a cădea la înțelegere s-a înfiripat și într-o meserie aparte. Vechimea diplomației pledează pentru rădăcinile adânci ale cooperării, nevoie originară și fundamentală. Îl putem privi pe diplomat drept un instalator de conducte, tuburi și fire care leagă subiecții colectivi ai lumii vechi și noi. Mai degrabă e un discipol al lui Hermes, mesager și agent al comunicării, purtător de vești și informație, observator al firii umane, cititor al intențiilor ascunse, ce descoperă sub măști surâzătoare pe *homo predator* sau pe *homo fraudator*. În literatură, portretul unui ambasador itinerant imaginar din jurul anului 500 î.H. și călătoriile sale sunt pretextul abordării, în vremea noastră (romanul *Creation* al lui Gore Vidal), a acelui mister care planează asupra înfloririi simultane, acum 2500 de ani, a patru mari sedii de civilizație: Grecia, India, Persia și China.

Dar putem să ne îndepărtăm și mai mult. Știm cum se desfășura o ambasadă la 1200 î.H. Iliada povestește cum decurge misiunea lui Ulise și Menelau la troieni înainte de începerea războiului. Ambele părți sunt dominate de suspiciune, și cu acest sentiment este întâmpinată ambasada. Aceasta, la greci, era formată din două persoane, ce se ridicau și vorbeau pe rând în fața adunării care îi primea. Pentru siguranța efectului, solii aveau personalități diferite pentru a se completa, atât ca înfățișare, cât și ca stil. Întâi vorbește

Menelau, apoi Ulise, în cuvinte simple și fără să caute efecte, dezvăluindu-și treptat resursele retorice. La rândul lor, gazdele primeau bine pe soli, dar îi încartiruiau la unii din consilierii lor, care îi puteau observa și studia. Dă de gândit ideea fundamentală a înșelătoriei reciproce, atât de adânc fixată în natura omului.

Cum risipește o ambasadă suspiciunea și cum câștigă încrederea? Prin daruri, spune Agamemnon, care vrea să-l împace pe Ahile și să-l convingă să reia războiul cu troienii. Bine, zice bătrânul Nestor, dar pe lângă daruri e nevoie de o solie bine aleasă din oamenii pe care Ahile să-i considere prieteni. Și efectul se produce: Ahile spune că dincolo de toată mânia se bucură văzând prieteni dragi.

Pregătirile unei ambasade grecești se făceau cu grijă. Persoanele erau alese din rândul celor respectați pentru înțelepciunea lor, mai ales vârstnici. Aveau împuterniciri scrise de la adunare. Cheltuielile erau mari și suportate de cetate, dar cu justificare publică a banilor, iar riscurile considerabile și astfel onoarea de a fi ambasador nu era acceptată cu ușurință. Altă primejdie consta în faptul că erau incluși oameni din diferite fracțiuni sau partide, care se puteau certa și contrazice între ei.

Judecarea rezultatului era și mai spectaculară decât trimiterea ambasadorilor. Rapoartele erau publice, prezentate în fața Adunării care cântărea și aprecia misiunea. Dacă ea era considerată reușită, premiul era oferirea unei mese și a unei cununi de măslin. Dacă nu se încheia cu succes, urma pedepsirea ambasadorului. Cel mai grav cuvânt era *parapresbeia* (ambasada ratată). Demostene acuză pe trimisul Atenei pe lângă Filip, regele Macedoniei, de parapresbeia, întârziere voită, corupție, încredere vinovată în Filip și dezinformarea Adunării. La Atena, Atenagoras e pedepsit cu moartea pentru că a primit daruri de la regele Artaxerxes al perșilor la care fusese trimis în ambasadă. Ambasadele nu erau permanente. Exista însă o anumită formă de reprezentare cvasioficială prin persoane care înlesneau schimburile de bunuri și de persoane, numite *proxenos* (protector-gazdă), și care sunt la originea consulatului, în timp ce numele originar a căpătat conotație reprobabilă.

Rolul covârșitor pe care îl jucau în soarta Greciei antice pacea și războiul împinge problematica într-o zonă mai presus de existența omului, în sfera religioasă, mistică și a sacrului. Zeii intervin în mod curent în treburile cetăților cu atitudini foarte apropiate de cele

ale omului: se supără, sunt impulsivi și capricioși, părtinitori și aproape imprevizibili. Atât de asemănători sunt zeii oamenilor, încât aceștia din urmă revendică fără scrupule statut divin când devin conducători, ca în Egipt sau Asia. Însă voința zeilor trebuie studiată, atitudinile lor îmblânzite, secretele lor pătrunse. Pe fondul unor superstiții intens îmbrățișate de populații, instituția specifică ce le încorpora era Oracolul. Consacrat citirii viitorului în semne naturale sau divine și divinației slujite în special de preotese, Oracolul avea la Greci o funcție caracteristică și esențială. Cel mai celebru era oracolul de la templul lui Apollo de la Delphi.

Și astăzi există un adevărat pelerinaj la Delphi, unde interesul turistic se îmbină cu evocarea celui mai vestit centru de prospectivă politică al Greciei antice. Nu e departe de Golful Corint, iar la nord este străjuit de Parnas, muntele poeziei. În stânga e intrarea lui Pausanias geograful și istoricul din secolul 2 î.H., pe aleea sacră care urcă până la platforma unde era templul principal. Aria largă de la poalele lui e împrejmuită de temple mici, construcții, altare, sculpturi oferite de pelerinii cei vechi. Eroii, cetățile, victorioșii de la maraton puneau tăblițe și construiau memoriale de recunoștință. Până și tezaurele își găseau refugiu aici. Există o platformă deschisă pentru scene rituale și un teatru, cu locuri vizibile săpate în stâncă. Comori de artă populau acest loc din care numai Nero a furat cinci sute de statui de bronz. La excavări s-a descoperit frumoasa statuie a Cărutașului victorios la cursele de cai, o minune a artei grecești. Aici este și centrul pământului, *omphalos*, unde s-au întâlnit vulturii lui Zeus, trimiși din două direcții să măsoare lumea. Locul e vechi. Pe la 548 î.H. arde un templu care apoi se reconstruiește. La 480 î.H. perșii sunt opriți de o furtună provocată de zei și nu mai devastează locul.

Cum funcționa oracolul? O femeie, preoteasa Pythia, bea dintr-un izvor vrăjit (pârâul subteran Canotis) și se intoxica cu fum provenit de la un foc de plante halucinogene de sub podeaua de piatră. Apoi bolborosea cuvinte pe care nu le înțelegeau decât profeții, oameni sfinți care o înconjurau și care traduceau în vorbe destul de ambigue pronosticurile sale. În termeni moderni avem de-a face cu un centru de consultație de politică externă și diplomație, gestionat de un grup de specialiști ce se bazau pe o documentație extrem de bine pusă la punct și pe informații culese de o rețea bine organizată. Înaintea marilor decizii, se cădea ca cetățile să consulte oracolul. Mai existau și alte centre. Ritualul divinației ocupa un loc important în religie. Platon îi sistematizează filosofic zonele, arătând că există divinație și fără extaz.

Mai târziu (secolele I-II d.H.), istoricul Plutarh, el însuși numărându-se printre sacerdoții de la Delphi, scrie mai multe lucrări despre oracole, cercetând fenomenul profețiilor din ele, și mai ales în *De Pythiae Oracolis* susține existența și acțiunea *daemonilor*, intermediari între divinitate și omenire, „instrumente ale zeilor, slujitorii și secretarii lor, cei care cercetează cu luare-aminte sacrificiile oferite zeilor, care iau parte la celebrarea misterelor..." Inteligența zeilor transmite unui suflet nobil puterea divinatorie nu prin cuvânt, ci numai prin scris sau o atingere. Zeul, ce nu ascunde intenționat adevărul, e prezentat „enigmatic, cu aspect poetic", într-un limbaj mai apropiat de afectivitate. Nu sunt excluse conlucrarea și raționalitatea necesare înțelegerii și cercetării. Geometria se învăța la Delphi, unde zeii propuneau enigme, iar oamenii le dezlegau sensul.

Este de reținut însă faptul că oamenii simțeau nevoia să se raporteze la o putere misterioasă, în teme vitale pentru existența lor: supraviețuire, pace și război. Metodele variau și erau accesorii nesemnificative ale esenței procesului: se studia zborul sau cântecul păsărilor, mișcarea peștilor și șerpilor, măruntaiele animalelor sacrificate, frunzele, pâraiele, copacii sacri, fulgerele, zarurile sau piesele de lemn. Oracolele se află peste tot în lumea antică. Când Traian consultă unul înaintea expediției sale în Orient, răspunsul preotesei este trimiterea către împărat a unei batiste cu câteva crengute rupte. Semnul era: oasele tale vor reveni într-un lințoliu, ceea ce s-a și întâmplat.

În combinație cu templul Demetrei de la Termopile, templul de la Delphi era stâlpul de susținere al unei **amficționii**, organizație religioasă care întrunea 12 triburi. Bine structurate, cu activități de jertfă, serbări, strângerea de donații și consultanță continuă pentru populație și specială pentru treburile publice, ele au ajuns centre politice importante și generatoare de norme, printre care și cele ce priveau relațiile între cetățile independente ale întregii Elade. În afara sfaturilor bazate pe activitatea de informare a templelor, sfaturi ce intrau în procese de decizie politică, amficționiile (ce reuneau, conform numelui, pe cei ce trăiau în jur) erau implicate în prevenirea și rezolvarea conflictelor. Ele puteau decreta „păci sacre" în timpul unor serbări, țineau evidența angajamentelor de pace,

întărite de jurămintele făcute în fața lor și sancționau abaterile. Nu numai cetățile se puneau sub autoritatea lor, dar și ligile sau confederațiile numite **symachii**. Acestea nu erau teoretic îndreptate împotriva altora ca **epimahiile**, îndreptate împotriva unui dușman, dar aceasta nu le împiedica să intre în coliziuni de mari proporții. Astfel, principalele două ligi sau symachii, cea **ateniană** (creată la 478 î.H.), ce strângea în special cetățile maritime și insulare sub conducerea Atenei, și cea **lacedemoniană** (reprezentând alianța cetăților mai ales din interior, în jurul Spartei, creată în secolul al VI-lea î.H.), au declanșat pe la mijlocul secolului al V-lea î.H. marele război din Peloponez, care s-a încheiat cu înfrângerea Atenei, cu puțin înaintea anului 400 î.H. Un alt șir de reguli, instituții și persoane descriu activitățile diplomatice intense ale ligilor, la cele două adăugându-se încă vreo trei importante, (Boeția cu Teba), Etolia și Liga aheeană.

Puține conflicte au fost studiate și citate mai mult ca războiul peloponeziac. Descrierea și comentarea lui de către Tucidide constituie o operă esențială pentru istoriografie și pentru științele politice și internaționale.

Este de asemenea antologic conflictul Atenei de la mijlocul secolului al III-lea î.H. cu Filip al II-lea al Macedoniei și discursurile atenianului Demostene (*Filipicele*) îndreptate împotriva dușmanilor din nord. Nedescurajată de capitularea de la 404 î.H., Atena mai pune la cale o coaliție antipersană în războiul corintian (395-387 î.H.), își reia cu acest prilej pretențiile hegemonice și formează o a doua Liga maritimă ateniană. Uzată de conflictul celor doi dușmani neîmpăcați, într-un joc complicat de noua prezență a perșilor, hegemonia Atenei e preluată de macedoneni, care reușesc prin fapte și acțiuni diplomatice să-și asigure supunerea cetăților grecești și să devină membri ai amficționiei Delphi. Regele Filip al II-lea își asigură sprijinul ei sacru, devine arbitru între cetăți și obține victoria armată definitivă împotriva Ligii create de Demostene. Pacea generală este instaurată și se pregătește ofensiva împotriva perșilor. Asasinarea lui Filip în 336 î.H. aduce pe tron pe fiul său Alexandru Macedon, care timp de 13 ani conduce campania sa istorică, o înaintare neîntreruptă spre Indii, cu crearea de state pe tot parcursul drumului. După el, imperiul se sparge în unitățile mari ale perioadei eleniste care încă mai bine de două secole duc cultura greacă la o nouă înflorire și răspândire și, o dată cu ea, tehnicile din ce în ce

mai perfectate și rafinate ale diplomației. Venirea Romei închide și acest capitol (Macedonia este învinsă în 197 î.H.); pentru cinci secole zona mediteraneană va fi o provincie romană.

Europa modernă își revendică originile de la Roma și Atena și, în mod paradoxal, controversa asupra locului de unde provine moștenirea cea mai importantă a Europei nu a încetat nici azi. Deosebirile între cele două sunt însă mari și de aceea rolurile sunt diferite. Vechii greci au avut marile deschideri în materie de gândire abstractă (filosofie, logică, matematică) și în știința politicii, prin marele lor atașament la **polis**. Ei sunt și o expresie a unui sistem policentric cu multe sute de entități, care în ciuda dispersării lor au dat o lecție eternă a mobilizării tuturor forțelor în momentul unei primejdii majore (perșii). Statul roman a fost un sistem monolit, centralizat, cu o armată angajată în războaie continue, ascultând în fiecare fază a sa de logica expansiunii imperiale. Marea sa contribuție este pe planul civilizației și nu al culturii: sistemele juridice, gestiunea administrativă și infrastructurile (orașe, drumuri, apeducte, băi). Bazat însă pe legi, el are o contribuție însemnată la dezvoltarea diplomației și a căilor pașnice pe care le-a practicat cu stăruință. Pentru fiecare bătălie din cucerirea Galiei, Cezar întreprinde un număr considerabil de discuții, trimite și primește solii, semnează acorduri, își atrage aliați și își izolează cât mai mult inamicul rezistent la supunerea pașnică. Căci axioma oricărei primiri în marea familie a imperiului era acceptarea autorității supreme a Romei. Cucerirea Daciei de către Traian a fost precedată de o lungă perioadă în care Roma acorda asistență tehnică (bani și experți) lui Decebal.

Găsim și la romani nevoia divinului și a sacrului. Zeii fondatori ai cetății erau prin definiție interesați de perpetuarea ei. Mai puține oracole, dar în temple preoții *haruspices* citesc viitorul în măruntaiele animalelor jertfite. Există instituții centrale, iar ligile și asociațiile lipsesc. Un **colegiu al fetialilor** compus din 20 de persoane practica ritualuri magice și era specializat în litigii. Dacă acordurile nu reușeau prin soli, colegiul anunța senatul și declara starea de război, iarăși prin ritualuri. Alături de *jus fetiale* exista un *jus gentium* care reglementa relațiile dintre romani și străini, și în care se poate întrevedea originea dreptului internațional. Relațiile între cetățenii romani erau guvernate de *jus civile*. Când era vorba de li-

tigii între oraşe sau triburi învecinate apăreau judecători speciali numiţi **temperatores**, care în timp au ajuns să judece şi cazuri de drept administrativ. Ei erau specialişti ai rezolvării conflictelor, cu rang de arbitri.

În afară de pilonul legii, alt stâlp al relaţiilor externe şi al diplomaţiei era organizarea, care era simplă şi clară. **Senatul** era deţinătorul tuturor funcţiilor care mişcau trimiterea şi primirea de solii, negocierea şi adoptarea tratatelor şi alianţelor, starea de război şi pace, obiectivele strategice. Cicero punea întrebarea: „Auzit-a oare cineva ca la Roma să fi fost aleşi soli fără hotărârea senatului?" Înainte de a se pronunţa, senatul examina problemele ascultând opinii şi propuneri, consultând vederile diferitelor partide şi facţiuni, exprimate în cuvântări cu o certă valoare retorică şi literară.

Suntem încă departe de ambasadorii permanenţi şi practica este aceea a celor ad-hoc numiţi soli, trimişi sau reprezentanţi ai Romei. Spre deosebire de lumea greacă, unde aceştia erau selectaţi în principal pentru capacitatea oratorică şi persuasivă, romanii adaugă preocuparea imperială a demonstraţiei puterii şi impresionării partenerilor. Delegaţiile mari, cuprinzând până la zece persoane, aveau un şef numit *princeps legationis,* de obicei un senator important. Norme scrise sau cutumiare îl apărau, anticipând un viitor drept diplomatic internaţional. Delegaţia era dotată cu fonduri, personal ajutător şi bunuri. Când mergea pe mare putea fi însoţită de corăbii de război. Negocieri, tratate, arbitraje, stingerea de litigii se desfăşurau sub semnul apărării „demnităţii şi intereselor poporului roman". La întoarcere, „legaţia" dădea raportul în faţa senatului (*legationum referre*).

Când primea solii străine, tratamentul aplicat şi protocolul depindea de categoria ţărilor în care se încadrau: ostile sau prietene. Soliile neamicale erau găzduite în afara oraşului, într-o vilă pe Câmpul lui Marte, unde aşteptau invitaţia pentru audienţa la senat. Aceasta avea loc în templul zeiţei războiului Bellonia. Daca nu sosea invitaţia, se întorceau acasă fără a fi avut discuţia, la expirarea termenului prescris pentru şedere.

Delegaţiile prietenilor Romei erau întâmpinate de **quaestor** (ministrul finanţelor), care îi însoţea în deplasări şi îi conducea la plecare. Stăteau într-o clădire nu departe de **curia senatului,** li se întocmea un program de vizite ce cuprindea participarea în loji de onoare la spectacole sau jocuri şi li se ofereau daruri, după ce era

primit aurul greu ce-l aduceau ei înşişi Romei. Demersurile lor erau înregistrate de un magistrat şi comunicate de quaestor senatului, al cărui răspuns li se comunica pe aceeaşi cale sau uneori direct, într-una din sălile senatului.

Roma a trecut prin mai multe faze de dezvoltare. La început a fost republică (oraş-stat), ce s-a menţinut de la sfârşitul secolului III î.H. aproximativ două secole. După perioada a doua, a monarhiei absolute, începe perioada principatului, când statul este un mozaic de provincii, municipii şi corporaţii. În perioada propriu-zis imperială, teritoriul îşi atinge maxima întindere, iar regiunile devin din ce în ce mai greu de controlat.

Sub principat apare, pe lângă duşmani şi prieteni, această a treia categorie de interlocutori: entităţile supuse Romei, partenerii de sub suzeranitatea sa. Statul roman arată ca o confederaţie de entităţi ce se autoadministrează. Dreptul roman le acordă o considerabilă autonomie, multe drepturi şi privilegii, printre care şi dreptul de a trimite soli (*jus legationis*) şi de a încheia tratate.

Pe măsura extinderii teritoriale, soliile interne între centru şi provincii se înmulţesc pe un mare număr de teme domestice: evenimente importante, felicitări şi daruri, cereri, litigii, reduceri de impozite, ajutoare financiare pentru construcţii publice, temple, băi, drumuri. Aceşti soli interni se recrutau dintre personalităţile sau membrii curiilor locale, iar mersul la Roma, eventuala primire de către împărat sau obţinerea unei asistenţe sau a unor drepturi aparte le atrăgea onoruri, titlul de patroni sau posibilităţi de avansare. Pe măsură ce cheltuielile administraţiei centrale creşteau, reducerile lor afectau şi circulaţia solilor. Astfel, municipalităţile din Moesia erau scutite să transmită solii de felicitare la guvernatorul roman al provinciei pe timpul lui Traian.

Structura aparatului consacrat relaţiilor externe se modifică o dată cu mecanismul de decizii, în trecerea de la republică la sistemul imperial. Frâiele ajung în mâna împăratului, în timp ce senatul continuă să funcţioneze cu rol de consiliu pe lângă acesta. În competenţa lui cad deciziile majore privind pacea şi războiul. Diplomaţii devin funcţionari imperiali şi tot un secretar imperial, şeful cancelariei, îi primeşte pe soli. Legislaţia şi practicile legate de persoanele acestora rămân însă neschimbate, păstrând în primul rând inviolabilitatea (*sancti habentur legati*). Se produce şi o creştere a formalismului. Se păstrează normele (*praeceptae*) după care tre-

buie redactate cuvântările diplomatice, ca cele din lucrarea lui Menander. Ele nu trebuie să fie mai lungi de 150-200 de rânduri. Scopul este să obțină o reacție favorabilă a împăratului pentru reparațiile cerute de un oraș ce a suferit un cutremur. Am putea să ne gândim la procedura standard pentru obținerea unei asistențe financiare de la o autoritate locală sau internațională în zilele noastre.

Cercetarea originii și evoluției unei profesiuni ca cea diplomatică nu trebuie confundată cu istoria relațiilor internaționale, așa cum se face în mod curent. O excelentă carte de istorie a relațiilor internaționale a lui H. Kissinger are titlul *Diplomația*, fără nici o precizare. Istoria diplomației propriu-zise este față de istoria relațiilor internaționale, și este în raport cu aceasta, ceea ce este istoriografia față de istorie. În prima, interesul cade pe obiective, metode, organizare și stil, în timp ce a doua se ocupă cu faptele și evenimentele în care diplomația a jucat un rol ca mecanism de înfăptuire a unei politici sau strategii.

Din punctul de vedere al relațiilor externe, strategia romană a fost până în perioada declinului rezultatul unei gândiri politice remarcabile. Prima direcție a efortului a fost îndepărtarea rivalilor și afirmarea suzeranității asupra Africii de nord, ceea ce era o primă fază a controlului Mediteranei. Dar în Mediterana existau tradițiile unei alte școli de diplomație și negocieri, care a susținut un imperiu ce inițial nu fusese militar, ci predominant comercial: **Fenicia**. Dacă adoptăm punctul de vedere conform căruia negocierea este inima diplomației, atunci suntem îndemnați să o căutăm și în alte piepturi în care ea a bătut. Descoperim astfel că negocierile au fost purtate și perfecționate pe o scară mult mai mare în sfera negoțului. Mai aflăm că negocierea în comerț era în esență aceeași îndeletnicire care despărțea pacea de război, capabilă să încline balanța preponderent în favoarea păcii și apoi să o consolideze. Exemplul Feniciei este concludent. Câteva cetăți de pe coasta Libanului, printre care orașele biblice Tir și Sidon, au fost centrul unei regiuni din care fenicienii, ce aveau o limbă și o religie proprie, au întins plasa unei imense rețele comerciale ce a acoperit întreaga Mediterană și a depășit Gibraltarul, coborând în Mauritania. Fenicienii semnalează acest adevăr, redescoperit recent prin opera lui Braudel, anume că mările, Mediterana în speță, nu sunt bariere de apă între regiuni și continente, ci un mediu bun conducător al mișcării oamenilor,

bunurilor și ideilor, mediul de suport pentru mersul civilizației. Suferind presiunea și ambițiile a două imperii mari, Egiptul și Asiria, fenicienii reușesc să absoarbă toate ideile utile și transferabile din tezaurul celor două surse. Sunt principalii cărăuși ai ideilor practice. Se știe că geometria s-a născut pe Nil tot din motive practice, dar a fost ulterior transformată la greci în știință axiomatică, ca un model pentru întreaga matematică. Ceea ce numim matematică babiloniană era o culegere de algoritmi și metode de calcul care serveau contabilitatea, comerțul, măsurarea greutăților, lungimilor, suprafețelor. Fenicienii au adăugat la matematica economică geniul lor, dând lumii, dacă îl credem pe Pliniu, alfabetul, care a dat culturii occidentale structura tehnică a spiritului lor analitic și a raționamentului lor logic. Fenicienii sunt la apogeu după prima înflorire petrecută îi jurul anului 1000 î.H. când regele lor Hiram se aliase cu Solomon.

Imperiul comercial fenician s-a format mai puțin prin arme și mai mult prin crearea de puncte comerciale pe teritoriile altora sau stabilind colonii unde existau mai puțini competitori ca pe țărmurile mediteraneene ale Africii de nord. Grecii le-au urmat exemplul; în secolul VII î.H., ionienii aleseseră direcția Mării Negre. Pe vremea când romanii abia se eliberau de etrusci, exista un conflict între greci și fenicieni pentru Siracuza, iar concurența pentru Sicilia a continuat între ei. Dar între timp apar romanii, având același obiectiv, și astfel începe, în 264, primul război punic. Războaiele punice, care țin 40 de ani, se redeschid după alți 50, iar Cartagina, principalul centru de putere al Feniciei, este distrusă la 146 î.H. În acest război, regele fenician Hannibal trece Alpii pe elefanții săi și coboară victorios spre inima Italiei. Strigătul roman răzbate în istorie: *Hannibal ante portas*. Pauza de la anul 200 a fost folosită de romani pentru cucerirea Greciei. Înconjurat de sprijinul acordat de gali și de hispanici, Hannibal vrea să organizeze o vastă alianță împotriva Romei, care să cuprindă și pe macedoneni, nemulțumiți de prezența romanilor în Iliria. Înțelegerea lui Hannibal cu Filip al V-lea al Macedoniei se produce, și după jurămintele alianței veșnice macedonenii se leagă să fie „dușmanii dușmanilor cartaginezilor". Astfel războaiele punice deschid dosarul contenciosului romano-grec. În timp ce forța militară se măsoară în bătălii, cea diplomatică își arată roadele în alianțe și în câștigarea de parteneri. Astfel contraofensiva diplomatică romană urmărește izolarea lui

Filip prin organizarea unei coaliții antimacedonene la care participă Liga etoliană și Liga aheeană, la care se adaugă ilirii și regele Pergamului. Fără acces la mare în două părți, Filip e „legat de mâini și de picioare", după cum raportează senatului roman proconsulul Laevinus și este silit să-și trădeze aliatul punic și să facă pace cu romanii (205). Războiul diplomatic continuă. Hannibal încearcă la curtea regelui Siriei Antioh al III-lea (195 î.H.) o alianță antiromană ce va reuni forțele Asiei și Europei. În mod semnificativ se constată că „puterea Romei nu rezidă în puterea militară, ci în capacitatea de a-și dezbina adversarul".

Și de data aceasta diplomația romană se asigură că Antioh nu va putea conta pe macedoneni și reînnoiește înțelegerea cu aceștia. Rămas singur, Antioh pierde bătălii cu romanii în anii 190 și 191, iar în tratatul de pace din 188 renunță la posesiunile din Asia Mică, plătește despăgubiri mari Romei și acceptă să-l predea pe Hannibal. Acesta fuge însă și, după peripeții în Caucaz, este descoperit și se sinucide (183 î.H.).

Mediterana devine *Mare Nostrum* și Roma își însușește două uriașe rețele de civilizație maritimă și comercială cu toate bogățiile lor, ce aparținuseră grecilor și fenicienilor.

Există o tradiție de diplomație aspră, dură și casantă (*aut Caesar, aut nihil*) la romani, înainte de contactul cu Mediterana și cu influența masivă a culturii grecești. Diplomația mediteraneană a grecilor și fenicienilor fusese nuanțată, lunecoasă ca untdelemnul, cu soluții mixte și imaginative. Este exact de ce are nevoie Imperiul Roman în extinderea sa înspre Britania, Spania și nordul galic sau în conflictele cu popoarele invadatoare, cu cimbrii și teutonii (pe la anul 100) sau în revoltele din Africa de nord și în expansiunea spre Orient. Este suficient să cităm Războaiele galice ale lui Caesar ca să vedem excepționala împletire a negocierii cu lupta și întreprinderea celei din urmă numai când prima a eșuat sau când (supremă oroare la romani) un pact a fost încălcat.

După domnia strălucitoare a lui August, punct de apogeu pentru politică, economie și cultură, se produce în sistemul imperial o sinistră alunecare spre personaje iresponsabile ca Tiberiu, Caligula, Nero, după care există o revenire sub Domițian și Antonini (Traian, Adrian, Marc Aureliu), urmată de anarhia militară a secolului III. La începutul secolului IV, imperiul proclamă creștinismul ca religie oficială prin Constantin, care se mută la Constantinopol. Sfârșitul imperiului de apus după introducerea sistemului celor doi împărați, fii lui Teudosie, în Răsărit și Apus, este un proces lung și dureros, o agonie lentă și nevindecabilă. „Barbarii", când preiau puterea, au deja state vechi de parteneriat cu Roma, care îi chemase ca aliați și șefi de armate. Personaje distinse și lucide mai existau pe la curți, așa cum era Boetius, autorul *Mângâierilor filosofiei*, ucis prin tortură la 524 de către stăpânul Italiei, Teodoric, regele ostrogoților.

Cu mult timp înainte de primul semn al civilizației europene, în punctul de ecloziune din Creta, urmat de greci și romani, alte entități puternice interacționau în lume violent sau pașnic, întreținând legături stabile prin soli și diplomați. Îi regăsim în vechiul Egipt încă sub dinastia a VI-a, în secolul XXV î.H. În mileniul al II-lea î.H. sunt prezenți în relațiile cu nomazii ce cuceriseră nordul Egiptului, când Tebei i se dă primul ultimatum înregistrat în istoria omenirii (secolul XVI î.H.). Egiptul și hitiții erau cei doi competitori pentru stăpânirea Orientului Mijlociu, iar Siria și Palestina erau statele tampon. În arhiva de pe malul Nilului s-au găsit 360 de tăblițe de corespondență diplomatică a faraonilor cu aliații lor. Există tratatul de pace din anul 1296 î.H. între Ramses al II-lea și regele hitit Hatușil al III-lea, încheiat după războaie îndelungi în trei variante, două descoperite în Egipt și una în Asia Mică. Tratatul este întărit prin invocarea ca martori a 1000 de zei și zeițe din fiecare parte și anunța o pace minunată și frăție în toate timpurile, dar și clauze precise de asistență reciprocă. „Fie ca pacea minunată și frăția să domnească între copiii copiilor marelui rege al hitiților și copiii copiilor lui Ramses, marele rege al Egiptului." Negocieri se duc, așa cum rezultă din arhive, pe diferite teme: căsătorii regale, alianțe, transfugi și mult aur.

Un alt actor ocupă însă scena principală. Asiria se desprinde treptat de Babilon, iar conducătorii ei se consideră puși de zei să stăpânească Mesopotamia, țara dintre Eufrat și Tigru. După câteva secole de ascensiune sub dinastia Sargonizilor, cu capitala la Ninive, Asiria devine cel mai important stat al Orientului Antic. Egiptul încearcă să se opună strategiei expansioniste a Asiriei care viza controlul marilor căi de comerț ce duceau la Mediterana. Statele vecine fac o coaliție care să o rețină și sunt înfrânte. S-au găsit 2000 de documente în scriere cuneiformă care dezleagă toate se-

cretele alianțelor, intrigilor și comploturilor, campaniilor, răscoalelor și câștigării de aliați sau supunerii orașelor, a luptei între Asurbanipal și fratele său pentru Babilon. Rapoartele solilor și ai trimișilor speciali demonstrează că Europa nu a adăugat mult la tehnicile diplomației cuceritorilor. În secolul al VI-lea î.H, imediat după Asurbanipal, perșii ocupă locul principal în zonă și Cirus se declară regele lumii, al Babilonului, Sumerului și Akkadului. Pe perși îi cunoaștem mai bine din contactele cu grecii, în a căror zonă au pătruns cu armele, ca și cu diplomația.

Dincolo de ei se afla China. Istoria diplomației chineze oferă diplomatului prilejul de a medita asupra perenității temelor. În secolul XII î.H. diferitele regate și regiuni ale Chinei formează un stat unitar. Dar în primul mileniu fărâmițarea revine și în secolul VIII î.H. harta Chinei este aceea a unor regate independente. O diplomație interioară este preocupată de alianță și suzeranități și mai puțin de un dialog cu exteriorul, de unde apărea o mare amenințare de la hunii nordici sălbatici și perseverenți. Imperativul apărării de invazia de la nord produce un prim tratat colectiv la mijlocul secolului VI î.H., dar ineficiența lui duce la o nouă unificare în secolul III, când China este condusă de Marele Împărat Galben din Tsin. Sub dinastia Han, care durează circa 400 de ani, o putere centralizată este în măsură să-și apere frontierele și să întreprindă opere de construcție și dezvoltare.

Abia pe la 138 î.H. se manifestă interesul pentru ce se petrece în lume și o expediție se încheie după mai bine de zece ani, aducând informații prețioase. În secolul I î.H. există intenția de a se trimite un diplomat de vază să stabilească relații cu Imperiul Roman, dar parții fac tot posibilul să deruteze delegația și să o întoarcă din drum. Mai târziu, relațiile se vor stabili cu Bizanțul și pe faimoasa arteră comercială numită „Drumul Mătăsii" se vor dezvolta relații comerciale și vor circula idei. Negociatori abili și rafinați, chinezii sunt puțin prezenți în scena Antichității; ei se ocupă de tema unității și a respingerii năvălitorilor care le inspiră o suspiciune față de orice era străin. Uriașul imperiu avea un sistem birocratic destul de rigid și conservator, exigent față de funcționarii săi supuși la cursuri și examene în buna tradiție confucianistă a respectului pentru competență. Costul plătit a fost menținerea unui climat ce nu încuraja inovația și schimbarea, în ciuda capacității remarcabile a minții

de a crea lucruri noi (tipar, praf de pușcă, hârtie, ceasuri, mătase etc.), care au intrat târziu în civilizația occidentală. Dacă luăm ca punct de referință anul 1600 d.H., oricât de splendide ar fi fost curțile și palatele suveranilor Europei, ele nu se comparau cu măreția și bogăția împăratului chinez. Problema pierderii cursei în știință și tehnologie la sfârșitul mileniului al II-lea este discutată amplu în istoria și filosofia științei. Remarcabila lucrare a lui Joseph Needham *Science and Civilisations in China* este concludentă în această privință. Printre cauze trebuie enumerate izolarea și absența canalelor de comunicare pe care le întrețin diplomații.

Din studiul rădăcinilor antice ale profesiunii sale, diplomatul reține alternanța păcii cu războiul și inegalitatea mijloacelor cu care căile pașnice și mijloacele forței susțin alternanța celor două stări intermitente. Este impresionantă însă persistența cu care ambele își rafinează instrumentele, deși tehnica războiului întrece întotdeauna eficacitatea căilor pașnice. Este de remarcat că numai în pauzele trecătoare ale păcii omenirea schimbă fața civilizației sale. Este gravă constatarea că natura umană s-a schimbat atât de puțin în timp și e neliniștitoare întrebarea dacă am putea găsi în această natură umană sursa ameliorării șanselor de pace. Izbește neliniștitor continuitatea marilor politici și strategii inspirate de geografie, resurse și ambiții, dar și faptul că unele lecții rămân neînvățate. În sfârșit, este de reținut că problemele păcii și ale războiului au fost ridicate întotdeauna într-o zonă sacră, unde autoritatea trebuie să fie maximă și nediscutată.

Capitolul 2
Între castel şi catedrală

Prăbuşirea Imperiului Roman a fost o temă preocupantă pentru omenire în orice secol ulterior. Cursul lui Duroselle de relaţii internaţionale se intitulează *Tout empire périra*. Ideea că o specie ca dinozaurii dispare brusc sau că un imperiu glorios iese din scenă a stimulat studiile şi întrebările societăţilor aflate în căutare şi durabilitate. Şi azi Tacit şi Suetoniu sunt lecturi căutate, paginile lor fiind galerii de portrete de împăraţi care s-au luptat cu decadenţa sau au provocat-o. Urmează marile tratate ale lui Gibbon sau Mommsen. Ce se întâmplă însă după anul 400, când *limes*-ul este străpuns şi zidurile cedează în faţa valului de populaţii care curg fără stavile spre vest? În căldarea uriaşă s-au contopit populaţii, au apărut popoare noi, un proces care se desfăşoară vreme de patru sau cinci veacuri. Încă pe atâta durează Evul Mediu, cel întunecat, considerat o adevărată pată neagră, o prelungită aşteptare a Renaşterii, cea mult slăvită, căutată, cercetată de savanţi ca şi de public.

Cu toate acestea, Evul Mediu a avut mai multă mişcare decât lasă să se întrevadă imaginea inspirată de o omenire copleşită de mizerie, opresiune şi superstiţie. Dimpotrivă, el prezintă pentru toate epocile un caz unic de ilustrare a tranziţiei de la un sistem la altul. Aproape nimic nu mai seamănă la încheiere în societatea umană cu ceea ce a fost la început: instituţii, mod de viaţă, nivel de civilizaţie şi înflorire de culturi. Dacă studiezi Evul Mediu, studiezi tranziţia prin excelenţă. În acelaşi timp meditezi asupra stării de anarhie, luată de şcoala realistă a relaţiilor internaţionale drept condiţie perpetuă a vieţii internaţionale. Parcurgerea Evului Mediu confirmă aparent această teză a anarhiei generice, dar mai ales notează permanenta şi iluzoria aspiraţie spre ordine, ajunsă până la vremurile noastre sub forma proiectelor numeroase de „noi ordini internaţionale". În perioada anterioară anului 800, pe care îl luăm drept punct de referinţă pentru istoria diplomaţiei, Europa se umple de feude nobiliare ce combină elita reziduală cu vârfurile migratorilor şi care reîncep în condiţii economice noi vechile culturi agricole. Invadatorii s-au scurs ca vizigoţii spre Spania şi nordul Africii, goţii au rămas şi s-au creştinat, triburile germanice au început convieţuirea cu populaţia celtă şi galică. Feudele mai mari aspiră la dinastii stabile ca Merovingienii, dar eşuează. O singură familie, a lui Charles Martel, trece teste grele, stăvilind pe sarazini şi anulând varianta unei Europe islamice. Descendentul ei este Carol cel Mare care construieşte un stat mare şi puternic în jur de anul 800. Cu aceasta face primul pas spre o structură politică imperială, care apare sub urmaşii săi după anul 900. Împăratul va fi unul dintre factorii integrativi ai Evului Mediu, celălalt fiind Biserica. Aceasta îndeplineşte misiunea dificilă şi esenţială constând din creştinarea noilor populaţii. Este un magistral exemplu de vocaţie civilizatoare a culturilor ce includ religia şi doctrinele cu componentele lor. Efectul nu era doar înlocuirea păgânismului cu o religie şi o morală avansată, ci pur şi simplu transformarea unor nomazi în cetăţeni ce muncesc, produc şi se supun unor legi generale.

Aceşti doi poli ai societăţii medievale sunt stabili, influenţi şi încep prin a-şi acorda sprijin reciproc. Dar la un moment dat rivalitatea îi desparte, antrenând după ea o ruptură gravă între contemporanii lor. Trecerea în revistă a elementelor integratoare şi disruptive în Evul Mediu ne va explica poziţia diplomatului şi negociatorului. În definiţia ulterioară dată de modernitate diplomatului, acesta nici nu ar fi trebui să existe într-o perioadă când unităţile chemate să-l folosească (statele) sunt abia în curs de construire. Apoi, ce rol mai poate juca un agent oficial al legăturilor şi comunicării în cel mai pestriţ mozaic de entităţi formate din oraşe, bresle, regiuni, comunităţi şi seniorii?

Factorii supremi spirituali şi ai puterii aveau nevoie unul de altul, în ciuda diferenţei dintre Biserică şi autoritatea seculară. Carol cel Mare reuşeşte sa-şi întindă controlul asupra feudalilor, supune şi creştinează cu forţa pe saxoni, bate şi-i dă înapoi pe musulmani. Papa, în conflict deschis cu longobarzii şi alte cetăţi italiene, apreciază pe acest soldat al creştinătăţii şi are nevoie de braţul lui energic. Precedentul fusese creat în alianţa regelui franc Pépin cu Papa Ştefan al II-lea, când acesta l-a consacrat pe Pépin drept rege al francilor şi l-a numit *patricius Romanorum*, protector şi apărător al Bisericii. În schimb, acesta l-a scos pe Papă de sub suzeranitatea lombardă şi i-a dat controlul Romei.

Statutul Romei a fost întotdeauna ambiguu. Orașul era dotat cu administrație civilă (prefecți sau senat), dar practic administrația îl avea pe Papă drept șef, care îi numea pe funcționarii săi. Împăratul era nominal suveranul, dar nu s-a amestecat în conducerea orașului. Carol coboară în Italia în 773, reprimă pe longobarzi, asigură controlul papal asupra unor teritorii și reînnoiește darul lui Pépin. Legăturile prietenești continuă și sub Papa Leon al III-lea (795-817), care trimite lui Carol cel Mare cheile mormântului Sfântului Petru și drapelul Romei. Când Papa are dificultăți, acesta apelează din nou la Carol care îl repune în funcție. Recunoscător, pontiful îl proclamă pe rege împărat și îi pune coroana imperială pe cap. În această relație, unul furnizează forță, altul legitimitate. Primul are nevoie de oameni de carte pe care al doilea îl ajută să-i găsească, în schimbul soldaților la care poate apela oricând.

Ascensiunea nobilimii romane și acapararea controlului asupra Romei complică ecuația puterii. Unul din papii numiți de aceasta, tânărul extravagant Ioan al XII-lea, nu se simte în siguranță și cere ajutorul lui Otto I, urmașul lui Carol cel Mare (960). Conspiră însă curând împotriva protectorului său laic, care se supără, convoacă un sinod, îl înlătură pe Ioan și alege ca Papă pe Leon al XIII-lea. Și acesta este detronat de nobili care îl aleg Papă pe Benedict, dar împăratul ia în serios afrontul, atacă și cucerește Roma și își reimpune candidatul. În mijlocul acestui tumult se înscrie însă evenimentul istoric prin care lui Otto i se conferă titlul de împărat roman, act privit ca o restaurare a Imperiului Roman.

Acest proces de sprijin reciproc și complementaritate, teren fertil pentru dezvoltarea tehnicilor diplomatice, este împiedicat de rivalitatea ce intervine nu atât în privința rangului prioritar, cât a amestecului fiecăruia în arena ce nu-i aparținea. Împăratul ținea să numească și să controleze pe episcopi, care nu erau în ochii lui decât niște conți mai speciali, dar tot feudali subalterni ce aveau și ei moșii de administrat și așezări și oameni de controlat. Iar papii, la rândul lor, nu voiau să renunțe la posesiunea orașelor și teritoriilor, cu tot ceea ce însemna aceasta în materie de putere economică și militară. Alte episoade ilustrează degringolada pe care numirea Papei de către clica seniorială o aducea prin nesfârșite intrigi, lupte, asasinate și în final apariția împăratului, ca în cazul lui Otto al III-lea, care făcând din nou ordine la Roma visează la un imperiu romano-bizantin cu capitala la Roma. Există un moment numit al

celor trei papi concomitenți, ale căror pretenții sunt eliminate prin intervenția împăratului Henric al III-lea, care impune un Papă german, Papa Clement al II-lea, dintr-o serie de trei conaționali care îi vor urma.

În a doua jumătate a secolului XI avem un moment de înflorire a papalității, datorită diplomației. Alegerea fostului călugăr Hildebrand de la Cluny ca Papă sub numele de Grigore al VII-lea aduce în scenă un personaj inteligent și ambițios. El contribuie la introducerea unui nou sistem de alegere a Papei de către colegiul cardinalilor, ceea ce micșora puterea de influență a împăratului. Aplică măsuri de întărire a ierarhiei și disciplinei, făcând să crească autoritatea papală. Își face exercițiul în alianțele ce le stabilește între papalitate și normanzi și milanezi. Ca papă, definește o doctrină de superioritate absolută a papalității față de împărați și regi, rezervându-și dreptul de a-i demite și de a dezlega de jurământul de credință pe supușii lor (*dictatus papae*). Numirea episcopilor îi revenea în exclusivitate. Contradicțiile dintre forțele politice ale unor țări erau exploatate de diplomația papală pentru slăbirea unui suveran care îi crea probleme. Grigore a organizat funcțiunea legaților, cum se numeau diplomații săi, dându-le drepturi crescute în relațiile cu episcopii sau autoritățile seculare și asigurându-le un statut de imunitate și de recunoaștere. Înțelegând primejdia atribuțiilor ce și le însușea Papa, împăratul Henric al IV-lea o ia înainte și îl demite el pe papă (la Dieta de la Worms din 1076) din funcțiile sale. Acesta îi răspunde detronând pe împărat și eliberând pe supușii săi de orice obligație de a-i da ascultare. Ultima măsură are un ecou mai mare, împăratul se vede părăsit și izolat și merge la Roma pentru a cere împăcare. Este cunoscută penitența aspră impusă acestuia, fapt sau legendă, constând din așteptarea audienței de către împărat cu picioarele desculțe, în zăpadă, la poarta castelului papal de la Canossa (1077). Ca în toate scenetele acestor dueluri de putere, Henric al IV-lea își ia revanșa în anul următor, demițând din nou pe papă și numind un antipapă. Meciul este totuși nul, deoarece și unul și altul trebuie să se retragă, împăratul din cauza forțelor normande și siciliene (musulmane) care au sărit în sprijinul Papei, cât și acesta din cauza distrugerilor suferite de Roma. Pe calea negocierilor, peste câtva timp se încheie la Worms un concordat cu un compromis. Împăratul are dreptul să numească episcopi în Germania, dar nu și în Italia.

Într-un alt act cu aceiași actori, rolul împăratului este jucat de un personaj pitoresc care iese din standardele vremii ca imaginație și acte imprevizibile: este regele Siciliei, Frederick al II-lea, din prima jumătate a secolului al XIII-lea, încoronat ca împărat la Roma în 1220, după ce devenise rege german la Aix la Chapelle în 1215. Ca să câștige postul, face Papei promisiuni mari, inclusiv o cruciadă la locurile sfinte, pe care o amână timp de zece ani, în care se ocupă cu organizarea Siciliei. Papa Grigore al IX-lea este atât de supărat încât îl excomunică. Înainte de a începe cruciada, diplomația și căsătoria cu fiica regelui titular al Ierusalimului (un baron cruciat) îi aduc dreptul la acest titlu. Așa că în sfârșit, când ajunge în Palestina, Frederick este încoronat rege și își asigură controlul Ierusalimului, Bethlehemului, Nazaretului și al regiunilor învecinate (1229). Toată Europa citește denunțul Papei și scrisoarea adresată prinților de Frederick al II-lea. În 1230, constatând că raportul de forțe nu le permite nici unuia o victorie, are loc împăcarea, excomunicarea este anulată și anumite drepturi sunt recunoscute reciproc. În timp ce în Sicilia se instituie un regim monarhic centralizat, în Germania puterea prinților crește în defavoarea cetăților și breslelor. După multe necazuri prilejuite și de disidența propriului fiu, Frederick își reia avântul, se recăsătorește cu fiica regelui Angliei și proclamă cu acest prilej o pace generală (*Landfrieden*), ce a fost luată ulterior ca model în situații prielnice.

Urmează din nou schimburi de acuzații de blasfemie, erezie, circulație de emisari imperiali și campanie de diplomați călugări pentru a pregăti răscoale împotriva dușmanului, terminate prin moartea Papei. Dar finalul e trist pentru împărat căci în ultimul rând, după următoarea excomunicare, pierde războiul în marea campanie din Italia (1246-1248), se retrage în sud și moare de tristețe.

Împăratul Frederick s-a distins prin promovarea artei negocierilor. Trăia într-un cadru exotic, avea harem, artiști numeroși, matematicieni și filosofi la curtea lui, unde erau reprezentate toate religiile. El însuși poliglot, studia geneza și evoluția limbilor, crea universități și școli medicale. Dante spunea că la curtea lui s-a născut poezia italiană. Acest om roșu, chel și miop a fost un neîntrecut legislator, cel mai bun după Carol cel Mare (Charlemagne). Nu a fost un maestru al războiului, ci un practician al diplomației și un spirit neliniștit, neconvențional, înnoitor.

Când papii și împărații germani au fost pe picior de război, conflictul lor a produs o drastică diviziune politică, care a împărțit întreaga Italie în două tabere ce s-au dușmănit și maltratat în fiecare oraș și pe fiecare stradă. Guelfii erau sprijinitorii Papei și Ghibelinii partizanii împăratului. Fără a ține seama de această fisură uriașă, nu se poate înțelege nici istoria culturală a Italiei. Una dintre victimele acestei înfruntări a fost Dante Alighieri. El era diplomat în slujba Florenței și a avut misiuni duse cu bine la capăt: alianța cu Veneția, bune relații cu regele Neapolelui, vizite la Genova pentru o chestiune de graniță și la Perugia, multe la Papa Bonifaciu al VIII-lea la Roma, una pe lângă regele Franței și două la regele Ungariei.

Ca și majoritatea florentinilor, Dante era Guelf. Dar acest partid se împarte și el în două: negrii (radicali, supuși necondiționat Papei) și albii (moderați, nelipsiți de critici la adresa Papei). Pentru Dante, care cunoștea bine vocația de afaceri lumești, corupția și lipsa de principii a Papei Bonifaciu, albii au fost mai atrăgători, dar a ales astfel partida pierzătoare. Negrii preluaseră puterea și l-au surghiunit, anulându-i toate funcțiile. În absență este condamnat la moarte. Dante începe peregrinările sale, ascunzându-se și scriind cu amărăciune, dar și cu supremă inspirație *Divina Comedie*. Singura satisfacție era să rețină locuri în Infern (scris între 1312 și 1314) pentru dușmanii lui, să plaseze în Paradis pe înțelepți și oamenii păcii, iar în Purgatoriu pe păcătoșii recuperabili. Dante ilustrează prin viața sa existența acelor diplomați cultivați care cuprind în Italia și pe Petrarca și Boccacio. În același timp ne dă o idee despre tranziție, epocă grea în care nu diviziunile majore sunt atât de periculoase, cât luarea lor ca pretext pentru lupta anarhică și fără principii pentru putere a indivizilor la nivelul traiului cotidian al societății. În realitate, nici ei, nici cetățile lor nu aveau decât de pierdut din lupta celor două forțe, papă sau împărat, oricare ar fi fost câștigătorul care i-ar fi subjugat.

„Ce teamă, muritori, vă stăpânește?
Ce judecată strâmbă și vicleană
Vă frânge zborul și vă înjosește?
Văd unii cum râvnesc la o sutană,
Iar alții la cuvinte întortocheate.
Puterea minții o vor și fraza vană?"

Poetul înfierează hoția, desfrânarea, trândăvia.

„Orgolii și-o purtare deșănțată
a generat, cu bani-i, lumea nouă;
și-acum Florență plângi nemângâiată."

În timpul lui Dante se produce în istoria papalității un eveniment spectacular: mutarea sediului papal în Franța, părăsirea Romei pentru Avignon.

Acest nou sediu este cel puțin la fel de pitoresc și plin de întâmplări neașteptate ca și în episoadele anterioare. De data acesta, regele Franței este cel care vrea să-l atașeze pe Papă intereselor sale și să galicizeze papalitatea. Un fost arhiepiscop de Bordeaux ales Papă n-a mai plecat la Roma la insistența regelui Filip cel Bun, s-a stabilit la Avignon, care aparținea teoretic regelui Neapolelui. Peste doi ani, noul Papă devine chiar fostul episcop din Avignon. Împăratul Ludovic de Bavaria se înfurie și merge la Roma unde instalează un antipapă. Există un du-te-vino de papi care se mută și se răzgândesc, de călugări sfinți (Sfânta Caterina de Siena) care caută împăcare. O bună parte din secolul XIV, între 1309 și 1378, orașul Avignon a fost centrul papalității, slăbindu-i autoritatea și ținând-o într-un climat de intrigă și competiție, rol pe care îl evocă astăzi un palat impozant, o mănăstire, o fortăreață și un pod intrat în folclor.

În tumultuosul spectacol, mai viu în evenimente decât orice altă perioadă, plin de neașteptate străluciri, de genii și de opere cu ecou peste veacuri (Sf. Augustin, Thomas D'Aquino, Dante, Nicolas de Cusa și alții), în care schimbările sunt rapide, chiar dacă jocurile se repetă și decorul nu rămâne același, ne interesează soarta diplomației, ca factor ce leagă întregul mozaic de entități. Diplomații au înclinarea lor spre factorii integratori ca valoare de „invariant" metodologic. Sunt doi factori integrativi importanți și vizibili, reprezentând două instituții complementare (cultura și civilizația), dar competitive. Există un Papă roman la Roma (sau temporar la Avignon), capul Bisericii catolice, care-și anunță în nume vocația universală și un împărat, cap al Sfântului Imperiu Roman. Ambii sunt „romani" nu numai în sensul sediului unde oficiază primul și unde se încoronează al doilea. Ceea ce este roman este modelul, ideea reînvierii sub alte forme a strălucitului și puternicului Imperiu Roman. Dintr-o dată, cea mai fragmentară dintre lumi, spartă în feude și unități politice, militare, administrative, culturale, religioase avea un acoperiș comun și o referință unică. Se schimbase ceva în procesul contopirii populațiilor și al amestecului de influențe germane, bizantine și islamice, ale căror urme le păstrau noile instituții. Un analist al perioadei scrie: „Din punct de vedere al diplomației, diferența principală era că în 1400 Vestul se considera totuși ca fiind o societate. Creștinătatea era sfâșiată de conflicte interne grave, de schisme religioase, de dispute doctrinare și de războiul endemic al clasei împotriva clasei, de popor împotriva altui popor, facțiune contra facțiune, rege împotriva rege. Dar creștinătatea latină se consideră totuși a fi una."

Accentul cade pe **romani**, nu pe **creștini** la autoritățile papale, oricât ar părea de ciudat. Mai degrabă interesați de o *res publica Christiana*, împărații, de mai multe ori, ca Henric al IV-lea sau Frederick al II-lea schițează planuri în această direcție. Papii se consideră continuatorii unui imperiu care terminase prin a fi creștin. Ei cultivau toate componentele acestuia: structuri ierarhice și autoritare, dominarea întregii societăți, structură economică (latifundii mănăstirești), mergând până la arta monumentală. Dar mai ales respectul dreptului.

Vocația juridică a bisericii romane s-a vădit în mod natural în dezvoltarea dreptului canonic, lăsând sectorul secularist să organizeze dreptul cutumiar și cel civil. Deși adresate problemelor clerului, curțile canonice îi cuprindeau și pe laici în cazuri care priveau religia. Dreptul canonic era mai evoluat și domina multe din relațiile sociale, suplinind lipsa unui cod de drept internațional privat. Domeniul internațional public era vizat de clerici din cauza caracterului internațional al bisericii și se ocupa, mai înainte ca dreptul internațional al branșei seculare să fie elaborat, de probleme ca suveranitatea, tratatele și sacralitatea lor, păstrarea păcii și drepturile războiului. Limitând pe împărați, papii încurajau suveranitatea națională deținută de regi, iar definiția suveranității (fiecare e stăpân în casa lui) o susținea opera de descentralizare în imperii.

Dreptul internațional elaborat de biserică privea distincția între războiul just și cel nejust și garantarea tratatelor prin sancționarea religioasă. Autoritatea bisericii se menținea. „Nici captivitatea de la Avignon, nici marea schismă, nici ridicolul și oribilul spectacol al celor trei papi, toți blestemându-se, defăimându-se și excomunicându-se reciproc n-au reușit să înăbușe simțământul vital că toți creștinii, laici sau clerici, trebuie să trăiască împreună, sub legile lui Dumnezeu."

Existau și alte căi de dezvoltare a dreptului în societatea medievală. Dreptul cutumiar era dezvoltat de orașe, bresle și negustori. Nobilii creau un cod cavaleresc, care privea războiul, modul de a purta luptele, prizonierii, armistițiile și pacea, toate acestea fiind interesante pentru diplomație.

Dar dreptul internațional dezvoltat de canonici era cel mai coerent. Nu ne mirăm astăzi când aflăm că noțiunea de „drept internațional", atât de importantă în proiectul integrării europene, are originea în dreptul canonic. Conceptul european de subsidiaritate provine de acolo. Dreptul canonic se baza direct pe dreptul roman, ce impresiona prin raționalitatea și maximele sale, și care oferea cea mai sigură bază pentru o societate complexă ce se considera derivată din Imperiul Roman. Aceeași bază o luau și juriștii civili, cum era Bartolus de Sassoferato, cu a sa școală de bartoliști. Ei încercau să cuprindă într-un singur corp de doctrină de drept civil învățăturile bisericii și cutumele orașelor pentru întreaga societate a vremii.

Diplomatul Evului Mediu a avut partea lui de schizofrenie. A trăit între două puteri, una seculară și alta religioasă, care interacționau când pașnic, când violent. Insistența asupra acestei lupte și concurențe nu este cerută doar de înțelegerea temelor și conceptelor care copleșeau diplomația. Din punct de vedere istoric, se dădea o luptă de supremație, terminată ca un meci nul. Nimeni n-a cucerit-o, dar părțile s-au separat treptat. Separarea secularului de spiritual, a statului de religie și a gestiunii laice a societății de cultivarea credințelor este o operă grea, realizată de societatea europeană pentru că a abordat-o de la începuturi. O lume mult mai populată, având altă religie monoteistă, lumea islamică, n-a făcut niciodată acest pas istoric, ceea ce a zădărnicit și împiedicat toate încercările de a se moderniza și a ține pasul cu istoria.

Diplomatul notează că Evul Mediu a avut piramidele sale, construcții importante și durabile, monumente nepieritoare ale artei și tehnicii de construcție. Sunt catedralele gotice, ale căror turnuri înalte și ascuțite sunt adevărate strigăte către cer, celebrând înfrângerea greutăților, bucuria supraviețuirii și cerând milă și sprijin pentru umanitate, aflată în cele mai grele momente ale existenței sale. Mergem la Chartres, dar am fi putut alege Reims sau Paris. Unul din turnuri e înălțat la 1150. În toată Franța sunt ridicate de-a lungul a trei sute de ani (1050-1350) 80 de catedrale și 500 de biserici mari. În interiorul lor, omul se simte mic sub uriașe bolți sprijinite de stâlpi masivi, în lumina mistică a vitraliilor. Toate catedralele își au personalitatea lor; Chartres e cea profetică. Este replica în piatră a operei lui Thomas d'Aquino, autorul lucrării *Summa Theologiae*. În sculpturi sunt omagiate cunoștințele din trivium și cvadrivium care cuprind geometria și aritmetica, pe Euclid și pe Pitagora. Toată matematica vremii era de altfel consumată în planurile arhitecților. Ce mișcare de idei se produce în jurul lor! Cearta între realiști, nominaliști și conceptualiști e reluată azi în teoriile cognitive aproape în aceiași termeni. Aristotel seculariza gândirea științifică și, ca o culme a ironiei, era luat din traducerile arabilor care l-au descoperit primii, scormonind în moștenirea greacă. Știința medievală a acestora este înfloritoare. De ce, ca și chinezii, n-au putut arabii întreține pasiunea inițială pentru știință? Când scolastica dogmatică s-a sclerozat, s-a născut revoluția științifică de după Renaștere.

Castelele împăraților, regilor și nobililor sunt jucării față de catedrale. Dar acestea nu sunt realizările Papei, nici ale împăratului. Sunt ridicate de orașe, de consilii și bresle, de negustori și populație. Să ridici o catedrală cere uneori 100 de ani, ceea ce înseamnă că trei generații vor trăi în umbra, praful și vâltoarea unei schele. Diplomatul își mută privirea de la curți fastuoase și de la evenimentele trăite de vârfurile societății la această pătură riguroasă, perseverentă și muncitoare, anonimă și tăcută care dezvăluie de unde provine energia necesară parcurgerii drumului dureros al marilor prefaceri ale civilizației. În fond, despre știință și tehnologie vorbește vizitatorului de la Chartres și Pitagora de pe latura de vest a catedralei.

Toynbee susține că resortul de dezvoltare a societăților stă în cuplul: provocare și răspuns. Nici un secol nu a cunoscut atâtea provocări. Să începem cu fluxul populațiilor năvălitoare. Spre sfârșitul Imperiului Roman apar la granițele lui estice, dintr-o direcție nordică, goții, cu ramurile lor de răsărit și apus – ostrogoții și vizigoții. Nu pot să se așeze în regiunea Mării Negre, a Carpaților, Dunării și Nistrului în secolele III și IV, fiindcă sunt împinși de la spate de huni spre Europa. Ostrogoții se așează in Italia, unde au un regat propriu între 489 și 553. Vizigoții jefuiesc Roma pe la 410; apoi formează regate în Italia și Spania. Dar sunt învinși de arabi. Vandalii coboară din nord, ajung în Italia și Spania pe la 400, ca apoi să stabilească un regat în Africa de Nord, după 500, lichidat de bizantini. Hunii cu Attila, „biciul lui Dumnezeu", care a învățat arta militară în școlile Romei, înspăimântă Europa timp de 100 de ani, până la înfrângerea din 454. Gepizii contribuie la această victorie a occidentului, dar sunt bătuți peste 100 de ani de avari și longobarzi. Ultimii invadează în secolul VI Italia, unde creează un regat și nu

se liniştesc decât prin intervenţia lui Carol cel Mare la 774. Fr germanici controlează Galia în secolele V şi VI, pentru ca apo creeze statul franc, care l-a dat pe Carol cel Mare. Avarii tura sunt instalaţi în Panonia, din 568 până în 796, dar sunt bătuţi franci şi bulgari. Aceştia apar în secolul VII şi sunt asimilaţi p în secolul IX de slavi. S-ar părea că după Imperiul Carolingian cotelile sunt încheiate. Dar apar pecenegii în secolul IX, urmaţi cumani, în secolul XI, iar la sfârşitul secolului IX ungurii veniţi Panonia întreprind raidurile cele mai temute după huni. Vrem punem anul 1000 ca o limită pentru acest coşmar al năvălirilor? D fapt, la această dată toate popoarele migratoare din listă sunt cre nate, iar catedralele pot anunţa un triumf.

Cu toate acestea, ameninţarea cea gravă vine abia după 1000 Este vorba despre **năvălirea mongolă**. Nu mai era vorba de trib izolate, gata să se aşeze într-un loc mai prielnic. De data aceas din Asia Centrală, ce funcţionase ca o pompă demografică ce tr mitea cu recurenţă populaţii înspre Europa, venea o armată uriaş disciplinată, cu arcuri şi armuri, imbatabilă. Înainte de a ajunge în Europa, mongolii formaseră un imens imperiu. Născut în 1167, la 1226 Gengis Kahn învinge pe chinezi, termină cucerirea Chinei de Nord şi a Iranului. În următorii zece ani, mongolii ajung la Caspic şi la Marea Neagră. Moscova este cucerită în 1237, următoare victimă fiind Kievul. În 1241 sunt stăpâni la Budapesta şi ocup Esztergom. O cruciadă se înfiripă, după ce Hanul Batu moare la 1255, dar nu are succes, tătarii distrugând ca răspuns Cracovia şi luând prăzi din Germania. Urmează o perioadă de diplomaţie. Ha- nii fuseseră anterior vizitaţi de soli, călugări sau comercianţi. Deşi au proiectat în Europa o imagine a groazei, spiritul lor de organi- zare, mai ales în comerţ şi transporturi, nu a rămas neobservat. Pe Stela din Kultegin există inscripţia: „O tânără fată purtând pe cap o tavă de aur putea merge de la răsărit la apus, de la ţărmurile Pacifi- cului la cele ale Mediteranei, fără să îndure de la nimeni cea mai mică violenţă." Acum negocierile duc la acorduri, căsătorii mixte: prinţesele bizantine devin soţii de căpetenii mongole. În curând, această metodă a apropierii se practică cu Moscova şi cu Egiptul. Aceasta nu împiedică Europa să-şi ia măsuri militare, printre care implantarea ordinelor de cavaleri în Est. Transilvania suferă, cu toate încercările de rezistenţă în anii 1241 şi 1242, de pe urma in- cursiunilor mongole şi tătare.

Mongolii, trecuţi la Islam, sunt stăpânii Bagdadului şi califatul moare. Anatolia e sub jug mongol. Dar ceea ce nu pot face puterile ...mii, aduce la îndeplinire eroziunea internă a mongolilor, facţiu- nile, certurile. Slabă mângâiere pentru Europa, pentru că Asia îşi pregăteşte primul asalt prin otomani.

Europa n-a avut doar provocări externe de tipul năvălirilor. A înfruntat şi o catastrofă naturală, care a făcut cât zeci de războaie: **ciuma neagră** de la 1347. Morbii ei au fost aduşi de o corabie de la Caffa la Messina şi în câteva luni ciuma ajunsese în Nord şi în An- glia. Într-o mănăstire, din 140 de călugări au rămas 7, trei sferturi din populaţia Toscanei a pierit. Registrele parohiale notează că în Franţa pier seceraţi de boală câte o jumătate din locuitorii popula- ţiei rurale. Activităţile productive şi comerţul se opresc, ca şi marea campanie de eliberare a Spaniei de mauri. Speranţa de viaţă cobo- râse la 32 de ani în prima parte a secolului XV. Populaţiile care su- feră şocuri colective au reacţii neobişnuite pe planul ideilor. Există solidarităţi noi care se creează în jurul identităţilor latente: regio- nale sau patriotice. Se vorbeşte astfel de „naţionalismul" secolului XIV, manifestat în maturizarea limbilor naţionale, în apariţia lite- raturii proprii şi în avântul vieţii intelectuale. În geanta diplomatu- lui se găseau poeme, romane, dispute filosofice.

Nu putem omite din acest tablou medieval, plin de nenorociri şi reveniri miraculoase, cu diplomaţia sa generalizată şi extinsă între toate unităţile unei societăţi fragmentate ce trăia cu amintirea glo- rioasei Rome, o altă moştenire a acesteia: **Imperiul de Răsărit**. Faptul că el a supravieţuit în ediţie creştinată de Constantin cel Mare, încă 11 secole după moartea împăratului care s-a instalat la Constantinopol, se datorează mai mult diplomaţiei decât armelor. Diplomaţia bizantină nu a fost evaluată de istoriografia occidentală la adevăratul său merit. Însuşi termenul „bizantin" a fost folosit în engleză pentru caracterizarea unui stil complicat, sinuos, obscur şi înşelător, dar pompos şi pretenţios în gesturi. Este probabil ca aceste trăsături să poată fi identificate ici şi colo în diplomaţia bi- zantină, ceea ce nu-i incriminează eficienţa. E un imperiu mare de la Eufrat până în Italia şi din Africa până la Dunăre.

La 395, imediat după ce se produce diviziunea între est şi vest, Imperiul Răsăritean respinge, acomodează sau trimite aiurea pe huni, avari, bulgari, slavi sau perşi. La 476, Roma e cucerită de Odoacru şi la 493 de ostrogoţi. Justinian, care domneşte între 527 şi 565,

consolidează controlul asupra Africii, Spaniei de sud-est și până în 751 Ravenna, Roma și Sicilia vor fi sub guvernare bizantină.

Cristalizarea unui imperiu occidental cu matrice romană în Occident aduce o perioadă de relație ambiguă între acesta și Bizanț considerat în ochii curții lui Carol cel Mare drept un sediu de viață intelectuală, artistică și economică mai avansată, al cărui rafinament, veșminte și podoabe rămân un model râvnit al vremii. Mai bine de o sută de ani, o nouă perioadă de înflorire a Constantinopolului se afirmă prin împărații remarcabili ai dinastiei macedonene. Aria bizantină merge de la Eufrat până la Balcani, unde bulgarii se află sub control.

După anul 1000 încep nenorocirile: turcii selgiucizi cuceresc Asia Mică, normanzii apar în imediata vecinătate a sud-estului european, iar Adriatica devine o mare venețiană.

La acest moment, se ridică întrebarea dacă Occidentul nu a comis o greșeală strategică fundamentală. În locul unei solidarității de credință afișată în titulatura sa de imperiu creștin și a restabilirii puterii romane cu lumea ei mediteraneană, ce cuprindea coasta Mării Negre și țărmurile Dunării, în fața unor popoare migratoare, Occidentul a ales calea debarasării de sora lui răsăriteană și, mai mult decât atât, a considerat-o pierdută și susceptibilă de un jaf final.

Între 1096 și 1270, Occidentul organizează opt expediții militare sub pretextul eliberării Sfântului Mormânt de la Ierusalim din mâinile musulmanilor. Astăzi istoria descifrează în declanșarea **Cruciadelor** un șir de motive nemărturisite care conveneau împăratului (slăbirea feudalilor) sau bisericii (eretici mulți ce trebuiau stăpâniți, un proiect bun pentru prestigiul ei), precum și alte interese comune (exces de populație, nemulțumiri interne, economii slăbite). Cruciații eliberează Sfântul Mormânt (pentru scurt timp va exista un rege al Ierusalimului), dar în același timp detronează pe împăratul bizantin și ocupă Constantinopolul. Piese de artă iau drumul Occidentului. Pe o latură a bisericii San Marco putem admira cei patru cai enormi de bronz luați la 1204 din Constantinopolul cucerit de către cruciați. Paleologii reușesc să restaureze Imperiul Bizantin între 1261 și 1453. Izolarea lor, agravată de schisma religioasă din 1059, când catolicii se despart de ortodocși, îi lasă fără ajutoare. Apusul și Răsăritul nu mai sunt nici măcar parteneri de credință, ci adversari înverșunați pe toate fronturile. Schisma nu este opera unor diplomați, ci a unor clerici dogmatici, înrăiți și

invidioși; nici a unor strategi luminați, ci a unor prinți limitați, îngâmfați și lacomi. Această combinație clericalo-nobiliară a lovit Imperiul din Răsărit înainte ca acesta să primească lovitura de grație a otomanilor. Turcii ocupă Constantinopolul la 1453, când Mahomed al II-lea înlătură pe Constantin al XI-lea.

Diplomația bizantină folosea mijloace de pacificare a dușmanilor prin sume de bani, recunoaștere, onoruri, daruri, căsătorii cu patriciene, misionari, burse de studiu. Nu era neglijată nici încurajarea disensiunilor între dușmani. Era o diplomație bazată pe subsidii și titluri, contacte fastuoase și prozelitism creștin. Înaltul prelat vizitator, care a povestit în Occident copleșitoarea impresie pe care i-au făcut-o cei doi lei de aur care răgeau lângă tronul împăratului, trebuia să știe că rolul leilor nu era de a-l înspăimânta pe el, ci pe căpeteniile triburilor migratoare. Rușii, fascinați de frumusețea angelică a corului de la Sfânta Sofia, se convertesc în secolul X, devenind aliații Bizanțului împotriva bulgarilor. Dar Imperiul de Răsărit trezea și apetitul noilor parteneri și nu o dată Constantinopolul se apără de ruși, ca la 941, folosind arma secretă a „focului de pe apă" ce aprindea navele dușmane. Grecii de la Constantinopol știau că posedă o cheie de inestimabilă valoare: strâmtorile. Negocierea accesului la ele, ce va ocupa pe diplomați încă o mie de ani, era în centrul preocupărilor lor. Trecerea prin strâmtori și privilegiile comerciale erau tratate cu Genova și Veneția, a căror rivalitate era pe deplin exploatată. Mult timp, în Marea Neagră era admis doar pavilionul venețian. Dintre școlile diplomatice europene, cea care a fost în contactul cel mai strâns și care a preluat idei, metode și proceduri de la bizantini a fost școala venețiană. Când pretențiile acestora au devenit prea mari, avantajele au fost acordate genovezilor, întemeietori de colonii în Marea Neagră. Cea mai importantă dintre ele, Caffa din Crimeea, dispunea de garnizoană moldovenească trimisă de aliatul moldovean Ștefan cel Mare, care a apărat cetatea asediată de turci în 1475.

Constituirea statelor românești în secolul XIV, în vecinătatea unui Bizanț încă viabil, a făcut ca noile curți și cancelarii ale acestor state să fie tributare modelului Imperiului Răsăritean. Ceremonial și terminologie, ca și înfiriparea funcției diplomatice, au purtat pecetea bizantină nu numai până la căderea Constantinopolului sub otomani, ci în întreaga perioadă medievală. În cartea sa *Bizanț după Bizanț*, Nicolae Iorga vorbește pe larg despre perpetuarea în-

timp de secole a valorilor bizantine în cultura și viața politică a Țărilor Române. Învățăturile lui Neagoe Basarab în Valahia de la 1521 au un model bizantin. Ele conțin primele norme și idei călăuzitoare pentru diplomați, ca și pentru o conducere înțeleaptă a treburilor statului.

Ce s-a întâmplat însă în intervalul de 1000 de ani care desparte plecarea administrației romane de începutul organizării celor două state românești? Tot Nicolae Iorga aruncă o lumină asupra locuitorilor Daciei și formațiilor statale barbare, a sintezei poporului român și a formării limbii române, precum și a soluțiilor de continuitate. Populațiile migratoare apăreau mai ales sub forma grupurilor tribale și nu sub aceea a armatelor compacte pe care le cunoșteam în câteva bătălii celebre, ca armatele romane sau post-romane. Ele întâlneau la rândul lor așezări disparate, de dimensiuni mici, ce aveau o organizare rudimentară moștenită de la colonia romană și dezvoltată în contact cu populațiile noi, de pildă cu slavii. Făcând comparația cu organizațiile autonome locale din Sardinia, Iberia sau Galia, o structură simplă apare și pe teritoriul Daciei, unde „judele" (termen latin) și colectivul său se ocupau de obște (termen slav) și de contactele cu dușmanii (termen peceno-cuman). Mai târziu, organismele locale fuzionează în unități mai mari, în cnezate și voievodate, despre care există date istorice. În secolul VI, un arhiepiscopat înființat de împăratul Justinian păstorea și în stânga Dunării, iar la Tomis funcționa un episcopat. Sarmații, sciții și slavii sunt urmați de ostrogoți și vizigoți, apoi de huni, de gepizii mai liniștiți, de longobarzi și avari, de slavii în clanuri și triburi, de bulgari, unguri, pecenegi și cumani, de mongoli, pe care românii îi cunosc sub formă de tătari; „A fi cu barbarii nu era stânjenitor", spune Iorga. Era loc și muncă de făcut: o colaborare se stabilea de la sine. „A fi sub barbari putea fi chiar avantajos. Se plătea mai puțin și erai mai bine asigurat de o întreagă populație cu caracter războinic permanent." Erau desigur jafuri, incendii, ciocniri și refugii. Dar populația locală se menținea ca o sită de cernut invadatori, cu care încerca să conviețuiască. Metoda se reducea la negociere, dusă de un jude, înainte ca să existe diplomați. Era una din cele mai importante sarcini ale autorității locale, un adevărat instrument al supraviețuirii.

Capitolul 3
Renașterea

Dacă diplomația medievală a fost generală, Renașterea a creat diplomația permanentă. Și, pentru că este geamănă cu înflorirea artelor și științelor, această nouă diplomație are un grad sporit de demnitate și ecou peste secole. De fapt, patronii artelor – Cosimo de Medici, Francesco Sforza și Papa Nicolae al V-lea – au contribuit și la afirmarea unor noi trăsături ale diplomației, creând pentru Italia un avans considerabil față de restul Europei. Diplomația e în familia Renașterii, dar este produsul unui factor politic: apariția unui tip nou de stat, actor ce se îndreaptă spre centrul scenei. În cursul luptelor între papalitate și împărat, protagoniștii slăbesc treptat, în timp ce micile cetăți burgheze, ce se aflau când într-o tabără, când în alta, își întăresc suveranitatea proprie. După ce Papa se întoarce din exilul de la Avignon, Florența îi limitează pretențiile și îl pune la un rând cu celelalte aspirante ale puterii temporale. „E unul din paradoxurile revoltei papale împotriva împăratului, de a fi produs primele și pentru mult timp singurele state pur seculare ale Creștinătății."

Acești actori erau instabili în cel mai mare grad, pândiți de lupte interne, de rivalități și de confruntări exterioare, care au ridicat războiul la o condiție aproape continuă. Este un exercițiu permanent al puterii, ridicată la valoare supremă, conceptualizată atât de elocvent de Machiavelli în **Prințul**. Cei mici sunt absorbiți și dispar. Cei mari cresc, cum sunt Veneția, Milanul și Florența. Politica externă a tuturor era în stare de vigilență și alertă, în același timp însă ambițioasă și îndrăzneață, cunoscând dezavantajele actorilor grei europeni de peste Alpi de a-și trimite armatele de mercenari scumpe și încete în campanii dese în peninsula italiană. Tabloul general își punea amprenta și pe diplomație, dar nu necesarmente ca un instrument al păcii, ci mai degrabă ca un adjuvant al politicii de putere. Impresiona mai ales capacitatea ei de a manevra, convinge, manipula și obține avantaje echivalente sau mai mari decât

cele obținute prin forță brută. La admirația prinților pentru asemănea oameni ce „duceau războiul cu alte mijloace" se adăuga gratitudinea oamenilor de afaceri, atât de activi și influenți în Italia. Factorul inteligenței nu putea fi subestimat în această perioadă de prețuire a culturii și cunoașterii. Prin profesiunea lui, diplomatul era un interlocutor cultivat, superior unui condotier sau unui general, al prinților, episcopilor sau șefilor de republici, care își invitau musafirii să le admire colecțiile sau bibliotecile.

Înaintea Europei, unde apare după 1500, ambasadorul rezident a fost adoptat de cetățile italiene. El era instrumentul cel mai potrivit pentru menținerea echilibrului de putere, pentru apărarea unor interese sau promovarea lor iscusită, pentru legarea și desfacerea de alianțe și mai ales pentru câștigarea de prieteni. Ambasadorul se distinge de precursorii săi prin statutul deplin pe care îl obține, sediul permanent pe lângă șeful de stat la care este trimis, și nu neapărat prin reciprocitate, care se extinde abia după 1648.

Precedente pentru diplomații rezidenți existau. Regii statelor formate după căderea Imperiului aveau trimiși (**legati**) la curtea papală, cu prezență continuă. Unii autori cred că reprezentantul Papei la Bizanț era un fel de ambasador rezident, practică utilizată și de patriarhii răsăriteni între ei. La sfârșitul secolului al XIII-lea, James de Aragon avea **procuratori** permanenți la Roma, Veneția și Londra.

De fapt procuratorii anteriori, pe care îi găsim și la curtea papală de la Avignon, dau semnalul unui început de permanentizare a funcțiunilor ambasadoriale. Dar procuratorii erau de două feluri, unii cu probleme juridice, și alții cu tranzacții diplomatice, de regulă doar primii fiind rezidenți. Oricum, când o alianță era durabilă și avea de soluționat probleme continue, ambasadorul ad-hoc nu pleca acasă pentru o îndelungată perioadă de timp. Alte activități anunțau ambasada rezidențială, cum era cazul consulilor concentrați pe probleme comerciale și protecția cetățenilor proprii.

La fel se întâmpla cu reprezentanții de afaceri. Era de pildă greu să distingi între calitatea de reprezentant al băncii familiei Medici și treburile externe ale Florenței în timpul domniei acestei familii pe la mijlocul secolului XV. Puterea era interpretată în sens de bani în Renaștere, o dată ce până și armatele se cumpărau. În această privință, cazul Milanului este grăitor. Familia ce deținea puterea era Visconti, care ocupa în Italia locul doi ca bogăție. Această bază financiară i-a servit la organizarea unei activități diplomatice continue. Ducele conducea diplomația și ambasadorii săi erau cunoscuți drept „oamenii Ducelui". Dar avea și o cancelarie unde se redactau documentele și instrucțiunile, unde se adunau informațiile și unde se păstra arhiva. O revoltă a ars arhiva milaneză, dar despre diplomația milaneză vorbesc alte arhive învecinate. Printre ambasadorii primiți, cel trimis de împăratul Sigismund petrece șapte ani, între 1425 și 1432, la curtea milaneză. O alianță explică legătura lor; este cea îndreptată împotriva dușmanului comun, Veneția, aliata Florenței. La mijlocul secolului XV, actorii majori în Italia sunt, în afara acestor trei republici, Milanul, Veneția și Florența, încă doi: Neapolul și Papalitatea. Dar rivalii Milanului nu aveau regimul cvasi-dictatorial din Milan, relațiile lor externe erau conduse colectiv, fondurile erau aprobate de lege, demersurile politice importante trebuia supuse unor dezbateri publice. Prin această birocrație internă ele au întârziat adoptarea metodei ambasadorilor rezidențiali. Când au făcut-o totuși, formalismul legal și democratic exersat a dat o forță mai mare și mai durabilă noilor instituții.

Diplomația a jucat un rol activ în aceste alianțe și în schimbarea lor. Reprezentantul permanent al milanezului Sforza în Florența, Nicodemo da Pontremoli, a stabilit relații foarte apropiate cu Cosimo de Medici. Treptat, acesta se lasă convins că ascensiunea venețiană e mai primejdioasă pentru Florența decât Milanul și în 1451 se produce o surprinzătoare schimbare de alianțe a Florenței, care se unește cu Milanul împotriva Veneției. Războiul pentru succesiunea Milanului începe la 1452, având ca aliați ai Milanului: Florența, Genova, Mantua și Bologna, în timp ce adversarii erau, alături de venețieni, Neapolul și Sienna. E semnificativ că fiecare din grupări era unită prin legături asigurate de ambasadorii permanenți. Întâi se împacă Veneția și Milanul, apoi se produce prima pacificare mai importantă a Italiei, prin **Liga prea Sfântă**, în care toți combatanții își jură prietenie și pace pe 25 de ani. Liga atrage și pe celelalte puteri italiene, Papalitatea și Neapolul. Ambasadorii atât de ocupați înaintea și în timpul conflictului nu sunt trimiși la casele lor, pentru că oricât de sfântă ar fi fost Liga aliații trebuia să fie atent supravegheați, iar un inamic comun ce se contura la orizont, Puterea Otomană, ce tocmai cucerise Constantinopolul, impunea poziții comune.

Evenimentele au pus la încercare ambiția Ligii de a rezolva pașnic conflictele. Neapolul se ceartă cu Genova pentru Corsica,

intervin răscoalele, competiția Franței cu Neapolul, intervențiile turcești care instalează pentru un an un târg de sclavi pe teritoriul Neapolelui, războaiele navale cu turcii și rivalitatea genovezo-venețiană în Levant. Dar ce caută un ambasador venețian la curtea Burgundiei în afară de supărarea ce o provoacă prezența sa acolo regelui Franței? El se află la Bruges fără îndoială la marele port european, căci interesele comerciale primează. Dar de ce după aceea sosește iute ambasadorul Milanului? E împins de teama că venețienii vor câștiga pe burgunzi de partea lor.

Într-un moment, fie și trecător, de pace, ambasadorii au de lucru. Răgazul e consacrat și artelor. Un mare patron rămas în istorie este florentinul Lorenzo de Medici. El practică diplomația de nivel înalt când se întâlnește cu regele Neapolelui, Ferrante, în 1480. Ambasadorii rezidenți încă nu preluaseră în întregime funcțiile de negociere, întrucât vedem multe ambasade ad-hoc cu împuterniciri speciale de tratare a unor cazuri precise, trimise în paralel cu cele permanente.

Evoluția instituției de ambasador rezident este lentă, dar sigură. În curând, apare, ca personaj subordonat ambasadorului, secretarul permanent. El exista și era foarte activ în diplomația temporară, întrucât ambasadorul numit pentru rang și reprezentativitate avea nevoie de un expert (lingvist, jurist sau cu experiență de negociator) ce era trecut în actele de acreditare. La început, alți membrii ai misiunii permanente nu existau, ci doar personalul de serviciu, angajat personal și pe socoteala ambasadorului. Primul care a apărut a fost bucătarul.

Roma era în continuare centrul diplomatic cel mai activ al peninsulei italiene. Imaginea publică a papilor după 1500 e pregătită de cei treizeci de ani în care „papii politici" au ocupat scaunul pontifical. În fișa fiecăruia din ei figurează realizările de seamă și gestiunea oneroasă a unor oameni care au pus puterea și interesele materiale înaintea celor spirituale:

Sixtus al IV-lea de la Rovere (1471–1484): biblioteca Vaticanului deschisă publicului, monumente la Roma, fresca Capelei Sixtine, războaie cu Ferrara, Neapole, Veneția, nepotism, decadență a disciplinei ecleziastice, cearta cu Lorenzo de Medici.

Inocențiu al VIII-lea (1484-1492): autorul unei bule papale împotriva vrăjitoriei, cearta cu Neapole, războiul baronilor.

Alexandru al VI-lea (Borgia) (1492-1503): nume legat de partajul Americii între Spania și Portugalia pe care l-a mediat, nepotism, decăderea moravurilor, de revolta și apoi de execuția lui Savonarola îndreptată împotriva Papei, de campania franceză în Italia, de titlul de duce și dictator cardinal al Romei acordat „prințului" Cesare Borgia, de fapt fiul său.

Iulius a II-lea (1503-1513): figură proeminentă a Renașterii, Mecena al artelor, apelează la Bramante, Michelangelo și Rafael, planul și fundația catedralei Sfântul Petru (care avea să angajeze eforturile a 20 de papi timp de 120 de ani), reorganizarea statului papal și lupta împotriva dependenței de Franța.

Leo al X-lea (1513-1521): un Medici și un florentin venal și rapace. Patron al artelor. Credea în vocația sa diplomatică și se voia pacificator. Face concordatul de la Bologna cu regele Franței (câștig de doctrină, pierdere de atribute). A ezitat mult la alegerea imperială care l-a opus pe Francis I al Franței lui Carol Quintul al Spaniei. L-a favorizat pe primul, dar apoi l-a ajutat pe spaniol în războiul contra Franței. A risipit bani în războaie inutile.

Barbara W. Tuchman, în cartea sa *The March of Folly. From Troy to Vietnam* (A. Knopf, NY, 1984), pune la loc de frunte pe papii Renașterii, ca ilustrare istorică a nebuniei sau prostiei, pe care am putea-o defini ca o acțiune asiduă contrară propriilor interese. Titlul capitolului este: „Papii Renașterii provoacă secesiunea protestantă: 1470-1530". Pe trei din cei șase considerați îi privește ca oameni abili și cu voință puternică: Sixtus al IV-lea (1471-1484), Alexandru al VI-lea (1492-1503) și Iulius al II-lea (1503-1513). Nu aceleași caracteristici le au după părerea ei ceilalți trei: Inocent al VIII-lea (1484-1492), Leon al X-lea (1513-1521) și Clement al VII-lea (1523-1534).

Ce forme ale nebuniei desprinde autoarea în studiul celor șase papi? În primul rând faptul că atitudinea lor față de putere și comportamentul le-au fost modelate de obiceiurile și mediul vremii, într-o măsură neobișnuită. Dar determinanții locali trebuie trecuți prin sită, pentru a obține factorii constanți. Se observă că trăsătura lor nu a fost atât urmarea unor politici contra intereselor lor, cât respingerea stăruitoare a tot ce le-ar fi fost favorabil. „Desconsiderarea mișcărilor sau sentimentelor din jurul lor a fost nebunia primară. Erau surzi la nemulțumiri, orbi la ideile alternative ce se nășteau, impenetrabili la provocări, neinteresați de consternarea ce

o provoca proasta lor conduită şi de mânia crescândă faţă de gestiunea lor proastă, ficşi în refuzul schimbării, încăpăţânaţi în mod stupid să menţină un sistem corupt." Urma „extravaganţa grotescă şi obsesia câştigului personal". Clement al VII-lea, întrebat de ce supune puterea temporală a papalităţii înaintea intereselor Bisericii Adevărate, care cere o pace a creştinătăţii, ar fi răspuns (pentru toţi şase) că procedând astfel s-ar fi ruinat până la ultimul bănuţ „neputând să salveze nimic pentru el". Autoarea vorbeşte şi pentru celelalte cazuri de nebunie politică: „Când interesul privat este pus înaintea interesului public, şi ambiţia, lăcomia şi vraja exersării puterii determină politica, interesul public pierde cu necesitate, niciodată mai evident ca în nebunia continuă de la Sixt la Clement." A treia nebunie este iluzia permanenţei şi inviolabilităţii puterii statului propriu: „...ei n-au avut simţul unei misiuni, nu au oferit un ghid religios şi nu au adus vreun serviciu moral lumii creştine."

Cartea e scrisă pentru diplomaţi şi oameni politici, care decid în materie de pace şi război, iar cele trei forme ale nebuniei papilor sunt după autor „independente de timp şi recurente în guvernare".

Oricare ar fi fost sentimentele faţă de papi şi oricâtă fluctuaţie exista în ocuparea sacerdoţiului suprem, Roma continua să funcţioneze ca cel mai sensibil barometru politic şi diplomatic, un centru în jurul căruia se învârteau ambasadorii tuturor entităţilor mari, mijlocii şi mici, în număr atât de mare încât papii deveniseră jenaţi de prezenţa lor. Ei încercau să descurajeze permanenţa lor, amenințând că vor degrada pe cei a căror şedere depăşeşte şase luni. Nu este întâmplător că într-un asemenea centru de ascultare, informare şi analiză, unde se urzeau alianţe şi comploturi, un diplomat venețian consacră o carte noii profesiuni intitulată *De officio legati*.

Cartea lui Ermolao Barbaro, un eseu plin de sfaturi pentru diplomaţi, defineşte în termeni simplii pe ambasador ca pe un om în serviciul unui guvern, pus să facă, să vorbească, să sfătuiască şi să gândească la ceea ce poate servi prezervarea şi creşterea statului său. El trebuie să câştige sau să menţină prietenia unui prinţ. Funcţiunile care ies în evidenţă sunt alianţele şi informarea.

Alianţa înseamnă implicit şi menţinerea relaţiilor de pace între aliaţi. Iar tot ce ar putea aduce atingere alianţei constituie un pericol. Iată o primă funcţie modernă a diplomaţiei, pe care azi o numim „avertizarea timpurie" şi cultivarea „încrederii reciproce". Sunt amănunţite la Barbaro sfaturile în privinţa redactării informaţiilor de către diplomat, obligat să facă notări precise: când a primit ultimele instrucţiuni şi când a trimis ultima dare de seamă, un rezumat al celor discutate sau realizarea de copii după documente. Înainte de semnătura ambasadorului, pe un raport trebuia menţionată ora trimiterii corespondenţei. Raportul era evaluat apoi de superiorii săi după capacitatea de observare, analiză şi selecţie a faptelor esenţiale, precum şi după evitarea rumorilor, invenţiilor şi profeţiilor. Ceea ce nu elimina interesul pentru includerea detaliilor, uneori intime, ce ar ajuta la înţelegerea comportamentului şi preocupărilor unui personaj important. Cartea lui Ermolao Barbaro vine după ce Bernard du Rosier, un jurist din Toulouse care a avut şi misiuni diplomatice, a scris un **scurt tratat despre ambasadori**, înaintea celorlalte scrieri despre diplomaţie ale lui Machiavelli, De Vera, Wiquefort şi Callieres.

Ultimii ani ai secolului XV aduc un eveniment care tulbură, din nou, situaţia Italiei, aflată încă sub semnul Ligii de pace din 1454, reînnoită în 1470. De data aceasta Milano este scânteia. Ludovic Sforza, care conducea în numele unui nepot minor, ar fi trebuit să cedeze puterea, dar tânărul avea un sprijin din partea Neapolului. Ludovic cheamă în ajutor Franţa, promiţându-i Geneva şi Neapolul. Charles al VIII-lea, prost sfătuit, acceptă şi începe campania italiană, plină de obstacole. Când ajunge la Neapole, e complet epuizat. Uzura provenea de la un alt război, de această dată diplomatic. Spania, care avea o lungă listă de litigii cu Franţa, a profitat de intrarea ei în capcana italiană şi a ţesut o alianţă împotriva ei, ce cuprindea Anglia, Austria şi, bineînţeles, Neapole. Alianţele sunt pecetluite prin căsătorii. Se anunţă o nouă fază a diplomaţiei europene, faza dinastică prin care soarta teritoriilor râvnite era decisă de moşteniri şi procese matrimoniale. O nouă Ligă Sfântă este încheiată la 1495, din nou la Veneţia, care restaurează integritatea regatului Neapolului şi distruge pretenţiile franceze.

Un alt florentin, după Dante, poate fi luat simbol al diplomaţiei vremii lui. **Niccolo Machiavelli** trăieşte între 1469 şi 1527. E funcţionar la Seniorie, unde se ocupă de problemele armatei şi miliţiei. Este trimis la curtea lui Ludovic al XII-lea, regele Franţei, la Papa Iulius al II-lea, la împăratul Maximilian. Conştiinciozitatea sa, loialitatea şi competenţa se văd în starea lui de veghe şi în acuitatea observaţiilor. Urmăreşte să afle şi să comunice Senioriei

toate mișcările sau planurile care îi pot viza interesele. Informația sa e precisă. Aflat pe catârul său în convoiul ambasadorilor ce îl soțeau pe rege în deplasările sale, rămâne deliberat în urmă pentru a număra câți soldați formează detașamentul regal. Din misiunea sa la Roma trimite 49 de depeșe în 50 de zile, ceea ce, raportat la mijloacele tehnice de scris și comunicare de atunci, constituie o adevărată performanță. Machiavelli servește Florența într-una din perioadele în care domină partidul popular care alungă pe Medici. Când aceștia se întorc, Machiavelli e acuzat de complot și își pierde slujba. Retras la casa lui modestă, scrie opera vieții sale, *Il Principe*, dar și literatură. Modelul ales pentru conducătorul luminat este acela al lui Cesare Borgia, fiul Papei, un personaj aspru și lipsit de scrupule. Dar în el Machiavelli vede omul de acțiune și cutezanță de care Italia avea nevoie, în ochii autorului. Intenția lui este de a-și convinge contemporanii că un guvern slab este un guvern periculos: „Trebuie să știți, scrie el, că există două metode să te bați, una prin lege, alta prin forță; dar cum prima metodă este adesea insuficientă, este nevoie să recurgi la a doua."

> *„Onorabile Rafaello, scrie el unui viitor diplomat, ambasadele sunt o onoare pentru cei cărora le sunt încredințate... Și mai este un lucru care vă poate face cinste: corespondența cu Guvernul. Obiectele pe care vei avea să le tratezi în scrisori sunt de trei feluri: ceea ce s-a făcut, ceea ce se face și ceea ce s-ar putea face în viitor. Dintre aceste trei lucruri, numai unul este ușor: cunoașterea aranjamentelor care s-au realizat..."*

Machiavelli este receptat de modernitate în mai multe feluri. Unii îl consideră un prețios precursor al unității Italiei, un patriot dedicat și un personaj lucid. Jacob Burckhardt scrie în clasica sa carte despre **Civilizația Renașterii în Italia:** „Dintre toți arhitecții politici, Machiavelli este, fără posibilitate de tăgadă, cel mai mare. El consideră forțele existente ca fiind vii, active, calculează șansele succesului cu puterea și autoritatea geniului, nu caută nici să se înșele pe el însuși și nici pe alții. Nu găsești la el cea mai mică urmă de vanitate sau suficiență..." Al doilea curent care îi este favorabil este școala realistă sau a puterii, care îl numără printre precursori. Dar cum această școală are critici înverșunați, complimentul lor se poate întoarce împotriva eroului. Într-adevăr, al treilea curent îi este potrivnic. Obiecția vine din partea celor care au deschis dezbaterea, încă vie, asupra eticii profesionale a diplomației. I se reproșează că a justificat, alături de utilizarea forței, metodele neconvenționale ca neadevărul și înșelăciunea. Critica a început cu definiția dată de un ambasador britanic, Sir Henry Watton, mai mult în glumă: „Un ambasador e un om cinstit, trimis în străinătate să mintă pentru binele țării sale." Se pare că regele James I a fost șocat de maxima trimisului său și l-a demis din funcție. Pentru Carlo Pasquale, un jurist italian naturalizat în Franța, ambasadorii nu negociază pacea, activitatea lor constând în spionaj, corupție și trădare.

Machiavelli, chiar înainte de a fi tradus în engleză, pe la 1640, a fost asociat maximei „scopul scuză mijloacele" și unei gândiri politice bazate pe ea, numită „machiavelism". Ceea ce el a spus într-adevăr a fost că „un conducător prudent nu trebuie să-și țină cuvântul dacă acesta e împotriva intereselor lui și când rațiunile care l-au făcut să se lege nu mai există". Și tot el adaugă că dacă toți oamenii ar fi buni acest precept nu ar ține, dar dacă ei sunt răi și nu-și țin angajamentele față de tine, nici tu nu ai această obligație. Se poate observa atenta condiționare a regulilor sale.

Machiavelli nu a căutat în nici un fel să pună diplomația în serviciul unei societăți licențioase, corupte sau imorale. Diatriba sa împotriva decadenței epocii este elocventă: „Noi, italienii, suntem nereligioși și corupți mai mult ca alții... pentru că Biserica și reprezentanții ei ne-au dat cel mai prost exemplu."

Cealaltă școală contemporană, a **diplomației venețiene**, are și ea critici. În literatura engleză de pildă, diplomația Bizanțului și a Italiei sunt privite cu rezervă, acuzate de o moralitate îndoielnică și de efecte ușoare, superficiale. Nicolson e în primul rând îngrozit de climatul politic conspirativ, misterios, plin de intrigi al regimului aparent colectiv, în realitate tiranic, al Veneției. Dacă însă examinăm formidabila mașină diplomatică pusă în slujba acestei mari puteri maritime și comerciale, invidiată de toată Europa, nu putem nesocoti meritele sale.

Venețienii au organizat o arhivă diplomatică uriașă, care a supraviețuit. Sunt păstrate într-o ordine neschimbată rapoartele tuturor diplomaților venețieni, timp de peste nouă secole, între 883 și 1797. Informările (21.177 la număr) sunt indexate în **rubricarii** în care este oglindită toată politica continentului.

În arhivă găsim și textul italian al emisarului lui Ștefan cel Mare, care propune o alianță cu Veneția împotriva turcilor. Ștefan alesese ca sol un Paleolog din familia împărătească bizantină, ce

cunoştea pe veneţieni, cărora le ceruse sprijin pentru cetatea şi Moreea, ocupată de turci. Era în 1477, după bătălia şi victoria lui Ştefan împotriva turcilor de la Vaslui, în timpul când Andrea Vendramin era dogele Veneţiei. Ştim cum a decurs audienţa, cum a fost ţinută cuvântarea în faţa Senatului, în greceşte, cum se plânge voievodul român de amăgirea suferită din partea altor principi creştini în luptele sale. Anunţă şi o ştire bună: pe tronul Ţării Româneşti va veni Vlad Ţepeş, ceea ce întăreşte poziţia sa. Întreabă dacă veneţienii sunt de acord să facă şi la Vatican acelaşi demers. Răspunsul veneţienilor este prietenesc, dar ineficient. Nu acordă ajutor lui Ştefan într-un moment în care ei căutau să câştige favorurile Porţii, în competiţie cu genovezii.

Sunt două lucruri de remarcat în tehnica diplomatică a veneţienilor. Ambasadorii aveau un cod strict de conduită. Ei nu stăteau mult la post, câte trei-patru luni, uneori şederea era prelungită până la doi ani. Dacă primeau daruri, le trimiteau toate Senatului. La întoarcere stăteau izolaţi 15 zile pentru a-şi scrie raportul. Nu li se dădea voie să-şi ia soţiile cu ei. Ele erau considerate indiscrete. Un bucătar bun era util pentru a evita încercările de otrăvire a ambasadorului. Cetăţenii ce refuzau să plece în misiuni erau pedepsiţi. Recunoaştem în aceste reguli un ecou al suspiciunii şi rigorii diplomaţiei ateniene.

În al doilea rând, este remarcabil stilul informaţiilor lor. Activitatea lor era prodigioasă, ca şi la florentini. Un ambasador veneţian la Roma trimite într-un an 472 de depeşe Senatului, unele foarte lungi. Ceea ce izbeşte la lectura lor, azi, este detaliul modern şi cunoaşterea culiselor. Portretele suveranilor străini erau făcute în detaliu, cu amănunte fizice, morale, calităţi, vicii şi slăbiciuni. Se manifestă o mare capacitate de cunoaştere umană. Într-adevăr, una din preocupările factorilor politici faţă de interlocutorii lor era descifrarea intenţiilor ascunse, câtă surpriză poate să ofere comportamentul lor şi câtă predictibilitate poate contracara acest factor nedorit. Partenerii impredictibili erau consideraţi nesiguri. Atât în regulile lor, cât şi în cartea lui Barbaro nu găsim licenţe faţă de imoralitatea posibilă a procedurilor diplomatice. Dimpotrivă, pe măsură ce se consolidau noile state, conducătorii lor aveau nevoie de onorabilitate. Oricare ar fi fost avantajul unor scheme cu avantaje pe termen scurt, aceşti conducători au înţeles că pierderea credibilităţii pe termen lung, pe care ele le atrag, anulează orice câştig imediat şi aduc daune de durată.

Capitolul 4
De la Reformă la primul mare război european

1500. Renaşterea e în floare. O recunoaştem după opere. Leonardo da Vinci compusese Cina cea de taină, iar Dürer Apocalipsa. Erasmus scrisese Primele Adagii, regele Franţei ridica Castelul de Blois, Aldo Manuzio scotea cărţi la Veneţia. Flotele comerciale se mişcau, America era descoperită, economia era în expansiune. Ce făceau diplomaţii? Ca să răspundem la această întrebare, să consultăm harta politică şi să cunoaştem actorii. În Europa, care ne interesează cu precădere, statele mari Franţa, Spania, Anglia erau întărite; depăşiseră fărâmiţarea feudală. Franţa părea că e în fruntea plutonului, Anglia avea dinastia Tudorilor, iar în Spania Isabela de Castilia şi Ferdinand de Aragon şi-au unit destinele făcând un pas spre unitatea Spaniei şi au cucerit Grenada de la mauri. Italia era referinţa culturală şi artistică, dar ca realitate politică nu însemna mai mult decât cele cinci unităţi mai mari şi o duzină de altele mici, cu oraşe pulsând de vitalitate. Până la 1500, deci timp de o mie de ani de la căderea Imperiului Roman, factorii integratori ai Europei occidentale au fost Papa şi Împăratul. După cinci veacuri de rivalitate, ambii au slăbit. Papalitatea intrase în rândul statelor italiene ce-şi disputau aria, bogăţia şi influenţa, iar împăratul nu dispunea decât de o cancelarie pe care o slujeau proprii supuşi de pe teritoriul său, ca rege în nume propriu.

Ne-am fi putut aştepta să vedem factorii divizionari ai acestei unităţi bicefale ce se numea Sfântul Imperiu Roman amplificaţi de mixtura compoziţiei sale. În favoarea acestui argument am putea enumera războiul endemic. Dar trebuie să constatăm că în această perioadă sistemul nu s-a rupt. Toate conflictele între părţile sale au aerul disputelor de familie. Schisma reală nu se produce decât cu Bizanţul. Ea este o adevărată separare, o delimitare netă a Apusului faţă de Răsărit, scos de mult din ecuaţie şi apoi pierdut fără mari regrete.

Ceea ce se produce imediat după 1500 este o casură de sistem, izvorâtă nu din domeniul politic sau strategic, ci din terenul cre-

dinței. Europa se împarte în două prin Reformă: nordul lui Luther și sudul Papei, cu multe state împărțite între cele două doctrine, ca în Germania și Elveția, unde ele conviețuiesc la paritate. Urmează 130 de ani de conflicte între state creștine pe teme creștine, lucru nemaiauzit. Perioada se termină prin cea mai mare conflagrație europeană, războiul de 30 de ani. Îl luăm, ca și toți istoricii, drept o cotitură în istoria politică a Europei, care a evoluat apoi pe liniile trasate prin pacea din Westfalia, când el s-a încheiat, în 1648, până în zilele noastre.

Diplomația, ca profesiune statală, se consolidează în continuare, devenind indispensabilă în vocația desemnată de evoluția anterioară: stabilirea legăturilor, căutarea de prieteni și aliați, pregătirea soluțiilor pașnice și mai ales menținerea vie a factorilor integrativi.

Ceea ce am parcurs din acest racursiu istoric, Antichitatea greacă și romană, Evul mediu și Renașterea, ne-a dat repere pentru evoluția diplomației și, mai ales, a dezvăluit valoarea acesteia pentru înțelegerea evoluției politice a omenirii. Dacă la greci și romani identificăm fundamentele ei, în Evul mediu întâlnim diplomația generală, iar în Renaștere pe cea permanentă.

Cu ce a marcat perioada post-reformei, caracterizată de un conflict continuu, ce a măcinat la început interiorul statelor și apoi a degenerat în conflict internațional, misiunea și practicile diplomației? În ciuda vacarmului, inovațiile și-au făcut loc, vocal și durabil. Vom menționa doar două: a) crearea dreptului internațional secular prin Grotius și b) schimbarea sistemului internațional, fapt ce se petrece o dată la câteva secole.

Pentru început să vedem cine sunt actorii reformei. Autorul ei este **Martin Luther**, care a devine călugăr augustin la 1505 și bate pe poarta catedralei din Worms atacul său împotriva indulgențelor Papei la 1517. Ecoul lui se întinde epidemic. Mecanismul de difuzare a fost simplu, popular, eficace. Un predicator sosea într-un oraș, preotul local se convertea. Urmau discuții, confruntări și dezbateri, se distrugeau câteva icoane de sfinți, se formau adepți. Populația cerea Consiliului orășenesc să interzică Liturghia, care era înlocuită de un serviciu simplu de cântece și predici, mănăstirile erau desființate și călugării erau redați vieții sociale. La început, au aderat marile orașe libere ca Augsburg, Nürnberg, Strasbourg, Hamburg, urmate de Zürich (1525), Basel (1529), pentru ca apoi

statele ca Saxonia, prima, Hesse, Prusia, Danemarca și Suedia să intre (până în 1530), urmate de Brandenburg, în aria luteranismului. Bilanțul anilor 1540 este decisiv: Anglia, cu rege și parlament, se rupe de Roma la 1534, iar la moartea lui Luther, în 1546, doctrina sa se răspândea în Olanda și nordul Franței, după ce împărțise Germania în două tabere. Dușmanul principal al acestei mișcări era Papa de la Roma. Din vicarul lui Hristos pe pământ, acesta devenise un anticrist. Un personaj corupt și lacom, care vinde mântuiri false sub formă de certificate de iertare a păcatelor, cu ambiții seculare de război și jaf și dominație; abuz și fals în interpretarea textelor sfinte, având Vaticanul ca loc de desfrâu și centru de intrigi. Până la doctrină, creștinii erau chemați să facă ordine în templul invadat de personaje odioase. Cât de adâncă era această ostilitate o demonstrează un fapt din zilele noastre. Cine urmărea televiziunea la Oslo în timpul dezbaterii aderării Norvegiei la Uniunea Europeană, între vocile contrare putea auzi argumentul, susținut de un pastor, că proiectul european nu este decât un complot urzit de anticristul Papă! Cuvintele aveau ecou la un public ce număra atâția pescari și fermieri crescuți în valorile și credințele luterane din tată în fiu.

S-a spus că Luther nu a făcut decât să aprindă un foc uriaș pe un rug de lemne uscate adunate stăruitor de alții. Nu sentimentul religios slăbise, ci încrederea în instituția Bisericii, care de la înălțimile de prestigiu din secolele XII și XIII a coborât continuu, lipsită de capacitatea de a se adapta și schimba. Ea a pierdut eficiența de gestiune, iar pârghiile de care dispunea inițial (numiri, taxare și jurisdicție) au fost treptat limitate în secolul XV de monarhiile naționale.

Care este situația împăratului roman creștin? Alegerea lui de către marii electori: regele Bohemiei, Brandenburgului, Saxoniei, Palatinatului, episcopii din Mainz, Trier și Köln, arată că balanța înclină spre sfera germană, așa cum Papa era de obicei de origine italiană. Acest lucru se vede din casele domnitoare din care proveneau: Hohenstaufen, Habsburg, Luxemburg, Wittelsbach. În majoritatea lor erau stăpâni efectivi pe teritorii limitate, iar coroana imperială era de cele mai multe ori onorifică. Când împărații își iau în serios dreptul de a convoca Consilii, ca în cazul lui Sigismund, rege al Ungariei și împărat roman, ele dau greș, ca în faimosul conciliu de la Constanz din 1415-1417. Împăratul voia să se învie imperiul medieval și atributele sale de mediator în chestiunile păcii.

Consiliul a discutat într-o mare confuzie propuneri pentru îndepărtarea schismei, întărirea bisericii şi limitarea puterilor papale, care nu au dus la rezultate. Ca şi alte iniţiative de reînviere a vocaţiei universale a bisericii, ca de pildă Jubileul de la 1450, organizat de un Papă iubitor de ştiinţă şi artă, nimic nu putea opri declinul sigur al ideii unităţii politice şi spirituale a imperiului creştin şi pierderea autorităţii celor două instituţii ce îl susţineau.

Noua doctrină care dădea lovitura finală celor doi stâlpi, cel spiritual şi cel secular, ai aspiraţiilor medievale, Reforma, se baza pe idei simple. Nucleul concepţiei era că omul nu poate decât prin propriul efort şi propria voinţă să-şi determine salvarea sau condamnarea eternă. Dintr-o dată deveneau irelevante actele ceremoniale şi sacramentele, penitenţele, postul, pelerinajul, puritatea, esenţiale pentru Biserica catolică. Lipsea însă un element de sprijin al acestui efort individual, mărturiseşte Luther, care descoperă în „credinţă" factorul căutat. „Cel drept va trăi prin credinţă", iar „dreptatea lui Dumnezeu este revelată în Biblie". Iarăşi devine nenecesară medierea instituţională a Bisericii, pentru că prin efortul său şi Scriptură legătura omului cu Divinitatea e nemijlocită. Apelul la răspunderea individului şi restaurarea poziţiei sale de resemnare şi fatalism avea ecou sigur în societatea sârguincioasă, econoamă şi întreprinzătoare a Germaniei şi Nordului. Legătura noii religii cu economia este pusă în lumină de sociologul Weber. Calvin, după Luther, împinge la extrem exigenţele muncii pe care o cere ascetică, în spiritul în care Reforma s-a implantat la scoţieni sau la olandezi.

O rădăcină a Reformei a fost găsită şi în înflorirea studiilor umaniste. **Erasmus** rămâne o figură dominantă a acestei perioade. El nu este cunoscut ca reformator, ci se distinge prin poziţia echidistantă faţă de cele două tabere, pribegind prin oraşele Europei ca să scape de persecuţii. Din expusul Anderlecht ajunge la protestantul şi ocrotitorul Basel. *Elogiul nebuniei* este una din cele mai mari opere ale culturii europene, o sarcastică descriere a pasiunilor tumultoase care mişcă populaţia. Ce trebuie să înţeleagă un diplomat al acestei epoci, familiarizat cu scrierile marelui umanist? Mesajul său întărea predilecţia definitorie a diplomatului pentru neutralitate, ca garanţie a gândirii sale liberate de părtinire, scepticismul faţă de doctrine şi în sens mai larg de ideologii, cultivarea raţionamentului obiectiv. Cu aceste idei, este suficient să-l trecem pe

Erasm printre premergătorii artei ce-şi propune să lege oameni în loc să-i separe. De altfel, succesiunea evenimentelor şi căutarea disperată de soluţii de reconciliere şi unitate ce făceau obiectul reglementărilor de pace, consiliilor şi dietelor, soliilor şi consultărilor făcea apel nu la personajul militant şi extremist, ci la conciliatorul moderat.

Războiul începe în Germania în anul morţii lui Luther. Prinţii germani înfruntă armatele lui Carol.Quintul. Acesta, bazat pe posesiunile sale, ce se întindeau de la Madrid la Viena, încerca să restabilească prestigiul titlului de împărat şi al imperiului. Primii sunt învinşi, dar împăratul, suprasolicitat de luptele cu turcii, de războiul de dinastie cu Franţa (1522-1559), de revoltele interne, a fost nevoit să caute pacea.

Două evenimente diplomatice sunt relevante pentru perioada post-reformei. Conciliul din Trent, ţinut în trei secţiuni (1545-1547, 1551-1552, 1562-1563) a fost o încercare de a reforma Biserica. Nu era vorba să recupereze jumătatea pierdută a bisericii, ci să păstreze cealaltă jumătate, având ca vârf de lance pe iezuiţi. Prelaţii dominau asistenţa, dar un cuvânt greu aveau şi conducătorii seculari. Dogmele adoptate se opun vederilor reformate: mântuirea nu se reduce la evidenţă, ci presupune lucrări; Biblia este autoritate, dar interpretată de Biserică, care este şi păstrătoarea tradiţiilor. Autoritatea Papei e menţinută, dar episcopii au atribuţii sporite, sunt luate măsuri de reformă morală. Catolicismul are instituţii de sprijin: Inchiziţia spaniolă se extinde în Italia şi Olanda. Indexul cărţilor interzise este redactat în 1559 şi condus de un colegiu de cardinali. Biserica, eliberată de protestanţii eretici, vroia să se împrospăteze prin propria sa reformă, numită şi contra-reformă. Al doilea eveniment a fost pacea de la **Augsburg**, al cărui text a fost scris de o dietă imperială. Esenţa este în mult citatul principiu *cuius regio, eius religio*. Fiecare conducător determină religia de pe teritoriul său, la alegere între luteranism şi catolicism. Cei ce nu îi aparţineau puteau pleca în alt loc, ceea ce a determinat uneori deplasări de populaţie şi o fugă a creierelor protestante din ţările catolice în alte ţări ca Anglia şi Olanda, ale căror economie şi ştiinţă au profitat de ele. Augsburgul este de fapt o primă consfinţire a stării de fapt şi recunoaşterea oficială a Reformei. Nimeni în imperiu nu va purta război cu un stat al imperiului ca urmare a Confesiunii de la Augsburg (şi a doctrinei luterane conţinute în ea).

Ce se întâmplă după Reformă cu cei doi stâlpi ai sistemului internațional? Papalitatea suferă, își pierde credibilitatea, merge în jos. Rigiditatea și dogmatismul ei o împiedică să caute un compromis cu reformații tratați cu ostilitate ca eretici. Dar împăratul sfânt roman și german ce întreprinde? Nu mai existase de la Charlemagne un împărat atât de puternic și popular precum **Carol Quintul**, iar mult după el Napoleon ar putea fi privit drept un concurent. (La toți trei, coroana le-a fost pusă pe cap de un papă.) Apelăm la diplomații venețieni și apoi la istorici, care au considerat că ideea de imperiu la Carol Quintul e un subiect ce merită tomuri întregi. El era la origine un prinț burgund nu prea închinat spre studii, dar remarcabil de pios și cu credință în Dumnezeu, ce nu vorbea decât flamanda natală și franceza, descurcându-se greu în latină. Arborele genealogic îl face pe acest tânăr, născut la 1500, moștenitorul tronului regilor catolici din Spania. Ca rege al Castiliei și Aragonului intră în posesia Sardiniei, Siciliei și Neapolelui, iar printr-un bunic împărat habsburgic preia imperiul, al cărui centru erau Austria și Germania. Posesiunile de peste ocean justifică zicala că „în imperiul său soarele nu apune niciodată". În timpul lui, Cortes ocupă Mexicul (1519-1525), Pizzaro cucerește Peru (1533), Quesada atașează Columbia (1535) la Spania, urmată de Chile la 1536, când a fost fondat și Buenos Aires.

Oricât ar fi fost Carol Quintul pătruns de misiunea sa, imperiul său nu era decât o schiță virtuală. Toate imperiile, prin întinderea lor nu pot fi decât eterogene: limbi, culturi, etnii diferite coexistă ca în Imperiul Roman sub o umbrelă uriașă ținută de o mână forte. Acesta a admis în principiu orice religie, dar s-a oprit la inacceptarea creștinismului. De la 300 încolo, fragmentele de imperii declară omogenitatea creștină, ceea ce istoricește este singura cale de stabilizare și absorbție a populațiilor migratoare. Charlemagne nu evită să creștineze cu sabia pe saxoni, scoțându-i din pădurile unde adorau copacii în chip de zei. Convertirea creștină era în fond intrarea în civilizație și o poartă spre cetățenie. Bizanțul proceda la fel. La anul 1000, imperiul își restrânsese vocația la un anumit tip de creștinătate, fără răsăriteni după 1059 și acum, după Reformă, pierdea centrul și nordul european. Prea îngustă definiție pentru un imperiu ce avea de înfruntat pe otomani.

Consilierul de politică externă al lui Carol Quintul, Gattinara, îi sufla la ureche: „Sire, pentru că Dumnezeu v-a conferit această grație imensă de a vă ridica mai presus de regii și prinții Creștinătății la o putere pe care n-a avut-o decât predecesorul vostru Charlemagne, sunteți pe calea unei monarhii universale: veți reuni Creștinătatea sub un singur sceptru." Carol Quintul ezita, adoptând o maximă mai prudentă: „Pace creștinilor și război infidelilor." Dar aici acest program nu a funcționat. Împăratul a trăit o viață de frustrări și stresuri. Călătorea enorm de la un capăt la altul al imperiului, era conștiincios, era îndrăzneț, asista la bătălii și se urca pe corăbii de luptă în Mediterana. Purta cu el peste tot nostalgia locurilor natale. Se considera burgund și în testament și-a exprimat dorința de a fi îngropat alături de Filip cel Îndrăzneț, de Jean și de Filip cel Bun, ducii de Burgundia. Să încercăm să ne apropiem de el. O facem prin intermediul unui umanist al vremii, **Nicolae Olahus**. Acesta își face studiile la Oradea și devine prelat învățat și respectat, ce poartă un nume invocând originea lui, care îi permitea să pretindă o neverificată descendență dintr-o familie princiară valahă. Nicolae Olahus devine consilier diplomatic al Mariei de Ungaria, sora lui Carol Quintul. O urmează pe aceasta la Malines, lângă Bruxelles, când ea e numită de împărat guvernanta Țărilor de Jos. Stă în castelul familiei în care a copilărit Carol Quintul. Slăbiciunea acestuia pentru sora sa se vede în corespondența asiduă și în confidențele ce i le face. Nicolae Olahus e la curent. Să fie admirația lui Olahus pentru Erasmus, care se transmite prin Maria împăratului, sau invers? În orice caz, știm că el obține pensie pentru Erasmus și că tot el întreține corespondența cu acesta și îl invită la curtea Mariei, din refugiul unde se afla la Basel. Ciudată coincidență: ca și Quintul, Erasm, înainte de moarte, ofta: „Ah, dacă Brabantul ar fi mai aproape...", visând la casa lui din Anderlecht. Ni se dezvăluie astfel o priveliște de interior a proceselor de decizie și a mediului cultural al vremii. Împăratul călător avea sursele lui afective de sprijin.

Omul care i-a stricat sistematic planurile și i-a întunecat viața împăratului a fost regele prea creștin al Franței, François I. Greu de găsit diferențe mai mari decât cele dintre ei. Diplomatul venețian semnalează caracterul ușuratic al lui François I, deschis conversației și sfaturilor, pasionat de vânătoare și aventuri, fără a da prea mult credit consilierilor. Știm că se baza mai mult pe propriul său confesor decât pe ei. Mulți autori văd în caracterele opuse ale celor două personalități rădăcina conflictelor lor. Dar existau interese

greu de conciliat, căci fiecare dorea pentru sine regiuni vitale ca Navarra, Burgundia și Italia. Dincolo de aceste jocuri de sumă nulă care au dus la conflicte internaționale, mai era o opoziție de strategie vitală pentru Franța: Habsburgii și imperiul creștin formau pentru ea un clește amenințător, din care, regi după regi, pe scară de secole, voiau să scape. Era eternul „défi" francez la pretențiile hegemonice ale altora, care mergea până la desființarea totală a dușmanilor și instaurarea propriei hegemonii la Napoleon.

Conflictul începe îndată după alegerile imperiale la 1519. În mod surprinzător, François I își pune candidatura. Ambele părți cumpără favorurile electorilor. Dar bancherii și marile case de comerț germane, împreună cu cele genoveze și florentine, strâng circa 850 000 de florini și Carol Quintul este ales. Miza este Italia, deși luptele încep la frontiera franco-spaniolă. François I preia comanda armatei la 1524 și recucerește Milanul la sfârșitul anului. Lupta decisivă se dă însă la Pavia, unde François I, imprudent, iese din rânduri și, recunoscut după panașul său alb și enorm, este luat prizonier. Cel puțin așa s-a dus vestea, împreună cu mult citata lui exclamație: „Tout est perdu, sauf l'honneur!" Cert este că e ținut prizonier până în ianuarie 1526, când jură că renunță la Italia și Burgundia. Se mai angajează să ia, văduv fiind, pe sora mai mare a lui Carol de soție (Eleonora, văduva regelui portughez).

Războaiele între cei doi protagoniști seamănă cu un balansoar, care termină în stare de echilibru ca la început. François I nu-și respectă jurământul, armata imperială intră în Italia, Papa se ascunde în Castelul Sant Angelo, dar un accident grav se petrece prin „devastarea Romei" de mercenarii imperiali dezlănțuiți, împotriva ordinelor. Zi de doliu pentru italieni și de rușine pentru împărat. Iarăși lupte, iarăși pace. În orice caz, la 1530, cu întârziere, Carol e încoronat, soția ajunge la François I și lucrurile se împacă.

Tratatul de la Cambrai (1529) are o ciudățenie. Este negociat de femei: Margareta de Austria și Luisa de Savoia. A fost numit „Pacea Doamnelor". În 1535, conflictul se aprinde pentru a treia oară, iar în 1542 pentru a patra oară. Pretextul este asasinarea de către soldații spanioli a ambasadorului francez Antonio Rincon de pe lângă Sultan, aflat acum în Italia. Acest ambasador ne deschide o fereastră spre o încălcare flagrantă a regulii nepactizării cu infidelii. Este vorba de problema perenă a rolului religiei sau ideologiei în relațiile internaționale și în diplomație: stau ele deasupra interesului

de stat sau i se subordonează? Relațiile statelor creștine cu Poarta se încadrează în această dispută seculară. Rincon era spaniol aflat în serviciile regelui Franței. În 1528, el reînnoiește vechile convenții comerciale cu turcii. În 1532, întâlnește pe Sultanul Soliman la Belgrad și încearcă să-l convingă să nu atace din nou Ungaria. Soliman e mulțumit de relația cu Franța și trimite o ambasadă la Marsilia, spre marea uluire a populației ce nu mai văzuse demnitari turci. Se pare că în anii ce au urmat, un alt ambasador francez negociază capitulațiile, iar între 1538 și 1540 Rincon se află din nou în misiune la Poartă. Nu se putea un afront mai mare la adresa lui Carol Quintul, care ducea în disperare lupta cu turcii pentru controlul Mediteranei.

Conflictul cu Franța e reluat, după moartea lui François I, în 1547, cu noul rege al Franței Henri al II-lea. Acesta înregistrează rezultate mai bune în Italia. Frontul se deschide însă dincolo de Rin. Împăratul considera Metzul fortificat ca pe un punct vital de legătură între Italia și Olanda și a vrut să-l cucerească cu orice preț. În 1553, din scaunul unde era imobilizat din cauza gutei, dă ordin de retragere după asaltul nereușit și trist; bolnav și dezamăgit, el decide să abdice.

Carol Quintul termină domnia sa, aparent splendidă și celebră, într-o dezamăgire totală. Abdicând din Țările de Jos în 1555 și din tronul Spaniei în 1556, se retrage într-o clădire confortabilă la o mănăstire și se stinge în 1558. Bilanț nul. Metzul în mâinile francezilor, Burgundia tot la ei, francezii tot în Piemont, turcii controlând Mediterana și înaintând în Europa. Împăratul nu putea mai mult. Criza era de sistem. Un sistem fără mecanism de aplanare a conflictelor, un teren liber de rivalitate și confruntări. Se mergea inevitabil spre un conflict major. El va izbucni pe teren religios ca o luptă a catolicilor cu Reforma și se va termina ca un război politic, clasic, anulând sistemul și luând-o de la început.

Când Luther apare la dieta de la Worms, în 1521, un diplomat pontifical afirmă că nouă zecimi din populație îl urmează. Dar împăratul e neîndurător. „Ar fi o rușine pentru noi și pentru noii membri ai nobilei națiuni germane ca, în timpul nostru și prin neglijența noastră, singura apariție a ereziei, printr-un rău adus religiei creștine, să pătrundă în inimile oamenilor", se spune în declarația sa. Electorul de Saxa îl adăpostește pe Luther și în 1530, când împăratul revine în Germania, Reforma era puternică. Urmează o

serie de diete, colocvii, negocieri și concilii, toate nutrind speranța unui Conciliu decisiv convocat de Papă, care în sfârșit a început să lucreze în 1545 și, după o întrerupere, în 1551. Ținut în trei sesiuni, Conciliul de la Trent se încheie în 1563 cu o victorie a Papei, care, susținut de garda de șoc a iezuiților, reușește să înăsprească dogmele ce despărțeau biserica de reformiști. După două confruntări militare, una câștigată de împărat la Mühlberg (1547) și alta câștigată prin „răscoala prinților" reformați, constituiți de mult în Ligă proprie, principiul coexistenței între catolici și luterani câștigă temporar teren.

Conflictele militare nu au fost numeroase între cele două tabere, deși Luther nu coborâse în scenă cu o ramură de măslin, iar pumnul său de fier l-au simțit secta anabaptiștilor și țăranii răsculați.

În Franța, confruntarea ia forme mult mai dramatice. Timp de treizeci de ani, între 1562 și 1593, ea a fost bântuită de lupte civile intermitente, masacre, distrugeri și atrocități. Hughenoții, cum se numeau calviniștii francezi, își întăriseră mult influența. La 16 milioane de locuitori, peste un milion de hughenoți aveau în jur de 2500 de biserici ilegale. În valea Ronului, la Rochelle, la Rouen, la Paris și în unele familii nobiliare ca Bourbonii și Chastillon cu amiralul Coligny ocupau poziții considerabile. La curtea regentei Caterina de Médicis, ducele de Guise reprezenta partida catolică fanatică. Când soldații lui de Guise dădeau peste o congregație hughenotă, cei masacrați se numărau cu sutele, ca în 1562. „Războaiele religioase franceze", cum a fost numită perioada, se internaționalizaseră. Anglia îi sprijinea pe hughenoți, ca și olandezii, în timp ce Spania îi susținea pe catolici. Un personaj din tabăra lui de Guise spunea ambasadorului spaniol că până acum prietenii și dușmanii purtau numele țărilor de unde proveneau, dar de acum înainte nu există decât catolici și eretici de oriunde ar fi ei și oricărei țări ar aparține. Tensiunea devine enormă la curtea Caterinei, unde un Bourbon hughenot, tânărul rege Henri de Navarra, se căsătorise cu fiica regentei. Romanele lui Al. Dumas sau Balzac sunt fresce cutremurătoare ale terorii, intrigii, asasinatelor și ale fragilului echilibru între tabere în această perioadă. Catolicii conving pe fiul Caterinei, tânărul rege Charles al IX-lea (1560-1574), să termine cu hughenoții. La 24 august 1572, în ajunului zilei Sfântului Bartolomeu, masacrul începe cu asasinarea lui Coligny. Zece mii

de hughenoți pier trecuți prin sabie. Mulți alții iau calea exilului. Olanda și Anglia au de câștigat de pe urma acestor oameni de calitate, buni profesioniști și cu o cinste formată în practicarea unei morale exigente. Nici Franța, nici cei care și-au exilat minoritățile, ca Spania în 1492 sau Germania în 1940, și nici o altă țară care a efectuat purificări etnice, de „limpezire a sângelui" sau persecuții religioase, nu și-au dat seama că încetinesc sau anulează astfel pașii lor în civilizație.

Dar zarurile se schimbă. Partida catolică extremistă devine Ligă Sfântă, creând îngrijorare și nesiguranță în societate. „Nu este dușmănie ca cea creștină", scrie Montaigne. Și spune la 1580 că de o mie de ori s-a dus să se culce așteptând să fie trădat sau omorât până dimineața, „negociind cu soarta ca aceasta să se întâmple fără groaze sau încetineală". În anul 1588, ducele este asasinat din ordinul regelui Henri al III-lea, ultimul fiu al Caterinei, ucis și el în 1589 de către un călugăr dominican. Tronul este liber. E chemat Henri de Navarra, care se catolicizează la Chartres pentru a-și putea face intrarea în Paris, care „face cât o Liturghie" – în expresia lui. E un rege de excepție ca gestionar al treburilor interne, al păcii sociale și al dezvoltării economiei franceze. Cu miniștri ca Sully și Serres, finanțele se stabilizează, construiește șosele, poduri și canale, renovează industria textilă și fondează Québec-ul în America de Nord. Prin celebrul Edict de la Nantes din 1598 garantează libertatea de conștiință și de cult în anumite locuri, iar discriminarea hughenoților în fața legii este anulată. Cam 200 de orașe sunt lăsate sub administrarea lor. Henri al IV-lea se bucură de biografii literare excepționale în vremea noastră, ca aceea a lui Heinrich Mann. Este asasinat de un călugăr iezuit în 1610. Nu mai puțin faimoasă este contemporana și aliata sa, regina Elisabeta a Angliei, din dinastia Tudorilor, fiica lui Henric al VIII-lea. Pe timpul său, flota Spaniei (Invincibile Armada) își dă duhul încercând să invadeze Anglia. Cu energia ce-i este caracteristică, regina restabilește anglicanismul și taie capul catolicei Maria Stuart.

După mai multe războaie în care austriecii și spaniolii se înfruntă cu turcii, ajungem la 1618, când începe războiul de treizeci de ani. Toate deficiențele sistemului din secolul precedent, rivalitățile perene ca cea franco-habsburgică, tot fanatismul acumulat de Inchiziție, toate schemele extremiste ale iezuiților, decadența papi-

lor, explozia de mânie a Reformei, abuzurile și disprețul față de stările de mijloc și de jos se varsă în uriașa căldare europeană ce se încinge și fierbe. Dacă războaiele sunt prilejuri de măsurare a imaturității societăților, a incompetenței elitelor și a mitologiei populare, războiul de treizeci de ani, un război intern european, la care nu participă nici englezii, nici turcii, este un caz patetic și un certificat de înapoiere.

Istoricii îl împart în patru etape, căci un an a fost întrerupt de numeroase armistiții și păci provizorii.

Între 1618 și 1625 se desfășoară etapa numită **boemiană**. Începe prin aruncarea pe fereastra palatului din Praga a consilierilor imperiali de către Adunarea convocată de împărat să discute nemulțumirile populației majoritar reformate. Scandalul izbucnește de la încălcarea unor drepturi acordate de împăratul Rudolf al II-lea (alchimistul) care în 1609 își avea sediul la Praga. Între timp moare acesta, moare și urmașul său Mathias și pe tron vine Ferdinand. Minoritatea nobiliară catolică cere revizuirea documentului, iar poporul luteran, urmaș al husiților, primii reformați ai Europei, se indignează. În cauză este capacitatea sistemului de a-și gestiona componentele, precum și emanciparea lor. Dezastru total pentru rebeli. Imperialii sunt victorioși la Muntele Alb (1620). Cehii trebuie să devină catolici sau să plece, orașele protestante se clatină, își pierd drepturi și privilegii.

Perioada **daneză** ține din 1625-1630 și este numită așa datorită intervenției lui Cristian al IV-lea, regele Danemarcei, dușman al Suediei reformate. Împreună cu Maximilian, unchiul lui Ferdinand, care este personajul cheie pentru imperiali, cei doi decid să numească un personaj mult discutat ulterior, pe Wallenstein, drept conducător al armatei. Dar acesta începe să se certe cu iezuiții, e acuzat că tărăgănează campania și apoi demis. Certuri intervin între casele domnitoare germane și Cristian semnează o nouă pace care favorizează din nou pe imperiali, la Lübeck (1629), dar scoate în evidență oboseala lor și epuizarea resurselor.

Perioada **suedeză**, 1630-1635, îl aduce în scenă pe Gustav-Adolf, regele Suediei, pentru care elementul religios este amestecat cu interesul acut de a scoate Baltica de sub influența habsburgică. Leul nordului este victorios, comandantul imperial Tilly moare, Wallenstein este rechemat, dar și Gustav-Adolf e ucis în fruntea cavaleriei sale. Oxenstiern, cancelarul suedez – cunoscut în

istoria diplomației pentru sfatul dat fiului său: „Să știi, fiule, că puțină înțelepciune cârmuiește lumea" –, ia frâiele (regina Cristina e încă copil) și formează o ligă protestantă condusă de Suedia. Nici campania suedeză nu e norocoasă. Deși noul complot și asasinarea lui Wallenstein îi pun la încercare pe imperiali, cu noi ajutoare spaniole, italiene și poloneze, imperialii își revin și impun noi reglementări cu mișcări de figuri pe tabla de șah.

Ultima perioadă este cea **suedezo-franceză**. Poziția lui Richelieu este netă încă din 1526: „Să nu se permită ca cei din Casa de Austria să fie stăpâni absoluți ai Germaniei." Mișcările lui sunt magistrale: pentru a nu fi acuzat de erezie pentru că ține partea protestanților, caută în câmpul catolic alianța electorilor episcopi și a lui Maximilian al Bavariei, care la 1631 semnează un tratat cu Franța, iar episcopul elector de la Trier se pune sub protecția Franței. Faptul că episcopul este schimbat declanșează războiul Franței cu Spania la 1635. În acordul ei cu Suedia se prevedea câți soldați dau suedezii și câți bani dau francezii. Dar aceștia pornesc spre Rin, țintind Lorena și cele „trei episcopii" ocupate în 1552 și Alsacia, regiune sensibilă la faptul că Franța e țara toleranței și a „Edictului de la Nantes". Războiul cel mare se termină în 1648 și Franța este cea care a răsturnat balanța șanselor până atunci neprielnice.

Negocierile păcii reunesc pe toți actorii germani combatanți, alături de Spania, Provinciile Unite (Țările de Jos), Portugalia, Savoia, Toscana, Mantua, Cantoanele elvețiene, Florența, Franța, Imperiul, Suedia (reprezentată de fiul lui Oxenstiern).

Istoria menționează desenul aproape definitiv al frontierelor și satisfacțiile Franței și Suediei, dar diplomatul a remarcat altceva. Reforma este legitimată prin teritoriile pe care le controlează și prin statutul juridic, reținându-se și lărgindu-se tot ceea ce ele obținuseră de la Pacea de la Augsburg (1555). Acolo fuseseră recunoscuți alături de catolici doar luteranii, acum sunt incluși și calviniștii. Împăratul pierde. Suveranitatea e recunoscută prinților care întrețin legături directe cu puterile străine. El va fi supus Dietei care anunță la orizont parlamentele. Camera imperială are același număr de catolici și de reformați. De fapt, Sfântul Imperiu nu mai există, piramida se strică, sistemul se aplatizează, țările se consideră egale în drepturi.

A trebuit ca Europa să treacă prin încercările unui război îndelungat, prin atrocitățile comise de bandele de mercenari care masa-

crau, jefuiau şi incendiau după bunul plac, prin foametea şi cazuri de canibalism, prin migraţiile, epidemiile, dezastrele demografice (se estimează pierderea a unei treimi din populaţia germană), degradarea agriculturii, distrugerile oraşelor, pentru a intra într-o eră mai paşnică, cu instituţii şi structuri mai aşezate.

Diplomatul ia în mână opera colegului său de breaslă, grosul tom *De iure belli ac pacis* (Despre dreptul războiului şi al păcii), publicat de **Grotius** în 1625, în timpul războiului de 30 de ani. Hugo de Groot este un olandez născut la Delft şi îngropat în catedrala de acolo. La 11 ani îl găsim pe băncile Universităţii din Leyden. Olanda era în plină înflorire, iar avântului economic şi expansiunii coloniale li se adăuga progresul intelectual.

Este luat într-o misiune diplomatică la Paris (fiind prieten cu băiatul şefului delegaţiei Barneveld) şi dă mâna cu regele Henri al IV-lea, pe care olandezii îl curtează pentru a-i sprijini împotriva spaniolilor. Francezii îl reţin, văzându-i calităţile şi rămâne la ei, până îşi ia doctoratul în drept la Orléans. Are educaţie umanistă, cu literatură şi matematică, şi chiar versuri. Când le scrie, împărtăşeşte obsesia olandeză a libertăţii şi fascinaţia luptei seculare de scuturare a jugului spaniol. Are titlul de istoriograf al Olandei. În 1604, Compania Olandeză a Indiilor de Vest (fondată la 1602) îi cere lui Grotius să studieze cazul sechestrării de către ea a unui vas portughez. Cartea rezultată este însă despre *Libertatea mărilor* (1608). În plin avânt, flota olandeză nu voia restricţii pentru vasele ei, şi cartea o ajuta. Când în 1613 Grotius duce tratative cu englezii, care găseau locurile ocupate de olandezi, aceştia îi citesc diplomatului ceea ce susţinuse juristul. Are şi necazuri acest om „pe care Tamisa şi Sena îl priviră drept minune a ţării batave şi Curtea Suediei îl asocie ca ministru”, cum scrie pe mormântul său. Ele ţin de politica internă între calvinişti, când prinţul Mauriciu de Nassau găseşte ideile descentralizatoare ale lui Grotius „dezintegrante” şi îl condamnă la închisoare pe viaţă. Soţia îl scoate de acolo în lada de rufe şi el cunoaşte amarul unui surghiun fără sfârşit. Regele Franţei îi dă o pensie şi în 1635, la începutul perioadei franceze, îl găsim ambasador al Suediei la Curtea Franţei. Va lucra cu sârg la consolidarea alianţei franco-suedeze. În ciuda imensului succes al cărţii sale pe care Gustav-Adolf o purta cu el şi în campanie (între 1630 şi 1730 se tipăresc 46 de ediţii, din care 30 în latină), după zece ani de serviciu în slujba Suediei e întristat de lipsa aprecierii la care se aştepta, îşi dă demisia, pleacă în Olanda, dar corabia naufragiază. Grotius e salvat, dar se îmbolnăveşte şi moare cu trei ani înainte de pacea din Westfalia.

Deşi o parte din autori ţin să spună că dreptul internaţional *jus gentium* este creat sub pana dominicanului Francesco de Vittoria, urmat de Belli, Ayala, Pentilis sau Suarez, verdictul contemporanilor noştri e rezumat de juristul Lauterpacht: „Nu există temă majoră în dreptul internaţional care să nu fie prezentă în *De jure belli ac pacis*.”

Este dreptul internaţional laic, modern şi raţional, care va opune în mod constant primatului forţei puterea inegală a dreptului.

Capitolul 5
De la revoluția științifică la Lumini (1650-1800)

Prin Pacea de la Westfalia, istoria relațiilor internaționale și a diplomației intră într-un făgaș nou, în care va rămâne vreo patru secole. Anul 1648 este considerat anul de naștere al sistemului internațional. Dreptul internațional, cu numai 24 de ani mai în vârstă, este și el produsul aceluiași război de treizeci de ani. Grotius este antemergătorul conceptual al sistemului internațional.

Ca orice sistem, cel internațional este în primul rând o rețea compusă din puncte și linii. Punctele sunt statele, definite și ele printr-o organizare adecvată și care au autorități, legi, armate, bat monedă și strâng cetățenii sub drapele, după ce i-au impozitat. Nimeni nu spune ce formă politică are statul membru al rețelei: monarhie sau republică, dar regatele predomină în secolul XVII, urmate de ducate și principate. Liniile sunt indispensabile pentru ca mulțimea statelor să devină sistem. Ele reprezintă interacțiunea statelor, care nu este decât de două feluri: pașnică sau violentă. În categoria păcii intră toate schimburile economice, comerciale, mișcarea de fonduri, persoane, cooperările multiple, cum sunt cele deja dezvoltate de către savanți și de universități. A doua înseamnă război, care pentru o îndelungată perioadă devine mult mai puțin crud și devastator decât războiul de 30 de ani, mai convențional și uneori pur demonstrativ.

Liniile pașnice sunt întreținute de diplomați. Ei au statutul permanent născut în Renaștere și o poziție mult mai elevată, prin funcțiunea reprezentării de suverani la suverani, ceea ce le împrumută ceva din aura acestora de stăpâni de drept divin.

Alegem un interval impus de cronologia specifică a meseriei diplomatice. Evenimentul următor după 1650, după Westfalia, în ordinea inovatoare este Congresul de la Viena din 1815, care a urmat lui Napoleon. Dar până la acea dată trei revoluții importante zguduie structura nobiliară a statelor, trecând puterea păturii care deținea pârghiile de avans ale civilizației științifice, tehnice și economice, burgheziei. **Revoluția din Anglia** de la 1688 situează definitiv sediul de putere în Parlament, păstrând însă jilțul regal pentru simbol și arbitraj suprem; **Revoluția americană** instaurează în locul colonialiștilor englezi o republică constituțională eficientă și dinamică; **Revoluția franceză** înlocuiește definitiv în toate inscripțiile instituțiilor cuvântul „regal" prin termenul nou „național". Sistemul lansat este încă un sistem de state regale, dar treptat devine un sistem de state naționale, unul sub care este perpetuat și perfecționat însuși statul component.

Revoluția ideilor care pregătesc revoluțiile americană și franceză e precedată de un secol de idei cunoscut sub titlul de epocă a Luminilor, idei care pun baza științei politice și de guvernare. Această revoluție „culturală" are un considerabil efect asupra mentalității, atitudinii și limbajului diplomatic. Revoluția industrială, care își are începuturile înainte de 1800, își pune și ea o amprentă puternică asupra muncii diplomatice, dar după această dată, în secolul telegrafului și căilor ferate.

Evoluționiștii au susținut că natura nu face salturi. În schimb, în istoria societăților, oricâte acumulări invizibile s-ar produce, salturile sub formă de revoluții sunt frecvente (două-trei la fiecare secol), constituind adevărate fracturi între epoci, între modurile de gândire și de viață. Cele mari sunt internaționale și privesc toată familia umană. Diplomații le simt, le înțeleg, le discută. Înainte de Lumini, s-a produs revoluția științifică. E o mișcare uriașă de înnoire, cu ritm de fugă între 1600 și 1700. Ea furnizează energia pentru era Luminilor, de care e legată organic.

Din Renaștere se moștenise teoria heliocentrică, a lui Copernic, concepută pe la 1506 și redactată în *De revolutionibus orbium coelestium* în 1530, inacceptabilă pentru Biserică, ce lua ca bază afirmația biblică potrivit căreia soarele se învârte în jurul Pământului. Dar o dată cu descoperirea Americii și călătoriile lui Vasco da Gama, oamenii începuseră să aibă o altă viziune a sferei noastre planetare. În 1620 apare **Novum Organon**, cartea lui Bacon reprezentând pe coperta sa un vas ce trece cu pânzele desfășurate prin Coloanele lui Hercule și anunțând pasiunea noii epoci pentru explorarea Universului. La 1609 Kepler enunță legile sale conform cărora soarele fiind situat în focarul unei elipse, viteza unghiulară a planetei este invers proporțională cu distanța până la Soare, iar în 1619 adaugă o lege privind perioadele de rotație a planetelor.

Kepler era asistent al astronomului Tycho Brahe, protejat al împăratului Rudolf al II-lea, la Praga, ca şi Kepler, care era matematician imperial. Şi iată cum un împărat nefericit în politică intră prin Tablele Rudolfiene (1627) în ştiinţă, acestea conţinând toate coordonatele obiectelor cereşti măsurate de astronom, împreună cu mijlocul ce facilita calculul, logaritmii lui Napier şi Bürgi (1614-1620).

În acelaşi an cu apariţia legilor lui Kepler, Galileo inventează un telescop mult superior celui folosit de olandezi, iar în anul următor, 1610, descoperă patru sateliţi ai lui Jupiter, faptul că Venus are faze ca Luna, a cărei suprafaţă e dezvăluită contemporanilor, şi faptul că Soarele are pete.

Curţile şi diplomaţii lor sunt fascinaţi. Regii, prinţii şi episcopii (cel de la Oradea şi-a instalat unul) voiau să aibă telescoape şi observatoare proprii. Aşa cum Machiavelli fusese căutat de regi şi prinţi în secolul anterior deoarece cunoştea tratatul roman de construcţie a forturilor militare, iar Leonado da Vinci fusese preţuit nu numai pentru pictura sa, ci şi pentru inovaţiile sale tehnice şi hidraulice, un diplomat ce avea după 1600 o lentilă optică în buzunar valora cât zece ambasadori. Dar şi ideile lui Galileo circulă, nu numai lentilele sale. Ele sunt formulate cu grijă, pentru a nu deranja Biserica. Există o armonie subiacentă fenomenelor şi ea este de natură matematică, spunea el, Dumnezeu fiind supremul arhitect şi creator al acestei lumi armonioase. Legile naturii sunt scrise în limbaj matematic şi numai aşa pot fi citite. Pe măsură ce legile mecanicii sunt descoperite în acest secol, Dumnezeu este reprezentat analogic drept un ceasornicar suprem, care a pus mecanismele lumii în mişcare, fiind şi garantul universalităţii şi permanenţei lor. În 1604 Galileo formulează legea mişcării uniform accelerate (spaţiul parcurs în cădere este proporţional cu pătratul timpului) şi legile pendulului (durata oscilaţiei ce nu depinde de amplitudine şi de masă, ci de lungime, variind proporţional cu rădăcina ei pătrată), precum şi legile mişcării proiectilelor, ceea ce interesa artileria vremii. Este cealaltă latură a ştiinţei: pe lângă modelul matematic, se anunţa epoca ştiinţei experimentale.

Dar noile legi mecanice confirmau pe Copernic şi pe Kepler. Sfântul Oficiu decretase la 1616: „Ideea că Soarele e imobil în centrul Universului e nebună, filosofic falsă şi complet eretică, fiind contrară Scripturii Sfinte." De aceea, când la 1632 Galileo publică faimosul său *Dialog*, ce anunţă opinii contrare doctrinei aristotelice (în mod prudent atribuite unuia din cei doi participanţi la dialog), Inchiziţia îl convoacă, îl arestează, îl pedepseşte să recite şapte psalmi în fiecare săptămână timp de trei ani, îl pune să se dezică prin jurământ de erezie şi îi pune cartea la index. Descartes află, plin de teamă, şi întârzie publicarea unei cărţi. Stupizenia argumentelor contrare noilor descoperiri se vede în reacţia faţă de studiul petelor soarelui întreprins în Germania: „Nu poate fi opinie mai greşită decât aceea care impune o murdărie în Ochiul Lumii, pe care Dumnezeu l-a stabilit să fie un far al Universului." Alţi savanţi şi gânditori ai noii ere ştiinţifice îşi pierd viaţa. Giordano Bruno combate scolastica şi aristotelismul şi e ars pe rug la Roma. Servet, medic şi teolog, fusese deja ars la Geneva de către calvinişti în 1553.

Calendarul secolului XVII, considerat Marele Secol în domeniul construirii civilizaţiei, este, în ciuda obstacolelor, plin de noutăţi. Se înfiinţează academii şi se publică reviste ştiinţifice, nu mult după apariţia primelor ziare: Academia dei Lincei la Roma (1600), Cimento la Florenţa (1651), Royal Society la Londra (1662), Académie Royale des Sciences în Franţa (1666). Centrala poştală a comunicării între savanţi o făcea neobositul călugăr minorit Mersenne, legând pe toţi savanţii prin corespondenţă, de la Galileo la Hobbes. Robert Boyle (n. 1627) enunţă legi în fizica gazelor, lui Hook îi aparţine cea mai scurtă lege a elasticităţii în aceeaşi perioadă: (*tensio sic vis*: extinderea este proporţională cu forţa), Leeuwenhoeck (1632-1723) perfecţionează microscopul, urmat de anatomia microscopică, Torricelli inventează barometrul, Guericke explorează vidul, Denis Papin studiază presiunea vaporilor, alchimia păşeşte spre chimie prin Boyle şi olandezi, Harvey descoperă circulaţia sângelui: iată o succesiune de evenimente paralelă şi independentă de calendarul istoric al războaielor, pe care diplomatul o trăieşte intens, încercând să înţeleagă resorturile concomitente ale interacţiunii violente şi ale interacţiunii paşnice a oamenilor şi societăţilor.

Încoronarea secolului o face **Newton**, publicând la 1687 ***Philosophiae Principia***, urmate la 1704 de Tratatul său de optică. Principiile lui Newton aparţin numărului mic de opere care deschid drumuri pentru secole, cum sunt elementele lui Euclid sau *Originea speciilor* a lui Darwin. Instrumentul cu care a revoluţionat ştiinţa mecanicii a fost calculul infinitezimal sau „metoda fluxiunilor".

Poziția unui corp era dată de cunoașterea poziției și a forței la care e supus, derivata funcției drumului fiind chiar viteza deplasării. Tot ceea ce spusese Galileo se concentra în formule simple: accelerația era derivata a doua. Pentru corpurile cerești, o lege simplă, a atracției universale, exprima forța prin masele corpurilor și pătratul distanțelor dintre ele. Mecanica cerească era elaborată axiomatic („vreau să deduc fenomenele naturii printr-un fel de raționament pornit din principii mecanice") cu imense consecințe pentru astronomie (Halley a prezis prin calcul revenirea cometei ce-i poartă astăzi numele, iar mai târziu prezența unei planete necunoscute a fost demonstrată pe aceeași cale). Influența sa asupra filosofiei este considerabilă, iar Luminile trăiesc sub fascinația operei lui Newton.

Din nou ne izbim de cele două agende paralele ale istoriei: avansul frenetic al științei și practicarea încăpățânată a războaielor. Cum e posibil ca dispunând de minți capabile să dezlege misterele naturii și materiei, societățile să nu reușească să rezolve problemele de o complexitate mult mai redusă, cum ar fi soluționarea pe cale pașnică a unui conflict, fără să se scufunde periodic în abisul distrugerilor și morții? Întrebarea diplomatului nu e pur retorică. Gânditorii au preluat tema. Politica devine obiect atent de studiu, mai ales în secolul XVII. Hobbes (1588-1679), autorul *Leviathan*-ului, este pesimist (*homo homini lupus*); Locke (1632-1764), un empirist al politicii, inspiră pe Voltaire; Montesquieu (1689-1755) scrie *L'esprit des lois* și analizează grandoarea și decadența Imperiului Roman, cu lecții pentru contemporani, pentru ca mai apoi Kant să redacteze, la 1795, proiectul unei păci eterne.

Răspunsul nu-l vom obține după pacea de la Westfalia. Dar examinarea sistemului creat este subiect de reflecție. Statele sunt eliberate de învelișul superior imperial sau papal, dar nu dispun de structuri de garantare a păcii. Ele se dedau vechiului joc de rivalități, gustându-și suveranitatea pe care o încorporează în suveranii lor, iar ei își trăiesc rolul exacerbând autoritatea sub titlul absolutismului de drept divin, întărit de harul suprem prin naștere și moștenire, fără încuviințare papală. Este de remarcat că popoarele ce au trăit haosul războiului vor să aibă conducători puternici, mai autoritari decât ce întrevăzuți în scrierile lui Jean Bodin, un teoretician al monarhismului temperat, autorul cărții *Republica* (1576).

Franța, sub Regele Soare (Louis al XIV-lea sau Louis le Grand), care domnește între 1643 și 1715, ilustrează în mod patetic acest tip

de regim. Sub el, școala franceză devine dominantă în secolul XVII pe scena europeană. O diplomație își dă măsura când este pusă în slujba unei politici externe dinamice. Dar stilul ei are precursori. Francisc I, un rege al Renașterii ce-l convingea pe Leonardo da Vinci să vină la curtea sa, a anunțat trăsături persistente de eleganță, măreție și prestigiu în școala franceză. Francisc I ține diplomația pentru sine, nu înființează o vreme ambasade ca celelalte țări, are întâlniri la vârf, spectaculare, cu regele Angliei, din care nu iese nimic. Înghesuie ambasadori peste ambasadori în Elveția, de unde e interesat să angajeze trupe. Are cantonul Grizon soldați? Apare și ambasadorul francez să-i recruteze. În materie de inovații, se atribuie ligii de la Cognac ce lega Franța cu aproape toate statele din Italia în frunte cu Papa meritul de a fi practicat „balanța puterii", în care un grup de state se aliniază pentru limitarea puterilor ce pot deveni o amenințare, în speță Spania și împăratul. Când regele Angliei Henric al VIII-lea își părăsește soția, Ecaterina de Aragon, mătușa lui Carol al V-lea, Franța profită de breșa anglo-spaniolă și trimite ambasadori în Anglia. Dar ceea ce realmente prefigurează o trăsătură distinctă a diplomației franceze a fost dubla dispensare de criteriul solidarității religioase prin stabilirea de alianțe cu principii reformați ai Germaniei și cu sultanul necredincios. Lui Suleiman Magnificul, Francisc, aflat în închisoarea spaniolă, îi cere ajutor. Nu dispera, îi răspunde acesta, „zi și noapte calul meu e înșeuat și sabia e la brâu". După 1526 trimite ambasadori peste tot. După un tratat cu Poarta, în care se obține de la aceasta faimoasa extrateritorialitate, apare și rezidentul francez lângă singurul trimis european, acel venețian. Timp de trei veacuri, Franța va avea o preponderență comercială și culturală în Levant. Noua instituție este aceea a capitulațiilor, conform căreia cetățenii francezi nu sunt supuși legilor otomane, ci se află sub protecția consulilor.

După lungile lupte religioase care umbresc diplomația franceză, după 1600 o găsim în floare, dezvăluind toată moștenirea lăsată. În afară de inovațiile impetuosului Francisc I, această moștenire conține și experiența chibzuitului **Henri al IV-lea** (1589-1610). Ideile lui le găsim în scrierile lui Sully, ministrul care a administrat în mod remarcabil economia. În memoriile acestuia, intitulate *Principiile economiei statului*, scrie: „Să cauți să stabilești hotare potrivite pentru statul tău", iar în altă parte: „Să nu atragi ura și ostilitatea nepotolită prin proiecte care-ți depășesc puterile." De aici a fost

construită așa-zisa teorie a „hotarelor naturale". În cazul Franței, Pirineii erau un răspuns relativ clar pentru sud și pentru relațiile cu Spania. La vest Atlanticul, dar la est era oare Rinul? (Pentru Richelieu, în războiul de treizeci de ani, da). La nord situația se complica din cauza moștenirii burgunde și a celor șapte teritorii care vorbeau unele franceza, altele flamanda. Dacă Franța ar revendica tot ceea ce i-a aparținut vreodată, „ura și ostilitatea" vecinilor ar fi provocată, dar pericolul există pentru că, credea Sully, „din păcate, regii Franței au o vanitate care este mai periculoasă pentru Franța decât toată ura strămoșilor". Găsim la Henri al IV-lea practica veche în legăturile cu Poarta Otomană (la 1604 reunește privilegiile obținute în secolul anterior de Franța). Încearcă să obțină cu stăruință prietenia principilor protestanți germani. Suplețea școlii franceze e ilustrată de un exemplu. Un diplomat francez, pe vremea lui Henri al IV-lea, mediază în numele regelui francez pace între francezi și prințul de Orania, dar ambele părți nu acceptau din motive politice și de prestigiu termenul de „pace". Mediatorul a utilizat în locul „păcii" expresia „armistițiu de lungă durată", facilitând un acord care a dus la nașterea Țărilor de Jos.

Numele reținute în istoria Europei și a diplomației sunt ale cardinalilor Richelieu și Mazarin. **Richelieu** ajunge secretar de stat în 1616. Devenit prim-ministru în 1624, duce o politică de centralizare a autorității de stat, neutralizează marea nobilime și desființează partidul hughenot. Maria de Medici, protectoarea sa, înclina spre Habsburgi, ceea ce era împotriva strategiei lui Richelieu.

Richelieu introduce trei cuvinte care reprezintă busola diplomației sale: „raison d'état". Este condus exclusiv după acest criteriu. Dintr-o dată, factorul credinței în relațiile dintre state și-a pierdut rolul prioritar pe care i-l rezervase întregul sistem medieval, imperial sau bisericesc. Nu tu decizi războiul, ci Dumnezeu. *Bellum non tuum, sed Dei esse statuas*, rezuma un consilier imperial gândirea lui Ferdinand al II-lea. Filosofii sau diplomații puterii îl celebrează însă pe Richelieu. Mai ales că a spus în Testamentul său că „în materie de stat cine are puterea are și dreptul, iar cine este slab numai cu greutate încearcă să nu fie vinovat în ochii majorității lumii". Kissinger scrie că dacă „în evaluarea unui om de stat, atingerea scopurilor pe care și le-a propus este un test, Richelieu trebuie să fie reamintit ca una din cele mai influente figuri ale istoriei moderne". Performanțele sale în Războiul de treizeci de ani sunt desigur un exemplu.

Richelieu a reluat calea antispaniolă și antiaustriacă, ceea ce a presupus alianțe cu olandezii, cu protestanții din Germania, cu Bernard de Saxa și alăturarea determinantă pentru relansarea războiului de 30 de ani de Suedia, în 1835. Richelieu introduce o diplomație profesională caracterizată de continuitate și de obiective pe termen lung, eliberată de considerente ideologice, doctrinare sau sentimentale. Slujitorii ei sunt oameni de meserie. Franța are un Minister de Externe din 1626. Richelieu înțelege importanța de a avea o opinie publică favorabilă politicii sale. El utilizează pamfletul politic de popularizare și propagandă.

Mazarin, care preia titlul și rolul lui Richelieu, e chemat în Franța în 1639 și făcut cardinal în 1641. Un an mai târziu devine membru al Consiliului de Regență, la moartea lui Louis al XIII-lea și ca prim-ministru are frâiele puterii efective până în 1661. Sub Louis al XIV-lea, Regele Soare, care la 13 ani, în 1651, e proclamat major, Cancelaria regelui își dezvoltă tehnicile. Există în 1672 o școală de diplomație, premergătoare tuturor școlilor de înalți funcționari pe care Franța le-a cultivat mai mult ca orice altă țară.

Profesionalismul diplomației se consolida. Când regele primea un ambasador străin, i se pregătea „dosarul" problemelor, până la indicarea punctelor de interes și a celor ce trebuie evitate. **Camerele de reuniuni** sunt birouri de analiză a temeiurilor pentru obținerea de teritorii pe cale diplomatică, așa cum se întâmplă în anexarea Strasbourg-ului. Relațiile economice erau tratate în același spirit de Colbert, care vedea în diplomație o armă prețioasă pentru interesele comerciale din Levant, consulii de atunci raportând la Amiralitate ca și la Ministerul Finanțelor și Comerțului.

Iar în ce privește gradul de devotament al înalților diplomați este de amintit o întâmplare puțin obișnuită. Cunoscând înfrângeri din partea coaliției spaniole și austriece, francezii sunt nevoiți să ceară un armistițiu. Situația era prea grea pentru ambasadorul de la Haga, iar ministrul de externe francez Torey se oferă să îndeplinească misiunea, care fiind umilitoare îi va vătăma irecuperabil prestigiul personal. A rămas însă ca un caz de autosacrificiu impus de datorie.

În aceeași perioadă, franceza devine limba cancelariilor, limba diplomatică prin excelență. Ea rămâne pentru mult timp într-o poziție privilegiată. În România, până în 1924, telegramele ambasadorilor către propriul minister erau redactate în limba franceză.

Cu toată gloria pe care o emanau palatul de la Versailles, curtea regelui, înflorirea școlii clasice de literatură, a artelor și teatrului, bilanțul politic al Regelui Soare nu e prin nimic remarcabil. Două erori ne ajung ca să ne întrebăm dacă el a înțeles lecția lui Richelieu. Mazarin a știut-o și probabil că fiind tutorele regelui minor i-a inoculat-o. Dar murise în 1661 și n-a avut cine să-l sfătuiască mai departe. Întâi sunt războaiele purtate fără folos real. Primul este războiul cu Olanda (1667-1668), care obține Flandra, și produce coalizarea Olandei cu Suedia și Anglia. Războiul se reia între 1672 și 1679, Franța obține Franche-Comté, dar își atrage dușmănia generală. Războiul Ligii de la Augsburg se termină prin Pacea de la Ryswick (1697), iar războiul păgubitor de succesiune a Spaniei care ține treisprezece ani se termină în 1714. Într-adevăr, conceptul de „rațiune de stat" ar fi presupus o analiză rațională și o cântărire realistă a circumstanțelor și a șanselor de reușită, un calcul strâns de avantaje și costuri, pe care rostirea cuvântului magic *interes,* ușor confundabil cu o dorință sau o ambiție, nu e în măsură să le expliciteze. A doua împrejurare în care nu se regăsește „o rațiune de stat" veritabilă este anularea Edictului de la Nantes la 1685, de care cardinalii probabil nu s-ar fi atins, și care a produs în Franța un nou exod al hughenoților și o inamiciție crescută a vecinilor de la nord și est.

Dacă secolul XVII este acela al Franței, abia în cel următor concurența Angliei se face simțită din plin, ascensiunea ei fiind paralelă cu panta coborâtoare a Franței.

Insularitatea **Angliei** a adăugat fără îndoială câteva trăsături specifice în portretul său politic și diplomatic. Ideea că țara lor este „o piatră prețioasă montată într-o mare de argint" (Shakespeare) și distanța față de tumultuoasa scenă europeană i-au determinat pe englezi să cultive diferența specifică față de orice proiect unificator, de pildă alianțele, de pe continent. Războiul de 100 de ani, pornit și purtat pe teme dinastice și de control al teritoriilor normande și bretone (1337-1453), a marcat o invariantă istorică în relațiile de adversitate cu Franța. Treptat, ea înapoiază posesiunile pe care le deținea în Franța, ultimul trofeu fiind portul Calais, restituit în 1557. Până la 1600, Anglia se afla în urma Franței și economicește era depășită de Țările de Jos. „Nimic în existența timpurie a Britaniei nu lasă să se prevadă grandoarea pe care avea să o atingă." (Thomas Macaulay) Aproape axiomatic se adaugă la început, ca aliat secundar al dușmanilor și rivalilor Franței, în primul rând Spania. Dar o nouă vocație născută tot din insularitate, care-i inspiră vocația de putere dominantă a mărilor, aduce rivalitatea cu Spania de multe ori pe primul plan. Când **Invincibile Armada**, flota spaniolă a lui Filip al II-lea, este distrusă în 1588, sub regina Elisabeta I, statura Angliei crește în aceste două jocuri de putere, unul pe continentul european și altul în competiția pentru celelalte continente.

Deși în materie de legături diplomatice, ceremonial și protocol, Anglia adoptă cu întârziere normele rafinate ale diplomației franceze, cotitura o face la întretăiere de secole. Pe plan teoretic, la 1585 apare cartea lui Albertico Gentili, jurist italian stabilit în Anglia: ***De legationibus***. Este un tratat despre drepturile și îndatoririle ambasadorilor, pornit de la faptul că un ambasador spaniol, Mendoza, a participat la complotul în favoarea Mariei Stuart, terminat cu decapitarea acesteia de către regina Elisabeta. Mai multe lucrări apar după această dată în Anglia, conținând îndrumări pentru diplomați.

După Elisabeta, dinastia Tudorilor, atât de bogată în schimbări istorice (reforma, războaiele, literatura cu Shakespeare, știința cu Bacon), se vede confruntată cu dușmanii ei, Stuarții scoțieni. La 1603, Iacob I (James I) produce ca rege uniunea personală a Scoției și a Angliei. Unei tensiuni permanente religioase între regii catolici și Anglia reformată i se adaugă cearta între rege și Parlament. James I persecută pe puritani, care iau calea Americii, unde stabilesc colonii începând cu 1607. Nu departe de Washington, vizităm la Jamestown unul din primele lor forturi.

Carol I, un alt Stuart, domnește din 1625 fără să țină seama de Parlament, până în 1640. În acest an, conflictul izbucnește din plin, Parlamentul (care va fi numit „parlamentul cel lung", 1640-1653) și-a format trupe proprii, în care treptat se impune prin curaj și competență Cromwell. Războiul civil ține până în 1649, când Cromwell ia puterea și Carol I e decapitat. E primul rege al Europei care-și pierde capul în revoluție. Cromwell devine lord-protector al Republicii și o conduce debarasându-se și el de Parlament pe care îl înlocuiește cu un Consiliu restrâns. Moare în 1658. După 1660, Stuarții revin prin Carol al II-lea (până în 1685). Este cel care rupe tradiția și se aliază cu Louis al XIV-lea împotriva olandezilor. Și în sfârșit, timp de trei ani, Iacob al II-lea produce asemenea proteste

prin încercările de recatolicizare şi absolutismul său făţiş, încât la 1688 are loc „revoluţia glorioasă" şi în 1689 Parlamentul îşi afirmă supremaţia prin Bill of Rights. Într-adevăr, aproape în întregul secol se dezbate în Anglia, surd sau explicit, problema drepturilor şi libertăţilor, ca şi a bazelor unei societăţi emancipate, teoretic explorate de Hobbes şi Locke.

Regimul Stuarţilor a fost cunoscut pentru corupţia sa. Într-o zi, cineva a vrut să dezvăluie regelui secretul că spaniolii plăteau pe consilierii şi diplomaţii săi. Dar regele nu a arătat indignare, a râs, spunând că nu e rău ca aceştia să-şi irosească astfel banii, în loc să pregătească expediţii împotriva sa. La curtea lui James I, ambasadorul spaniol Gondomar reuşise să stabilească relaţii de amiciţie cu regele. Simţindu-se influent, Gondomar declanşase conflicte de precădere şi protocol, neadmiţând să fie trecut după ambasadorul francez, sau cerând să nu fie invitat cel olandez. Cu Gondomar, regele petrecea ore lungi de discuţii, de neconceput cu alţi ambasadori. Un subiect îi apropia: proiectul lui Gondomar ca regele să se căsătorească cu fata regelui Spaniei, ce trebuia să zădărnicească anumite alianţe nedorite ale Angliei pe continent. Ambasadorul îi şoptea cuvinte împotriva Parlamentului, îi stimula dorinţele autocratice şi îi mai şi lua hărţi şi documente secrete. Englezii nu se îngrijorau prea tare ştiind perfect ce comunică Gondomar la Madrid, fiindcă ambasadorul englez obţinea acolo depeşele lui şi le descifra.

Diplomaţia continentală a Angliei e legată de balanţa puterii. În zilele noastre, istoricii adepţi ai principiului etic vor să reinterpreteze folosirea acestui principiu de către marile puteri care l-au teoretizat şi aplicat, în special SUA şi Anglia, afirmând că ceea ce a contat în primul rând pentru ele a fost asistenţa ţărilor ameninţate şi oprimate de către o ţară mai puternică ce trebuia descurajată. Dar iată pe Henric al VIII-lea al Angliei care se lasă pictat ţinând într-o mână o balanţă în talgerele căreia se aflau Franţa şi Spania, iar în cealaltă o greutate ce urma să cadă de partea decisă de Anglia. Tot lui Henric al VIII-lea i se atribuie dictonul *cui adhereo praeest*, regula fiind ca cel pe care îl sprijini să poată avansa. Pe cardinalul Wolsey, un Richelieu al Angliei, îl caracteriza, după biograful său, acest principiu. Un autor din secolul XVII, William Camden, reda imaginea Angliei ca limbă a balanţei între Spania şi Franţa.

Din timpul lui William al III-lea din casa de Orania, începând după 1688, extinderea coloniilor devine tema esenţială a Angliei

iar alegerea aliaţilor de pe continent este cântărită şi în lumina avantajelor ce se obţineau pentru urmărirea obiectivului principal. Se urmărea astfel nu numai influenţarea unui joc de putere în defavoarea celui mai puternic, dar şi slăbirea unui concurent în lupta pentru colonii.

„Politică mobilă, chiar inconstantă prin esenţa ei şi care putea să pară perfidă, dar care reuşi de la început", scria André Maurois în *Istoria Angliei*. Să cităm mesajul reginei Ana către Parlament în 1712. Ea exprimă îngrijorarea că în războiul de succesiune al Spaniei (1701-1714), Franţa ar putea să-şi asigure dominaţia Spaniei şi a Americii Latine, iar prevenirea unei astfel de uniuni stătea la baza negocierilor cu Franţa. „Cu binecuvântarea lui Dumnezeu" ea dorea să instaureze un real echilibru de forţe în Europa.

După pacea care se încheie la Utrecht (1712) şi apoi Tratatul de la Rastadt, în Europa Franţa pierde teritorii faţă de Habsburgi, îşi retrage trupele din Lorena, în timp ce Anglia ia Gibraltarul, şi pe continentul american obţine teritorii controlate de francezi. Acest război se termină în favoarea Angliei, care îşi formează primul imperiu colonial: aproape întreaga Americă de Nord, insulele din Atlantic şi supremaţia în Indii. Până la războaiele napoleoniene şi Congresul de la Viena, Anglia îşi continuă o ascensiune constantă şi pacientă, iar după aceea preia rolul proeminent al dominaţiei în tot secolul XIX.

La întretăierea cu secolul XIX, aproape două decenii, până în 1806, figura principală a politicii externe a Angliei a fost William Pitt – fiul. Printr-o remarcabilă abilitate în exercitarea rolului de mediator, arbitru sau aliat, omul cu balanţa încearcă să izoleze Franţa, căutând o alianţă cu Rusia, să întărească Prusia, tot în detrimentul Franţei, să stârnească apoi pe turci şi pe suedezi împotriva Rusiei, să limiteze influenţa franceză în Olanda, să împace Prusia cu Austria pentru combaterea ideilor revoluţionare pe continent. Terenul alianţelor pentru stăvilirea lui Napoleon a fost pregătit de această strategie engleză tenace şi aproape prestidigitatoare.

Nu pot fi neglijate două note caracteristice derivate din politica externă colonialistă a Angliei. Prima este folosirea integrală a unei armate de diplomaţi liberi şi cu mijloace financiare mai mari, negustorii. În primele cuceriri coloniale, diplomaţii au fost surclasaţi de o tagmă paralelă de misionari. Fără ca ea să fie dizolvată, în fruntea deschizătorilor de drum stau acum comercianţii şi asociaţi-

ile special formate în acest scop, cum este Compania Engleză a Indiilor Orientale, fondată la 1600.

Intrarea **Rusiei** în politica mare a Europei se produce de la începutul secolului XVIII cu Petru cel Mare, autorul celei mai importante opere de modernizare a societății rusești, uluitoare ca amploare și rapiditate. Diplomația se constituise mai demult, căci Ivan al III-lea, cneazul Moscovei, care a unificat regatul și s-a eliberat complet de mongoli, stabilește relații diplomatice cu numeroase state europene și asiatice. A avut schimb de soli cu împăratul Germaniei. La 1561 s-a înființat un Departament al solilor. Multă atenție se dă ceremonialului prin care se urmărește întărirea prestigiului lui Ivan al IV-lea (cel Groaznic), devenit mare cneaz și țar (1547), care obține ieșirea la Baltică și începe cucerirea Siberiei. Un personaj cultivat, bun diplomat și abil strateg (suedezii îi spuneau „Richelieu al Rusiei") este la 1667 A.L. Ordin-Nașciokin, care consideră Departamentul ca „ochii întregii Rusii Mari", având menirea de „a lărgi statul în toate direcțiile, de a apăra onoarea lui în toate țările". Trimis într-o misiune care contrazicea vederile sale, se retrage la o mănăstire. Îl urmează un om de aceeași calibru, A.S. Matveev.

Numirea moldoveanului Nicolae Milescu la Departamentul solilor la 1671 aruncă lumină asupra dimensiunii regionale a diplomației și a solidarității ortodoxe în acea vreme. Țarul Alexei îi cere patriarhului de la Constantinopol să-i recomande pentru relațiile externe oameni instruiți și cunoscători de limbi străine. Patriarhul îi semnalează pe nefericitul moldovean, candidat la domnie, Milescu, care știa latina și greaca, era foarte cultivat și vizitase Europa (Stockholm, Berlin, Varșovia, Stettin, Paris) și studiase la școala grecească din Constantinopol. Este ca și cum în zilele noastre un prim-ministru ar cere specialiști de la Bruxelles. Nu se putea o recomandare mai potrivită. Călătoria în Occident o întreprinsese ca trimis al fostului domnitor Gheorghe Ștefan, care căuta aliați împotriva Porții și spera să-și redobândească scaunul. Cum s-ar fi putut împrieteni el cu un ambasador al Franței legat de mișcarea jansenistă de la Port Royal, dacă n-ar fi putut discuta cu el problema liberului arbitru și a predestinării și dacă cercurile intelectuale nu l-ar fi privit ca om de litere și filosof? În vârstă de 35 de ani, lucrează sub instrucțiunile lui Matveev și e profesor al fiului acestuia. E trimis cu o misiune specială la împăratul Chinei. Acesta nu era altul decât al treilea împărat din dinastia manciuriană Tsing (1662-1722). Ajunge după un an, în mai 1676, la Pekin, iar în iulie are loc primirea. Luni întregi, la voievozii de pe Naun, s-au purtat discuții protocolare, pentru a împăca obiceiuri și pretenții exorbitante ale gazdelor (îngenunchere, pași de fugă, schimb de daruri, numite de chinezi biruri etc.) cu demnitatea țarului. Misiunea e delicată: fricțiuni la frontiere, suspiciuni reciproce. Milescu e neînduplecat în materie de protocol; până și suita sa se disociază de poziția lui, iar el o ceartă. O audiență pe care și-ar fi dorit-o mulți diplomați în Europa: un han în jilț împărătesc în sala cu 300 de mandarini cu pene de păun. Trei lucrări voluminoase ale lui Milescu: *Jurnalul de călătorie*, *Raportul oficial* și *Descrierea Chinei* cuprind nu numai informații precise, hărți și sate, dar și pagini fascinante de observații și comentarii asupra unei lumi puțin cunoscute. Țarul murise și Matveev era în dizgrație. Milescu e acuzat de magie și abateri, dar sub noul țar Fedorov, când elevii săi devin influenți, e reabilitat. În 1695 Petru cel Mare îl folosește ca interpret în campania Azovului. Milescu moare la 1708.

Petru cel Mare trimite pe elevul lui Milescu, Matveev fiul, ca primul ambasador permanent al Rusiei în Olanda, țară în care Petru cel Mare își va crea vizitând-o imaginea prin care l-a cunoscut Europa: un țar pe cheiuri, conversând cu marinarii și făcând planuri pentru o flotă puternică. Diplomația dusă în timpul lui Petru cel Mare poartă pecetea personalității sale dinamice și inovatoare. La Constantiopol trimite ambasadori străluciți ca Ukraințev și P.A. Tolstoi. Se înconjoară de mari oameni de cultură. La 1711 primește la curtea sa, cu regim de extrateritorialitate, pe fostul domn al Moldovei, Dimitrie Cantemir, autor al *Istoriei Imperiului Otoman* și membru al academiei din Berlin, pe care-l numește consilier pentru reforma științei și educației și pentru afaceri orientale. Matveev e numit ambasador la Londra, unde se produce un incident diplomatic grav. E arestat pentru presupuse datorii neplătite. Englezii își dau seama de eroare, dar Matveev nu vrea să știe de scuze, de despăgubiri și de iahtul oferit de regină. Petru cel Mare cere condamnarea la moarte a celor care au adus jigniri Rusiei. Parlamentul britanic promulgă o lege a imunității diplomatice, prima de acest gen din legislația internă a vreunei țări.

Ecaterina a II-a perfecționează sistemul diplomatic al lui Petru cel Mare și ajutată de sfetnici și ambasadori ca Panin, Orlov și

Potemkin îi continuă strategia. Pe timpul ei se semnează pacea cea mai puțin negociată din istorie (patru ore) de la Kuciuk Kainargi (drumul spre Constantinopol devine deschis pentru armatele ruseşti), prin care se stabileşte principiul trecerii libere şi nestingherite a vaselor turceşti şi ruseşti la Marea Neagră.

Ecaterina a Rusiei (1762-1796) este o bună legătură între regimul absolutist al Europei şi noile curente de gândire cere preocupă societatea, căci ea împărtăşea aspirația tuturor suveranilor europeni de a deveni „suverani luminişti". La curtea țarinei întâlnim matematicieni ca elvețianul Euler şi enciclopedişti francezi ca Diderot. Întreține, ca şi Frederic al II-lea al Prusiei, corespondență cu Voltaire şi d'Alembert. Cu colecțiile ei dăruite lui Louis al XV-lea, acesta mărea Le Cabinet du Roi. După modelul Mariei Thereza, împărăteasa Austriei, reorganizează învățământul primar obligatoriu din Rusia în 1763. Conducea o revistă polemică. Toate capetele încoronate îşi scriau corespondența, chiar şi cea privată, în limba franceză, devenită limba oficială a Europei, încă din 1714, când Împăratul Austriei semnează pentru prima oară un tratat în limba franceză, la Rastadt, cu Louis al XIV-lea. Până şi turcii şi ruşii îşi scriau în franceză documentele. Trianonul de la Paris inspiră Ermitage-ul de la Petersburg. În 1772, despoții luminați nu ezită să decidă (Rusia, Prusia şi Austria) împărțirea Poloniei. Cu acest prilej au stabilit o coaliție triplă ce va combate Revoluția franceză, iar sub Napoleon va constitui nucleul Sfintei Alianțe. Faptul că aspira la titlul de suveran luminat, nu o va împiedica pe Ecaterina să reprime revoltele țăranilor aflați în condiții mizerabile. Oftând, îi spunea lui Diderot că e uşor pentru el să scrie pe hârtie, pe când ea trebuie să scrie pe pielea oamenilor. Ipocrizia era la ordinea zilei şi se reflecta şi în conduita diplomaților. Curierii sunt jefuiți, corespondența furată, intriga şi banii pătrunseseră în relațiile dintre state.

Limbajul pe care şi-l însuşeau „despoții luminați" era cel al curentului Luminilor. Acestea erau urmarea revoluției ştiințifice, care a continuat în secolul XVIII în toate domeniile, producând o fervoare rară în lumea aristocratică, dar şi în public. Dacă altădată atracția o constituiau telescoapele, acum moda era a experiențelor electrice şi a colecțiilor din domeniul ştiințelor naturii. După ce Descartes fusese filosoful european prin excelență prin a sa „Metodă" a ideilor simple şi clare, cercetătorii s-au grupat în jurul lui

Newton care inspira acum şi teoriile sociale şi politice. Dacă economia politică se conturase sub Regele Soare (teoria mercantilistă bazată pe agricultură şi intervenție statală este atribuită doctorului Quesnay, autorul influentului Tablou economic la 1758), sub Louis al XV-lea un alt ministru, Turgot, rezuma liberalismul enunțând faimosul *Laissez faire, laissez passer*. În 1776 apărea *Eseu asupra avuției națiunilor* al scoțianului Adam Smith, adevăratul părinte al liberalismului, care a acompaniat în secolul următor toate acțiunile emancipatoare ale Luminilor.

Enciclopedia Franceză a apărut în 1751, scoasă de D'Alembert şi Diderot şi având colaboratori pe Voltaire, Montesquieu şi Quesnay. Ei constituiau acel cerc al Luminilor, intrat în istorie sub numele de „filosofii" sau „enciclopediştii" secolului. Voltaire este pe departe cel mai popular dintre ei, cunoscut şi tradus în toate colțurile continentului, respectat pentru perseverenta sa luptă contra tiraniei, a despotismului, a intoleranței. Era anticlerical fără rezerve (*ecraser l'infame!*). Istoric, romancier, filosof, el este considerat un precursor al Revoluției. Enciclopediştii erau în majoritatea lor deişti, manifestând o formă blândă, generoasă şi optimistă a credinței în Ființa Supremă, în timp ce creştinismul lua forme populare ca mişcarea pietistă. Iezuiții, vârful de lance al extremismului catolic, erau izgoniți în secolul XVIII din țările Europei.

Ca şi revoluția ştiințifică, Luminile nu au cunoscut frontiere. Secolul Luminilor se mai numeşte şi *Aufklärung* (*Enlightenment* în engleză). Esența lui constă în primordialitatea rațiunii. Rădăcinile sale merg până la Reformă, dar Grotius, Spinoza şi Pufendorf (în domeniul juridic) sunt considerați precursori. Hume şi Locke sunt stâlpi. În Germania se numără Leibniz, Lessing, Mendelssohn, Herder, fără a mai numi pe iluştrii italieni şi spanioli şi numeroasele curente de emancipare prin cunoaştere şi cultură, cum ar fi Curentul Latinist din Transilvania.

Repercusiunile asupra relațiilor internaționale şi ale diplomației au fost considerabile. Diplomatul Luminilor se distinge prin enciclopedism şi prin încrederea în capacitatea raționamentului de a susține interacțiunea paşnică a popoarelor.

Dacă ar fi să alegem dintre diplomați un simbol al epocii, Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716) este unul din candidații cei mai potriviți, el putând reprezenta pentru secolul Luminilor ce a fost Machiavelli pentru Renaştere şi Grotius pentru secolul XVIII.

Polihistor, el e magistral ca matematician (calculul infinitezimal a cărui glorie o dispută cu Newton), în mecanică, în filosofie (teoria monadelor) şi în logică. Se ştie mai puţin că a fost diplomat. După studiile la Leipzig şi Iena, ajunge la Paris, unde vrea să-i prezinte lui Louis al XIV-lea proiectul unei expediţii antiotomane. Aici cunoaşte pe Arnauld de la Port Royal, pe Malebranche şi Huyghens. E angajat ca bibliotecar la ducele de Brunswick. Apoi a trăit la Hanovra, unde casa lui e reconstruită. Ceea ce-l face precursor al epocii noastre informatice au fost nu numai cuvintele *calculemus!* (să calculăm), dar şi visul creării unui limbaj simbolic al raţionamentului, o limbă universală, care să lege concepte şi nu cuvinte, idee care l-a făcut să studieze limba chineză. A pus ştiinţa în serviciul idealului de neîngrădită unitate mondială a umanităţii.

Capitolul 6
Imperii şi naţiuni

Putem împărţi istoria în secole, dar sunt necesare ajustări la capete. Secolul XIX, secolul modernităţii, atât de important pentru evoluţia diplomaţiei, începe oare la 1800 sau mai degrabă cu un deceniu în urmă, cu Revoluţia franceză? Se termină el înainte de 1900, cu o hartă a coloniilor contestată şi cu lupta pentru împărţirea lumii, sau merge până în ajunul Primului Război Mondial, care îi încheie socotelile? Pentru uzul analizei noastre, în care diplomaţia îşi defineşte rolul în funcţie de forma şi schimbările sistemului internaţional, îl putem începe cu cele două revoluţii ce anunţă o înnoire drastică: cea americană şi cea franceză, ambele constituite mental cu conceptele aceleiaşi filosofii a Luminilor şi înfăptuită de eroii aceloraşi straturi sociale.

Revoluţia americană începe, ca şi cea rusă de mai târziu, pe o corabie din rada portului Boston, unde baloturi de ceai supuse la taxe inadmisibile pentru colonişti sunt zvârlite în apă, de pe vasul ce pare azi vizitatorilor mic pentru rolul său istoric. Revoluţia aruncă peste bord o dată cu dominaţia britanică un sistem aristocratic de organizare şi introduce o constituţie şi instituţii ce se menţin până astăzi, aproape neschimbate. Nici o ţară nu şi-a aşezat o organizare politică pe enunţuri atât de generale şi succinte încât au constituit un cadru durabil, apt de o adaptare continuă.

Party-ul bostonian al ceaiului din 1773 a fost urmat de un război al coloniştilor conduşi de Washington împotriva armatelor englezeşti şi de un Congres reunit la Philadelphia cu doar 56 de delegaţi în 1774. Frontul politic se încheie mai repede: Constituţia este adoptată în 1776, dar luptele continuă până în 1781, când englezii capitulează.

Inegalitatea de forţe îi împinge pe americani la alianţe. Diplomaţia e una din primele lor preocupări. Franklin se afla la datorie la Paris şi atrăgea sprijinul Franţei. Nu era greu, ţinând seama de ostilitatea faţă de Anglia, cu care Franţa dusese cel puţin patru răz-

boaie (1689-1697, 1702-1715, 1744-1748, 1754-1769) pe teritoriul american pentru teritorii coloniale. În 1785, Jefferson devine pentru patru ani ministru la Paris, unde constată cu tristeţe că în saloanele ultimelor zile ale regalităţii el „era cel mai de jos şi obscur din întregul trib diplomatic". John Adams, viitorul preşedinte, e trimis ministru la Londra în acelaşi an. Trei părinţi fondatori ai SUA pun astfel şi bazele diplomaţiei americane.

Revoluţia americană este concomitentă cu războiul de independenţă, dar ea începe înainte de obţinerea victoriei finale prin elaborarea actelor fundamentele de către Congresul de la Philadelphia. S-ar părea că această adunare de fermieri tenaci şi religioşi care încă ezitau în alegerea limbii oficiale între engleză şi germană nu era la curent cu gândirea vremii şi în pas cu secolul Luminilor. Raţionamentul corect, claritatea ideilor ce se adăuga unui spirit practic, numeroasele referinţe la cultura antică, la scrierile filozofice şi juridice sunt însă impresionante. Rezultatul este şi el uimitor, exprimat într-o constituţie practic neschimbată până azi. În acest laborator s-au conturat tendinţele durabile ale politicii externe şi formarea curentelor de gândire caracterizate de o mare rezilienţă.

În primul rând, noul stat şi-a arătat repulsia faţă de toate caracteristicile sistemului european. Recurgerea la război, cucerirea de teritorii străine, posesiunea de colonii, utilizarea forţei, alianţele şi balanţa de putere, intervenţiile militare, toate erau condamnate în scrierile, dezbaterile şi documentele revoluţiei. O singură idee domina abordarea politicii externe: moralitatea de sorginte religioasă, care cuprindea frăţia oamenilor, salvarea lor de opresiune şi dominaţie, dreptul lor natural la libertate şi bunăstare. Dar nici solidaritatea cu cei ce luptă pentru drepturi inalienabile nu înfrângea principiul neintervenţiei sau cel al nerecurgerii la forţă. Peste tot unde flutură stindardul libertăţii şi independenţei, spunea patetic John Adams, va fi şi inima Americii, cu binecuvântarea şi rugăciunile ei. „Dar ea nu va merge în ţări străine, în căutarea unor monştri ce trebuie distruşi."

Treptat însă, principiile iniţiale au fost puse la încercări şi au suferit amendări. Astfel Franţa era o aliată a Americii prin forţa împrejurărilor, ca putere aflată în război cu duşmanul comun Anglia şi ca furnizoare de ajutor militar în arme şi soldaţi. Când mai târziu Jefferson vine în Franţa, se îndepărtează de sentimentele calde ale lui Franklin faţă de această ţară şi propune o distanţare egală a

Americii faţă de Franţa şi Anglia, care ar trebui să se macine între ele. Dispare gustul alianţei şi apare dilema echilibrului de putere. În linii mari nerecurgerea la forţă a fost iniţial respectată. Statele Unite ale Americii, care la independenţă nu ocupaseră decât un fragment minuscul din suprafaţa de astăzi, redus la o fâşie de pe coasta Atlanticului, s-au mărit fie prin cumpărarea de teritorii (Louisiana de la francezi şi Alaska de la ruşi), fie prin destrămarea Imperiului Spaniol şi în mod excepţional printr-un război cu Mexicul pentru Texas. Cucerirea „Vestului Sălbatic" s-a produs prin exterminarea indienilor. Este unul din paradoxurile acestor luptători pentru libertăţi, care erau în acelaşi timp, ca şi locuitorii Atenei, proprietari de sclavi. Tutela SUA asupra Americii Latine, ascunsă în doctrina Monroe, nu era în ochii autorilor decât o legitimă scoatere a continentului sudic din aria bântuită de războaiele şi dominaţia europenilor colonialişti şi imperialişti.

Până la Revoluţia americană, diplomatul este flancat pretutindeni de nobil, preot şi soldat, iar deasupra lui stă o autoritate predominant aristocratică. În America nu exista aristocraţie, titlurile nobiliare revenind doar administratorilor englezi. Deci după revoluţie nobilul dispare cu desăvârşire. În ceea ce priveşte preotul, America jeffersoniană adoptă o soluţie magistrală: societatea rămâne religioasă, dar statul devine laic. Multiplicitatea bisericilor reformate şi a altor culte nu lăsa loc pentru dominaţie sau amestec în treburile statului, ci cerea doar respect şi toleranţă mutuală, împreună cu neîngrădita libertate de a alege şi practica o religie.

Întreg secolul următor, SUA respectă principiul neintervenţiei. La sfârşitul secolului însă, sub titlul eliberării popoarelor de sub jugul colonial, America se implică în dezmembrarea totală a Imperiului Spaniol. La 1898, cu preşedintele Theodore Roosevelt, apare o nouă tendinţă durabilă a Americii musculare, care în slujba ideilor nobile foloseşte forţa. Theodore Roosevelt câştigă alegerile din 1904 cu poza sa ostăşească, conducând în fruntea trupelor o şarjă de cavalerie pentru eliberarea Cubei de sub spanioli. La sfârşitul războiului, SUA moşteneşte în vederea emancipării ei o colonie (Filipinele) şi posesiuni care fac azi parte din ea (ca Puerto-Rico, Guam). Soldatul va ocupa de acum înainte un loc de frunte alături de diplomat şi uneori va ieşi în faţă.

În tradiţia diplomaţiei americane, Theodore Roosevelt este protagonistul şcolii realiste, de mânuire iscusită şi de aplicare a forţei

sau a amenințării cu forța. Ceea ce i-a permis să recurgă la echilibrul puterii și nu l-a împiedicat să fie mediator în încheierea războiului ruso-japonez la 1905, rol pentru care a primit Premiul Nobel pentru Pace.

Celălalt pol, al școlii liberale care dă predominanță colaborării, drepturilor omului și instituțiilor pașnice este președintele Woodrow Wilson, care a renunțat la neutralitatea Americii în Primul Război Mondial, s-a alăturat alianței franco-engleze și a contribuit la victoria acesteia. Pasiunea cu care W. Wilson s-a consacrat unei păci pe care o considera durabilă și creării Ligii Națiunilor l-a făcut și teoreticianul unui curent care a continuat să inspire politica americană sub Franklin D. Roosevelt în al doilea și la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial. Wilson însă nu a cules fructele ideilor sale, fiind înfrânt imediat după război de către republicani, care au refuzat intrarea Americii în Liga Națiunilor.

Până astăzi, Theodore Roosevelt și Woodrow Wilson sunt priviți drept personalitățile cele mai reprezentative pentru cele două curente care au rivalizat sau s-au împletit în diplomația americană. Henry Kissinger consideră în **Diplomația** că ele ne furnizează modelele cele mai pertinente pentru înțelegerea politicii americane. La începutul secolului XXI, ambele suferă schimbări esențiale. După evenimentele din septembrie 2001, apare o nouă versiune a administrației republicane constând din împletirea elementului etic din doctrina lui Wilson, având o puternică coloratură de morală religioasă (cu o tranșantă diviziune între bine și rău), cu elementul de putere de la realismul lui Theodore Roosevelt. În plus, noul colaj postmodernist aduce operei marilor constructori de instituții multilaterale (Wilson și F.D. Roosevelt) o esențială revizuire în sensul preferinței pentru unilateralism (cu care se recurge neîngrădit la utilizarea forței). Raționalismul ce lega pe realiști de liberali este pus în umbră, ca și un alt element comun inhibator al celor două curente: raportarea la un sistem de reguli universale. Cu toate acestea, dezbaterea nu este încheiată și reperele fixate încă de la Revoluția americană fondatoare sunt puncte de referință pentru înțelegerea diplomației americane.

Atât ca origini (Luminile), cât și ca actori sau obiective, **Revoluția franceză** seamănă cu cea americană. Ambele erau antinobiliare și antiregaliste, dar pentru americani atât regele cât și nobilii

erau englezii de peste ocean, în timp ce francezii aveau peste ei stratul gros și opresiv al nobililor pe care revoluționarii voiau să-i desființeze la propriu, recurgând la ghilotină într-o imensă izbucnire a mâniei populare. Ambele revoluții erau anticlericale și secularizante, dar în timp ce americanii aveau zeci de denominațiuni cu predicatori și nu cu preoți, francezii aveau o singură biserică instituționalizată și puternică. Metodele au fost deci diferite. Dar esența comună s-a manifestat în multe privințe. Se recurgea de o parte și de alta la un drept natural imprescriptibil. Dovadă sunt Declarațiile Drepturilor Omului. Revoluționarul american Tom Paine lucra la textul declarațiilor la Paris, unde se simțea acasă. Obiectivul unei republici laice, conduse după principii raționale de justiție și echitate, de o clasă populară și productivă, deparazitată de nobilime și cler, se regăsea în ambele locuri. Și Statele Unite și Franța întrețineau visul unei lumi pașnice. Războiul, cuceririle și dominația erau puse pe seama regimurilor criminale apuse. Dar realitățile externe le impuneau din nou recursul la arme: SUA pentru a alunga pe coloniști, Franța pentru a respinge o mult mai periculoasă coaliție formată în Europa pentru restaurarea regalității. În ciuda inferiorității, ca și americanii, francezii au victorii militare. La Valmy (1792), luptătorii improvizați cu haine civile și arme de ocazie înving coaliția, inspirând pe Goethe: „Am fost și eu acolo."

În desfășurarea revoluției, până la teroare, două curente își dispun puterea: girondinii moderați și iacobinii inflexibili. Mai târziu, conflictul izbucnește între Danton, care cere încetarea terorii și Robespierre, care o ațâță. Mai mult interes pentru diplomație găsim la Danton, însărcinat și cu apărarea externă. La 1793, Danton își pierde capul, acuzat de trădare și de înfrângeri. La *9 Thermidor an II* (zilele 9 și 10 iulie 1794 după calendarul revoluționar), Robespierre pierde puterea, este ghilotinat și revoluția intră într-o fază nouă o dată cu Directoratul (1795-1799). Fervoarea revoluției e încorporată acum în expediții străine împotriva Angliei (campania din Egipt), împotriva Austriei (campania din Italia), ceea ce saltă prioritatea militară și rolul armatei, din sânul căreia se ridică un tânăr căpitan de artilerie, **Napoleon**. Tot sub Directorat apare un personaj ilustru al diplomației, **Talleyrand**, care s-a ocupat de refacerea instituțiilor diplomatice și de formarea personalului. Prin desființarea Directoratului în lovitura din *Brumar*, Napoleon preia puterea și menține pe Talleyrand ministru de externe. Împotriva

Franței se formează în 1798 a doua coaliție numărând Anglia, Austria, Rusia și Turcia, ultima speriată de prezența francezilor în Egipt. Sub Directorat se produsese un act de nesocotire feroce a regulilor imunității, când austriecii ucid pe trimișii francezi la Congresul de la Rastadt, ce întrunea diplomați pentru a dezbate frontierele Sfântului Imperiu German.

Revoluția franceză a fost un seism politic de mari proporții pentru lumea europeană. Cu toate rezervele și dezaprobarea pentru excesele ei sângeroase și extremismul iacobin, ea a rămas un punct de inflexiune în istorie, prin lovitura dată sistemului absolutist. La serbarea bicentenarului ei, în 1989, evaluarea s-a făcut cu mai puțină patimă și cu mai multă nuanță ca oricând. Pentru diplomați a fost și este un pretext continuu de reflecție. Diplomatul este, prin obligație, un analist al stării de lucruri într-o țară străină. Aproape toate caracteristicile sunt sau măsurabile, sau vizibile. Face excepție o trăsătură vitală a societăților: capacitatea lor de a gestiona schimbarea. Puține subiecte pot fi urmărite mai atent de un diplomat. Puține teme au o putere predictivă mai mare ca aceea a adaptabilității. Când se introduce conservatorismul sau inflexibilitatea, pericolul schimbării violente iese la iveală. E o lege eternă. Câte din regimurile existente la începutul acestui secol XXI nu sunt susceptibile de răsturnări violente? Pentru observatorii obiectivi, revoluțiile sunt produsul inevitabil al celor ce le vor cădea victimă. Ele sunt implozii de sistem, rezultat fatidic al mișcărilor tectonice în societate, și nu explozii montate din exterior. În cazul Revoluției franceze, undele seismului au fost propagate de războaiele napoleoniene, chiar dacă ele exprimau aspirația de grandoare a unui nou împărat.

Sub Bonaparte începe un nesfârșit dans al alianțelor și coalițiilor punctate de magistralele lui lovituri militare. Diplomația lui consfințește rezultatele victoriilor obținute și pregătește schema celei viitoare. Iată o succintă și elocventă cronologie. Napoleon trece Alpii, coboară în Italia și zdrobește pe austrieci la **Marengo** în 1800. Pace cu austriecii la Luneville (1801). Pace cu rușii și convenție secretă (1801). Pace cu turcii (1801). Pace cu englezii la Amiens (1802). Napoleon împărat (1804) și rege al Italiei (1805). Alianța anglo-rusă și a treia coaliție cu Austria, Suedia, Danemarca. Înțelegerea cu turcii, pact cu rușii. Victoria împotriva Austriei la **Ulm**. Intrarea în Viena. Victoria de la **Austerlitz** împotriva trupelor ruso-austriece (1805). Tratat franco-prusian. Ocuparea Veneției, Istriei, Dalmației, sfârșitul dominației austriece în Germania. 16 state germane formează Confederația Rinului sub protecția lui Napoleon. Turcii îl numesc pe Napoleon „Padișah al Franței, aliatul cel mai vechi" (1806). A patra coaliție: Anglia, Rusia, Prusia. Victoria de la **Iena** împotriva Prusiei, intrarea în Berlin. Victorie împotriva rușilor la **Friedland.** Summit franco-rus la Tilsit (1807). Răscoala din Spania (1808). Victoria împotriva Austriei, **Wagram** (1809). Tratat la Schönbrunn. Punct culminant al cuceririlor europene (1810). Căsătorie cu fiica Împăratului Austriei. Faza finală. Cearta pentru Polonia cu rușii. Invadarea Rusiei (1812); înfrângerea. A șasea coaliție: Anglia, Rusia, Prusia, Austria. Bătălia națiunilor la Leipzig. Înfrângerea lui Napoleon și Pacea de la Paris (1814).

Ce vede un diplomat în acea epocă? Completa subordonare a diplomației față de război și cucerirea armată. În teritoriile subordonate de la Baltică la Mediterană nu erau ambasadori, ci administratori prinți și protectori. Diplomația se făcea la vârf și în cancelarii. Diplomația se confunda cu politica externă și era personificată de ministru. Napoleon continua să elibereze „republici surori" (inclusiv Elveția), ocrotindu-le de monarhii lacomi, pe care îi lovea. Dar ei reveneau mereu în șase coaliții antifranceze incisive, timp de aproape două decenii. În jocul acesta, Napoleon a sfârșit prin a-și pune coroana imperială și a-și face frații regi: Joseph în Spania, Louis în Olanda, Jérôme în Westfalia.

În diplomația sa, Napoleon practică un stil brutal, jignitor și amenințător. Talleyrand este totdeauna politicos și rafinat. El știe să desfacă repede coalițiile când victoriile o permit și să împiedice ca atunci când ele se refac să devină durabile. Puțini diplomați au reușit să convertească contradicțiile de interese ale dușmanilor în folosul Franței ca el.

Când la 1807 Napoleon îl îndepărtează din post, Talleyrand, care intuise intrarea împăratului pe panta coborâtoare (faimosul său dicton „începutul sfârșitului"), își oferă serviciile de consultant secret împăratului Rusiei. Ce să ne mire mai mult la acest personaj: lipsa de loialitate, venalitatea, cameleonismul sau capacitatea imensă de a supraviețui în tumult și de a servi în continuare și sub alți stăpâni interesele Franței? Când Ludovic al XVIII-lea revine din exil după căderea lui Napoleon, într-o conversație cu Talleyrand îi reproșează acestuia că a trădat pe toți pe care i-a servit: biserica ca

episcop, regalitatea, revoluția, pe Napoleon. Într-adevăr, lumea vorbește, a răspuns Talleyrand. „Eu am observat doar că am adus ghinion celor care m-au neglijat." A devenit ministru de externe sub Bourbonul restaurat și a fost un personaj cheie al celui mai important eveniment al epocii postnapoleoniene: Congresul de la Viena. Prin acest Congres, diplomația deschide o nouă pagină în istoria ei: **Diplomația multilaterală**, ce va fi reluată cu zel doar de viitorul secol.

Congresul de la Viena începe în toamna anului 1814. Era o reuniune triumfală de nivel înalt a puterilor ce au scăpat de dușmanul lor comun, Napoleon, și care vroiau acum să redistribuie moștenirea lui, întronând o nouă ordine. Balurile și serbările s-au succedat fără încetare. „Congresul dansează" se spunea în epocă. Dar sub exuberanța sa victorioasă existau interese diferite, animozități și suspiciuni. În centrul atenției stătea Metternich, cancelarul austriac și șeful diplomației austriece, ajutat de consilierul său Gentz. Un diplomat versat el însuși, Metternich era privit cu neîncredere de Alexandru I, țarul Rusiei, care îl considera intrigant și mincinos. Țarul știa că sub căldura declarațiilor reciproce, Anglia, Austria și Franța îi pândesc fiecare gest, suspectându-l că vrea să se așeze în fruntea alianței. Ceea ce era perfect adevărat. Anglia era reprezentată de lordul Castlereagh, ministrul de externe. Nici acesta nu era în ochii țarului un om de încredere, dar mai puțin odios decât Metternich, era pentru Alexandru „un pedant rece".

Metternich dorea să fie dirijorul acestui cor, dar partitura era scrisă de fapt de Talleyrand. El intră în scenă cerând schimbări de procedură. De ce doar patru puteri convocatoare, când au fost opt semnatari ai acordului de la Paris? Să fie invitate și Spania, Portugalia și Suedia. De ce în proiectul de protocol scrie „aliații", ceea ce excludea Franța? După gălăgia făcută a fost cooptat în comitetul restrâns de conducere. Talleyrand a identificat mărul discordiei: intenția țarului de a păstra controlul asupra Ducatului de Varșovia, pe care-l ocupase de la retragerea lui Napoleon. Talleyrand lansează „principiul legitimității", conform căruia nimeni nu avea dreptul să anexeze teritorii pe care nu le poseda înainte de 1792. Ascunzându-se după un principiu de justiție invocat de cei prezenți împotriva lui Napoleon în anii cuceririlor sale, Talleyrand apăra acum integritatea Franței și limita aspirațiile de expansiune ale celorlalți.

Ceea ce erau pentru Talleyrand șanse de discordie, pentru Metternich erau riscuri de eșuare a Congresului. Analiza lui nu era mai puțin realistă și profundă. Cel mai bine se înțelegea cu Castlereagh, ambii suspicioși la intrigile lui Talleyrand, dar mai ales la schema de interese a lui Alexandru. Acesta se simțea bine în rolul central. Cine învinsese pe Napoleon? Ținea morțiș să intre triumfal cu trupele rusești în Paris (de la care a rămas cuvântul Bistro pentru cafenele), ca răspuns la prezența lui Napoleon la Moscova. Contra Ducatului Varșovian voia să acorde Saxonia, acuzată de colaboraționism cu Bonaparte, Prusiei. Nici rușii la Varșovia, nici prusacii la Dresda nu conveneau lui Metternich. Austria nu se simțea bine între o Rusie și o Germanie puternice. Iar Castlereagh era consecvent obsesiei britanice de a limita accesul rușilor în Balcani, la Bosfor și la Mediterană. Cea mai mare putere navală a vremii, Anglia, judeca totul în lumina asigurării căilor de comunicație cu Orientul și India. Iar în Europa n-o interesa decât soarta țărilor maritime ca Spania, Portugalia și Olanda, pe care dorea să le protejeze împotriva lacomelor puteri terestre. Toate conflictele secolului XIX sunt prefigurate în negocierile de la Viena.

Este destinul diplomatului de a naviga printre stânci. Dar oricâtă energie era absorbită de târguielile teritoriale, rămânea loc și pentru o preocupare mai largă. Europa era sătulă de războaie și voia pace. Oricâte intrigi ar fi țesut Metternich, în competiție cu Talleyrand, găsim la el referințe aproape profetice la „interesul comun", la Europa ca o mare entitate unită de acest interes. Metternich se grăbește să facă pacea în 1813, când Napoleon nu era complet înfrânt. Îi face o vizită în iunie 1813, îi duce patru puncte ce rezumă pretențiile (medierea Austriei, conferința beligeranților la Praga, termen limită august, suspendarea operațiunilor militare), dar Napoleon refuză.

Dacă unea ceva pe membrii noii coaliții era frica de Napoleon și frica de revoluție. Dacă frica de Napoleon putea fi vindecată, rămânea teama față de repetarea modelului său. Iar în materie de revoluție, după 1789, toate marile puteri se știau vulnerabile.

Cuvântul preferat era **echilibru,** atât în vocabularul politic al lui Metternich, cât și al lui Castlereagh. Soluția a fost aceea a unui echilibru desemnat pe planșa lor. Franța revenea la frontierele ei normale, Pirineii și Rinul. Pierdea ceea ce adăugase prin Olanda, Hanovra, Piemont, Toscana și Roma, coasta dalmată și Carinthia.

Pierdea cordonul imens de state protejate: Confederația Rinului cu Westfalia, Saxonia și Bavaria, Elveția și nordul Italiei. Austria se rotunjea până la granița elvețiană cu Tirolul, se asigura de Lombardia, Veneția și Coasta Dalmată, Prusia se întregea cu Silezia (dar nu cu Saxonia) și Magdeburg, Polonia cobora până la Vistula.

Frica de revoluție a fost mai eficientă. Congresul a creat Sfânta Alianță care a durat trei decenii, fiind o probă remarcabilă de **stabilitate**, alt termen cheie al lui Metternich, care a vegheat la funcționarea alianței. O fortăreață conservatoare a controlat Europa, înăbușind toate încercările de revoltă sau liberalizare. Portretul ei robot de inamic era un tânăr studios, pletos, romantic, care visa la eliberarea națională, la regim constituțional, la emancipare socială și care nu putea fi decât un iacobin supraviețuitor sau un bonapartist deghizat. Acest tânăr a început să-și facă loc treptat în corpul diplomatic. La scurta Revoluție franceză a urmat o jumătate de secol de contrarevoluție instituționalizată. Revoluția din 1848 închide această paranteză istorică ce adusese nobilimea și clerul pe scenă, iar cealaltă jumătate va fi predominant laică și fără zăgazuri pentru energia înnoitoare a societății, reprezentată de tinerii militanți ai cauzelor naționale.

Capitolul 7
Modernitatea

Pentru a caracteriza secolul XIX prin cea mai importantă achiziție a sa, trebuie să părăsim terenul politic și militar și să descoperim procesul cel mai adânc și înnoitor constând în modernizarea societăților. El este fructul revoluției industriale care s-a produs în ajunul acestui secol în Anglia. Tranziția de la agrar la industrial nu a fost ușoară și a presupus adânci schimbări: universități humboldtiene, multă cercetare științifică, urbanizare, condiții sanitare îmbunătățite, producții mari și bogăție, uzine, transporturi și comunicații, oțel și chimie, circulația bunurilor și capitalului. Când se termină secolul există un sistem internațional mai semnificativ din punct de vedere comercial decât tot ce va cunoaște secolul următor, XX, cu toată globalizarea sa.

Un scriitor francez din acest secol XIX, Alphonse Daudet, îl numește „secolul stupid", etichetă mult citată. Nu este oare mai potrivit să-l numim **secolul ingenios**? Sau abil? Sau judicios? Diplomatul clasează secolele după numărul de războaie. Între puterile mari ale vremii, în secolul XVI au existat 26 de războaie; în secolul XVII, 14 războaie (sau 17, dacă luăm separat cele patru faze ale războiului de 30 de ani); în secolul XVIII, 10 și în secolul XIX, cel stupid, doar 6! În prag de nou secol XXI, lecțiile secolului XIX sunt analizate cu atenție și devin actuale.

După 1848 Europa se dotează cu noi state naționale, fruct al unor revoluții burgheze și democratice. Apar două state mari: Germania și Italia. Se constituie Belgia (1830). În nord, Norvegia se desprinde de Danemarca, dar rămâne atașată la Suedia până în 1905, în timp ce Finlanda, ducat autonom rus, devine republică independentă abia în 1919.

Toate imperiile (Anglia, Austria, Rusia) rămân în funcțiune până în secolul următor, supuse însă testului decisiv al modernizării. Toate construiesc căi ferate și se ocupă în mod primordial de

economie. Sunt remarcabile eforturile Austro-Ungariei de a avea o avansată administrație publică și de a face baroni pe comercianții de vază. Lista imperiilor crește cu Franța lui Napoleon al III-lea și cu Germania, unificată de mâna forte a Prusiei militariste. Modernizarea are ca precondiție îndepărtarea obstacolelor ce stau în fața spiritului de întreprindere, a libertății de gândire și a prevalenței legii, prin separarea bisericii de stat și prin abolirea privilegiilor. Imperiile secolului XIX sunt nobiliare doar la vârf, și acolo formal; ele sunt în fapt imperii burgheze. Între ele nu sunt, de regulă, războaie mari în acest secol. Foamea imperială de expansiune este potolită de cuceririle coloniale. Ele absorb toată energia disponibilă a marilor puteri. Chiar și imperiile lucrează cu motoare în doi timpi: conservatori și liberali. În Anglia reginei Victoria, conservatorul Disraeli o face pe regină împărăteasă peste imperiul colonial ce conținea India, iar liberalul Gladstone dă Angliei rolul de apărătoare a drepturilor populațiilor din Balcanul otoman.

În inima acestui secol dinamic, lung, încăpățânat, care pare plicticos unora, cu războaie puține, profund în materie de procese și slab la capitolul spectacularului stă un personaj neglijat: diplomatul. Politica externă se face în cancelarii și prim-miniștrii negociază (cel puțin lor li se atribuie arta și performanțele negocierii); pe scena politică internă, diplomatul este dat la o parte de revoluționarul romantic, în colonii stă în umbra guvernatorilor și administratorilor coborâți din metropolă, iar pe planul doctrinelor, ideologii scriu și el doar citește. În realitate, secolul acesta aduce un salt considerabil în apropierea și interacțiunea societăților, creează rețele demne de comunicare și deplasări umane, de capitaluri și bunuri. Telegrafia, căile ferate și vapoarele cu aburi au furnizat baza tehnică a acestor rețele. Prin funcția sa eminentă de îngrijitor al rețelelor societăților umane, reprezentate în acest secol în principal prin state, diplomatul a fost un actor copleșit de griji și sarcini. De aceea mărturia lui e prețioasă pentru desfășurarea evenimentelor și a proceselor istorice.

Pe scena lumii, actorii mari sunt cei moșteniți din secolul trecut. *Primus inter pares* este Anglia. Ea este puterea dominantă pentru mai bine de o sută de ani. Până la al Doilea Război Mondial, lira engleză era moneda de referință. O domnie lungă a reginei Victoria (1837-1901), împărăteasă după 1876, a dat numele de „epoca victoriană" unei perioade caracterizate de dezvoltarea până la apogeu a

puterii industriale, maritime și coloniale, dar și de un stil sobru și auster. Avantajul Angliei față de celelalte imperii era structura ei parlamentară consolidată, care dădea un rol crescut societății și asigura stabilitatea, în timp ce militarismul prusac, aristocrația habsburgică și țarismul cvasimistic sufocau energiile și inițiativa creatoare ale principalilor lor rivali. Un număr mai mare de oameni politici erau disponibili pentru pozițiile de frunte ale diplomației engleze, distingând stiluri diferite pe aceleași teme persistente. După William Pitt și Castlereagh, marele inamic al lui Napoleon de la Congresul de la Viena, urmează la cârma diplomației engleze Canning și lordul Palmerston. Acesta spunea că „opiniile sunt mai tari ca armatele" și îi sfătuia pe ambasadori să nu se implice în cazuri fără interes imediat. Lorzii Clarendon și Granville introduc și consolidează intrarea pe bază de concurs în cariera diplomatică (1856), sistem ce va fi perfectat după 1907, ca specialitate a faimosului Civil Service.

Felul neostentativ și abil, cu o masivă recurgere la diplomație, a caracterizat această hegemonie engleză a unui întreg secol și inspiră studii actuale cum ar fi lucrarea din 2002 *Două hegemonii* (Britania 1846-1914 și SUA 1941-2001).

O altă domnie îndelungată în Imperiul Austro-Ungar, cea a lui Franz-Iosef (1848-1916), rege al Ungariei după 1867, asigură o remarcabilă stabilitate și continuitate diplomației. După Metternich, alte figuri au ilustrat diplomația conservatoare austriacă, ca baronul Neumann sau contele Buol.

În cazul Franței, după Talleyrand, diplomația republicană înscrie numele și are în fruntea ei personaje din lumea istoriei, ca Guizot, și a literelor, ca Lamartine. După restabilirea imperiului sub Napoleon al III-lea, care conduce personal politica externă, numeroși diplomați se disting prin abilitatea cu care urmăreau desele schimbări de direcție ce țineau de stilul împăratului.

Rusia rămâne un actor principal pe plan european și global, după înfrângerea lui Napoleon și intrarea lui Alexandru I în Paris. Galeria rusă de diplomați cuprinde pe Orlov, ce se distinge la Congresul de la Paris, pe ambasadorii de sub Cancelarul Nesselrode și cuprinde pe la mijlocul secolului pe N.D. Kisseleff la Paris, Menșikov la Poartă, Brumov la Londra, Meyendorff la Viena, Budberg la Berlin. Diplomații ruși, la fel cu șirul de generali, cuprind numeroase nume străine.

Interesele strategice ale acestor puteri erau extrem de ușor de identificat. Anglia, putere maritimă și stăpână a mărilor, dorea controlul strâmtorilor, dar și linii terestre de acces, în special spre India.

Turcia deținea și una și alta, era deci esențială pentru Anglia care se temea ca moștenirea „omului bolnav" să nu revină Rusiei la Bosfor și în Orientul Mijlociu. Aceasta o făcea preocupată și de soarta Balcanilor.

Franța avea aspirații în Africa, dar altele mai importante în Europa, unde focarul de neliniște se afla pe Rin, la granița cu Germania, iar altele o îndemnau să-și întărească puterile în Mediterană, în Italia cu prioritate.

Rusia, cu o situație relativ stabilizată la granița ei vestică, avea două săgeți de înaintare: spre sud (Turcia) și în sud-est, în Asia Centrală. În plus, panslavismul pe care îl încuraja o desemna protectoarea popoarelor din Europa de Centru și Sud-Est.

Între aceste puteri existau interese opuse în câteva subiecte: Anglia versus Rusia, Franța versus Germania. Mai exista și preocuparea comună de a nu permite nici uneia să exercite o hegemonie absolută. Iar metoda cea mai bună de a împiedica hegemonia unuia era să cultivi inamiciția reciprocă a celorlalți și să-i ții ocupați cu tensiunile bilaterale. Era un teren propice unei coregrafii diplomatice, pași de doi și de trei, sau cvadriluri pentru facerea și desfacerea de alianțe.

Prima rupere a echilibrului se întâmplă în timpul **războiului Crimeei**, de la 1853-1856. Țarul Nicolae a declanșat o ofensivă diplomatică care a fost premergătoare războiului, propunând Angliei un partaj al moștenirii turcești, într-un moment nepotrivit și calculând greșit capacitatea celorlalte puteri de a i se opune. În special era nesocotită poziția franceză, implicată în protejarea tradițională a locurilor sfinte, rol în care se izbea de pretențiile rusești. Neașteptând rezultatele demersurilor sale și nedescurajat de neacceptarea ofertei de către Anglia, care mai menționa că nici Franța, nici Austria n-ar fi fericite de o asemenea înțelegere bilaterală, Menșikov, ambasadorul rus, prezintă un proiect de convenție ruso-turcă cu toate pretențiile categorice ale Rusiei, mai ales aceea de a fi protectorul supușilor ortodocși ai sultanului. Un episod interesant. Sesizând ezitări în Guvernul englez, ambasadorul Stratford-Canning trimite la Londra o copie a tratatului propus de ruși, cu o ușoară modificare: în expresia „dreptul de a face propuneri" guvernului turc, drept pretins de ruși, a scris „dreptul de a da ordine", ceea ce a produs o mare indignare la Londra. Competiția celor doi ambasadori, rus și englez, merge până la intrigi care duc la numiri succesive de către sultan a unui pașă favorabil Rusiei cu unul susținător al Angliei. Până la urmă, sultanul deschide războiul cu rușii, ce se desfășura intermitent de mai bine de două secole. Flota turcă e înfrântă la Sinope, ceea ce produce mobilizarea europenilor. Napoleon al III-lea consideră că onoarea Angliei și Franței sunt jignite și cere țarului să-și retragă trupele din Moldova și Țara Românească, ocupate cu puțin înainte de începerea războiului. Anglia și Franța înfrâng ezitarea Austriei și Prusiei; se formează o coaliție europeană antirusă, flota aliată debarcă în Crimeea, urmează celebra bătălie a Sevastopolului, care cade abia în 1856.

Conferința de la Paris din 1856 este importantă din multe privințe. Se curmă pretențiile unilaterale la moștenirea Imperiului Otoman. Cu aceasta, Rusia nu mai are de ce să fie pedepsită și ea reintră în jocul colectiv, datorită sprijinului ce i-l acordă tacit Franța. Cele cinci puteri, incluzând Rusia, devin protector colectiv al supușilor creștini ai Porții Otomane. Soarta Țărilor Românești devine o adevărată cheie a Conferinței, deoarece Franța nu voia ca Austria să fie compensată pentru meritul de a se fi alăturat alianței antiruse pe seama acestor țări. La Conferință apare Austria ca adevărat inamic al celorlalți, deoarece Franța voia să o alunge din Italia, iar Prusia din Germania. La Paris se înregistrează tensiunea la care se ridicau mișcările ce țintеau constituirea de noi state naționale pentru popoarele Europei, temă ce va cuprinde următoarele decenii. Alături de jocul schimbător de alianțe, apărea un proces istoric profund care nu mai viza distribuția de teritorii și influență între imperii, ci dezmembrarea lor în favoarea unor națiuni noi.

Îndată după Paris, Napoleon al III-lea sprijină fățiș Regatul Sardiniei și pe Cavour în lupta de eliberare împotriva Austriei, pretinzând Savoia și Nisa, ca o compensație a ajutorului dat. Războiul e câștigat de trupele franco-sardiniene în 1859 la Solferino. Neutralitatea Rusiei fusese câștigată. În 1861 apare o nouă țară: Regatul Italiei. Principatele Unite își fac apariția în 1859.

Cu tema creării statelor naționale apare nu numai o dimensiune nouă a diplomației exersată în culisele jocurilor de putere și a balanței între actorii principali, începând cu imperiile, ci și un profil nou de diplomat. El este intelectualul militant, adept al Luminilor și al dreptului natural sau fiu al romantismului protestatar. El creează

legături cu cei ce, asemenea lui, luptă pentru idealuri asemănătoare. Alege arena internațională ca teren de acțiune.

Scurta biografie a bihoreanului Gheorghe Pomuț este sugestivă pentru perioada aceasta. Românul ardelean face parte din mișcarea revoluționară a lui Kossuth Lajos la 1848, se înrolează în celebra armie de cămăşi roşii ale lui Garibaldi pe la 1860, iar după 1861 este căpitan în armata nordistă a lui Lincoln, unde avansează la grad de general. S-a distins în luptele decisive din războiul de secesiune, cum ar fi cucerirea Atlantei. A fost numit consul la Petersburg, unde revoluționarul devenit diplomat a murit. Un crucişător american în cel de al Doilea Război Mondial s-a numit Pomutz.

Generația paşoptistă a Țărilor Române este risipită prin capitalele străine, unde practică o diplomație *avant la lettre*, fără acreditare oficială, anticipând dezvoltări performante ale diplomației în secolul XIX. Tinerii români aflați în Occident sunt precursori ai bătăliei pentru opinia publică. Brătianu la Londra scrie la ziarul *Times* cu regularitate notițe despre Țările Române, la mijloc de veac. Ei vizitează personalitățile vremii, le dau albume cu gravuri şi informații despre țările lor. Nici o oportunitate nu e pierdută, inclusiv aceea a lojilor masonice.

Limbajul acestui diplomat al unei cauze naționale este format din alte concepte şi are alt stil decât diplomația imperială, care, în mare, nu este decât o translație modernizată a metodelor balanței predominante din secolele anterioare.

Unificarea Germaniei, al doilea eveniment care schimbă după apariția Italiei harta politică a Europei, se face după alt algoritm diplomatic decât cel italian. Mişcarea de jos în sus a societății este captată în Germania de zona puterii şi transformată într-o acțiune militară. Eroul său principal este Bismarck. El reuşeşte să îmbine războiul cu diplomația imperiilor, ajungând ca la sfârşitul procesului micul regat al Prusiei, prezent în arena europeană de la 1815, să devină un nou imperiu ce va juca un rol central pe continent.

Bismarck a practicat o diplomație de termen lung, cu o perfectă claritate a obiectivului urmărit perseverent, adaptând regulile balanței la aspirațiile sale. Mânuitorul clasic al balanței se afla în afara terenului european în cazul Angliei şi regulile aplicate de ea nu se potriveau pentru Prusia, care prin dimensiuni fusese pusă până atunci de alții pe cântar.

Bismarck a adaptat balanța la nevoile lui. A păstrat regula lui Canning: să nu te angajezi pripit şi să aştepți. Dar în plus a avut

priceperea de a se oferi tuturor puterilor ca aliat posibil, convingându-le că are interese comune cu ele. Le folosea apoi, pentru a le părăsi imediat ce strategia sa de termen lung o impunea.

Germania era o ligă nestructurată şi diversă, patronată de Prusia şi Austria, aceasta din urmă conservatoare şi opusă mişcărilor democratice şi autonomiste. Dimpotrivă, Prusia a vrut să devină expresia acestor mişcări şi să debaraseze pe germani de supremația austriacă. Imperiul Habsburgic era deci principala sa țintă. Cum Franța avea acelaşi duşman, Bismarck a câştigat mai întâi neutralitatea Franței în conflictul său cu Austria şi succesiv pe cea a celorlalte puteri.

Neputând provoca Austria direct pe tema hegemoniei asupra Germaniei, Bismarck a creat un preludiu în care a avut Austria drept parteneră. A convins-o ca împreună să declare război Danemarcei pentru obținerea succesiunii la ducatele Schleswig-Holstein. Acestea, împreună cu Lauenburg, au trecut în posesiunea comună şi temporară a puterilor învingătoare. Dar neînțelegerea la împărțirea prăzii între Prusia şi Austria nu era un caz european şi deci Prusia a putut provoca un conflict cu Austria, după ce s-a asigurat de acordul Franței, căreia i-a promis compensații. Este faimoasa întâlnire între Bismarck şi Napoleon al III-lea la Biarritz. În 1866 Austria este învinsă la Sadova de Prusia, după ce aceasta se aliase şi cu Italia. Rezultatul: Austria a ieşit din Confederația Germană, ceea ce i-a permis lui Bismarck să continue urmărirea proiectului de unificare.

Primul pas a fost crearea Uniunii Germane de Nord (pe fluviul Main) având în capul ei pe regele Prusiei. Bismarck s-a opus furtunos regelui şi şefilor militari să folosească victoria pentru avantaje mai mari. Aceştia nu puteau înțelege „marele plan". Austria nu trebuia să rămână inamică, căci acum inamicul principal devenise Franța. Pretextul războiului cu Franța a fost împrumutat din recuzita ridicolă a secolului trecut: candidatura unui Hohenzollern la tronul Spaniei, pe care Napoleon nu o accepta. Deşi candidatura a fost retrasă, Bismarck a stârnit mândria franceză, publicând o telegramă din care, prin modificările lui, rezulta că un reprezentant francez fusese jignit de regele Prusiei. Napoleon al III-lea a declarat război, pe care l-a pierdut (bătălia de la Sedan) în 1870, o dată cu tronul. Thiers duce negocieri cu Bismarck şi pacea se încheie cu Tratatul preliminar de la Versailles, care cedează Alsacia şi o parte din Lorena Germaniei, iar după evenimentele Comunei de la Paris şi înăbuşirea ei pacea se definitivează la Frankfurt pe Main.

Încoronat la Versailles, în țara învinșilor, împărat al întregii Germanii, Wilhelm al II-lea completează lista imperiilor cu unul nou și agresiv. Sub ochii tuturor celorlalți apăruse un personaj care viza un loc special. Acest lucru s-a văzut în **pacea de la Berlin**, din 1878, care reglementa problemele deschise din criza orientală din 1875 având ca mediator suprem pe Bismarck. Conflictul făcea parte din seria vastului dosar al Omului bolnav și cuprinde războiul ruso-turc din 1877-1878, precedat de o impresionantă desfășurare diplomatică, pe fundalul mișcării de eliberare din Balcani. Începutul fusese dat de răscoala din Bosnia și Herțegovina în 1875. Atât Austria cât și Rusia voiau să sprijine răscoala, cerând turcilor prima reforme, iar a doua autonomie. Alianța celor trei împărați (Austria, Germania și Rusia) stabilită în 1872, care a reașezat caleidoscopul european, în urma evenimentelor din 1871, oferea platforma unei acțiuni comune, Bismarck voia cu orice preț să țină Rusia de partea sa, în perspectiva redeschiderii conflictului cu Franța, care aștepta să-și ia revanșa după înfrângere. Bismarck reușise ca în convenții bilaterale să obțină angajamentul atât al Austriei cât și al Rusiei de a oferi pe bază de reciprocitate 200 000 de soldați în cazul când Germania va fi atacată. La Berlin, în 1876, rușii și austriecii redactează un memorandum cu cereri față de Poartă. Încurajată de Anglia, lăsată în afara triunghiului, Poarta respinge memorandumul și după o nouă răscoală în Bulgaria (toată Europa vorbea despre măcelul celor 15 000 de bulgari), Serbia și Muntenegrul declară război Turciei. Care e miza protectorilor? Austria voia Bosnia, Rusia dorea Basarabia (dezlipită de Rusia în 1856), dar trebuia obținut și consimțământul celorlalte puteri. Memorandumul de la Berlin e urmat de nota lui Andrassy (Austro-Ungaria) și de o nouă întâlnire la Berlin la care vine Gorceakov (Rusia). În Asia Centrală, Rusia și Anglia erau în conflict pentru Afganistan; cu toate acestea, la Istanbul se întâlnește Ignatiev (Rusia) cu Salisbury (Anglia). Alexandru al II-lea se întâlnește cu Franz Iosef, Disraeli visează la un Constantinopol, oraș liber sub protecție engleză, ambasadorul german Schmeiniz merge la Gorceakov, baronul austriac Münch la Bismarck, o conferință se ține la Constantinopol și o convenție la Budapesta, încununată de protocolul celor șase puteri, ce va fi respins de Poartă. Calea războiului e liberă pentru Rusia.

Această schiță de mișcări și demersuri frenetice ilustrează faptul că pregătirea de către diplomație a unui război lua mai mult timp și eforturi decât războiul propriu-zis. Iar cele convenite aveau calitatea ambivalentă de a fi respectate după război sau de a genera realinieri și conflicte noi. În contrast, diplomația insurgenților are ecou doar în public, dar nu poate influența efectiv soarta teritoriilor ce fac obiectul tranzacțiilor imperiale.

Pacea de la San Stefano din martie 1878 este cea care proclamă suveranitatea României, Serbiei și Muntenegrului, dar produce o Bulgarie mare, întinsă până la Egee. Austria nu acceptă un stat slav mare în Balcani, iar Anglia vede în el un pas al Rusiei spre Constantinopol. Bismarck, care întreținea cu râvnă și folos disensiunile dintre celelalte puteri, s-a declarat „samsar cinstit", neformulând nici o pretenție, dar oferindu-și bunele oficii. La Berlin, în iunie 1878, se deschide Congresul cu Bismarck, Gorceakov, Beaconsfield (Disraeli), Andrassy plus delegații Franței și Italiei, Waddington și Corti. Congresul de la Viena murise, dar spiritul său de consens în problemele mari se menținea. Este una din explicațiile pentru care în secolul XIX după Napoleon n-au existat conflicte majore între marile puteri și o pledoarie pentru eficiența diplomației multilaterale dezvoltată în acest secol. Negocierile la Berlin sunt aspre, cu amenințări de ruptură și împăcări. Anglia obține Ciprul, iar Austria Bosnia și Herțegovina. O primă împărțire a teritoriului turcesc se produce. România pierde Basarabia și obține Dobrogea, o dată cu independența și suveranitatea deplină, sub o coroană a unui prinț german decis de Bismarck și de Napoleon al III-lea, înainte de căderea acestuia. Rușii acceptă o formulă favorabilă englezilor privind regimul mai restrâns al strâmtorilor, primind acceptarea pentru ocuparea unor teritorii în Asia Centrală: Batum, Kars și Ardahan.

Ne întâlnim astfel cu o nouă dimensiune, caracteristică prin intensitatea ei, a secolului XIX: ocuparea de **colonii**, care fiind un vast câmp de acțiune oferea fiecărei puteri posibilitatea expansiunii pe alte continente, fără să deranjeze pe celelalte. Era principala temă a politicii și a diplomației, care micșora interesul pentru teritoriile europene, în afară de cele din moștenirea Imperiului Otoman.

Expansiunea colonială a țărilor europene a fost de proporții grandioase. Un tabel publicat de Dimitrie Gusti din sursele vremii arată că înainte de primul război mondial teritoriile de pe alte continente intrate în jurisdicția lor erau până la 95 de ori mai mari decât teritoriul lor european în cazul Angliei, de peste 60 de ori în cazul Olandei, aproape de 3 ori (Italia), aproape de peste 6 ori (Germania), de 13 ori (Franța) și aproape de 23 de ori (Portugalia).

Anglia este în fruntea listei, regina mărilor, campioana comerțului mondial, posesoarea celui mai mare imperiu colonial. Iată datele evenimentelor care i-au asigurat coloniile, protectoratele sau controlul în secolul XIX: Gambia, 1807; Ghana (Coasta de Aur), 1874; Emiratele Golfului (Coasta Piraților), 1820; Afganistan, după războaiele din 1839-1842, 1878-1880; Bahrain, 1820; Hondurasul britanic (Belize), 1862; Cipru, 1878; Egipt (coprotectorat cu Franța, apoi canalul de Suez, inaugurat în 1869, principal acționar în 1875); Lagos (Nigeria), 1861; Rhodesia (Zimbabwe), 1891; Tanzania, 1890; Uganda, 1894; Yemen, 1882; Ceylon (Sri Lanka), 1802; India, după răscoala din 1857-1859, devine colonie a coroanei; Kuweit, 1899; Oman, 1891; Birmania (Myanmar), 1886; Noua Zeelandă, 1840; Colonia Capului, 1806 și după războiul anglo-bur cu Uniunea Sud-Africană: Comore în 1843, Bechuanaland (Botswana) în 1895.

Franța este a doua mare putere colonială, orientată în principal spre Africa și Asia de Sud-Est. Calendarul colonialismului francez în secolul XIX cuprinde: Coasta de Fildeș, 1893 și apoi în Africa Occidentală Franceză; Guineea, 1893; Dahomey (în Benin), 1904, în AOF; Volta Superioară (Burkina-Faso), 1896; Ciad, 1897, apoi Africa Ecuatorială Franceză (AEF); Africa Centrală, 1894-1897, apoi AEF; Congo (Brazaville), 1886; Gabon, 1839; Djibouti, 1862, în 1896: Coasta Franceză a Somaliilor; Senegal (interiorul în secolul XIX), apoi AOF; Mauritania, 1903; Mali (după 1880), apoi AOF; Alger, 1830; apoi Algeria; Maroc, lupta cu Anglia, Spania, Germania pentru protectorat se termină în 1912; Tunisia, 1881; Laos, 1893; Cambodgia, 1887, în Uniunea Indochineză; Vietnam, ocuparea treptată, 1858-1884 (tot în Indochina franceză, din 1888).

Cu mai puțini competitori europeni, **Rusia**, a treia putere colonială, își completează imensele posesiuni care o duc până la Vladivostok, 1858, în direcția Caucazului și a Asiei Centrale, încorporându-le ca teritorii proprii: Kazahstan, 1868; Kirghistan, 1876; Uzbekistan, între 1868 și 1876; Turkmenistan, între 1869 și 1885; Tadjikistan, 1868; Gruzia (Georgia), parțial între 1801 și 1810; Baku, 1813; apoi Azerbaidjan-ul de Nord, 1828; Armenia, Erevan și est, 1826-1828; Batumi, Kars și Ardahan, 1878; Daghestan, 1826-1828.

Sosită târziu la procesul de colonizare al secolului XIX, **Germania** imperială reușește totuși să se instaleze în Camerun în 1884 și începând cu 1899 să formeze Africa Germană de Est în jurul teritoriilor Burundi și Rwanda, iar pe coasta Atlanticului să formeze Africa Germană de Sud-Vest (Namibia). Regele Leopold al II-lea al **Belgiei** avea drept posesiune personală uriașul Congo (Zair), 1885. **Italia** se va instala mai târziu în Libia (1912) și Eritreea (1890), de unde încearcă să ocupe Etiopia, fără succes (1896), pentru a relua aventura sub Mussolini.

Olanda, Spania și Portugalia controlau în continuare colonii în Africa și Asia. Până la sfârșitul secolului a fost loc pentru toată lumea, dată fiind vastitatea prăzii.

În acest tablou două imperii ies din jocul istoric. Prima este Spania, care în războaiele de independență de la începutul secolului pierde întreaga Americă Latină (1810-1826), iar la sfârșitul lui uzul posesiunilor sale. În 1898, după răscoala din Cuba, pe care SUA voia să o cumpere de la spanioli, izbucnește războiul în urma căruia Spania cedează Porto-Rico, Guam și Filipinele Statelor Unite. Filipinele erau râvnite și de Germania, care nu s-a ales decât cu trei grupuri de insule în Pacific. Al doilea imperiu care dispărea într-o agonie lentă era cel otoman. Ca și Imperiul Spaniol, el nu a putut juca un rol major, fiind incapabil de a participa la procesul cheie al modernizării și al industrializării. Ambele au cunoscut o derivă lentă, roase de tradiționalism și marginalism.

În schimb, două apariții noi sunt de un dinamism și o vitalitate remarcabilă.

Prima nouă putere ce se afirmă sunt **Statele Unite**. Nici ele nu participă la jocurile politice ale secolului, datorită concentrării eforturilor pe consolidarea teritorială internă și a unui război civil extrem de sângeros, războiul de secesiune, încheiat în favoarea Nordului industrial și emancipat împotriva Sudului sclavagist și agricol. Când rănile sunt vindecate și statul consolidat, figuri ca Theodore Roosevelt anunță cu energie că prin forța economică, științifică și tehnică SUA sunt candidate la nucleul conducător al lumii. Theodore Roosevelt este citat mult și mai ales după 2000 pentru utilizarea unei maxime însușite de el („Vorbește încet și ține o bâtă mare: vei ajunge departe"), aplicată de el în politică: „Dacă națiunea americană va vorbi blând și totuși își va clădi și menține la vârf o flotă cu cea mai bună pregătire și perfect eficientă, doctrina Monroe va merge mai departe." Profesorul Joseph Nye citește astăzi dictonul lui Theodore Roosevelt astfel: „Să vorbești blând când porți un baston mare."

Apariția Japoniei nu este lentă ca a Americii, ci bruscă. În 2003 se împlinesc 150 de ani de când „vaporul negru" al comandorului american Matthew Perry somează cu lovituri de tun regimul șogunilor, care ținea captivă Japonia, să o deschidă pentru comerț. Sub o lozincă proprie care face distincția între cultură și civilizație: „Obiecte vestice, spirit japonez", Japonia a învățat repede lecția tehnologiei și a industriei, care putea s-o facă capabilă să producă vapoare de oțel. Și a făcut asta în scurt timp. Modernizarea societății care asimila tot ce era transferabil în civilizația europeană s-a produs în „pasul istoriei", care la ei numără patru decenii. Astfel că la 1904 ei înfruntă una din marile puteri, Rusia, și o înving în 1905. Lumea a fost uluită de această performanță. Un satirist american al vremii comenta astfel, pe la sfârșitul secolului XIX, evenimentele: „Problema este că atunci când Commander Perry a deschis ușa, nu noi am intrat, ci ei au ieșit." Observăm că tot patruzeci de ani au fost necesari proaspătului Imperiu German să încerce să detroneze Anglia din rolul ei de lider maritim al lumii printr-o flotă militară amenințătoare.

Din războiul cu Rusia, Japonia intră și ea, istoricește târziu, în rândul colonialiștilor, câștigând Taiwanul și protectoratul Coreei. Într-o carte recentă (*The Clash*, 1998) despre relațiile americano-japoneze, Walter LaFeber susține că interesul real al SUA în deschiderea Japoniei era să facă un pas spre piața uriașă a Chinei. SUA nu accepta planurile europene de a împărți China în zone proprii de influență. Aceste planuri s-au manifestat expres în 1900, când în timpul răscoalei boxerilor europenii au vrut să intervină sub pretextul ocrotirii cartierului ambasadelor de la Beijing. Englezii voiau să dea această misiune japonezilor, dar rușii și germanii s-au opus și până la urmă s-a acceptat ideea unor forțe internaționale conduse de un general german. Răscoala e înăbușită, iar rușii ocupă Manciuria, sământa litigiului cu Japonia. Aceasta era susținută de Anglia și SUA (acord japonezo-englez, 1902), numai pentru a bara calea Rusiei spre un avans unilateral în spațiul Chinei.

„Vapoarele negre" ale Japoniei au înfrânt flota rusă la Port Arthur. Ce argument mai poate fi adus în favoarea factorului decisiv al tehnologiei? Modernizarea Rusiei trena, anunțând ieșirea Imperiului Rus din jocul politicii globale, ceea ce se va produce o dată cu nu prea îndepărtatul prim război mondial.

Dincolo de competiția colonială, mult mai profund decât jocul rivalităților și balanței europene, avangarda țărilor bogate și puternice era absorbită într-un proces al modernizării, bazate pe industrie, iar aceasta la rândul ei era fructul noilor tehnologi productive, produs al avansului științei și cunoașterii. Secolul XIX este secolul științei în toate sensurile, abstracte, pure sau aplicate.

Este greu de făcut rezumatul marilor idei din matematici ilustrate de Gauss, Abel, Galois, Cauchy, Riemann: algebra și analiza se constituie în ramuri definitive. Fresnel și teoria ondulatorie a luminilor, pila lui Volta, electromagnetismul și telegraful electric, legile lui Ohm, chimia, termodinamica, conservarea energiei, compoziția materiei și tabloul lui Mendeleev, mecanica cerească a lui Laplace, teoriile lui Lamarck și apoi darwinismul, paleontologia ca și astrofizica, radioactivitatea, razele Roentgen sunt nu doar realizări izolate, ci deschideri de capitole ce vor fi continuate în secolul viitor, unde este greu să găsești un subiect străin de cercetarea secolului XIX.

Dar ceea ce schimbă portretul inovator al acestui secol XIX sunt **aburul** (Watt moare în 1819) și mașina cu aburi, care stau la baza flotelor moderne și a **căilor ferate**, urmate de **electricitate** și aplicațiile ei în telecomunicații, iluminat, transmiterea energiei. Ce simbol să dăm acestui secol: becul lui Edison, telegraful fără fir sau locomotiva? Ultima se naște la 1814. La 1830, pe linia Liverpool-Manchester, locomotiva lui Stephenson remorchează un tren de 12 tone cu viteza de 22 km/oră. După 1840, americanii întrec pe europeni cu 4.500 de km de cale ferată instalați, față de 3 500 ai Europei. Urmează o cursă infernală: după 1860, calea ferată ajunge la Dunăre. Iată-l pe Bismarck negociind cu Imperiul Otoman ca în schimbul unui împrumut financiar să obțină autorizația de a continua o cale ferată spre Bagdad, proiect ce ilustra politica sa nouă – *Drang nach Osten* –, spre groaza rușilor și mai ales a englezilor.

Diplomatul secolului XIX cunoaște o nouă specializare. În afara negocierilor dictate de jocul schimbător al alianțelor, de conferințele multilaterale, de pregătirea cuceririi coloniilor și apoi administrarea lor (cucerirea era mai ușoară decât gestiunea), el trebuia să fie familiarizat cu toate componentele procesului de modernizare industrială și cu toate operațiile aferente (obținerea de credite, acorduri, găsirea de parteneriate) care presupuneau demersuri, legături, tranzacții. Introducerea sa în acest capitol de cunoștințe îi va permite să înțeleagă mai bine, să cântărească și să promoveze locul și interesele țării sale în sistemul internațional.

Capitolul 8
Secolul XX

Dacă vom cere diplomatului să evalueze, din poziția sa privilegiată de observator, negociator și facilitator al relațiilor din sistemul internațional, secolul XIX, iată care ar fi bilanțul posibil. Grila diplomatului are câteva întrebări: 1. A fost predominant războiul sau pacea? Răspuns: după războaiele de scară mare ale lui Napoleon, războaiele sunt puține, scurte și cu victime reduse. 2. Ce mecanism a utilizat sistemul în acest scop? Răspuns: diplomația multilaterală, instituționalizată la 1815, rămâne până la sfârșit practica de bază a conduitei statelor. 3. Societatea umană a avansat? Răspuns: Enorm. Procesul modernizării și industrializării schimbă total viața oamenilor. Ei se urbanizează, se instruiesc în meserii noi, știința înflorește, apar școli peste tot. Electricitate, trenuri, canalizare și igienă. Este secolul avântului civilizației umane. De la revoluția agrară de acum 5-10 000 de ani nu s-a mai întâmplat nimic asemănător. Pentru state, constituții și legi. 4. A fost suferință inutilă? Răspuns: A existat. Tranziția a avut costuri sociale ridicate. Peste tot oameni săraci, persecutați, discriminați. Dar a fost desființată sclavia, ca și șerbia. Păturile sărace au suferit în metropole, ca și în coloniile îndepărtate. 5. Cum au evoluat culturile? Răspuns: Au înflorit în diversitatea și stilurile lor. Parte din sânul culturilor, religiile și ideologiile nu au înrâurit prea mult o gestiune laică, rece și faptică, ca în alte secole. Dar e un secol al marilor gânditori, scriitori și artiști.

Poate diplomatul să spună ceva despre el? Da, e o activitate solicitată, profesionalizată în raport cu trecutul, care cere o minte deschisă și curioasă, servită de o tehnică a relațiilor umane. El este meseriașul miilor de negocieri, acorduri, soluții pașnice. Nu este umbrit de nobil și de prelat, dar are un rival puternic în profesiunile ce fac uz de forță. El scapă de clase și dă de caste.

Acum, partea mai grea: ce a mers prost în moștenirea acestui secol și cum se termină el printr-un prim război mondial? Diplo-

matul poate sistematiza și aici observațiile sale: 1. Subita polarizare în alianțe rigide opuse. Sfârșitul multilateralismului. 2. Ascendența elicii războinice, a complexului militaro-industrial, expansionist, cu gândire politică slabă. Generalii au cuvântul, diplomații nu sunt ascultați. Un rudimentar Wilhelm al II-lea se debarasează de inteligentul Bismarck. 3. Saturația câmpului exterior de expansiune: nu mai erau colonii de cucerit. 4. Scleroză și trufie la vârf, rigiditate birocratică la mijloc, oboseală și decepție jos. 5. Sistemul fusese condus de imperii care avuseseră un timp priceperea acomodării reciproce și acceptaseră modernizarea, ai cărei arhitecți au subminat piramidele sociale desuete. Revoluții naționale și sociale la orizont. 6. Toate punctele de mai sus: sfârșitul multilateralismului, ascendența militarismului, calculul greșit conduc la lupta pentru hegemonie, exprimată prin cursa înarmărilor. *Primus inter pares*, Anglia exercitase hegemonia de fapt prin diplomație, prudență și grijă. Superioritatea ei navală nu era decât o bază de putere potențială, o coroană de fier pe care se așezau diamantele avantajelor economice și financiare.

A fost înțeles oare faptul că prin această derivă începe cursa morții? Da, dacă examinăm ce s-a întâmplat la 1889 și apoi la 1907, în reluare, când Nicolae al II-lea al Rusiei organizează ceea ce se numește azi **Conferințele de pace de la Haga**. Participă inițial 26 de țări și dezbat timp de două luni și jumătate o agendă al cărei scop fusese formulat de contele Muraviev, ministrul de externe al Rusiei: „o înțelegere ca pentru o perioadă fixă să nu crească efectivele militare și forțele navale", înghețare care se aplica și la bugetele militare. Conferința urma să examineze cum s-ar putea obține și reduceri. Limitarea armamentelor s-a izbit de opoziția totală și cinică a Germaniei. Totuși, Conferința a reușit să adopte trei convenții privind rezolvarea pașnică a disputelor, legile și obiceiurile războiului terestru și adaptarea războiului maritim la principiile unei Convenții adoptate în 1864 la Geneva.

Noua ediție a Conferinței are loc tot la Haga, în 1907, cu 44 de state. Timp de patru luni se încearcă în zadar să se abordeze limitarea cursei înarmărilor. În 14 domenii se fac progrese prin convenții noi: din nou rezolvarea pașnică a disputelor, limitarea forței în recuperarea datoriilor, începerea ostilităților, drepturile neutrilor, statutul navelor comerciale sau conversiunea lor în nave de război, mine marine, capturarea navelor, aruncarea bombelor din baloane

și altele. Dar cea mai importantă inovație a fost aceea a stabilirii unei Curți judiciare de arbitraj care să reglementeze relațiile între state. În programul următoarei ediții a Conferinței ar fi fost abordată problema războiului maritim.

Chiar dacă motivele Rusiei de a reuni conferința proveneau din dificultatea ei de a se menține în cursa înarmărilor, datorită stadiului ei mai înapoiat sau din lecțiile conflictului din extremul Orient, inițierea conferinței a fost un fapt remarcabil. Era în fond încercarea de a restaura multilateralismul cutumiar și de a-l fixa instituțional, încercare ce va fi reluată de două ori în secolul următor pe tema menținerii păcii, la sfârșitul fiecărui Război Mondial. Diplomația pierde șansa istorică de a stăvili la Haga un curs dezastruos spre conflicte mari, dar reține în dosare toate propunerile care s-au făcut acolo. Un element ce se manifestă la Haga, prezența neobișnuită a presei și a societății civile, în special a mișcării pentru pace ce devenise vocală, va reapărea în viitor cu recurență.

Renunțarea la multilateralism însemna distrugerea acelui mecanism care a asigurat secolului al XIX-lea o relativă pace. În ce consta el? Prima regulă dintr-un set informal și tacit recunoscut era căutarea consensului, consultarea celorlalți și respectarea opiniei prevalente. A doua regulă era neadmiterea încercării obținerii pe cale unilaterală de avantaje considerate de interes general. În raporturile cu Turcia, Rusia încearcă să acționeze pe cont propriu și este sancționată prin războiul Crimeei, iar în obiectivele privind China comite aceeași greșeală și e din nou pedepsită în războiul cu Japonia. A treia regulă era libertatea de asociere, bilaterală sau de grup, sub câte forme erau dorite, cu condiția să fie defensive și să asigure țările în cazul în care erau agresate. Jocul perpetuu ce angaja toate resorturile diplomatice avea ca rezultat descurajarea țărilor cu intenții agresive. Acest joc de securitate colectivă neinstituționalizat presupunea flexibilitatea alianțelor și schimbarea lor caleidoscopică, facerea și desfacerea lor continuă, fără urmă de reproș și de acuzație de „trădare". „Iubite vere – își scriau împărații când un acord era semnat cu un terț –, sunt sigur că înțelegi preocupările mele." De ce istoriografia neglijează caracterul „global" al epocii, vizibil în statisticile și varietatea comerțului, ca și în tranzacțiile financiare sau în eficiența sistemului în materie de pace? Pentru că nu are instituții formale, vizibile și sancționate legal, așa cum vrea curentul predominant juridic în secolul următor. Baza ei constă în înalta com-

petență a oamenilor politici și a diplomaților care au practicat multilateralismul.

Stricarea jocului multilateral s-a produs în etape. Prima alianță rigidă și durabilă a fost cea dintre Germania și Austria, care au uitat conflictul lor imediat după Congresul de la Berlin, din 1879. Tot în ciuda războaielor ce le despărțiseră cu puțin timp înainte, Italia se apropie de Austria datorită supărării ce i-a produs-o Franța luând Tunisia, la care tânjea. Așa se formează în 1882 **Tripla Alianță**, având ca nucleu dur blocul germano-austriac. De cealaltă parte, Rusia, jignită de refuzul unui împrumut german, oferit fără întârziere de Franța și grație reînnoirii tratatului celor trei împărați, face o apropiere de Franța, care (după căderea lui Bismarck din 1890) devine o convenție în 1892, se oficializează în 1893 și devine cunoscută ca **Înțelegerea** (Antanta) franco-rusă. Jocurile nu sunt încheiate. Piesele se mișcă. Italia semnează un acord cu Franța privind colaborarea în Mediterana, iar împărații Rusiei și Germaniei se vizitează reciproc. Acordurile Italiei cu Franța se dezvoltă în 1891 și în 1901 (privind Tripolitania). Blocul austro-german nu pare impresionat când Italia, încă membră a Triplei Alianțe, anunță că nu are nici un angajament de a ataca Franța. Bülow spune: „În căsătoriile fericite, soții nu se supără când soțiile valsează uneori cu câte un străin."

Germania îmbrățișase însă o politică agresivă îndreptată în toate direcțiile. Capitolele programului ei erau cunoscute sub numele *Mitteleuropa*, *Drang nach Osten*, *Kolonolialpolitik* și, obiectiv suprem, *Weltpolitik*, construit pe obsesia răsturnării Angliei de la supremația mondială ce o exercita. În 1891 se formează Uniunea pan-germană, care pe lângă expansiunea teritorială mai apăra și teza nefastă a superiorității germanilor asupra celorlalte popoare. Cancelarii ca Bülow și miniștri ca Tirpitz se lăsau contagiați de aceste idei. Dar Anglia nu ieșea încă din „splendida izolare".

Englezii se mai străduiau să atenueze diferendele cu Germania. Ei cooperează cu Germania în evenimentele din Extremul Orient, în timp ce întâmpină dificultăți cu Franța în coloniile africane. În 1898, expediția franceză pe Nilul superior cucerește localitatea Fachoda (Sudan), în timp ce regiunea era smulsă de englezi din mâna mahdiștilor. Cele două armate stau față în față cu o iminentă ciocnire prescrisă de legile militare, dar regulile diplomatice prevalează și orașul este dat trupelor englezului Kitchener. Fachoda a

rămas un simbol al riscurilor competiției coloniale, care și de această dată au fost soluționate pașnic. În Africa de Sud, englezii se izbeau de un alt competitor mai intransigent. Wilhelm al II-lea își arăta adevărata lui față vrând să consolideze poziția sa în Transvaalul cu minele sale de aur, râvnite și de compania lui Rhodes. Se formează o alianță a germanilor cu burii instigați împotriva englezilor și care vor provoca acestora o mare sfidare în războiul anglo-bur.

În China, multilateralismul mai funcționa pentru că puterile europene se mulțumiseră să obțină nu protectorate sau colonii, ci zone de influență asupra cărora se puseseră de acord. Dar în 1899, SUA înregistrează o victorie diplomatică prin doctrina „porților deschise”, conform căreia zonele nu puteau lua măsuri discriminatorii sau exclusive față de terți în materie de acces în porturi sau de taxe (Doctrina Hayes).

Punctele de conflict cu Germania rămâneau pentru Anglia: Africa și Orientul Mijlociu. Cu linia ferată spre Bagdad (Wilhelm al II-lea vizitează pe sultan în 1898) devenită în ochii opiniei publice engleze amenințarea drumului spre Indii, Anglia începe să vadă că încercările sale de a obține o acomodare cu interesele germane sunt zadarnice. Astfel că, după ce iau sfârșit crizele sângeroase ale răscoalei boxerilor și răscoalei burilor, se produce apropierea anglo-rusă, încurajată și de urcarea pe tron a lui Eduard al VII-lea, ale cărui simpatii erau diferite de ale mamei sale, regina Victoria (înclinată spre nepotul de la Berlin, mai mult decât spre vărul de la Petersburg).

Anglia face pași spre Rusia în 1902, iar în 1903 face schimb de vizite cu președintele Franței, cu care semnează în 1904 o Înțelegere (Antanta cordială). Este începutul unei alianțe, mărginită inițial la delimitarea zonelor în Africa (Egiptul la englezi, Marocul la francezi). În anii următori, Germania profită de nevoia de cărbuni pentru flota sa și obține un acord cu Rusia, în care se strecoară o clauză antibritanică. Prin sprijinirea revoltei marocane, obține realizarea unei conferințe neplăcute pentru Franța (Algesiras, 1906), prin care se recunoaște independența sultanului marocan și integritatea statului, precum și libertatea economică a celorlalte țări. Dar Înțelegerea rezistă subversiunii: în 1907, se semnează acordul anglo-rus, după tratativele de colaborare anglo-franceze din 1906. Fără să existe un tratat trilateral, acordul anglo-rus închide triunghiul coaliției între Franța, Anglia și Rusia, ce va fi numită **Tripla Înțelegere** sau Tripla Antantă. În paralel, procesul de bază neliniștitor și implacabil îl constituia cursa înarmărilor. În 1908, Anglia avea 12 cuirasate de tip nou (*dreadnought*) și, tot atunci, Germania lansează 4, având încă 8 în construcție. Cuirasatul este simbolul politicii globale urmărită de cel de-al doilea Reich.

În 1908 începe **criza balcanică**. Răscoala macedonenilor și alianța lor cu Junii Turci duce la acceptarea de către sultanul Abdul-Hamid a Constituției cu idei liberale. Bulgaria își declară independența, iar Austria suveranitatea asupra Bosniei, contrar Tratatului de la Berlin. Serbia se înarmează, rușii se pregătesc să o sprijine, dar ultimele rămășițe ale multilateralismului opresc criza balcanică, precum și pe cea de la Agadir, unde Franța și Germania continuă litigiul marocan.

Dar Balcanii continuă să fiarbă, după ce turcii ies slăbiți din anexarea Tripolitaniei la Italia în 1911. O alianță militară se stabilește între Bulgaria, Serbia și Grecia (1912), care declanșează ostilitățile cu Turcia, obținând succese și apropiindu-se de Constantinopol. Sârbii aspiră la Serbia Mare până la Adriatica, dar conferința de la Londra le barează drumul, prin crearea statului albanez condus de un principe german. Sârbii se orientează atunci spre Macedonia, sfidând pe greci și pe bulgari care tocmai își disputau Salonicul și astfel izbucnește al doilea război balcanic de distribuire a teritoriilor turcești cucerite. România intră în război, balanța se înclină în defavoarea bulgarilor, care sunt atacați până și de turci, care reiau Adrianopolul. Pacea de la București (1913) are ca temă lupta diplomatică între greci și bulgari pentru portul Cavalla, primii fiind susținuți de francezi și germani, iar ultimii de ruși și austrieci. Bulgaria pierzătoare se desprinde din blocul balcanic care anterior fusese de partea Antantei, în timp ce sârbii, grecii și românii își consolidează relațiile cu aceasta.

Asasinarea arhiducelui Franz Ferdinand la Sarajevo de către bosniaci cu arme sârbești este scânteia ce aprinde butoiul cu pulbere. Austria adresează Serbiei un ultimatum la 23 iunie 1914 cu condiții inacceptabile; totuși, aceasta acceptă unele clauze, iar pentru altele cere arbitrajul internațional. La 28 iulie, Austria declară război Serbiei, iar apoi într-o rapidă contagiune, la începutul lui

august Germania, Franța și Anglia se aflau în stare de război. Germania, încălcând legile neutralității, a invadat Belgia și Luxemburg. Planurile ei contau pe un război fulger: 33 de zile era timpul fixat pentru înfrângerea Franței.

Dar germanii au fost opriți, și un lung război de poziție, cu tranșee nesfârșite pe tot continentul, de la Atlantic la Dardanele, a început. Este cel mai mizerabil război din câte a avut Europa de la Războiul de 30 de ani. Neclar în privința obiectivelor, inițial restrânse (pedepsirea Serbiei), fanatic în lupta pentru hegemonie, urmărind interese himerice care treceau prin distrugerea totală a inamicului, extins la dimensiuni mondiale, trenând luni și ani în situații de relativ echilibru, încercând să distrugă resursele inamicului mai înainte ca cele proprii să fie epuizate, antrenând boli cu milioane de victime, războiul a fost o pagină rușinoasă în istoria omenirii care își serbase la 1900, în ajun de secol nou, strălucitele cuceriri științifice, tehnice și culturale. Soldații unor populații imature, hipnotizate și credule mergeau cu pieptul gol și baioneta la pușcă în fața mitralierelor nimicitoare. O literatură vastă a descris suferințele și absurditatea acestui război. Analiștii s-au străduit să lămurească cine l-a început și cine poartă vina, pentru a se trezi cu un maldăr de dovezi ale falimentului rațiunii. Citind cartea *Tunurile din August* a Barbarei Tuchman, președintele Kennedy a spus în cursul crizei rachetelor din Cuba (octombrie 1962) că n-ar vrea ca cineva să scrie vreodată o carte despre „Rachetele din Octombrie", atât de impresionat a fost de rolul erorii, accidentului și calculului greșit în declanșarea cataclismului provocat de om.

Nici una dintre părțile conflictului nu a prevăzut ce se va întâmpla. Puterea de anticipare a clicilor militare care au suprimat raționamentul și demersul diplomatic în acele zile a fost nulă. Locul reflecției era luat de automatismul convențiilor de asistență militară. Rusia a sărit în ajutorul Serbiei, iar Anglia în ajutorul Belgiei. Diplomații, revenindu-și din evenimentele rapide, au luat o foaie de hârtie și au calculat perspectivele unui război de lungă durată, anunțat de împotmolirea de pe Marna. Blocul puterilor centrale avea circa 120 de milioane de locuitori, iar de cealaltă parte Rusia, Anglia, Franța, Belgia (fără colonii) și Serbia aproape dublu. La divizii militare exista însă paritate, iar efectivele puterilor centrale erau mai bine echipate și instruite. Dar Anglia avea mările, porturile și posibilitățile de aprovizionare, precum și o forță economică considerabilă. Cine va câștiga cursa cea lungă? Diplomația a fost pusă la treabă: alianțele trebuia consolidate. Tripla Alianță suferise pierderi: România și Italia, care își dăduseră adeziunea, și-au anunțat neutralitatea și ulterior, în 1916, au trecut de partea Antantei, iar un an mai târziu au fost urmate de Grecia. Cu greu și cu mari promisiuni, Bulgaria și Turcia au umplut locul în Alianță, așa că acum coaliția se putea numi Qvadrupla Alianță. După 1916, s-a instaurat o anumită oboseală, datorită blocadei și epuizării resurselor, dar echilibrul uzurii se menținea. La Verdun, în 1916 (între februarie și decembrie), marea ofensivă germană este oprită: un milion de soldați francezi și germani și-au pierdut viața în lupte. Pe osuarul sinistru ce rezumă toată tragedia războiului tronează azi în vârful dealului o Academie de Pace Franco-Germană. Revoluția rusă destramă întregul front de răsărit al Antantei. Dar în același an, SUA aruncă în balanță forțele sale proaspete și decisive.

Aceeași diplomație de război mai avea de reparat desele neînțelegeri din interiorul fiecărei tabere. Dușmanul era comun, dar interesele erau diferite. Cei doi mari adversari în problema Constantinopolului, Rusia și Anglia, acum sunt aliați. Expediția engleză în Dardanele este pentru ruși o sfidare, dar diplomația engleză reușește să o liniștească pe cea rusă (Grey și Sazonov) prin promisiuni și apoi o notă oficială din 1915: Constantinopolul va fi al Rusiei în schimbul unor avantaje în Asia Centrală. Planurile engleze și franceze pentru împărțirea teritoriilor Turciei din Asia au fost amănunțit elaborate de Sikes-Picot (în Convenția cu aceste două nume în 1916). Anglia își rezerva Mesopotamia și Bagdadul, o parte din Arabia. Franța: Siria, Cilicia, părți din Armenia, Kurdistan și Mossul. Rusia: Trapezunt, Erzerum, Baiazet, Vana și Bitlis și o parte din Kurdistan, iar Italiei i s-au rezervat porțiuni din Anatolia. Au mai existat schimburi de note privind teritoriile ocupate între Franța și Rusia (înainte de revoluție). În sânul Alianței, interesele puteau fi satisfăcute mai ușor: direcțiile de expansiune ale Germaniei erau spre vest și spre nord-est, iar ale Austriei spre sud și sud-est, unde Bulgariei i se rezerva o poziție dominantă, iar Serbia era complet jertfită.

Aceste preocupări privind punctele geografice ce fac obiectul expansiunii din motive strategice, cine ce teritorii ale lumii controlează au dat naștere **geopoliticii**, o metodă de analiză care evidențiază importanța factorului geografic, incluzând resursele și potențialul economic pentru politica marilor puteri. După ce la 1890 ami-

ralul Mahan ridică la rang suprem controlul mărilor (strâmtori, mări, porturi), englezul Mackinder susține că stăpânirea părții continentale este vitală pentru atingerea hegemoniei (1919). După primul război mondial, geopolitica înflorește în Germania, dar joacă un rol important și în strategiile celorlalte mari puteri. Criticată de o parte de cercetătorii științelor politice ca un simplu joc pozițional, cu pioni colorați pe harta lumii, geopolitica cunoaște o resurecție în timpul și după Războiul rece.

Mai interesant pentru diplomați a fost capitolul încercărilor de ieșire din conflict sau de oprire a lui. Începând cu 1915, Germania sondează posibilitățile unei păci separate cu Rusia, care continuă și în 1916, până când blocul germano-austriac publică o declarație privind crearea unei Polonii libere sub protectorat german. La un moment dat, guvernul lui Asquith care l-a precedat pe Lloyd George a examinat posibilitatea unei păci separate cu Germania.

După căderea Bucureștiului în decembrie 1916, germanii anunță că sunt dispuși să înceapă tratative de pace. După moartea lui Franz Josef, Czernin, cunoscând înclinațiile noului împărat spre ieșirea din conflict, face demersuri la francezi și englezi, care se lovesc de opoziția Italiei, cu ochii pe Trieste și Dalmația. În primele luni de după alegerile în SUA, ce nu intrase încă în război, Wilson, care se prezentase drept „candidat al păcii", a invitat beligeranții să-și facă cunoscute condițiile de pace și propune crearea unei Ligi a Națiunilor, iar Germania sugerează, tactic, o conferință de pace într-o țară neutră. Răspunsurile sunt neconcludente. Nota Antantei prevede cerințe ca: reducerea teritoriului Germaniei, dezmembrarea Austriei prin eliberarea italienilor, slavilor, românilor, cehilor și sârbilor de sub jugul străin și expulzarea turcilor din Europa. În fața amenințării vaselor americane de către submarinele germane (*Lusitania* fusese scufundată în 1916), SUA declară război Germaniei, în aprilie, urmată de un cortegiu de țări latino-americane, de Siam (Thailanda) și China.

Dacă diplomații considerau că războiul putea fi oprit în 1915, în spiritul și metodele secolului XIX, în 1917 acest război își arătase fața adevărată. Era primul război care se ducea cu o încrâncenare fără precedent de la Napoleon încoace, prin obiectivele sale de hegemonie (joc de sumă nulă) și de înfrângere totală a inamicului. Cu toate acestea, ieșirile din război se fac treptat. Rusia țaristă iese în noiembrie. Pacea de la Brest-Litovsk s-a semnat în martie 1918.

Tot în martie, la Buftea, se semnează capitularea României al cărei teritoriu era în majoritate ocupat de germani. Dar forțele centrale intraseră în defensivă, și aliații lor epuizați ies din joc: Bulgaria (în septembrie), Turcia (în octombrie). E rândul Austriei, în octombrie și în final al Germaniei, în noiembrie.

La sfârșitul războiului, din harta politică anterioară dispăruseră trei imperii. Imperiul Otoman sfârșea la capătul unei lungi boli, Imperiul Austriac s-a desfăcut ca un mozaic stricat, iar cel german a fost victima propriilor sale himere și exaltări.

Pacea de la Versailles este una dintre cele mai cercetate și controversate acțiuni diplomatice. Cu ea se deschid noi capitole pentru diplomație, întrucât în cursul pregătirilor și desfășurării ei se cristalizează două stiluri diplomatice, corespunzând la două școli de bază ale relațiilor internaționale. Multilateralismul reînvie de această dată, instituționalizat și legiferat prin crearea Societății Națiunilor de la Geneva. Cele două școli sunt metode diferite de a termina, o dată cu acest război, toate războaiele. La 11 noiembrie, anunțând încheierea armistițiului, premierul britanic David Lloyd George afirmă: „We may say that thus, this fateful morning, came to an end all wars", „războiul care pune capăt tuturor războaielor" este o lozincă generală.

În lumina celeilalte școli, a doctrinei puterii, pe care o numim astăzi „realistă", europenii înțelegeau că acest obiectiv se realizează prin nimicirea tuturor resorturilor de putere și influență a celor învinși, aduși la stadiul incapacității de a pregăti revanșa. În frunte cu Clemenceau, învingătorii afirmau și exersau puterea asupra celor aduși la neputință, capitularea fiind necondiționată, impunându-le pierderi teritoriale drastice (întregul sistem colonial al Germaniei era trecut sub tutelă internațională) și plata unor despăgubiri grele. În contrast cu poziția europeană, Wilson era categoric: „Războiul a fost dus pentru libertatea de viață, nu pentru echilibre de putere." El voia o lume „în care toate națiunile vor evita să se angajeze în alianțe care le vor împinge în competiții pentru putere". În limbajul său, cuvintele cheie erau democrație, egalitate în drepturi, libertate. El aducea două inovații masive: crearea sistemului de securitate colectivă și crearea unei instituții mondiale. Doctrina politică a lui Wilson este cunoscută în cele 14 puncte aprobate de Congresul SUA și care a fost un document pe care în teritoriile austriece îl

ştiau şi ţăranii de orice naţionalitate. Primele şase puncte erau: diplomaţia deschisă, libertatea mărilor, dezarmarea generală, îndepărtarea barierelor vamale, rezolvarea imparţială a pretenţiilor coloniale, restaurarea Belgiei, evacuarea teritoriului rus şi Liga Naţiunilor. Din această platformă ce proclama principiul cardinal al autodeterminării popoarelor rezultă şi o poziţie înţelegătoare faţă de Germania: nu-i negăm meritele în activităţile paşnice sau ştiinţă, nu vrem să-i negăm interesele legitime, vrem doar să accepte locul de egalitate între popoarele lumii... Este şi poziţia Congresului de la Viena faţă de Franţa învinsă.

Este interesant că ultima iniţiativă din cele 14 puncte a fost lansată de diplomaţia britanică într-un mod abil. În 1915, Grey scria colonelului House, omul de încredere al lui Wilson, a cărui apropiere Anglia aflată în război o căuta pe toate căile: „N-ar vrea președintele să propună că ar fi necesară o Ligă a naţiunilor care să le angajeze să se împotrivească oricărei puteri care ar rupe un tratat?" Ideea era nouă şi pentru Anglia, care se îndepărta astfel de sistemul balanţei, manevrată de ea atât de bine. Cu toată simpatia engleză pentru poziţia lui Wilson în materie de măsuri drastice faţă de Germania, atitudinea franceză faţă de Germania era privită de englezi cu înţelegere. Chestiunea flotei germane nu se putea rezolva cu jumătăţi de măsură. Puterea ei maritimă trebuia redusă la zero. Însă faţă de intenţia franceză de a crea în regiunea Rinului o zonă tampon, separată de Germania prin trupe staţionare aliate, Anglia s-a opus, împreună cu America.

Numeroşi analişti şi istorici văd în atitudinea puterilor victorioase faţă de cele înfrânte seminţele celui de al Doilea Război Mondial. În special două capitole ale sancţiunilor aplicate Germaniei au nutrit în această ţară curentul revizionist şi o stare de nemulţumire a populaţiei, aducând-o la punctul alinierii ei orbeşti la chemarea fasciştilor, care promiteau renaşterea, ocuparea locului important al germanilor în lume şi răzbunarea. În 1921, reparaţiile au fost fixate la o sumă a cărei valoare astăzi ar depăşi 300 de miliarde de dolari, sumă ce nu ar fi putut fi plătită până la sfârşitul secolului. Prezent la Conferinţă, economistul John Maynard Keynes a publicat *Tratatul asupra Consecinţelor Economice ale Păcii* în 1919, prevenind asupra unor măsuri excesive şi nerealizabile.

Diplomaţia încearcă să fie instrument al unei păci durabile după cum arată un alt autor britanic cunoscut, Harold Nicolson. Acesta comentează pe larg naşterea **diplomaţiei deschise**, primul dintre cele 14 puncte wilsoniene. De fapt, Revoluţia rusă prevăzuse în decretul de pace din 8 noiembrie 1917 desfiinţarea diplomaţiei secrete în termeni fermi: „Diplomaţia secretă este desfiinţată de guvern, care îşi exprimă intenţia fermă de a duce toate tratativele în mod cu desăvârşire sincer în faţa întregului popor, procedând imediat la publicarea completă a tratatelor secrete" (pe care le denunţa cu acest prilej). Peste 100 de documente având Rusia cosemnatară au fost publicate, producând mari reacţii în cercurile politice occidentale şi în opinia publică. Despărţite doar de două luni, Decretul sovietic al păcii şi Cele 14 puncte răspundeau unui deziderat popular izvorât din experienţa dură a războiului.

Wilson anunţa pentru viitor înţelegeri deschise de pace la care se ajunge în mod deschis („*open covenants of peace openly arrived at*"), după care nu vor mai fi înţelegeri private de nici o natură. Ceea ce a nemulţumit pe un practician şi teoretician al negocierilor ca Nicolson nu a fost caracterul deschis al tratatelor manifestat prin transparenţa rezultatelor, ci caracterul deschis al procesului de negociere (*openly arrived at*), ce poate fi ineficient sub ochiul şi cu comentariul presei la fiecare pas al său. El ironizează faptul că la Conferinţă „Wilson s-a închis în biroul său împreună cu Lloyd George şi Clemenceau, în timp ce un soldat de gardă, cu baioneta pusă, se plimba în sus şi în jos ca să prevină intruziunea tuturor experţilor, diplomaţilor şi plenipotenţialilor, inclusiv a colegilor preşedintelui din delegaţia americană". Cu toate că negocierile au continuat să fie atât închise, cât şi deschise, se născuse o nouă perioadă, cea a „diplomaţiei televizate".

Diferenţa între şcoala realistă şi cea a lui Wilson, numită şi liberală, idealistă sau legalistă, se simţea şi în alte delegaţii. Nicolson notează diferenţa de stil dintre reprezentanţii români Brătianu şi Take Ionescu, primul invocând asigurările secrete primite de la Rusia, Anglia, Franţa şi Italia privind teritoriile revendicate de România şi al doilea bazându-se pe principiul wilsonian al autodeterminării; primul – un participant la jocul de putere (a produs emoţii la Conferinţa de la Versailles, declanşând o revoltă a ţărilor mici), al doilea – un jurist ce promova legalitatea internaţională şi drepturile popoarelor.

Unii autori consideră că încheierea Primului Război Mondial a lăsat atâtea probleme nerezolvate şi a creat altele noi care au con-

dus la izbucnirea, peste două decenii, a celui de-al Doilea Războiului Mondial, încât intervalul dintre ele nu este decât un interludiu între două capitole ale unuia și aceluiași conflict.

Cum a funcționat în această pauză **Liga Națiunilor**, creată tocmai pentru preîntâmpinarea unui nou război? Ea a început dezastruos printr-un accident politic petrecut în SUA, unde partidul republican a determinat respingerea în Congres a aderării SUA la Ligă. Președintele Wilson, laureat al premiului Nobel în 1919, moare neconsolat și cu nervii zdruncinați în 1924. Liga Națiunilor nu mai este universală și întregul sistem al securității colective este un mecanism cvasi-regional, lovit de incapacitate. Statele învinse nu sunt invitate, un imens paradox dacă ținem seama că sistemele și chiar alianțele sunt motivate în special pentru ținerea unor foști sau potențiali inamici sub control. Nesigure de supravegherea Germaniei de către Ligă, Franța și Belgia ocupă unilateral Ruhr-ul în 1923, fără alte consultări. Acțiunea este dezaprobată de Aliați și n-are nici un efect practic în Germania, țară sărăcită, bântuită de inflație și de răscoale.

Într-adevăr, niciodată în istoria ei scurtă, Liga nu a reușit să pedepsească pe un agresor prin acțiune militară colectivă sau să ofere garanții ferme celor vizați. Nu a funcționat decât sistemul vag, incomplet și ineficient al sancțiunilor economice. În schimb, efortul ei a fost rodnic în a produce declarații și pacte într-un climat de excesivă și mutual apreciată retorică.

În orice caz, multilateralismul reînvie, se sprijină pe o instituție, proclamă tăria legii: *Ubi societas, ibi lex.* Iar diplomația multilaterală înflorește sub acoperiș propriu. Cooperarea internațională este încurajată de ea: se creează Organizația Internațională a Muncii, precum și Birourile de cooperare intelectuală (premergătoare UNESCO din sistemul ONU) și unul de sănătate (pionier pentru OMS-ul viitor).

Ca organizare, o Adunare Generală se întrunea anual cu câte trei delegați pentru fiecare stat membru. Era condusă de un Consiliu cu nouă membri, dintre care cinci permanenți (SUA, Franța, Marea Britanie, Italia, Japonia), model pentru viitorul Consiliu de Securitate al ONU. Avea și un birou pentru tutela teritoriilor coloniilor confiscate de la învinși. Chestiunea războiului și păcii nu era rezolvată. Războiul nu era interzis. Textele privind agresiunea erau ambigue.

Prevenirea conflictelor aproape nu exista. Când se produc disputele, ele trebuie supuse arbitrajului, rezolvării judiciare sau anchetei pornită de consiliu. Membrii se angajează să nu recurgă la război cu țările care aplică o decizie a Ligii, iar dacă nu, Consiliul va propune ce pași trebuie întreprinși. Articolul 16 sună amenințător: cine recurge la război în condițiile articolelor precedente va fi considerat *ipso facto* că a comis un act de război împotriva tuturor membrilor Ligii, care imediat vor înceta relațiile de orice natură cu ei. Consiliul va decide „să recomande unor guverne interesate” cu ce efective militare ar putea contribui statele membre la forțele armate ce ar fi folosite să protejeze Covenantul (Constituția) Ligii. Pur și simplu, mecanismul de aplicare a unor decizii nu a fost nici măcar proiectat juridic în mod adecvat, iar procedura luării deciziei nu era clară.

Pentru a suplini slăbiciunea prevederilor privind apărarea păcii, au fost întreprinse eforturi de a elabora documente paralele noi. În Conferințele de la Locarno, 1925, Franța, Belgia și Germania își garantează granițele. Stresemann, noul ministru de externe al Germaniei din 1923, a jucat un rol esențial, inaugurând o politică de normalizare. După aceasta, Germania își ocupă locul în Ligă și intră și în Consiliul ei. Se vorbea cu speranță și ușurare de „spiritul de la Locarno” ca un semn de ieșire din conul de umbră al războiului. Cei trei miniștri de externe cheie au primit premiul Nobel pentru Pace: Chamberlain (Anglia), Briand (Franța) și Stressemann (Germania). Peste nouă ani și-a făcut și URSS intrarea în Ligă. Este meritul lui Titulescu de a fi stabilit relații apropiate atât cu Stresemann, cât și cu Litvinov, ministrul de externe al URSS, și o conlucrare strânsă cu ei la Ligă. Președinte a două Adunări Generale, avea ochii ațintiți asupra primejdiilor viitoare și cei doi îi ofereau speranța unei perspective pașnice care să absoarbă energiile celor două state. În 1928 se produce Pactul Briand-Kellog, după numele miniștrilor de externe ai Franței și SUA, prin care părțile se obligă să renunțe la război ca instrument al politicii naționale și ca mijloc de reglementare a litigiilor, pentru rezolvarea cărora vor recurge doar la căile pașnice. Deși lipsit de prevederi de aplicare, control și eficiență, pactul a fost privit drept un pas pozitiv și a fost semnat până în ajunul celui de-al Doilea Război Mondial de 63 de state, inclusiv cele agresoare.

Ceea ce conta în realitate era procesul necontenit al înarmărilor, care avea ca punct limită inevitabil conflictul violent. Secolul XX

rămăsese militar, dar dobândise o caracteristică nouă care încurca în cel mai mare grad sfera diplomației. Devenise un secol al ideologiilor, al doctrinelor militante și al fanatismului. Plimbată prin Comisii pregătitoare, temporare și de expertiză, problema dezarmării și proiectele de Tratat, înțelegeri, acorduri nu au dus la nici o soluție. Marea Britanie nu agrea măsuri care să o oblige la arbitraj, legat și el de securitate, care la rândul ei nu se desprindea de problema dezarmării. Nodul nu putea fi dezlegat. La Locarno se făcuse un oarecare progres. Dar Conferința Navală din 1927 e un eșec total. Anii 30 sunt anii cursului nefast. În 1931, Manciuria e ocupată de Japonia, care înghite un teritoriu mai mare decât al țării sale. În 1933, vine la putere Hitler și în același an Germania se retrage din Conferința pentru Dezarmare și apoi părăsește Liga Națiunilor. În 1934, Hitler devine stăpân absolut al Germaniei și anunță deschis reînarmarea. În 1935, Italia invadează Abisinia, membră a Ligii care cere ajutor. „Alegeți, spune Negusul, prieten al lui Titulescu, între principiul egalității între state și cătușele vasalității impuse de marile puteri." O scenă ridicolă împrumutată din secolul trecut: regele Italiei devine împăratul Abisiniei. În 1936, Hitler ocupă Renania. Războiul civil începe în Spania. 1937: Japonezii ocupă Beijingul și Nankingul, Italia părăsește Liga. 1938: Hitler ocupă Austria. Se semnează Acordul de la München. 1939: Stat slovac pro-german. Ocuparea Cehoslovaciei. Pactul Hitler-Molotov. Invazia Poloniei. Intrarea URSS în Finlanda. În fine, Anglia și Franța declară război Germaniei.

Asistăm la un tablou diplomatic agitat și confuz. Uimește lipsa de coordonare și acțiune a celor ce-și propuseseră să nu admită renașterea militară a Germaniei. Mai mult, o adevărată orbire îi lovește pe englezii care întrețin ideea că Hitler este susceptibil de negocierea pașnică a problemelor europene și că poate fi un partener de discuție, de acorduri. Această politică de capitulare a intrat în istorie drept „sindromul München". Diplomația germană era ghidată de un scop precis și păstrase probabil prin școala lui Stresemann câteva din tehnicile bismarkiene. Astfel tehnica „anestezierii prăzii" practicată de acestea era folosită. În timp ce dezarmarea multilaterală stagna, Germania semna cu Anglia în 1935 un acord naval. Cu Polonia se semna în 1936 un pact anti-komintern. În profilul psihanalitic al lui Hitler exista pasiunea surprizei și a mișcărilor iuți și nebănuite. Cum se putea ca o Europă întreagă să asiste neputincioasă la crearea celei mai puternice mașini militare de până atunci, ieșită din ou brusc cu avioane Stuka și modele noi de tancuri? Trebuie ținut seama că acest complot militar al țărilor Axei Tripartite formată din Germania, Japonia, Italia fusese destul de vizibil, dar spectatorii se aflau sub impresia unei alte catastrofe care izbise lumea: marea criză economică transmisă de SUA prin contagiune în anii 1929 și 1930 cu consecințe grave, universale. O criză economică de proporțiile celei din 1929 înspăimânta populația tot atât cât un bombardament. Europa a trăit anii 30 cu teama zilei de mâine. Dacă anii 20 fuseseră numiți „deceniul hohotelor de râs" (*roaring twenties*) pentru distracțiile, muzica, dansul și pasiunile descătușate după război, ceea ce a urmat a stat sub semnul neliniștii și spaimei.

O dată cu primele bubuituri, anxietatea s-a transformat în groază. Sunt anii camuflajului, ai adăpostului din pivniță sau din gura de metrou, ai rațiilor alimentare, ai exodului, ai bombardamentelor și morții. Generația care le-a trăit începe să dispară, iar cuvântul „război" nu are pentru cei tineri conotațiile celor care l-au experimentat. *Dulce bellum inexpertis.*

Hitler dorește o nouă ordine europeană. O Europă complet supusă Reichului. Cu metoda renăscută a Blitzkriegului ce a funcționat în 1871, dar a eșuat în 1914, Germania înglobează până în 1941 în sfera sa Austria, Cehoslovacia, Polonia, Danemarca, Norvegia, Belgia, Olanda, Luxemburg, Franța (Parisul cade în 1940), Iugoslavia, Grecia, România, Bulgaria, Finlanda, în timp ce peninsulele Italică și Iberică aveau state totalitare înfrățite cu ea. Un naționalism inspirat de doctrina etnică a fascismului stabilea peste tot regimuri înrudite. Dar în 1940, se izbește de un zid în Vest, în 1941 de un zid în Sud și în 1942 de un zid în Est. Diplomatul are acasă atlasul și harta, creioane colorate și hârtie. Știe să facă bilanțul resurselor războiului de durată (instaurat după primul an de avânt). Conform tehnicilor sale, nu numără doar divizii (după calculul lor și după calitatea armatei, germanii ar fi trebui să câștige războiul), ei estimează potențialul economic, demografic și psihologic, stocul resurselor energetice și de hrană. Primul zid a apărut în războiul aerian din 1940 numit Bătălia Angliei. 3000 de avioane germane sunt înfruntate de 540 de aparate englezești, care produc pagube inacceptabile germanilor, siliți să renunțe la planul invaziei Marii Britanii. Resursa umană de caracter, perseverență și sacrificiu e hotă-

rămăsese militar, dar dobândise o caracteristică nouă care încurca în cel mai mare grad sfera diplomaţiei. Devenise un secol al ideologiilor, al doctrinelor militante şi al fanatismului. Plimbată prin Comisii pregătitoare, temporare şi de expertiză, problema dezarmării şi proiectele de Tratat, înţelegeri, acorduri nu au dus la nici o soluţie. Marea Britanie nu agrea măsuri care să o oblige la arbitraj, legat şi el de securitate, care la rândul ei nu se desprindea de problema dezarmării. Nodul nu putea fi dezlegat. La Locarno se făcuse un oarecare progres. Dar Conferinţa Navală din 1927 e un eşec total. Anii 30 sunt anii cursului nefast. În 1931, Manciuria e ocupată de Japonia, care înghite un teritoriu mai mare decât al ţării sale. În 1933, vine la putere Hitler şi în acelaşi an Germania se retrage din Conferinţa pentru Dezarmare şi apoi părăseşte Liga Naţiunilor. În 1934, Hitler devine stăpân absolut al Germaniei şi anunţă deschis reînarmarea. În 1935, Italia invadează Abisinia, membră a Ligii care cere ajutor. „Alegeţi, spune Negusul, prieten al lui Titulescu, între principiul egalităţii între state şi cătuşele vasalităţii impuse de marile puteri." O scenă ridicolă împrumutată din secolul trecut: regele Italiei devine împăratul Abisiniei. În 1936, Hitler ocupă Renania. Războiul civil începe în Spania. 1937: Japonezii ocupă Beijingul şi Nankingul, Italia părăseşte Liga. 1938: Hitler ocupă Austria. Se semnează Acordul de la München. 1939: Stat slovac pro-german. Ocuparea Cehoslovaciei. Pactul Hitler-Molotov. Invazia Poloniei. Intrarea URSS în Finlanda. În fine, Anglia şi Franţa declară război Germaniei.

Asistăm la un tablou diplomatic agitat şi confuz. Uimeşte lipsa de coordonare şi acţiune a celor ce-şi propuseseră să nu admită renaşterea militară a Germaniei. Mai mult, o adevărată orbire îi loveşte pe englezii care întreţin ideea că Hitler este susceptibil de negocierea paşnică a problemelor europene şi că poate fi un partener de discuţie, de acorduri. Această politică de capitulare a intrat în istorie drept „sindromul München". Diplomaţia germană era ghidată de un scop precis şi păstrase probabil prin şcoala lui Stresemann câteva din tehnicile bismarkiene. Astfel tehnica „anesthezierii prăzii" practicată de acestea era folosită. În timp ce dezarmarea multilaterală stagna, Germania semna cu Anglia în 1935 un acord naval. Cu Polonia se semna în 1936 un pact anti-komintern. În profilul psihanalitic al lui Hitler exista pasiunea surprizei şi a mişcărilor iuţi şi nebănuite. Cum se putea ca o Europă întreagă să asiste

neputincioasă la crearea celei mai puternice maşini militare de până atunci, ieşită din ou brusc cu avioane Stuka şi modele noi de tancuri? Trebuie ţinut seama că acest complot militar al ţărilor Axei Tripartite formată din Germania, Japonia, Italia fusese destul de vizibil, dar spectatorii se aflau sub impresia unei alte catastrofe care izbise lumea: marea criză economică transmisă de SUA prin contagiune în anii 1929 şi 1930 cu consecinţe grave, universale. O criză economică de proporţiile celei din 1929 înspăimânta populaţia tot atât cât un bombardament. Europa a trăit anii 30 cu teama zilei de mâine. Dacă anii 20 fuseseră numiţi „deceniul hohotelor de râs" (*roaring twenties*) pentru distracţiile, muzica, dansul şi pasiunile descătuşate după război, ceea ce a urmat a stat sub semnul neliniştii şi spaimei.

O dată cu primele bubuituri, anxietatea s-a transformat în groază. Sunt anii camuflajului, ai adăpostului din pivniţă sau din gura de metrou, ai raţiilor alimentare, ai exodului, ai bombardamentelor şi morţii. Generaţia care le-a trăit începe să dispară, iar cuvântul „război" nu are pentru cei tineri conotaţiile celor care l-au experimentat. *Dulce bellum inexpertis*.

Hitler doreşte o nouă ordine europeană. O Europă complet supusă Reichului. Cu metoda renăscută a Blitzkriegului ce a funcţionat în 1871, dar a eşuat în 1914, Germania înglobează până în 1941 în sfera sa Austria, Cehoslovacia, Polonia, Danemarca, Norvegia, Belgia, Olanda, Luxemburg, Franţa (Parisul cade în 1940), Iugoslavia, Grecia, România, Bulgaria, Finlanda, în timp ce peninsulele Italică şi Iberică aveau state totalitare înfrăţite cu ea. Un naţionalism inspirat de doctrina etnică a fascismului stabilea peste tot regimuri înrudite. Dar în 1940, se izbeşte de un zid în Vest, în 1941 de un zid în Sud şi în 1942 de un zid în Est. Diplomatul are acasă atlasul şi harta, creioane colorate şi hârtie. Ştie să facă bilanţul resurselor războiului de durată (instaurat după primul an de avânt). Conform tehnicilor sale, nu numără doar divizii (după calculul lor şi după calitatea armatei, germanii ar fi trebui să câştige războiul), ei estimează potenţialul economic, demografic şi psihologic, stocul resurselor energetice şi de hrană. Primul zid a apărut în războiul aerian din 1940 numit Bătălia Angliei. 3000 de avioane germane sunt înfruntate de 540 de aparate englezeşti, care produc pagube inacceptabile germanilor, siliţi să renunţe la planul invaziei Marii Britanii. Resursa umană de caracter, perseverenţă şi sacrificiu e hotă-

râtoare, o trăsătură ce va acompania toată strategia lui Churchill. În 1941, începe în sud marea bătălie pentru Nordul Africii (şi controlul Mediteranei), care se va sfârşi prin înfrângerea iniţial glorioaselor trupe ale lui Rommel. În 1942, armatele germane se împotmolesc la Stalingrad, unde vor suferi o înfrângere decisivă pentru război. Retragerea ce va începe în 1943 nu se va opri decât la Berlin. În Sahara şi pe Volga, natura îşi va spune cuvântul, nisipurile şi zăpada (ca şi jungla mai târziu pentru SUA în Vietnam) având uluitoarea proprietate de a împotmoli şi înghiţi tehnologiile militare cele mai avansate.

În 1941, o Americă nepregătită pentru război intră după atacul japonez de la Pearl Harbour în conflict, punând sabia cea grea pe talerul coaliţiei anti-germane. Este un nou factor ignorat de germani, care subestimau democraţia anglo-saxonă plină de contradicţii şi opinii fragmentate. Este sindromul persan care a nesocotit capacitatea cetăţilor greceşti risipite şi certăreţe de a se uni în primejdie. Nimic nu a putut egala randamentul uzinelor de avioane, vase de război, tancuri şi artilerie, puse în mişcare de hotărârea americană de a distruge pericolul şi sfidarea fascistă. Din nou, fanatismul s-a izbit de nebănuite idei intransigente.

Diplomaţia adevărată îşi descoperă vocaţia ei de termen lung, ce depăşeşte orizonturile politicii curente. Ea apare, ca în toate războaiele, cu sarcini minore de serviciu: funcţionarea alianţelor, prevenirea defecţiunilor, consolidarea terenului. Germanii pun pe harta Europei state noi pe baze etnice precum Croaţia şi Slovenia. Noua ordine se termină însă mai înainte ca ea să funcţioneze, destrămarea, ce începe în anul 1943 prin debarcarea în Italia, fiind un proces ireversibil.

Diplomaţia Alianţei atlantice este angajată în lucrări de prospectivă, prezente în toate Conferinţele de nivel înalt. Înfiinţarea ONU este decisă la Yalta în 1945 şi tot în acelaşi an Carta este scrisă la San Francisco. Organizaţia Naţiunilor Unite se naşte, ca şi Liga Naţiunilor, la sfârşitul unui război mondial, încorporând din nou viziunea unei lumi ferite de flagelul războiului. Ne vom întreba ce a adus pentru diplomaţie şi ce a adus pentru pace?

A reprezentat mai întâi o triumfală revenire la multilateralism în relaţiile internaţionale a căror instituţie superioară era. Diplomaţia multilaterală, manifestată în reuniuni, conferinţe, negocieri, tratate

şi acorduri, reţele de conlucrare, colaborare în toate domeniile, într-un climat de destindere şi reducere a tensiunilor provocate de numeroase litigii şi confruntări s-a dezvoltat pe terenul ONU. Vizitată de şefii de state, oferind fiecărui ministru de externe prilejul anual al unei intervenţii publice şi a zeci de contacte oficiale şi neoficiale, ONU a fost o platformă ce a funcţionat continuu pentru a ţine laolaltă sistemul internaţional, înmulţind prin codificarea continuă a dreptului internaţional regulile de comportament, obligaţiile ca şi drepturile statelor. Căci ONU a fost şi rămâne o organizaţie guvernamentală a statelor membre, în deplina tradiţie a vechiului sistem internaţional ce funcţionează de la Pacea din Westfalia (1648). Faptul că este compusă din state reduce apelul său în lumea reală, unde există şi alţi actori neguvernamentali ai vieţii internaţionale şi face ca ONU să fie tributară unei restricţii de netrecut: respectul total al suveranităţii statelor membre şi interzicerea amestecului în treburile lor interne. Adunarea sa Generală, cu cele şapte comitete specializate (politic, politic special, economic, social, tutelă, administrativ şi juridic), este locul de confruntare a tuturor punctelor de vedere, de defulare a tensiunilor sau de calmare a asperităţilor. Dezbaterile ce ţin câte trei luni pe an sunt continuate în restul anului de organismele de experţi sau conferinţele mari internaţionale. Toate se termină cu rezoluţii, acte finale sau programe cu caracter de recomandare ce lasă la latitudinea statelor decizia şi modalitatea de a le folosi sau aplica. De fapt, ONU este o familie de organizaţii tot guvernamentale, cu statut, proceduri proprii şi funcţionare autonomă, care numără: UNESCO pentru educaţie, ştiinţă şi cultură, OIM pentru muncă, FAO pentru agricultură, OMM pentru meteorologie, UNEP pentru mediu, Banca Mondială şi FMI pentru probleme financiare şi încă pe atâtea pentru alte teme de interes major, începând cu energia atomică şi terminând cu proprietatea intelectuală. Este o reţea enormă şi activă cu mii de reuniuni pe an şi zeci de mii de diplomaţi. La crearea ei, ONU avea 51 de membri, în 1978 atinsese 150 şi în prezent are 190. Ca şi Liga, al cărei sfârşit trist nu o recomanda ca model, ONU nu a primit la început statele învinse, dar treptat a proclamat vocaţia sa universală.

Există o categorie largă de diplomaţi care populează şi întreţine reţeaua de colaborare interguvernamentală, ce se distinge printr-o cunoaştere atentă a structurilor şi funcţionarii lor, prin tehnica muncii de echipă, plus cunoştinţele specifice ale domeniului abor-

dat. Este un diplomat scutit de programul încărcat și pestriț al relațiilor bilaterale, ce cuprinde evenimente protocolare și contacte cu mass-media, fiind expus în schimb la riscurile birocratizării, boala instituțiilor mari și mai ales a celor vechi. Această boală a redus mult, în cinci decenii, eficacitatea sistemului ONU. De asemenea, atenția și mijloacele acordate inițial prin PNUD proiectelor de dezvoltare au slăbit cu vremea, mutând accentul pe retorică, ceea ce a atras criticarea ONU ca fiind „o fântână de cuvinte".

A doua întrebare privește contribuția la menținerea păcii. Întrucât interacțiunea, colaborarea, proiectele pașnice și normele conviețuirii sunt însăși țesătura indispensabilă a stării de pace, în ce măsură ONU și-a îndeplinit satisfăcător misiunea din acest punct de vedere? În materie de securitate, defecțiunea s-a produs tragic îndată după crearea ONU. Carta nu este de vină: un coerent sistem de securitate colectivă, mult mai clar și mai precis decât cel de la Liga Națiunilor, a fost elaborat. În rezumat: statul care se consideră victimă a unei agresiuni sau situația care pune în pericol securitatea internațională reclamă intervenția de urgență a Consiliului de Securitate (11 membri inițial, 15 acum), care analizează cazul și dacă primejdia e confirmată cere trupe, nave și avioane de la statele membre, formează o forță internațională sub comandă proprie și constrânge pe cel vinovat să renunțe sau să se supună. Numai că acest mecanism presupunea lipsa unei obiecții (veto) din partea oricărui membru permanent al Consiliului de Securitate. Deci toate cazurile care conțineau un conflict de interese între sau pentru cele cinci mari puteri erau excluse automat din intervenția posibilă a Consiliului de Securitate. Neînțelegerile postbelice dintre SUA și URSS, transformarea lor din aliați în inamici potențiali au modificat și eficiența sistemului elaborat de ei. În consecință, ONU nu s-a ocupat decât de conflictele minore care preocupau mai puțin pe cele două superputeri. De aici, acuzarea ONU de incapacitate și paralizie de către opinia publică.

Prăpastia dintre cele două superputeri a căpătat repede dimensiunea unui „război rece", simbolizat de împărțirea lumii în două tabere, separate prin „cortina de fier", după expresia lui Churchill (1947).

Definiția reținută de istorici și cercetători, ca și imaginea rămasă în mentalul colectiv este aceea a unei **competiții militare acerbe și atotcuprinzătoare**.

Treptat s-au construit alianțe militare și blocuri angajând peste 20 de țări a căror frontieră trecea prin Germania, împărțind-o, ca și întreaga Europă, în două: Vestul și Estul. Apariția grupărilor militare NATO și Tratatul de la Varșovia scoate securitatea de sub semnul multilateralității și rezervă acesteia doar teme inofensive. Între cele două blocuri se produc crize, dar formal superputerile își păstrează distanțele. Prima criză care poarta în germeni confruntarea lor și cel mai important război de proporții este războiul din Coreea (1950-1953), unde Nordul comunist încercase să unifice peninsula prin invadarea Sudului. Oficial, ea este oprită de ONU, sub semnul căreia se formează o expediție militară organizată de SUA, singura dată când o acțiune colectivă este declanșată printr-o decizie luată din cauza absenței reprezentantului sovietic (ce boicota temporar lucrările Consiliului de Securitate, ca protest pentru neadmiterea Chinei Populare). E un conflict în care chinezii comuniști au luptat cu trupe americane. Este meritul liderilor de atunci, al lui Truman, de a fi potolit zelul generalilor săi în frunte cu McArthur și de a fi realizat un armistițiu ce s-a dovedit a fi durabil prin acordul de la Panmunjon, la care au concurat Stalin și Mao. Astăzi se consideră că de fapt cei din urmă voiau doar să testeze prin acest război voința SUA de a lupta și să semnaleze nemulțumirea lor că Germania de Vest fusese încorporată în NATO.

A doua oară, peste un deceniu, Hrușciov decide să sprijine Cuba împotriva atacurilor SUA (unele reale, altele potențiale), plasând pe solul ei rachete cu încărcătură nucleară. SUA consideră această acțiune ca o amenințare inacceptabilă, organizează o blocadă navală și se pregătește de ripostă, care ar fi putut declanșa al treilea război mondial, purtat cu arme atomice. Consiliul de Securitate este sesizat, dezbate, ONU intervine prin Secretarul său General, dar soluția este complet bilaterală, sub forma unei înțelegeri Kennedy-Hrușciov. Competiția celor două blocuri se desfășura în principal pe planul celei mai vaste și costisitoare curse a înarmărilor ce a existat vreodată. În afara armamentului convențional, perfecționat și el, și a uriașelor efective mobilizate sau mobilizabile, cursa se referea la armele noi de distrugere masivă, în special cele atomice și în subsidiar cele biologice și chimice (ABC). Tehnica rachetelor ce purtau încărcăturile nucleare a devenit atât de avansată încât plasarea obiectelor pe orbită a devenit posibilă, iar cursa s-a extins și în cucerirea spațiului cosmic. Întreaga omenire a trăit amenințarea ca

Războiul rece și cursa nucleară să degenereze într-o distrugere masivă, putând amenința însăși supraviețuirea ei pe glob.

Și totuși, timp de 40 de ani cât a durat Războiul rece, al treilea război mondial nu a avut loc.

Acest fapt istoric a presupus un acord de nerecurgere la armele nucleare, ci doar de a le invoca în momente critice, simbolic. Acordul nu a fost scris, dar prin aceasta nu e mai puțin reconstituibil și atestabil.

Toate condițiile păreau întrunite pentru conflictul nuclear: separare în blocuri opuse, intransigența ideologică, războiul psihologic aspru, rigiditatea pozițiilor și incompatibilitatea obiectivelor, gradul avansat de pregătire, stocurile de arme, miza excesivă pe forță. Istoricii acestei perioade scot în evidență treptat un factor esențial pe care diplomații l-au intuit chiar în acea vreme. Este existența unei balanțe a terorii, cum se numea echilibrul nuclear. Acesta nu era strict numeric, SUA având mai multe focoase nucleare și rachete, dar după cum semnalau teoreticienii strategiei nici una dintre părți nu avea certitudinea că o lovitură nucleară ar desființa capacitatea de ripostă nucleară a celeilalte. Cu alte cuvinte, oricât de mare ar fi avantajul primei lovituri (prin surpriză, preemptivă, masivă), partea lovită ar fi păstrat capacitatea de a răspunde și provoca daune inacceptabile. Balanța terorii era de fapt o balanță de securitate reciprocă ce trebuia întreținută cu o maximă acuratețe și grijă continuă, la care lucrau nu numai diplomați, dar și persoane sub diferite egide științifice, departamentale, aparate de politică externă, grupuri de strategie, prospectivă, modelare, servicii secrete. În primul rând, antene fine se întindeau prin ei până la cele mai intime resorturi ale deciziilor capitale. Sediul principal era Comitetul de Dezarmare de la Geneva al celor 10, apoi 18, apoi lărgit treptat până la 40 de state, care avea existență hibridă. Aparținea de ONU parțial (sediu, secretariat, rapoarte), dar era creat și se afla sub conducerea americano-sovietică, cu rotație lunară de președinți și cu toate aparențele libertății și egalității țărilor din două alianțe și din grupul nealiniat. Aici, experții nu erau ocupați atât cu analiza discursurilor în care se strecurau propuneri nuanțate neînțelese de public, cât cu asigurarea părții opuse, în contacte personale, informale și confidențiale, în privința bunelor intenții a păstrării de către ei a balanței În același timp observau cele mai mici semne ale intențiilor părții opusei. Existau și alte canale, întâlnirile mișcării Pugwash, de pildă, congresele științifice, vizitele și chiar echipe mixte de cercetători. Întreaga rețea a ONU era deschisă în continuare tuturor, iar cortina de fier arăta ca o cămașă de zale, cu ochiuri mari prin care circulau indivizi, informație și oficialități. Aceeași cortină avea deschideri și mai mari în privința comerțului, cu măsuri speciale desigur pentru tehnologiile de importanță strategică, ce cuprindeau până și calculatoare. O examinare mai atentă a Războiului rece ne îndepărtează de imaginea crispată reținută de literatură, în care separarea celor două sisteme era etanșă. E adevărat că în același timp, călătoriile personale nu erau libere, supravegherea populațiilor era maximă, cu forme grotești în lagărul estic, cooperarea era stânjenită, propaganda era zgomotoasă și absolută și, după cum erai într-un lagăr sau altul, termenul „pace" sau cuvântul „libertate" puteau fi subversive. Dar mecanismul balanței funcționa cu sensibilitatea unui seismograf fin, ce se bucura de atenția și cooperarea plină de grijă a puterilor nucleare.

Menținerea balanței drept inimă a acordului major de evitare cu orice preț a războiului nuclear presupunea, în afara regulilor de comportament (predictibilitatea jucătorilor, evitarea surprizelor, sinceritatea și încrederea), și anumite reguli în materie de crize și conflicte. Chiar dacă ele nu au fost explicite, pot fi reconstituite din felul în care aceste crize au fost tratate: a) Prima categorie era evitarea confruntării majore între cele două superputeri și eliminarea subiectelor care ar fi putut-o genera. b) Urma o înțelegere tacită a dreptului fiecăreia de a reglementa conflictele în interiorul sferei sale, ceea ce nu excludea dorința și, până la un punct, contribuția fiecăreia ca ele să se ivească în zona celuilalt. Aici intră revoltele înăbușite de Uniunea Sovietică în lagărul socialist și intervențiile militare ale SUA în America Latină. c) Un alt capitol privea o arie largă de competiție permisă pentru a câștiga influență sau pentru a dobândi poziții speciale în lumea a treia. Când se recurgea totuși la forță, se făcea prin terți (Angola). d) Atunci când una din cele două superputeri se angaja direct în menținerea unui regim (Vietnam, Afganistan), cealaltă parte nu intervenea deschis, dar pe alte căi acorda sprijin (în special arme și bani), opozanților celeilalte superputeri. Situațiile de la punctele b), c) și d) nu însemnau absența denunțării publice și războiului propagandistic, sau în cazurile b) și c) aducerea problemei la ONU, unde se sfârșea prin rezoluții fără urmări practice (invazia Ungariei sau Cehoslovaciei). Ne apropiem

astfel de imaginea unui război rece mult mai bine regizat în culise decât putea crede opinia publică a vremii și chiar generațiile următoare.

O altă eroare care împiedică analiza Războiului rece, încă dominată de clișeele vremii, provine din termenul de bipolaritate luat drept caracteristică a epocii Războiului rece. Bipolaritatea nu exista decât în domeniul puterii militare propriu-zise sau al celor două alianțe și, mai ales, al funcționării balanței. Dar lumea politică și economică era cel puțin tripolară. Neutralismul a fost calea aleasă de majoritatea țărilor lumii (America Latină, Asia și Africa), care au constituit o mișcare organizată a nealiniaților la Bandung, în 1950. Mai larg decât grupul nealiniaților (circa 40 de țări) era grupul țărilor în curs de dezvoltare (peste 120), care, fără să-i mai numere pe europenii din grupul nealiniaților, se întindea pe cele trei continente care formau lumea a treia. Marele lor parlament internațional și sprijinitor a fost Organizația Națiunilor Unite.

Cel mai important proces al secolului XX a fost **decolonizarea**, care desfăcea tot ceea ce construise colonialismul secolului XIX. Același calendar impresionant de colonizare a fost reluat în sens invers și peste 100 de țări s-au născut, rupând legăturile cu metropola. Prin declarații solemne, invocarea dreptului internațional și presiuni insistente, ONU a reușit să canalizeze războaiele de eliberare spre negocieri pașnice și să încurajeze soluțiile care însemnau toate obținerea independenței. Acest proces nu doar antagoniza interesele superputerilor, ci le și satisfăcea, atât SUA, cât și URSS fiind uneori prin sprijin (în bani sau arme) de partea celor ce luptau pentru independență. Cine citește corespondența lui Roosevelt cu Churchill din timpul războiului înțelege cât de hotărâte erau SUA ca la sfârșitul războiului imperiile coloniale să se deschidă oricărui terț ca prezență comercială, economică sau politică și imperialismul colonial să fie desființat.

Atât nealiniații, cât și țările în curs de dezvoltare au ținut cu regularitate mari conferințe menite să le coordoneze poziția și cererile. Rolul nealiniaților scădea în momentele în care se producea destinderea între blocuri și progresa controlul înarmărilor. Dar țările slab dezvoltate au făcut greșeala să-și consume energia și influența în proiectul pur revendicativ al **noii ordini economice mondiale**, care a avut pretenții excesive, inacceptabile pentru țările dezvoltate, ca cererea unei asistențe financiare sau a unui transfer

tehnologic drept compensație pentru exploatarea bogățiilor lor în trecut. Tactica lor în negocieri a fost neproductivă, nici un proiect important de dezvoltare nu a fost obținut, singurul rezultat fiind sonore declarații și principii invocând echitatea și drepturile.

În timpul Războiului rece, într-un pas gigantic de 40 de ani, principalele țări învinse în cel de al Doilea Război Mondial, Germania și Japonia, își recâștigau poziția de puteri economice. Ambele au ezitat între cadrul regional și cel global. Germania a preferat să devină o putere regională, ca stâlp de bază al Uniunii Europene, după concilierea istorică De Gaulle-Adenauer. Japonia a rămas pe muchie de cuțit, jucând și cartea globalității și pe cea regională, unde a încurajat grupări ca ASEAN și unde a inspirat și ajutat pe tinerii dragoni, noile economii emergente ale Asiei, care au sărit etapele dezvoltării.

Prin regionalism, tendință manifestată în aproape o sută de grupări de state care intensifică colaborarea, în special cea economică (Marea Neagră este un exemplu pentru colaborarea economică, iar prin Mercosur America Latină oferă un caz de integrare avansată), multilateralismul se afirmă în afara Națiunilor Unite în forme mult mai avansate. Diferența regionalismului față de abordarea globală constă în chestiunea cheie a suveranității, care nu suferă atingere în ONU, dar se modifică considerabil în regionalism, prin transferul ei parțial de către țări în favoarea comunității pe care și-au creat-o. Nu este atât o cedare sau limitare, cât aplicarea unui tip de suveranitate exercitată în comun (*shared*). Gradul înalt de integrare manifestat în moneda comună (euro) și în legislație de către UE este cu totul remarcabil, ca și tentativa ei de a exercita funcțiuni clasice ale statelor, ca apărarea și politica externă.

În timp ce balanța absorbea toată atenția și resursele superputerilor, secolul XX desfășura procese istorice ca decolonizarea, procese inovative ca regionalismul și crea noi centre de civilizație materială. În afara ONU, regionalismul avea și un succes politic în procesul de destindere de la Helsinki. Se consideră că anii republicani ai lui Reagan și cei de declin ai lui Brejnev au creat în 1981-1983 un mini război rece, după un proces de destindere lentă a unui întreg deceniu. Este posibil ca invazia Afganistanului să fie semnalul acestei încordări. Dar miezul schimbărilor stătea în noua poziție americană față de echilibrul terorii. „Războiul stelelor” însemna că avansul tehnic permitea crearea unui scut față de ame-

ninţarea nucleară. Mecanismul echilibrului nuclear funcţiona pe ipoteza că nu există un asemenea scut şi că cine încearcă să-l creeze prin sisteme de alertă şi detecţie devine suspect că se pregăteşte să dea prima lovitură. Noua cursă tehnologică a depăşit posibilităţile economiei sovietice, aflată în pierdere de suflu, iar drepturile omului prevăzute la Helsinki creaseră un curent de emancipare şi eliberare a ţărilor din sistemul sovietic, concomitent cu încercările de liberalizare ale lui Gorbaciov după 1985 şi cu dezmembrarea Uniunii Sovietice, la finele deceniului.

Ultimul deceniu. Ca şi alte secole, secolul XX se termină înainte de termenul calendaristic. Se încheie la sfârşitul anilor '80, lăsând anii '90 unei perioade total diferite de profilul său, aparţinând mai degrabă şi constituind puntea spre secolul şi mileniul deschis în anul 2000. Linia despărţitoare o procură un eveniment epocal: destrămarea URSS, după şapte decenii de existenţă şi de copleşitoare prezenţă în treburile lumii. Se încheie Războiul rece care durase patru decenii. Din URSS se desprind 15 state, iar din sfera ei alte 7 state. Desfacerea de imperii a fost legată întotdeauna de războaie, în aval sau în amonte. De data acesta lucrurile au decurs relativ paşnic. Este meritul lui Gorbaciov şi al şcolii sale diplomatice de a fi renunţat la zăgăzuirea prin forţă a căii irezistibile spre independenţă, care constituise o scurtă reacţie iniţială. Mai mult decât atât: Germania răsăriteană nu numai că se retrage din „lagărul socialist" în timp ce forţele sovietice pleacă, ci se reuneşte cu Germania occidentală. Germania devine, cu cei 70 de milioane de locuitori, un factor important al politicii internaţionale, sub privirile suspicioase ale marilor puteri, care anterior îi acceptaseră *de facto* diviziunea, ca o garanţie a păcii pe continent. Şi celelalte ţări îmbrăţişează democraţia fără zguduiri prea mari. Este semnificativă dizolvarea de catifea a unei federaţii, separarea Cehiei de Slovacia prin bună înţelegere. Revoluţia română din 1989 a făcut excepţie prin caracterul său violent. Presiunile naţionaliste reînvie peste tot, o dată cu înlăturarea capacului greu prin care regimurile totalitare ţinuseră sub control atât ameninţările pentru socialism cât şi pe cele etnice sau identitare.

Noua eră a fost primită cu o mare satisfacţie şi cu o imensă speranţă. Întrucât principala sursă de ameninţare în cursul Războiului rece fusese îndepărtată, la orizont se întrevedea reînvierea păcii

împreună cu instaurarea democraţiei şi adoptarea economiei de piaţă: „Sfârşitul istoriei", aşa cum scria Fukuyama.

Dezamăgirea nu a încetat să apară. Nu toate federaţiile construite pe ideologie s-au dezmembrat paşnic. Iugoslavia, care făcuse demult disjuncţia din blocul răsăritean, a fost în mod paradoxal cea care s-a dovedit incapabilă să accepte imperativul schimbărilor, opunându-li-se prin forţă şi declanşând un oribil război balcanic. Extremiştilor sârbi li se opuneau extremiştii albanezi, animaţi de visul unei Albanii mari, care să strângă la un loc pe albanezii din alte republici. În Macedonia, confruntarea cu minoritatea albanezilor a menţinut ţara în continuă instabilitate. Faza cea mai sângeroasă au reprezentat-o luptele din Bosnia şi apoi conflictul din Kosovo. Războiul care a şters delimitarea clară între război intern şi internaţional a încălzit la roşu vechile pasiuni identitare cu tensiunile lor religioase, etnice, istorice, teritoriale şi culturale, ducând la sălbatice „curăţiri etnice".

Sistemul internaţional a reacţionat în mod impropriu, lent, ezitant şi eronat. ONU avea experienţă doar în menţinerea păcii, cu rezerve procedurale complicate: observarea fără recurs la arme a unui armistiţiu la cererea părţilor. Comunitatea Europeană se afla abia în stadiul de dezbatere preliminară a cererii unor forţe comune de intervenţie. În tratatul NATO nu figura nici un pretext de acţiune. Diplomaţia internaţională, reprezentată de mediatorii britanici, folosea limbajul şi metodele unei alte lumi, cu alt tip de probleme. Din exasperare faţă de ineficacitatea diplomaţiei, s-a trecut la recurgerea de măsuri punitive (ca bombardarea Serbiei) şi la intervenţii militare în toate combinaţiile posibile: SUA, NATO, Europa şi ONU. Pe lângă ruşinea Europei de a avea pe solul ei primul război după apariţia zorilor însorite de pace, frapa acum insuficienta pregătire a întregului sistem internaţional, a organismelor globale şi regionale, a ţărilor mari şi mijlocii de a face faţă noilor conflicte, fără a aminti de o opinie publică ce a trecut repede de la extaz la agonie. Cum este posibil ca într-un moment în care omenirea dispunea de o capacitate tehnică, ştiinţifică şi a cunoaşterii aflată la zenit, mijloacele de rezolvare şi prevenire a conflictelor să se afle într-o asemenea stare precară de subdezvoltare şi inadecvare?

Acest deceniu al suferinţelor inutile a arătat că răul este mult mai general. În Africa s-au produs cele mai mari masacre între populaţii care până atunci convieţuiseră paşnic: este cazul luptelor în-

tre etniile tutsi şi hutu din Rwanda şi Burundi, cu circa un milion de victime. Tot în Africa au izbucnit războaiele civile în Sierra Leone, Liberia, Coasta de Fildeş, deschizând un nou dosar istoric: acela al ţărilor ce se autodesfiinţează, înecându-se în anarhie, ţări numite *the rogue states* (delincvente, mizerabile, supuse extincţiei, dar emanând din descompunerea lor miasme periculoase pentru vecini, ca şi pentru sistemul mondial). Un conflict în Congo (Zair) care aduce trupe străine rivale pe solul său înregistrează peste un milion de victime.

Capitalismul contemporan a suferit atacul unui virus grav: *the bubble economy*, care loveşte pe cei care s-au întins peste capacitatea lor reală. Ţara succesului, Japonia, este lovită, pentru ca apoi creditele fără acoperire să devasteze economia sud-estului Asiei şi Coreei de Sud, iar alte cazuri ale statelor cu datorii să producă dezastre în America Latină (Argentina, Mexic, Brazilia). America intervine peste tot şi evită o criză generală, care bătea la uşă. Dar curând şi ea descoperă grave erori de funcţionare a multinaţionalelor mari, unde manageriatul îşi însuşise – în perioada unificării marilor companii – profituri în afara eticii capitaliste antimonopoliste, transparente şi cu concurenţă loială.

Dosarele problemelor nerezolvate cresc, deşi capacitatea de a le soluţiona paşnic e demonstrată de Africa de Sud, unde ţara apartheidului devine, după o jumătate de secol de criză, o ţară cu un proiect comun. În cazul conflictului tot atât de vechi între Israel şi palestinieni, încercările de mediere sunt înecate în rigiditate, frustrare, fanatism şi violenţă.

Pe acest fundal se înalţă o formidabilă stafie ameninţătoare: reînvierea islamismului extremist opus valorilor, interesului şi poziţiei dominante a Occidentului, începând cu SUA. Este punctul culminant al unei mişcări crescânde, care timp de decenii a produs sub privirile binevoitoare şi cu sprijinul liderilor ţărilor bogate în petrol o întărire a poziţiei sale în Asia (având Indonezia ca centru), în Africa de Nord (Sudan, Algeria, Egipt) şi în alte ţări africane la nord de ecuator. Formula acestei mişcări islamice e simplă: conducerea aparţine clerului politizat, manifestarea de prestigiu este ridicarea de moschei splendide şi scumpe, iar activitatea constă în formarea de cadre extremiste şi militante, într-o imensă reţea bine întreţinută de şcoli, situate din inima occidentului până în marginile deşerturilor. Talibanii sunt seminarişti islamici, prima promoţie capabilă să cucerească o ţară şi să instaureze o bază de atac împotriva occidentului. Acestor teologi li se alătură militanţii formaţi cu ajutor occidental în rezistenţa afgană împotriva cuceririi sovietice, formând cadrele noii campanii cu ambiţii nemăsurate: de a lovi pe „Marele Satan", căpetenia lumii occidentale, creştine şi neocolonizatoare, aliatul şi protectorul Israelului, SUA. Şi lovitura se produce: la 11 septembrie 2001, turnurile faimoase ale New York-ului cad, iar Pentagonul este lovit de militanţi sinucigaşi islamici de condiţie cultivată (nu şomeri mizerabili, nu produse ale sărăciei), călăuziţi de un fanatism sacralizat. S-a spus că după acest afront fără precedent adus Statelor Unite nimic nu va fi ca înainte.

Într-adevăr, reacţia superputerii sfidate a fost uriaşă. Indignarea ei este împărtăşită imediat de majoritatea ţărilor care creează în jurul ei, fără reţinere, o alianţă mare împotriva terorismului. SUA întreprind o intervenţie reuşită pentru distrugerea talibanilor, suporteri ai autorului atacului din 11 septembrie, în Afganistan, pepiniera prin excelenţă a teroriştilor internaţionali. Regimul se schimbă într-un timp record, în raport cu durata războiului eşuat purtat de sovietici în această ţară. Urmează atacarea unei alte ţări, Irakul, ce avea cazier de agresor nejudecat până la capăt în războiul din Golf, război câştigat de americani cu un însemnat suport internaţional la începutul deceniului 9. La al doilea război irakian (2003), situaţia devine mai complicată. Atacul se face prin ocolirea şi substituirea acţiunii inspectorilor ONU care nu-si dăduseră verdictul final în privinţa prezenţei armelor de distrugere în masă şi în contradicţie cu obiecţiile procedurale şi juridice ale unor aliaţi principali ai SUA. Disputa pare pentru moment că ameninţă soarta ONU şi a altor organisme internaţionale, dar se calmează şi un *modus vivendi* practic menţine structurile internaţionale şi alianţele în funcţiune. Pe plan doctrinar, două probleme rămân deschise: aceea a dreptului de **intervenţie**, strict limitat de dreptul internaţional în vigoare, legată de problema dreptului de **ingerinţă** ce contrazice principiul suveranităţii şi mai ales de aceea a **intervenţiei preventive** sau **preemptive**, la care s-ar recurge înaintea unei agresiuni a duşmanului, atunci când acesta doar este acuzat sau suspectat că o pregăteşte. Oricât de radicale ar părea aceste idei, ele găsesc un anumit suport în procesele de globalizare şi regionalizare ce există şi se afirmă, de pildă în cazul intervenţiei umanitare şi fără îndoială pentru acceptarea lor într-un cadru juridic internaţional bine definit.

Capacitatea de intervenţie este menţinută în viziunea globală, rezervată însă total forurilor internaţionale care o supun la reguli stricte. În privinţa dispariţiei multilateralismului (şi practicarea unilateralismului anunţată de unii autori), aceasta este improbabilă. Confirmarea rolului şi progresului continuu al multilateralismului în istoria relaţiilor internaţionale este copleşitoare, iar implicarea lui decisivă în marile procese care au loc în societatea contemporană se impune cu evidenţă.

Războiul din Liban din vara anului 2006 este ilustrativ pentru tipul de conflicte sângeroase de la începutul secolului XXI, având trăsături comune cu războaiele din Irak şi Afganistan. Conform clasificării, el este război (peste 1000 de morţi), juridiceşte nu este. Israelul nu a declarat război Libanului şi nu s-a considerat în stare de război cu acest stat. A efectuat o intervenţie ce viza distrugerea unei grupări extremiste, Hezbollah, care a comis acte provocatoare la adresa sa, prin luarea unui soldat israelian în captivitate. Doctrina este identică cu cea aplicată de SUA în Irak: intervenţiile preventive (sau preemptive) unilaterale sunt permise. Se acţionează cu ideea eficienţei tehnicii superioare de luptă, dar eşecul acestora în lupta de gherilă care urmează este acelaşi. Precizia ţintelor, invocată de noile tehnologii, este dezminţită de pierderile de vieţi ale civililor (aproape totalitatea victimelor). Hezbollahul demonstrează aceeaşi rezistenţă ca luptătorii din Irak. În Afganistan, acuzarea regimului taliban că susţine terorismul Al Qaeda a fost întemeiată. Comunitatea internaţională s-a alăturat intervenţiei. În Irak, aşa cum recunoaşte Comisia Senatului american, aceeaşi incriminare nu se baza pe fapte. Atât ONU cât şi majoritatea statelor europene nu au aprobat intervenţia. Nici celălalt pretext oficial, al existenţei armelor de distrugere masivă, nu a fost confirmat. Cele două focare de conflict, Afganistan şi Irak, rămân deschise după câţiva ani de celebrare a victoriei militare. Dacă adăugăm acest fapt la bilanţul luptei împotriva terorismului, obiectivul principal şi justificat al politicii SUA la cinci ani după căderea turnurilor din New York situaţia nu este deloc încurajatoare. Felul în care a luat sfârşit conflictul din Liban conţine totuşi un învăţământ preţios. Trupele israeliene s-au retras fără a obţine cererile iniţiale, dar o forţă internaţională sub egida ONU asigură stabilitatea zonei. Este o considerabilă revenire la multilateralism. Dar este şi o lecţie a neproductivităţii recursului la forţă, cu ignorarea factorilor de fond şi a soluţiei de termen lung. Mulţi observatori cred că evenimentele pot inspira paşi de rezolvare paşnică a unor litigii cronice: acord cu Siria, restituire de teritorii, schimbări de prizonieri, reluarea negocierilor. Alţii se îndoiesc, considerând că prestigiul şi politicianismul, inerţia cercurilor militante şi extremiste, ca şi prăpastia neîncrederii şi urii care s-a agravat între populaţii nu vor permite încă lichidarea litigiilor pe căi paşnice.

Profund dezamăgit de ascendenţa recurgerii la forţă la început de mileniu şi de ascendenţa ei asupra mijloacelor paşnice, diplomatul nu se descurajează şi repetă deviza sa: *secolul acesta va fi diplomatic sau nu va fi deloc.*

Puterea copleşitoare a SUA pe care unii o văd în termenii forţei sale militare fără rival este dată de fapt de preeminenţa lor în materie de inovaţie tehnologică şi în dinamismul economic, încurajate într-o societate deschisă schimbării. Este puterea care atingea influenţa maximă la sfârşitul celor două războaie mondiale, inventând instituţiile multilateralismului universal în urmărirea păcii, prilej ivit încă o dată la 1990, când un sistem mai eficace decât cel existent putea fi introdus. Dacă acest moment a fost pierdut, altul s-ar putea ivi când Statele Unite ar putea folosi autoritatea şi vocaţia lor la construirea instituţiilor globalizării. În cadrul acesteia, negocierile, ca urzeală a ţesăturii universale, vor face din diplomaţie şi tehnicile ei o componentă nelipsită din toate profesiunile societăţii.

Bibliografie

Generale

1. *** *Dicţionar diplomatic*. Ed. Politică, Bucureşti, 1979.
2. *** *Dictionnaire diplomatique*, 2 vol., Ed. Frangulis, Paris, 1932.
3. *** *Diplomaţi iluştri*, 5 vol., Ed. Politică, Bucureşti, 1969-1983.
4. *** *Histoire des relations internationales*, Pierre Renouvin (ed.), Ed. Hachette, Paris, 1958.
5. *** *Istoria diplomaţiei*, Coordonator V.P. Potemkin, 3 vol., Ed. Cartea Rusă, Bucureşti, 1946,1947.
6. *** *Istoria diplomaţiei*. Redactat de V.A. Zorin, V.S. Simionov, S.D. Skazkin, V.M. Hvostov (ediţia a doua), Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1962.
7. Cahier, Philippe, *Le droit diplomatique contemporain*, Éd. Droz, Genève, 1964.
8. Cambon, Jules, *Le diplomate*, Éd. Hachette, Paris, 1926.
9. Clark, Eric, *Diplomat*, New York, 1974.
10. V., Cândea; D.C., Giurescu; M., Maliţa, *Pagini din trecutul diplomaţiei româneşti*, Ed. Politică, Bucureşti, 1966.
11. Kissinger, Henry, *Diplomacy*, Simon & Schuster, New York, 1994.
12. De Launnay, Jacques, *Dictionnaire d'histoire contemporaine*, Edito-Service, Genève, 1973.
13. Levin, D.B., *Diplomaţie. Esenţă, metode, forme*, Moscova, 1962.
14. Maliţa, Mircea, *La diplomatie Roumaine* (ediţie franceză, engleză şi rusă), Ed. Meridiane, Bucureşti, 1970.
15. Maliţa, Mircea, *Diplomaţia. Şcoli şi instituţii*, Ed. Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, ediţia I 1970, ediţia a II-a 1975.
16. Moussa, Faraq, *Manuel de pratique* diplomatique, L'Ambassade, Bruxelles, 1972.
17. Nicolson, Harold, *Diplomacy*, Oxford University Press, 1955.
18. Satow, Ernest, *A Guide to Diplomatic Practice*, London, 1957.
19. Toynbee, Arnold, *La grande aventure de l'humanité*, Elsevier, Paris, Bruxeles, 1977.

Capitolul 1

20. *** *Histoire Générale des Civilisations*, vol. I: *L'Orient et la Grèce Antique*, PUF, Paris, 1967.
21. *** *Histoire Générale des Civilisations*, vol. II: *Rome et son empire*. PUF, Paris, 1967.
22. *** *The Complete Works of Tacitus*, NY, Modern Library, 1942.
23. Baramki, Dimitri, *Phoenicia and the Phoenicians*, Khayats, Beirut, 1961.
24. Bloch, Cousin, *Rome et son destin*, Colin, Paris, 1960.
25. Evans, G.; Newnham J., *Dicţionar de relaţii internaţionale*, Editura Universal Dalsi, Bucureşti, 2001.
26. Matei, C. Horia, *Enciclopedia Antichităţii*, Ed. Meronia, Bucureşti, 1995.
27. Pippidi, D.M., *Ştiri noi despre legăturile Histriei cu geţii în epoca helenistică*, în *Studiu şi cercetare de istorie veche*, nr. 1, 1960.
28. Plutah, *Despre oracolele delfice*, Polirom, Iaşi, 2004.
29. Suetonius, *The Twelve Caesars*, Penguin Books, 1982.

Capitolul 2

30. *** *Istoria generală a ştiinţei*, Coordonator Taton, René, vol. I: *Ştiinţa antică şi medievală de la origini până la 1450*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1970.
31. *** *Histoire générale des civilisations*, vol. III: *Le Moyen Age. L'expansion de l'Orient et la naissance de la civilisation occidentale*, PUF, Paris, 1967.
32. Cohen, Gustave, *La grande clarté du Moyen Age Idées*, Éd. Gallimard, Paris, 1945.
33. Diehl, Charles, *Byzantium. Greatness and Decline*, Rutgers University Press, 1957.
34. Ganshof, François, *Le Moyen Age*, Éd. Hachette, Paris (*Histoire des relations internationales*, Tome premier).
35. Huizinga, Johan, *Amurgul Evului Mediu*, Ed. Univers, Bucureşti, 1970.
36. Marchi, Cesare, *Dante*, Ed. Artemis, Bucureşti (traducerea volumului *Dante*, Rizzoli Libri, Milano, 1985).
37. *** *Les croisades*, Éd. du Seuil, Paris, 1988.

Capitolul 3

38. Brion, Marcel, *Machiavelli*, Ed. Artemis, Bucureşti (traducere din limba franceză a cărţii *Génie et destinée, Machiavel*, Éd. Albin Michel, Paris, 1948).
39. Burckhardt, Jacob, *The Civilization of the Renaissance in Italy*, Modern Library, Random House, New York, 1954.
40. Drimba, Ovidiu, *Istoria culturii şi civilizaţiei. Civilizaţia Renaşterii*, Ed. Saeculum, Ed. Vestala, Bucureşti, 2002.
41. Lapeyre, Henry, *Charles Quint*, Éd. PUF, Paris, 1971.
42. Oţetea, A., *Renaşterea şi reforma*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1968.
43. Philippe, Amignet, *L'âge d'or de la diplomatie*, Éd. Albin Michel, Paris, 1963.
44. Wills, Andreas, *Staatskunst und Diplomatie der Vernezioner im Spiegel ihrer Gesandschaftsberichte*, Leipzig, 1943.
45. Zeller, Gaston, *Les temps modernes. 1. De Christophe Colomb à Cromwell*, Éd. Hachette, Paris (Tome second, *Histoire des relations internationaux*).

Capitolul 4

46. *** *Histoire générale des civilisations. Les XVIe et XVIIe siècles. La grande mutation intellectuelle de l'humanité. L'événement de la science moderne et l'expansion de l'Europe*, Éd. PUF, Paris, 1967.
47. *** *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, editat de Fl. Moisil, Dan Zamfirescu, Ed. Minerva, București, 1970.
48. De Balzac, Honoré, *Caterina de Medici*, Ed. Albatros, București, 1975.
49. Grămadă, Ilie, *Franța lui Richelieu și Mazarin*, Ed. Junimea, Iași, 1971.
50. Harbinson, E. Harris, *The Age of Reformation*, Cornell University Press, Ithaca, 1955.
51. Mattingly, Garrett, *Renaissance Diplomacy*, Baltimore, 1964.

Capitolul 5

52. *** *Istoria generală a științei*, coordonator Taton, René, vol. II: *Știința modernă. De la 1450 la 1800*, Ed. Științifică, București, 1970.
53. *** *Histoire générale des civilisations. Le XVIIIe siècle (L'epoque des lumières 1715-1815)*, Éd. PUF, Paris, 1967.
54. Grotius, Hugo, *Despre dreptul războiului și al păcii (De jure belli ac pacis)*, Ed. Științifică, București, 1968.
55. Iorga, Nicolae, *Byzance après Byzance*, București, 1972.
56. Livet, George, *La guerre de trente ans*, Éd. PUF, Paris, 1963.
57. Rain, P., *La diplomatie française d'Henri IV à Vergennes*, Paris, 1945.
58. Tarlé, E., *Talleyrand* (2e éd.), Ed. Langues Etrangeres, Moscova.
59. Zeller, Gaston, *Les temps modernes. 2. De Louis XIV à 1789*, Ed. Hachette, Paris.

Capitolul 6

60. *** *Aus Diplomatie und Leben. Maximen des Fürsten Metternich*, Ed. Arthur Breycha-Vauthier, Verlag Styria, Graz, 1964.
61. Dupuis, Charles, *Le principe d'équilibre et le Concert Européen de la Paris de Westphalie à l'Acte d'Algesiras*, Paris, 1989.
62. Fugier, André, *La Révolution française et l'Empire Napoléonien. (Histoire des relations internationaux*, vol. 4), Ed. Hachette, Paris.
63. De Launnay, Jacques, *Histoire de la diplomatie secrète. 1989-1914*. Edito Service, Genève, 1973.
64. McCullough, David, *John Adams*, Ed. Simon & Schuster, New York, 2001.
65. Nicolson, Harold, *The Congress of Vienna*, University Paperbacks, Methussen, London, 1961.
66. Orieux, Jean, *Talleyrand*, Ed. Politică, București, 1974.

Capitolul 7

67. *** *Histoire générale des civilisations. Le XIXème siècle. L'apogée de l'expansion européenne*, Ed. PUF, Paris, 1967.

68. *** *Two Hegemonies. Britain 1864-1914 and the United States 1941-2001*, Patrick Karl O'Brian, Armand Clesse (eds.), Ashgate, England, 2002.
69. *** *Reprezentanțele diplomatice ale României*, vol. I: 1859-1917, vol. II: 1911-1939, prefețe M. Malița, Ed. Politică, București, 1967 și 1971.
70. *** *Știința contemporană. Secolul al XIX-lea*, volumul III din *Istoria generală a științei*, coordonator René Taton, Ed. Științifică, București, 1972.
71. Colocviul: *Relațiile româno-franceze în vremea lui Napoleon al III-lea*, Academia Română, București, 14 oct. 2003.
72. Berindei, Dan, *Începuturile diplomației românești moderne*, Ed. Politică, București, 1965.
73. Crankshaw, Edward, *The Fall of the House of Habsburg*, Viking Press, New York, 1963.
74. Gusti, Dimitrie, *Sociologia relațiilor internaționale*, Opere IV, Ed. Academiei RSR, 1970.
75. Iorga, Nicolae, *Politica externă a Regelui Carol I*, Ed. Casa Școalelor, București, 1916.
76. Jeloubovskaia, E., *La Chute du second Empire et la naissance de la troisième République en France*, Ed. Langues Etrangeres, Moscova, 1957.
77. De Launnay, Jacques, *Les grandes controverses de l'histoire moderne 1789-1914*, Edito Service, Genève, 1974.
78. Renouvin, Pierre, *Le XIX siècle. 1. De 1815 à 1871. L'Europe des Nationalités et l'éveil de nouveaux mondes. 2. De 1871 à 1914. L'apogée de l'Europe (Histoire des relations internationaux*, vol. V, VI, Ed. Hachette, Paris.
79. Tabouis, Genèvieve, *Jules Cambon par l'un des siens*, Ed. Payot, Paris, 1938.

Capitolul 8

80. *** *Histoire Générale des Civilisations*, vol. VII: *L'époque contemporaine*, Ed. PUF, Paris, 1969.
81. Berridge, G.R., *Diplomacy. Theory and Practice*, 3rd edition, Palgrave, London, 2005.
82. D'Astier, Emmanuel, *Les Grands (Staline, Churchill, De Gaulle, Eisenhower, Khrouchtchev)*, Ed. Gallimard, Paris, 1961.
83. Campus, Eliza, *Mica Înțelegere*, Ed. Științifică, București, 1968.
84. Ball, George W., *The Past has Another Pattern*, W.W. Norton & Co., New York, 1982.
85. Czernin, Ferdinand, *Versailles 1919*, Capricorn Books, New York, 1965.
86. Dobrynin, Anatoly, *In Confidence*, Times Books, New York, 1995.
87. Duroselle, J.B., *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, Paris, 1966.
88. De Launnay, Jacques, *Les grandes controverses de l'histoire contemporaine, 1914-1945*, Ed. Edito-Service, Genève, 1974.
89. De Launnay, Jacques, *Les grandes controverses du temps présent, 1945-1965*, Ed. Edito-Service, Genève, 1974.
90. Fontaine, André, *Histoire de la guerre froide*, Paris, 1965.
91. Fontaine, André, *La tache rouge*, Ed. de la Martinière, Paris, 2004.

92. Gafencu, G., *Derniers jours de l'Europe. Un voyage diplomatique en 1939*, Paris, 1946.
93. Golan, Matti, *Les négociations secrètes de Henry Kissinger au Proche-Orient*, Ed. Robert Laffont, Paris, 1976.
94. Gaddis, John Lewis, *The Cold War. A New History*, The Penguin Press, 2005.
95. Grecescu, Ioan, *Nicolae Titulescu. Concepția juridică și diplomatică,*. Ed. Scrisul Românesc, Craiova, 1982.
96. Kaufmann, J., *Conference Diplomacy*, Ed. Leyden, 1968.
97. MacGregor Burns, James; Dunn, Susan, *The Three Roosevelts*, Atlantic Monthly Press, 2001.
98. Maiski, I.M., *Amintirile unui ambasador sovietic (1939-1943)*, Ed. Politică, București, 1967.
99. McLellan, David S., *Dean Aceston. The State Department Years*, Ed. Dodd, Mead Co., New York, 1976.
100. McNeill, J.R. & W.H., *The Human Web*, W.W. Norton & Co., New York, 2003.
101. Năstase, Adrian, *Nicolae Titulescu. Contemporanul nostru*, Ed. Monitorul Oficial, București, 2002.
102. Paterson, Th.; Clifford, J.G.; Hagan, K.J., *American Foreign Policy since 1900*, Heath & Co., Lexington, Mass., 1988.
103. Renouvin, Pièrre, *Les crises du XX siècle*, vol. 1: *De 1914 á 1945*, Ed. Hachette, Paris, 1958 (*Historie des relations internationaux*, vol. VII-VII).
104. Saint-Aulaire, *Genève centre de la paix*, Ed. Plan, Paris, 1936.
105. Sherman David, Spector, *Rumania at the Peace Conference. A study of the Diplomacy of Ioan I.C. Brătianu*, Ed. Bookman, New York, 1962.
106. Shibata, Shingo, *Lessons of the Vietnam War: Philosophical Considerations on the Vietnam Revolutions*, Ed. Grüner, Amsterdam, 1973.
107. Shirer, William L., *The Rise and Fall of the Third Reich*. Ed. Simon & Schuster, New York, 1960.
108. Stehlin, Paul, *Témoignage pour l'histoire*, Ed. Laffont, Paris, 1964.
109. Tabouis, Genèvieve, *Vingt ans de suspense diplomatique*, Ed. Albin Michel, Paris, 1958.
110. Tuchman, Barbara W., *Trufașa citadelă. O frescă a lumii diplomatice dinaintea primului război mondial (1890-1914)*, Ed. Politică, București, 1977.
111. Turcu, Constantin I., *Lucian Blaga sau Fascinația Diplomației*. Ed. Enciclopedică, București, 1995.
112. Werth, Alexander, *Un corespondent englez pe frontul de est*, Ed. Politică, București, 1970.
113. Westad, Odd Arne, *The Global Cold War*, Cambridge U. Press, 2005.
114. Yakemtchouk, Romain, *Aux origines de la seconde guerre mondiale 1919-1939*, Studia Diplomatica, XLII, 1989, nr. 4-5-6.

Cuprins

Partea a III-a. Diplomaţie

5 lei